

KADEM

HAZİRAN 2025 • CİLT 11 • SAYI 1

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

kadınarastirmalari.kadem.org.tr

What We Have (Not) Learned From The Past? Introducing a Research Project on The History of Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina

Antigone'nin Kardeşlik Hakkı: Etik ve Politik Birlik Tahayyülü için Bir Giriş

Transformation of Lilith in the Pre-Raphaelite Art Movement

What Does a Feminist Look Like? Arab Women's Activism as a Challenge to Authoritarian Politics

Güney Kore'de Güncel Feminizm Tartışmaları ve Çağdaş Edebiyattaki Yansımaları: Kim Jiyeong, *Doğum*: 1982

Sarayda Bir Cariye: Gülfem Hatun ve İnas Rüşdiyesi

The Construction of Rabia as an Eastern Woman in *Sinekli Bakkal*

Kadınlarda İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik ile Yakın İlişkilerde Flört Şiddetine Yönelik Tutum Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Sosyal Medyanın Kadın Girişimciler Üzerindeki Rolü: Türkiye'deki Butik Pastacılar Üzerinde İş Tatmini ve Yaşam Doyumu Araştırması

Paraguay Bize Ne Kadar Uzak?: Bir Panel Deneyiminden Hareketle Bâciyân-ı Rûm'un Uluslararası Model Potansiyeli

Kesişimsellik Işığında Kız Çocuklarına Bakmak: "Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?" Çalıştayı

Analyzing Gender as a Concomitant of Political Violence: A Review of *Positioning Women in Conflict Studies* by Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr.

Lana Sirri'nin *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

A Review of *The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance* by Shenila Khoja-Moolji

KADEM

Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM

KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 11 • Sayı 1 • Haziran 2025 / Volume 11 • Issue 1 • June 2025

ISSN: 2149-4878 / e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

KADEM Journal of Women's Studies is an international peer-reviewed journal. Responsibility for the content of the published articles belongs to the author(s).

Yayıncı / Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği / Women and Justice Association

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Av. Dr. Canan Sarı

(KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Dr. Betül Özel Çiçek

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış

(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sekreteryas / Secretary

Derya Azer Karaağaç

Dilara Gören

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Dr. Büşra Bilgin

Konuk Kitap Değerlendirme Editörü / Guest Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ravza Altuntaş Çakır

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Şeyma Koç

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Seda Yeşildal Samsakçı

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Berna Terzi Eskin

Mizanpaj / Layout

Mustafa Altıntepe

Sertifika No / Certificate Number

30716

Yayın Türü / Type of Publication

Akademik Dergi / Academic Journal

Yayın Dili / Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Yayın Periyodu / Publishing Period

Altı ayda bir yayımlanır / Biannual

Baskı ve Cilt / Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş. / **Sertifika No:** 46403

Adres: Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No: 4 34885 Sancaktepe Kartal / İstanbul

Telefon: +90 (216) 585 90 00 **Web:** turkuvazmatbaacilik.com.tr

Elektronik posta: [info\[at\]turkuvazmatbaacilik.com.tr](mailto:info[at]turkuvazmatbaacilik.com.tr)

Basım Tarihi / Print Date

Haziran 2025 / June 2025

İletişim / Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Adres: Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri No: 8 / 1 Fatih, Edirnekapi / İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.com

Elektronik posta: [info\[at\]kadinrastirmalari.com](mailto:info[at]kadinrastirmalari.com)

Alan Editörleri / *Section Editors*

Felsefe

Prof. Dr. Yaylagül Ceran Karataş (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Hicran Hamza Çelikyay (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

İktisat

Prof. Dr. Elif Hobikoğlu (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sosyoloji

Prof. Dr. Mehmet Fatih Aysan (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nursem Keskin Aksay (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

İletişim Bilimleri

Prof. Dr. Sema Becerikli (Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Psikoloji

Doç. Dr. Neslihan Arıcı Özcan (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Temizer Atalar

Din Sosyolojisi

Dr. Öğr. Üyesi Hacer Ayaz (İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Tarih

Dr. Lale Uçan (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Güzel Sanatlar

Dr. Hesna Haral (Biruni Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Tuba Acar Erdol (Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye)

Eğitim Bilimleri/ Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi

Doç. Dr. Süheyla Üçışık Erbilin (Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)

Siyaset Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Ravza Altuntaş Çakır (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sağlık Bilimleri / Hemşirelik

Prof. Dr. Reva Balcı Akpınar (Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye)

Sağlık Bilimleri / Beslenme ve Diyetetik

Prof. Dr. Betül Çiçek (Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye)

Veri Bilimleri

Doç. Dr. Haydar Yalçın (Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye)

Çalışma Ekonomisi

Doç. Dr. Oğuzhan Göksel (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Bilim Kurulu / *International Editorial Board*

Doç. Dr. Betül Avcı Sebetçi (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Işıl Bayar Bravo (Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Orhan Çağlayan (Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye)

Dr. Sevim Zehra Kaya (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Assoc. Prof. Adis Duderija (The Griffith University, Brisbane, Australia)

Prof. Dr. Alev Erkilet (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Feyza Eker Ayhan (Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Gavan Patrick Gray (Tsuda University, Tokyo, Japan)

Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Yalova Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Esra Özdil Gümüş

Prof. Dr. Mehtap Demir Güven (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Nagihan Haliloğlu (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, USA)

Assoc. Prof. Shuruq Naguib (Lancaster University, Lancaster, UK)

Doç. Dr. Azize Aslıhan Nişancı (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Sadıkoğlu (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Larbi Sadiki (Middle East Council)

Assoc. Prof. Layla Saleh (Demos Tunisia-Democratic Sustainability Forum)

Prof. Dr. Rahmet Savaş (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Aziz Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Şahin (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye)

Doç. Dr. Nihal Şahin Utku (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Birsan Banu Okutan (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nihal Özdemir (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Burhanettin Tatar (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye)

Prof. Dr. Hülya Terzioğlu (Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye)

Doç. Dr. Burcu Uysal (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Aslı Yazıcı (Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye)

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi Hakkında

Kadın Araştırmaları Dergisi, kadın çalışmaları ve araştırmaları üzerine yılda iki defa sayı çıkaran tematik, açık erişimli ve hakemli bir akademik dergidir. Basılı ve dijital olarak yayımlanan dergide metinlerin dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergi, Kadın Çalışmalarına yenilikçi, disiplinler arası, bölgeler arası ve uluslararası yaklaşımları teşvik etmektedir. Dergi dünyanın tüm bölgelerinden bilim insanlarını ve akademisyenlerini memnuniyetle yayına teşvik etmekle ve hakem süreçlerinde onlardan destek almaktadır.

Kadın meselelerine tekilci ve ezber yaklaşımları sorgulamayı, farklı perspektiflerin ışığında kadın konusunu belirli bir grup akademik çevrenin mesaisi olmaktan çıkarıp, interdisipliner bir yaklaşımla daha geniş bir akademik ve genel okuyucunun ilgisine sunmayı hedefleyen Kadın Araştırmaları Dergisi, özellikle ülkemizde kadın çalışmalarındaki hegemonik söylem ve analizlere uluslararası akademik camianın kadın çalışmalarında ortaya koyduğu alternatif yönelim ve kavramsallaştırmaları da dikkate alarak eleştiriler sunmayı ve yeni kavramlar geliştirmeyi amaçlamaktadır.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, kültür, sanat, edebiyat, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, ilahiyat, din bilimleri, iletişim gibi çeşitli alanlardan (bu alanların dışından da nitelikli) özgün araştırmalar, analizler ve kitap değerlendirmeleri yayımlanmaktadır.

About KADEM Journal of Women's Studies

The Journal of Women Studies is a thematic, open-access and peer-reviewed academic journal published twice a year on women studies and research. In the journal which is both printed and digitally published, the language of the articles and texts is Turkish and English. The journal promotes inventive, multidisciplinary, interregional, and international approaches to Women Studies. The journal gladly encourages scientists and scholars from all over the world to publish their work, and receive their support in the peer-review processes.

KADEM Journal of Women's Studies seeks to question conventional and fixed-mindset approaches to women issues, to shift the focus of women issues away from a specific group of academic circles, and to engage a wider academic and general readership through an interdisciplinary approach. Its primary goal is to offer critical analysis and develop new concepts, particularly by incorporating alternative perspectives and conceptualizations that have been introduced by the international academic community, in order to challenge the dominant discourse and analysis in the study of women in our country.

KADEM welcomes original theory-oriented and empirical articles from various fields such as law, political science, economics, culture, art, anthropology, sociology, psychology, theology, religious sciences, communication, education (also qualified from outside these fields) and empirical articles that use articles and data as a tool to advance or reflect the theory.

Yer Alınan İndeksler / Indexed and Abstracted by

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin

Central & Eastern European Academic Source Database Coverage List

ASOS Index

ERIH Plus

EBSCO

İçindekiler / Table of Contents

vii Editör'den / Editorial

ZEYNEP KEVSER ŞEREFOĞLU DANIŞ

Röportaj / Interview

1 What We Have (Not) Learned From The Past? Introducing a Research Project on The History of Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina

Geçmişten Ne Öğren(me)dik? Bosna Hersek'te Kadına Yönelik Şiddet Tarihi Hakkında Bir Araştırma Projesi Tanıtımı

FAHD KASUMOVIĆ

Araştırma Makalesi / Research Article

23 Antigone'nin Kardeşlik Hakkı: Etik ve Politik Birlik Tahayyülü için Bir Giriş

Antigone's Right to Brotherhood: An Introduction to the Imagination of Ethical and Political Unity

EMİNE CANLI

41 Transformation of Lilith in the Pre-Raphaelite Art Movement

Pre-Raphaelite Sanat Hareketinde Lilith'in Dönüşümü

ZEYNEP SANDALCI

73 What Does a Feminist Look Like? Arab Women's Activism as a Challenge to Authoritarian Politics

Bir Feminist Nasıl Biridir? Otoriter Siyasete Bir Meydan Okuma Olarak Arap Kadınların Aktivizmi

MARIA HOLT

103 Güney Kore'de Güncel Feminizm Tartışmaları ve Çağdaş Edebiyattaki Yansımaları: Kim Jiyeong, Doğum: 1982

Current Feminist Debates in South Korea and Their Representation in Literature: Kim Jiyeong, Born 1982

SEMRA ER - HATİCE KÖROĞLU TÜRKÖZÜ

133 Sarayda Bir Cariye: Gülfem Hatun ve İnas Rüşdiyesi

A Concubine in the Palace: Gülfem Hatun and Her İnas Rüşdiyesi

FATMA ERTEN

159 The Construction of Rabia as an Eastern Woman in *Sinekli Bakkal*

Sinekli Bakkal'da Rabia'nın Doğulu Bir Kadın Olarak İnşası

BEYHAN UYGUN AYTEMİZ

181 Kadınlarda İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik ile Yakın İlişkilerde Flört Şiddetine Yönelik Tutum Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Examining the Correlation Between Internalized Sexism and Attitudes Towards Dating Violence in Intimate Relationships in Women

ADEM PEKER - TUĞBA CİNGİL - ZEYNEP YAZICI

209 Sosyal Medyanın Kadın Girişimciler Üzerindeki Rolü: Türkiye'deki Butik Pastacılar Üzerinde İş Tatmini ve Yaşam Doyumu Araştırması

The Role of Social Media on Women Entrepreneurs: A Study on Job Satisfaction and Life Satisfaction Among Boutique Pastry Chefs in Türkiye

NURGÜL BOZ

Rapor / Report

- 239** **Paraguay Bize Ne Kadar Uzak?: Bir Panel Deneyiminden Hareketle Bâciyân-ı Rûm'un Uluslararası Model Potansiyeli**

How Far is Paraguay from Us?: The International Model Potential of the Bâciyân-i Rum Based on a Panel Experience

BAŞAK BURCU EKE

- 257** **Kesişimsellik Işığında Kız Çocuklarına Bakmak: "Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?" Çalıştayı**

Examining Girls in the Light of Intersectionality: "Where Do Girls Stand in Women's Studies" Workshop

BETÜL ÇAĞLAR GÖRÇİN

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

- 267** **Analyzing Gender as a Concomitant of Political Violence: A Review of Positioning Women in Conflict Studies by Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr.**

Siyasi Şiddetin Bir Bileşeni Olarak Toplumsal Cinsiyeti Analiz Etmek: Sabrina Karim ve Daniel W. Hill, Jr.'ın Çatışma Çalışmalarında Kadınların Konumlandırılması: Kadınların Statüsünün Siyasi Şiddete Etkisi Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

GAVAN PATRICK GRAY

- 275** **Lana Sirri'nin Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**

A Review of Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam by Lana Sirri

REYYAN DEMİRAYAK

- 283** **A Review of The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance by Shenila Khoja-Moolji**

Shenila Khoja-Moolji'nin Masumiyetin İmkânsızlığı: Gözetim Altındaki Müslüman Erkek Çocukluğu Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

ŞEYDA KARABATAK

Doç. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFOĞLU DANIŞ¹

Kadın Araştırmaları Dergisi Haziran 2025 sayısı, kadın çalışmaları ekseninde şekillenen çok katmanlı içeriğiyle okurlarıyla buluşuyor. Bu sayıya, dergimizin kurumsal yapısında yaşanan önemli bir değişikliği duyurarak başlıyoruz: Dergimizin yeni imtiyaz sahibi Av. Dr. Canan Sarı oldu. Yeni görevinde kendisine başarılar diliyor, dergi ekibi olarak “hoş geldiniz” diyoruz. Kendisinin kurumsal süreçlere katkılarının, dergimizin idari işleyişini güçlendireceğine ve sürdürülebilirliğine olumlu yönde yansıtacağına inanıyoruz.

Bugüne dek pek çok farklı pozisyonda dergimize katkı sunan bir önceki imtiyaz sahibi Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu'nun, yayın kurulumuzda yer almayı kabul ederek dergimize akademik desteğini sürdürecekt olmasından büyük memnuniyet duyduğumuzu da belirtmek istiyoruz. Kadın araştırmaları alanında hem akademik üretimi hem de kurumsal sürekliliği destekleyen bayrak devirlerinin, dergimizin zenginleşen vizyonuna katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Birkaç haberimiz daha var: Çalışma Ekonomisi alanında Doç. Dr. Oğuzhan Göksel alan editörü kadromuza katıldı. Kitap değerlendirme dosyasının editörlüğünü bu sayıda Dr. Öğr. Üyesi Ravza Altuntaş Çakır üstlendi. Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Feyza Eker Ayhan ve Dr. Esra Özgül Gümüş, dergi yayın kurulumuzun yeni üyeleri oldular. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Ayrıca dergi ekibimizin genişlediğini ve Derya Azer Karaağaç'ın sekreteryaya ekibimize katıldığını söylemekten mutluyuz. Bununla birlikte, dergimizin EBSCO veri tabanında indekslenmeye kabul edilmesi bizler için önemli bir gelişme oldu. Heyecanla hazırladığımız bu sayımızda; bir röportaj, sekiz araştırma makalesi, iki rapor ve üç kitap değerlendirmesi yer alıyor. Çift dilli olarak yayımlanan dergimizde röportaj, üç araştırma makalesi ve iki kitap değerlendirmesi İngilizce; diğer çalışmalar ise Türkçe olarak kaleme alındı.

Dergimizin önceki sayılarında yer verdiğimiz röportaj serisine bu sayımızla birlikte yeniden başlıyoruz. Serinin ilk söyleşisinde, Bosna Hersek'te kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet üzerine

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, [zkserefoglu\[at\]fsm.edu.tr](mailto:zkserefoglu[at]fsm.edu.tr), ORCID ID: 0000-0002-1827-5462

yürütülen dikkat çekici bir akademik girişimi odağımıza alarak, Ayşe Betül Ekici ile sorularımızı hazırladık ve çalışmanın editörü Dr. Fahd Kasumović ile bir röportaj gerçekleştirdik. **“What We Have (Not) Learned from the Past? Introducing a Research Project on the History of Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina”** başlıklı bu röportajda, Saraybosna Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Fahd Kasumović, editörlüğünü üstlendiği *Nasilje nad* ženama adlı kitabın ortaya çıkış sürecini, disiplinlerarası yürüttükleri araştırmanın bulgularını ve kadın çalışmaları alanında çalışmanın kurumsal ve toplumsal alımlamalarını aktarıyor. Röportajın yalnızca sahaya akademik bir katkıdan ibaret olmadığını, aynı zamanda bir belleğin inşasına ve toplumsal farkındalığın güçlenmesine yönelik çarpıcı bir belge niteliği taşıdığını düşünüyoruz.

Sayının ilk araştırma makalesi, dergimizin katkılarıyla düzenlenen ve “Kadın ve Mitik Söylem” temasını odağına alan 10. Kadın Araştırmaları Kongresi’nde birincilikle ödüllendirilen Dr. Öğr. Üyesi Emine Canlı’ya ait. **“Antigone’nin Kardeşlik Hakkı: Etik ve Politik Birlik Tahayyülü için Bir Giriş”** başlıklı bu çalışma, Sophokles’in klasik tragedyasını hane ile devlet arasındaki geçişkenlik üzerinden yeniden düşünmeye çağırıyor. Antigone’nin eylemlerini kardeşlik bağı çerçevesinde yorumlayan bu dikkat çekici analiz, hem tragedyaya hem de günümüz politik tahayyüllerine yeni bir bakış sunuyor. Kardeşlik fikrinin toplumsal birlik ve etik sorumluluk açısından taşıdığı potansiyel ise okuyucuyu güçlü sorularla baş başa bırakıyor.

Mitoloji ve kadın ilişkisine odaklanan ikinci çalışma, Zeynep Sandalcı’nın **“Transformation of Lilith in the Pre-Raphaelite Art Movement”** başlıklı makalesi. Sandalcı, çalışmasında Lilith figürünün kadim uygarlıklardan modern sanat sahnesine uzanan dönüşümünü izleyerek, 19. yüzyıl İngiltere’inde kadın temsillerine dair güçlü bir analiz sunuyor. Pre-Raphaelite sanatçıların Lilith’e yükledikleri anlamın, onu bir yandan şeytanileştirici anlatılardan arındırırken bir yandan da feminist bir sembole dönüştürdüğünü ileri süren bu makale, mitin sanat aracılığıyla yeniden nasıl kurulduğunu ve kadın imgelerinin kültürel bellekte nasıl dönüştüğünü tartışmaya açıyor.

Dünyadaki kadın hareketlerine ilişkin iki makale Arabistan Yarımadası ve Güney Kore’deki kadınların durumuna odaklanıyor. Dr. Öğr. Üyesi Maria Holt’un **“What Does a Feminist Look Like?: Arab**

Women’s Activism as a Challenge to Barbaric Politics başlıklı çalışması, Arap Baharı sırasında sokağa çıkan kadınların eylemlerini bir feminist performans olarak ele alıyor. Holt, bu kadınların çoğunun “feminist” etiketini reddettiğini, ancak özgürlük, eşitlik ve adalet talebiyle kamusal alanı dönüştürdüklerini gösteriyor. Makale, bu dönüşümün karşısında yeniden üretilen ataerkil şiddet biçimlerini de görünür kılıyor. Arap kadınlarının politik temsili ve toplumsal cinsiyet mücadeleleri konusundaki hâkim akademik anlatılara bir düzeltme sunan bu katkı, aynı zamanda feminist kimliğin bağlamlara göre değişebileceğini ve tekil bir forma indirgenemeyeceğini düşündürüyor.

Güney Kore’de kadınların bireysel deneyimlerinin kolektif bir hafızaya dönüştüğü edebi bir anlatıya odaklanan bu sayıdaki bir diğer makalemiz, Semra Er ve Prof. Dr. Hatice Köroğlu Türközü imzalı **“Güney Kore’de Güncel Feminizm Tartışmaları ve Çağdaş Edebiyattaki Yansımaları: Kim Jiyeong, Doğum: 1982”** başlığını taşıyor. Cho Namjoo’nun kısa sürede geniş yankı uyandıran romanı üzerinden yürütülen analiz, çağdaş Kore feminizminin dönüşen yapısını, anti-feminist direnişlerle kurduğu gerilimli ilişkiyi ve edebiyatın bu tartışmalara nasıl dâhil olduğunu kuramsal bir derinlikle tartışıyor. Judith Butler, Julia Kristeva ve Luce Irigaray’ın kavramları eşliğinde yapılan bu çözümleme, edebiyatın sadece temsili değil, dönüştürücü gücünü de gözler önüne seriyor.

Her sayıda yahut iki sayıda bir, Osmanlı kadın tarihine ilişkin bir çalışma da sizlerle buluşuyor. Bu sayımızda yer alan Dr. Öğr. Üyesi Fatma Erten’in **“Sarayda Bir Cariye: Gülfem Hatun ve İnas Rüşdiyesi”** başlıklı makalesi, Kanunî Sultan Süleyman’ın cariyesi Gülfem Hatun’un hem saray içindeki konumunu hem de onun adına kurulan kız rüşdiyesi üzerinden Osmanlı’da kız çocuklarının eğitimi konusundaki erken modernleşme adımlarını tarihsel belgeler ışığında inceliyor. Hem arşiv bulgularıyla desteklenen biyografik çözümlemeleri hem de eğitim kurumunun dönüşüm sürecine dair sunduğu bilgilerle, Osmanlı kadın tarihine dair yeni bir pencere açıyor.

Dr. Öğr. Üyesi Beyhan Uygun Aytemiz’in **“Sinekli Bakkal’da Rabia’nın Doğulu Bir Kadın Olarak İnşası”** başlıklı makalesi, Halide Edib’in hem Batı’ya hem de Doğu’ya hitap eden edebi anlatısını ve bu anlatı üzerinden “Doğulu kadın” kurgusunu masaya yatırıyor. Makale, *Sinekli Bakkal*’ın başkarakterleri Rabia’nın, dönemin toplumsal yapısı, mekânsal

deneyimleri ve ailesel mirası üzerinden nasıl şekillendiğini analiz ediyor. Halide Edib'in "harem" imgesini yıkma ve yerine gerçek yaşamın izlerini taşıyan bir "Doğulu kadın" sunma çabası, bu çözümlemede hem Doğu-Batı meselesine dair özgün bir katkı hem de kadın temsiline dair eleştirel bir perspektif olarak öne çıkıyor.

Bu sayıdaki ampirik araştırmalardan biri olan **"Kadınlarda İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik ile Yakın İlişkilerde Flört Şiddetine Yönelik Tutum Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi"** başlıklı çalışma, Prof. Dr. Adem Peker, Tuğba Cingil ve Zeynep Yazıcı'nın ortak katkısıyla ortaya çıktı. Üniversite öğrencileriyle yapılan saha çalışmasına dayanan makale, kadınların içselleştirdikleri cinsiyetçi tutumlarla flört ilişkilerinde şiddete yönelik yaklaşımları arasındaki ilişkiyi istatistiksel veriler ışığında inceliyor. Özellikle kendini nesneleştirme, derogasyon ve erkeği önleme gibi boyutların, şiddeti meşrulaştırıcı ya da pasifleştirici tutumlarla nasıl bağlantı kurduğuna odaklanan bulgular, toplumsal cinsiyet normlarının kadınların ilişkilerine dair algı ve tepkilerini nasıl şekillendirdiğine dair önemli ipuçları sunuyor.

Bu sayının saha temelli incelemelerinden diğeri de, Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Boz'un **"Sosyal Medyanın Kadın Girişimciler Üzerindeki Rolü: Türkiye'deki Butik Pastacılar Üzerinde İş Tatmini ve Yaşam Doyumu"** başlıklı çalışması. Evden çalışan kadın butik pastacıların sosyal medya ile kurdukları ilişkiyi merkezine alan bu araştırma, dijital platformların kadın emeği, iş memnuniyeti ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini kapsamlı bir biçimde ele alıyor. Veriler, sosyal medyanın sadece ürün tanıtımı ve müşteri ilişkileri için değil, aynı zamanda kadınların iş bağlılığı ve kişisel tatminleri açısından da nasıl dönüştürücü bir rol oynadığını ortaya koyuyor. Kadın girişimciliğinin dijital araçlar aracılığıyla güçlenmesi, bu çalışmayla birlikte toplumsal cinsiyet ve dijitalleşme kesişiminde yeniden düşünölmeye davet ediliyor.

Bu sayıdan itibaren kimi raporların da dergimizde yer alacağını duyurmuştuk. Sayının rapor bölümünde, Paraguay'ın başkentinde düzenlenen UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Komitesi oturumuna paralel gerçekleşen KADEM panelinden yola çıkarak kaleme alınan bir değerlendirme yazısı yer alıyor. Prof. Dr. Başak Burcu Eke'nin kaleme aldığı yazı, Selçuklu mirası Bâcıyân-ı Rum'un evrensel bir kadın dayanışması modeli olarak uluslararası düzlemde nasıl

yeniden anlamlandırılabilceğini tartışmaya açıyor. Paraguaylı kadın akademisyenlerin yankı bulan yorumları ve Ñandutí danteliyle kurulan kültürel bağlar, bu kadim örgütlenmenin yeni çağda da “sarıp sarmalayan” bir yapı olabileceğine işaret ediyor. Rapor, bir panel deneyiminden çok daha fazlasını sunarak okuyucuyu geçmişin izlerini bugünün sorularıyla takip etmeye davet ediyor.

Rapor bölümündeki ikinci çalışma, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” başlıklı çalışmaya yakından bakarak, sahadaki önemli bir eksiği raporlaştırıyor. Betül Çağlar Görçin tarafından kesişimsellik kuramı ışığında şekillenen bu değerlendirme, kadın araştırmaları alanında kız çocuklarının yeterince ele alınmadığını vurguluyor; bu grubun özgün ihtiyaçlarına dikkat çeken yeni bir kuramsal ve politik çerçeve öneriyor. Rapor, kapsayıcı ve adalet temelli bir toplumsal dönüşüm için kız çocuklarının güçlenmesine yönelik politikaların ertelenemez bir ihtiyaç olduğunu dile getiriyor.

Sayının ilk kitap değerlendirmesi, Sabrina Karim ve Daniel W. Hill, Jr.’ın *Positioning Women in Conflict Studies: The Status of Women and Its Effects on Political Violence* adlı eserine odaklanıyor. Prof. Dr. Gavan Patrick Gray’ın değerlendirmesine göre kitap, toplumsal cinsiyet eşitliği yerine daha somut bir ölçüt olan “kadınların statüsü” kavramı etrafında şekilleniyor. Kadınların katılımı, hakları, uğradıkları zarar ve toplumsal rollere ilişkin inançlar gibi dört temel boyut üzerinden siyasi şiddet türleriyle ilişkiler inceleniyor.

İkinci değerlendirme, Lana Sirri’nin *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* adlı eserini ele alıyor. Reyhan Demirayak’ın değerlendirmesi, Sirri’nin İslami feminizmi sosyal bilimler çerçevesinde konumlandırarak Arapça ve İngilizce yazan feminist entelektüeller arasında söylemsel bir köprü kurmaya çalıştığını vurguluyor.

Son değerlendirme ise, Shenila Khoja-Moolji’nin *The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance* adlı çalışmasına yakından bakıyor. Şeyda Karabatak’ın değerlendirmesi, eserin Müslüman erkek çocuklarının masumiyetinin nasıl sistematik biçimde inkâr edildiğini

ve güvenlik tehdidi olarak konumlandırıldıklarını gösterdiğini ortaya koyuyor. Irk, toplumsal cinsiyet ve İslamofobi ekseninde şekillenen bu analiz, Amerika'daki deneyimleri Hindutva söylemleriyle karşılaştırarak İslamofobinin küresel boyutlarına dikkat çekiyor. Eser, gözetim, korku ve dışlama pratiklerinin kesiştiği bu alanda önemli bir kuramsal ve politik tartışma zemini sunuyor.

Dergimizin bu sayısı, farklı disiplinlerden gelen katkılarla geçmiş, şimdi ve geleceği kesiştiren güçlü bir düşünsel harita sunuyor. Kuramsal derinliği yüksek ve toplumsal gerçeklikle temas halinde olan makaleler, yalnızca geçmişin izini sürmekle kalmıyor; aynı zamanda bugünü kavramsallaştırmaya ve geleceğe dair söz üretmeye de imkân tanıyacak bir alana da talip oluyor. Her bir çalışma, alana kendi içinde tutarlı ve özgün bir katkı sunarken, birlikte düşünüldüklerinde birbirini besleyen, derinleştiren ve yeni düşünme yolları açan bir bütünlük oluşturuyor. Röportajlardan ampirik araştırmalara, uluslararası panel deneyimlerinden kitap değerlendirmelerine kadar uzanan bu çeşitlilik, disiplinlerarası üretimin imkânlarını ve gerekliliğini bir kez daha gözler önüne seriyor.

Sayıya emeği geçen yazarlarımıza, alan editörlerimize, hakemlerimize, tüm dergi ekibine ve yorumları, geri bildirimleri ile bizi yalnız bırakmayan siz okurlarımıza teşekkür ediyor, sayımızın, kadın araştırmaları alanında çoğulcu ve eleştirel bakışları geliştirmeye, yeni sorular sormaya ve farklı sesleri görünür kılmaya katkı sunmasını diliyoruz.

Assoc. Prof. Dr. Zeynep Kevser řEREOđLU DANIř¹

The June 2025 issue of the Journal of Women's Studies meets its readers with a multi-layered content shaped around women's studies. We begin this issue by announcing an important change in our journal's institutional structure: Dr. Canan Sarı, Attorney at Law has become the new proprietor of our journal. We extend our best wishes for her success in her new position and welcome her to the journal team. We assert that her contributions to corporate processes will enhance the administrative operations of our journal and positively impact its sustainability.

We are pleased to announce that the former proprietor Assoc. Prof. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, who has significantly contributed to our journal in various capacities, will continue to offer academic support by joining our editorial board. We assert that the transition of leadership in both academic output and institutional sustainability within women's studies will enhance the perspective of our journal.

We have a few more announcements: In the field of Labor Economics, Associate Professor Dr. Oğuzhan Göksel has joined our editorial team as a field editor. In this issue, Assist. Prof. Ravza Altuntaş çakır took on the editorship of the book review section. Assist. Prof. Zeynep Feyza Eker Ayhan and Dr. Esra Özdil Gümüş have become new members of our journal editorial board. We express our gratitude to them. We are also pleased to announce that our editorial team has expanded and that Derya Azer Karaağaç has joined our secretarial team. The inclusion of our journal in the EBSCO database represents a significant advancement for us. This issue, prepared with great enthusiasm, contains an interview, eight research articles, two reports, and three book reviews. In our bilingual journal, the interview, three research articles, and two book reviews are written originally in English, while the remaining works are authored in Turkish.

We are resuming the interview series we featured in previous issues of our journal with this issue. In the first interview of the series, we prepared our questions with Ayşe Betül Ekici, focusing on a remarkable

¹ Fatih Sultan Mehmet Foundation University, [zkserrefoglu\[at\]fsm.edu.tr](mailto:zkserrefoglu[at]fsm.edu.tr), ORCID ID: 0000-0002-1827-5462

academic initiative on women's studies and gender-based violence in Bosnia and Herzegovina, and conducted an interview with the editor of the work, Dr. Fahd Kasumović. In the interview titled **"What We Have (Not) Learned from the Past? Introducing a Research Project on the History of Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina"**, Dr. Fahd Kasumović, a faculty member at the University of Sarajevo, shares the emergence process of the book "Nasilje nad ženama", which he edited, the findings of the interdisciplinary research they conducted, and the institutional and societal implications of working in the field of women's studies. We believe that the interview is not only an academic contribution to the field but also a striking document aimed at the construction of memory and the strengthening of social awareness.

The first research article of the issue belongs to Assist. Prof. Emine Canlı, who was awarded first place at the 10th Women's Studies Congress, organized with contributions from our journal and focusing on the theme "Women and Mythical Discourse". The article titled **"Antigone's Right to Brotherhood: An Introduction to the Imagination of Ethical and Political Unity"** calls for re-evaluation Sophocles' classic tragedy through the interconnection between the domestic sphere and the state. This striking analysis, which interprets Antigone's actions within the framework of brotherhood bonds, offers a new perspective on both the tragedy and contemporary political imaginations. The concept of brotherhood regarding social unity and ethical responsibility presents the reader with profound inquiries.

The second study, focusing on the relationship between mythology and women, is Zeynep Sandalcı's article titled **"Transformation of Lilith in the Pre-Raphaelite Art Movement"**. In her work, Sandalcı offers a powerful analysis of representations of women in 19th-century England by tracing the transformation of the figure of Lilith from ancient civilizations to the modern art scene. This article, which argues that the meaning Pre-Raphaelite artists ascribed to Lilith both stripped her of demonizing narratives and transformed her into a feminist symbol, opens a discussion on how the myth was reconstituted through art and how female images were transformed in cultural memory.

Two articles on women's movements around the world focus on the situation of women in the Arabian Peninsula and South Korea. Assist. Prof. Maria Holt's work titled **"What Does a Feminist Look Like?: Arab**

Women’s Activism as a Challenge to Barbaric Politics” considers the actions of women who took to the streets during the Arab Spring as a feminist performance. Holt shows that many of these women rejected the “feminist” label, but transformed the public space with their demands for freedom, equality, and justice. The article also makes visible the forms of patriarchal violence that are reproduced in response to this transformation. This contribution, which offers a correction to the dominant academic narratives on the political representation of Arab women and gender struggles, also suggests that feminist identity can vary according to contexts and cannot be reduced to a singular form.

Another article in this issue, titled **“Current Feminism Debates in South Korea and Their Representation in Literature: Kim Jiyeong, Born 1982”** by Semra Er and Prof. Dr. Hatice Köroğlu Türközü, focuses on a literary narrative in which women’s individual experiences in South Korea are transformed into a collective memory. The analysis conducted through Cho Namjoo’s rapidly resonating novel discusses the evolving structure of contemporary Korean feminism, its tense relationship with anti-feminist resistance, and how literature is involved in these debates with theoretical depth. This analysis, conducted with the concepts of Judith Butler, Julia Kristeva, and Luce Irigaray, reveals not only the representation but also the transformative power of literature.

Every issue or every two issues, a study related to Ottoman women’s history is also presented to you. In this issue, Assist. Prof. Fatma Erten’s article titled **“A Concubine in the Palace: Gülfem Hatun and Her İnas Rüşdiye”**, examines the position of Gülfem Hatun, the concubine of Sultan Suleiman the Magnificent, within the palace and the early modernization steps regarding the education of girls in the Ottoman Empire through the girl’ rüşdiye (junior high school) established in her honor, based on historical documents. Through her biographical analyses supported by archival findings and the insights into the educational institution’s transformation, she unveils a new perspective into Ottoman women’s history.

Assist. Prof. Beyhan Uygun Aytemiz’s article titled **“The Construction of Rabia as an Eastern Woman in ‘Sinekli Bakkal’”** examines Halide Edib’s literary narrative that appeals to both the West and the East, and the concept of the “Eastern woman” through this narrative. The article

analyzes how the main character Rabia in “Sinekli Bakkal” is shaped through the social structure of the period, spatial experiences, and familial heritage. Halide Edib’s effort to dismantle the image of the “harem” and present a “Eastern woman” bearing the traces of real life in its place stands out in this analysis as both a unique contribution to the East-West issue and a critical perspective on the representation of women.

This issue features an empirical study titled **“Examining the Correlation between Internalized Sexism and Attitudes towards Dating Violence in Intimate Relationships of Women”** authored collaboratively by Prof. Dr. Adem Peker, Tuğba Cingil, and Zeynep Yazıcı. The article analyzes the correlation between women’s internalized sexist attitudes and their responses to violence in dating relationships, based on a field study involving university students and supported by statistical data. The findings regarding the interrelation of self-objectification, derogation, and male preference with attitudes that normalize or mitigate violence offer significant insights into how gender norms influence women’s perceptions and responses to their relationships.

Another field-based study in this issue is Assist. Prof. Nurgül Boz’s work titled **“The Role of Social Media on Women Entrepreneurs: a Study on Job Satisfaction and Life Satisfaction among Boutique Pastry Chefs in Türkiye”**. Focusing on the relationship that female home-based boutique bakers establish with social media, this research comprehensively addresses the impact of digital platforms on women’s labor, job satisfaction, and life satisfaction. The data reveals how social media plays a transformative role not only in product promotion and customer relations but also in women’s job commitment and personal satisfaction. The empowerment of women entrepreneurship through digital tools is being invited to be rethought at the intersection of gender and digitalization with this study.

It had been announced previously that some reports would also be included in our journal from this issue onwards. In the report section of the issue, there is an evaluation article written based on the KADEM panel held in parallel with the UNESCO Intangible Cultural Heritage Committee session organized in the capital of Paraguay. The article written by Prof. Dr. Başak Burcu Eke opens a discussion on how the Seljuk heritage of Bâciyân-ı Rum can be reinterpreted as a universal model of women’s

solidarity on the international stage. The resonating comments of Paraguayan women academics and the cultural connections established through Ñandutí lace suggest that this ancient organization could also be an “embracing” structure in the modern era. The report invites the reader to follow the traces of the past with today’s questions, offering much more than just a panel experience.

The second study in the report section closely examines the workshop titled “Where Do Girls Stand in Women’s Studies?” organized by the Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Center for Women’s and Family Studies, highlighting a significant gap in the field. This evaluation, shaped by Betül Çağlar Görçin in light of Intersectionality theory, emphasizes that girls are not adequately addressed in the field of women’s studies; it proposes a new theoretical and political framework that highlights the unique needs of this group. The report emphasizes that policies aimed at empowering girls are an urgent necessity for an inclusive and justice-based societal transformation.

The first book review of the issue focuses on Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr.’s work, **Positioning Women in Conflict Studies: The Status of Women and Its Effects on Political Violence**. According to Prof. Dr. Gavan Patrick Gray’s review, the book is shaped around the concept of “the status of women”, a more concrete criterion instead of gender equality. The relationships between types of political violence are examined through four fundamental dimensions, such as women’s participation, rights, the harm they suffer, and beliefs about social roles.

The second review addresses Lana Sirri’s work titled **Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam**. Reyhan Demirayak’s review emphasizes that Sirri attempts to position Islamic feminism within the framework of social sciences, establishing a discursive bridge between feminist intellectuals writing in Arabic and English.

The latest review closely examines Shenila Khoja-Moolji’s work, **The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance**. Şeyda Karabatak’s review reveals how the work demonstrates the systematic denial of Muslim boys’ innocence and their positioning as security threats. This analysis, shaped by the axes of race, gender, and Islamophobia, draws attention to the global dimensions of Islamophobia

by comparing experiences in America with Hindutva discourses. The work provides an important theoretical and political discussion platform in this area where surveillance, fear, and exclusion practices intersect.

This issue of our journal presents a powerful intellectual map that intersects the past, present and future with contributions from various disciplines. The articles, which have high theoretical depth and are in touch with social reality, not only trace the past but also aspire to create a space that will allow for conceptualizing the present and producing discourse about the future. Each study, while providing a coherent and original contribution to the field, creates a whole that nourishes, deepens, and opens new avenues of thought when considered together. This diversity, ranging from interviews to empirical research, from international panel experiences to book reviews, once again highlights the possibilities and necessity of interdisciplinary production.

We express our gratitude to our authors, field editors, reviewers, the entire journal team, and you, our readers, for your continuous engagement through comments and feedback. We anticipate that our issue will foster the development of pluralistic and critical perspectives within women's studies, prompting new inquiries and promoting diverse voices.

What We Have (Not) Learned From The Past? Introducing a Research Project on The History of Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina

Geçmişten Ne Öğren(me)dik? Bosna Hersek'te Kadına Yönelik Şiddet Tarihi Hakkında Bir Araştırma Projesi Tanıtımı

Fahd Kasumović¹ 

Abstract

Dr. Fahd Kasumović, an Associate Professor at the University of Sarajevo, participated in an interview with Assoc. Prof. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış and Ayşe Betül Ekici on June 1, 2025. In his role as the editor of the book “Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti” [Violence against Women: Discourses, Perspectives, Lessons from the History of Bosnia and Herzegovina],² Dr. Kasumović details the journey that led him to initiate an interdisciplinary project focused on researching violence against women throughout the historical timeline of what is now Bosnia and Herzegovina, from ancient times to the present. He discusses the academic and social objectives of the book, outlines its primary findings, and addresses the challenges he and his team encountered while undertaking such a complex project. Additionally, Dr. Kasumović evaluates the current state of women’s studies in Bosnia and Herzegovina, discusses the level of institutional backing for this type of research, and provides his perspectives on the responses from both the academic community and the broader public regarding the findings about violence against women featured in this book.

Keywords: Violence against women and girls, Women’s studies, Women’s history, Social history, Patriarchal society.

Öz

Saraybosna Üniversitesi Doçenti Dr. Fahd Kasumović, 1 Haziran 2025'te Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış ve Ayşe Betül Ekici ile bir röportaja katıldı. "Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti" [Kadına Yönelik Şiddet: Bosna-Hersek Tarihinden Söylemler, Perspektifler, Dersler] adlı eserin editörü Dr. Kasumović, Bosna-Hersek'in tarihindeki kadınlara yönelik şiddeti antik dönemlerden günümüze kadar inceleyen disiplinler arası bir projenin başlatmasına götüren süreci detaylı bir şekilde aktarıyor. Kitabın akademik ve sosyal hedeflerini tartışıyor, temel bulgularını özetliyor ve kendisi ve ekibinin böylesine karmaşık bir projeyi üstlenirken karşılaştığı zorluklardan bahsediyor. Dr. Kasumović ayrıca Bosna-Hersek'teki kadın çalışmalarının mevcut durumunu değerlendiriyor, bu tür araştırmalara yönelik kurumsal desteğin düzeyini tartışıyor ve bu kitapta yer alan kadına yönelik şiddet bulgularına ilişkin hem akademik topluluğun hem de daha geniş kamuoyunun verdiği yanıtlara ilişkin kendi bakış açılarını sunuyor.

Anahtar Kelimeler: Kadına ve kız çocuklarına yönelik şiddet, Kadın çalışmaları, Kadın tarihi, Toplumsal tarih, Ataerkil toplum.

Atıf/Citation: Kasumović, F. (2025). What we have (not) learned from the past? Introducing a research project on the history of violence against women in Bosnia and Herzegovina. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 1-22. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.171>

¹ Assoc. Prof., University of Sarajevo, fahd.kasumovic[at]gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3325-1845.

² This book was published in Bosnian, featuring an extensive summary that covers the majority of the conclusion section, provided in both English and German languages. See Fahd Kasumović, ed. *Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet; Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo; Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung e.V., 2024), 1-476. The book is available in both print and ebook editions (https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/book/110).

1. In the field of women's studies in Türkiye, we came to know you through your book *Violence against Women: Discourses, Perspectives, Lessons from the History of Bosnia and Herzegovina*. But can we get to know you better? Who is Prof. Dr. Fahd Kasumović? Would you tell us about your academic life?

I would like to start by expressing my gratitude for your keen interest in the book I edited that addresses violence against women. This presents an excellent chance to highlight my research and for us to establish collaboration in the field of women's studies. I want to share some information about my academic background and interests. At present, I hold the position of Associate Professor in the History Department at the Faculty of Philosophy, University of Sarajevo. I have a PhD in history and teach a variety of courses that focus on the history of the Ottoman state and civilization, Ottoman Bosnia, as well as Ottoman paleography and diplomatics.

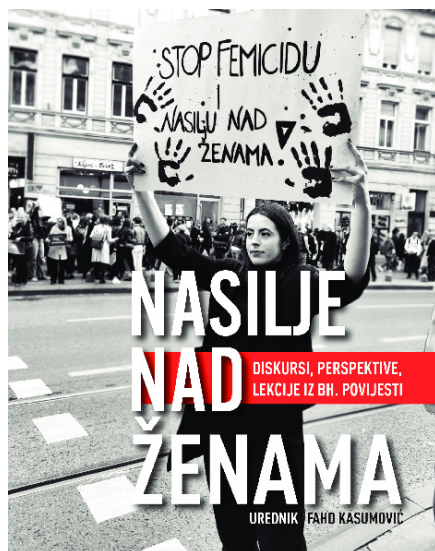


Image 1. From *Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. Povijesti* by Fahd Kasumović, (Ed.) (2024). Copyright 2024 by Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Filozofski fakultet. Reprinted with permission.

In terms of my research interests, I have dedicated over 22 years to studying the social, economic, cultural, and political history of the Ottoman Empire during the Early Modern Age and into the 19th century. Throughout my professional journey, I have been particularly interested in investigating Ottoman economic policies, center-periphery dynamics, social life in the Ottoman-Venetian-Habsburg borderlands, conversion to Islam, slavery, agency etc. My most recent research project centers on the topic of violence against women and girls during the Ottoman era, which is an area I intend to explore further in the future. I have served as a team leader for two projects that focus on violence against women.

I authored a book titled “Na periferiji svijeta islama: Osmanska poreska politika u Bosanskom ejaletu 1699–1839 [At the Periphery of the World of Islam: Ottoman Taxation Policy in the Eyalet of Bosnia, c. 1699–1839], and I both wrote and edited the interdisciplinary monograph “Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti” [Violence Against Women: Discourses, Perspectives, Lessons from the History of Bosnia and Herzegovina]. Furthermore, my interests also include history didactics, and I have co-authored three books in this area.

It may also be noteworthy that I was awarded the Imam Tirmizi Visiting Research Fellowship from the Oxford Centre for Islamic Studies, allowing me to engage with the Oxford academic community for two trimesters, greatly enriching my academic experiences.

2. First of all, we know that your book was published as the product of a project. Could you tell us about the process of how this project came about, the first questions that arose in your mind, and the exchange of ideas you had with the contributing authors throughout the project?

Reflecting on the path that led me to organize a project researching the history of violence against women is a topic I frequently discuss lately, especially since the media have shown great interest in the inspiration behind my book idea. I must admit that this tale has its origins in my earlier research endeavors, but it only took its definitive form in 2023. Over the years, while investigating Ottoman court records in search of significant and intriguing subjects within the social history of Bosnia, I encountered a considerable number of cases involving physical, verbal, sexual, and economic violence against women.

Interestingly, despite these cases being present in the records and readily accessible to other researchers, they somehow remained at the periphery of historiography. For historians, it appears there were always other topics deemed more promising, significant, and desirable. I found this puzzling. At that time, I was contemplating how we could never fully grasp the sociocultural landscape of Ottoman Bosnia if we failed to consider violence against women as a social phenomenon and understand its roots

and mechanisms that allow it to persist year after year, generation after generation.

Nevertheless, the concept for an interdisciplinary project in this field arose only in 2023. That year witnessed a horrific murder of a woman by her partner in Bosnia, which received extensive media coverage. We witnessed public protests, and discussions highlighting the necessity of preventing further violence against women. Observing these events, along with other instances of violence against women that surfaced, made me reflect on how these murders and various forms of violence echoed cases I had previously noticed in Ottoman court records. Yet, people were unaware of this.



Image 2. *Dr. Fahd Kasumović*

in various times and places. Merely stating that violence has deep roots is insufficient. What does that entail? What specifics do we have?

It dawned on me that historians have much to contribute to this discussion and that their findings should be included in the public conversation surrounding violence. Then it struck me—the realization that violence against women is a subject we need to understand not only in the Ottoman era but across all periods in history,

Thus, I resolved to assemble a team of researchers to examine texts concerning violence against women in the history of Bosnia and Herzegovina from classical times to the present, collaborating with historians, literary historians, legal experts, and sociologists. I noticed that such an initiative had not been conducted even within much larger historiographies than that of Bosnia, and that this type of research could be relevant and inspiring in other countries as well. I consider myself fortunate to have garnered the support of nine colleagues, experts with PhDs, who were enthusiastic about this idea and were eager to participate

in the research project. My intention was for us to author a book on the history of violence against women, encompassing various eras and perspectives, but I also envisioned this as merely the initial step in the project.

After achieving our research objectives, we planned to implement a follow-up initiative focused on social goals. The intention was to organize a series of public lectures and educational workshops to disseminate the project findings publicly, particularly among the youth. The idea was that discussing past and present violence is crucial for preventing violence against women in the future.

We had numerous questions that were significant to us and sought to find answers. What is the perception of violence against women in various societies? Can we identify instances of physical, sexual, verbal, and economic violence within families and in wider social frameworks? What information can we gather regarding the murders of women, instances of rape, kidnapping, acts of torture, abuse, and violence directed towards children and girls? What types of texts provide information on violence? How is violence integrated into larger power dynamics within patriarchal societies? What responses did violence elicit? What mechanisms permitted violence to persist? How did victims perceive these experiences? What are some forms of violence against women that were accepted and went unrecognized? Were victims able to achieve justice in the courts? Can we identify instances where women actively battled against violence? What were the social and cultural backgrounds of both victims and perpetrators? What forms of violence are visible, and which remain concealed?

These were just a few of the inquiries we aimed to investigate. Throughout the research process, we learned about other questions and incorporated them into our study. In the end, ten contributors, comprising five men and five women, provided their writings. As the project leader, I edited the book, assembled these texts into a single volume, and authored one chapter, the foreword, the introduction, and the conclusion. The book was published in Sarajevo and Berlin in 2024 by University of Sarajevo –

Faculty of Philosophy, and Heinrich-Böll-Stiftung. Currently, it is included in the EBSCOhost scientific database, demonstrating that its significance has been acknowledged internationally.

3. How were the chapter titles and the content structure of the book determined? As the editor, were you the one who decided on the chapters?

This book was envisioned as an edited monograph, meaning it was intended to be a thoroughly researched investigation into a singular topic. Consequently, it is not merely a collection of various writings, but rather an academic work characterized by a high degree of uniformity, wherein chapter authors investigate comparable research topics and methodologies that complement one another. Essentially, the goal of the book was to explore and present different yet interconnected facets of violence against women, ensuring that each contribution aids in forming a comprehensive understanding of violence against women in a unified conclusion. Achieving this objective necessitated close collaboration and a significant amount of quality teamwork.

As the editor, I selected the book's title, determined its overall structure, and chose the titles for each chapter. The chapters are organized as follows: I. Social Horizons of Antiquity; II. Above the Historical Sources of Medieval Bosnia; III. In the Civilizational Streams of the World of Islam; IV. Under the Two-Headed Eagle; V. Between the Two World Wars; VI. In the Flames of World War II; VII. The Socialist Epoch; VIII. The Winds of War in the 1990s; IX. Sociological and Culturological Discourses; X. Literary Discourses.

The content of each chapter was determined through collaboration with the authors of those chapters. There were ten contributors: Almir Marić, Dženan Dautotović, Fahd Kasumović, Amila Kasumović, Minela Radušić, Adnan Jahić, Mirza Džananović, Sabina Subašić Galijatović, Sarina Bakić, and Ajla Demiragić. In line with the overall theme of the book, each author presented a text with a title of their choice that aligned with the established concept.

For example, the first chapter includes a title called “From Fire to Chains: Violence Against Women in the East Adriatic During Roman Times,” while the second chapter addresses “Violence against Women in Medieval Bosnia.” The third chapter is titled “Violence Against Women in Ottoman Bosnia: Towards Mapping a Sociocultural Panorama of a Borderland Province.” The fourth chapter features a text named “Masculinity, Misogyny and Modernization: Sexual and Physical Violence Against Women in Habsburg Bosnia,” and the fifth chapter is called “Abused in Silence: Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina, c. 1918-1929.” In the sixth chapter, the text is titled “The Great Suffering: Violence against Women in Bosnia and Herzegovina, c. 1941-1945.” The seventh chapter contains a work titled “Representation of Violence against Women in Printed Media in Bosnia and Herzegovina during the Socialist Era.” The text in the eighth chapter is titled “Violence against Women in Armed Conflicts: Crimes of Sexual Abuse in Bosnia and Herzegovina, c. 1992-1995,” while the ninth chapter presents a text named “The Legacy of Silence: Culture of Violence against Women and the Quest for Change.” Finally, the tenth chapter is titled “Canonical Literature and the Representation of Violence Against Women: Readings with *Resistance* in Required Literature for Grammar Schools and High Schools in Bosnia and Herzegovina.”

I feel incredibly fortunate to have collaborated with a group of committed and skilled individuals who recognized the benefits of teamwork and understood how to identify and address gaps in historiography.

For the compilation of this book into one volume, the Introduction and Conclusion were of vital importance. The Introduction features a text titled “Violence Against Women: Academic Challenges, Lessons from the History of Bosnia and Herzegovina”, and the Conclusion is named “When Long History of Violence is Critically Re-examined”. These sections of the book connect all the analyses presented in the chapters into a cohesive topic that can be easily navigated by readers.

4. As the editor and intellectual driving force behind the project, were there academic or societal reasons that motivated you to address this topic? Could we also speak of a personal motivation in your approach?

A variety of factors drove my colleagues to participate in this project. As the team leader, I elaborated on these motivations in the project proposal submitted to the University of Sarajevo – Faculty of Philosophy, Foundation Heinrich Böll, and the Canton Sarajevo Ministry of Higher Education and Youth. We received support and funding from all these institutions, which ultimately enabled our research and the publication of our book.

The primary academic motivation is the significant underrepresentation of the topic of violence against women in research, despite its critical importance. All of us are experienced researchers constantly on the lookout for opportunities to uncover new sources and present original ideas to the academic world. While we have considerable knowledge in areas such as politics, social history, cultural history, economic history, and women's history, our insight into violence against women is limited. Although information exists in journals and books, the depth of understanding falls short of what can be achieved through examination of archival materials. Therefore, the potential for scholarly contribution is substantial.

Additionally, the trends in historiography and social sciences are gradually evolving. More individuals today are interested in gaining insights into women's history and contemporary social phenomena, including violence against women. Conversely, there are still some groups and individuals who are inclined to continue neglecting this area. This drives us even more to demonstrate the significance and potential of researching violence against women.

Regarding the social implications of this project, we believe that scientific research should offer various benefits to the community, and that writing a book should not merely serve as an endpoint. So, how do we intend to accomplish this objective? First and foremost, producing

a scholarly monograph focused on violence against women serves the greater interests of society today. We acknowledge that violence against women is a pressing social issue that requires attention. We witness a global initiative aimed at preventing violence against women and girls. Declarations are being enacted, conventions are being ratified, reports are being generated, and national standards and regulations are being revised. This constitutes one of the pivotal issues included in global strategies, such as the Sustainable Development Goals established by the United Nations.

Nonetheless, all of this is insufficient if we do not shift perspectives on violence against women. To achieve this, we need extensive discussions surrounding VAW. Concealing information about VAW is not a viable solution, nor is it constructive to idealize and romanticize our history. In today's world, we recognize that there was never a utopian time without violence, and it is essential to expose this violence and the societal reactions to it. The various forms of violence and the mechanisms that enable its continuation often remain consistent. It is imperative that we create an environment for people to acknowledge this, to comprehend history, to learn from it, and to contemplate the future. I hope this book serves as a step closer to this objective and illustrates that addressing violence is critical. We owe it to the countless women who endured in the past and to ourselves to make our societies more cognizant of the roots and persistence of violence against women, enabling us to more effectively prevent it in the future. This is the overarching social aim of this book. As a team, we frequently discussed this matter and found we shared the same principles.

Regarding my personal motivation, I deeply resonate with the aforementioned social objectives of this project and desire to engage in a social and academic network that actively raises awareness about the harmful impacts of violence against women. I also hope we can establish connections with you in Türkiye based on similar values and research objectives for the greater good of our communities.

5. How did your relationship with the institution that published your book develop? Were there any disagreements or differences in perspective regarding women's studies between you and the institution? If so, how did you manage this process?

Before anything else, I would like to convey my appreciation to the institutions that contributed to our book's publication: the University of Sarajevo – Faculty of Philosophy, Heinrich-Böll Stiftung Berlin, and its office in Sarajevo. We received comprehensive organizational and financial support, with no interference in conceptual and academic aspects. Thus, I can confidently say that we operated in an environment that fosters academic excellence, freedom, and, importantly for us, the advancement of studies that address issues such as women's history, gender studies, equality, and human rights. For any researcher, such support is vital, and our situation was no exception.

However, I must mention that I was fully aware of the strategic objectives of these institutions before I submitted my project. After familiarizing myself with their policies and understanding that a project addressing violence against women would be positively received, I proceeded to submit my application. Our relationship evolved from these initial contacts, and they are very pleased with the attention this book and project have attracted, both internationally and domestically. We have organized book promotions, educational workshops, public lectures, and we now have a follow-up project titled "What Have We (Not) Learned from the Past: Educational Workshops and Public Lectures on the History of Violence against Women." All of this is a testament to the type of support we have received.

Our experience would have been quite different if we had applied to another institution. Nevertheless, making a thoughtful choice made our journey smoother. I must also highlight that institutional support for women's studies is increasing in Bosnia and Herzegovina, with significantly more projects in this area now than when I started my career 22 years ago. Still, we anticipate further progress in this field.

6. We found the historical perspective you presented in your book especially valuable. Looking at the content, we see that you trace the history of violence against women in the Bosnia-Herzegovina region from Ancient Rome to the present day. What was your aim in approaching violence from such a historical perspective? Additionally, what challenges did this approach pose during the project's writing process?

I greatly appreciate your feedback; thank you for that. One of the most fascinating aspects of social phenomena is that similar social situations can be observed across different eras and locations, even when dealing with distinct times and cultural systems. This is the allure of writing social history. Contemporary readers can easily identify both similarities and differences with the social phenomena they encounter in their own time. This often aids readers in relating to the topic and recognizing its significance.

There is a saying commonly attributed to Mark Twain (though its authenticity is uncertain) that states "history does not repeat itself, but it often rhymes". This idea has inspired me, as I have observed various forms of violence against women throughout different phases of human history, despite the cultural systems being far apart chronologically. I have been puzzled by the question of why this occurs. Can we consider violence against women a transgenerational phenomenon? What mechanisms enable its persistence and occurrence across centuries?

I have come to realize that it is insufficient to only examine violence against women within a single period or year. To gain a better understanding of this phenomenon, we must analyze it comparatively across various epochs. For example, we can find instances of sexual and physical violence against women from antiquity to modern times. Grasping the intricacies of this phenomenon and its roots is only achievable by delving deeply into historical sources.

Naturally, this is a challenging task, which partly explains why such efforts have not been made before. To accomplish such an ambitious objective, one must consider materials from various periods, written in multiple languages. Consequently, I recognized that fulfilling this task could only

be achieved through collaborative effort. We utilized numerous primary sources from different time periods, written in a variety of languages. For example, we examined texts in Latin, Ottoman Turkish, German, English, French, Bosnian, Serbian, Croatian, and their premodern variants. Frequently, these texts were dispersed across numerous archives, making it difficult to locate specific instances of violence against women. Many cases of violence against women were left unrecorded and are thus invisible to us. Discovering these recorded cases required considerable time, persistence, and specialized skills. In the case of ancient texts, researchers needed to possess knowledge of ancient languages and paleography. The challenges shifted in modern times, as there was a vast amount of material. It became impractical to consider all available sources; instead, researchers had to probe into archival collections that were often not organized to facilitate this search.

I am pleased to share that this approach proved effective as it enhanced our understanding of the complexity and persistence of violence against women. We discovered that all instances of violence against women occurred in patriarchal societies, where men held dominant roles, had access to economic resources, political power, and a greater likelihood of having their voices heard. Our findings indicate that there has never been a time free from violence. We successfully traced various manifestations of violence against women over the past approximately 2,200 years. It is reasonable to suggest that violence against women has a far longer history; however, due to the lack of written records, we could not substantiate this assumption.

We identified occurrences of domestic violence, killings of women during times of war and peace, instances of women and girls being beaten, sexual abuse, bandit assaults, both collective and individual acts of violence, the suffering of women during bandit raids, abductions of women, economic violence, structural violence, and psychological and emotional violence. It was particularly intriguing to observe that insults aimed at women in the 18th century were strikingly similar to those used to demean women today. We learned that during the enslavement of women and girls, warriors felt a sense of pride in capturing them; for these men, it was perceived as a legitimate act, a source of profit, and a symbol of dominance during Roman and Ottoman times.

Our research indicated that while the majority of victims documented in sources were male, women predominantly suffered from domestic violence in their own homes, where they should have felt safe. Our findings demonstrated that violence against women endangered females from a variety of social classes, ethnicities, religions, and age groups. It was crucial for us to uncover the exact names of these women and the hardships they endured. Thanks to our efforts, we will not forget the experiences of women named Ayşe, Fatima, Rista, Anica, Jela, Savka, Margarita, Micika, Šerifa, Verica, and Nizama. Their experiences serve as a lesson for us all, and we should take the opportunity to read about and discuss this topic. Suppressing and ignoring this type of information is not an option. This was also one of the goals of our book.

Furthermore, we learned that while mild forms of violence against women were tolerated in patriarchal societies, we also uncovered evidence that perpetrators of violence against women and girls faced consequences. Court documents reveal that some men who abused women were also beaten, while those who committed rape were executed. Accounts from 18th century Bosnia indicate that the sexual exploitation and abduction of women and girls sparked public disturbances, suggesting that it is essential to consider various viewpoints when investigating violence against women. Also, we found instances prohibiting insults directed at women, as well as fatwas stating that a woman who killed her assailant in self-defense was engaging in an act that could be considered a fight on God's path (*gaza*). We also identified women who actively sought justice and achieved it, alongside those whose cases in court were unsuccessful. Ultimately, readers will now have the opportunity to explore the history of violence against women in Bosnia and Herzegovina during various periods, allowing them to make comparisons for themselves. This extends beyond the audience of Bosnia and Herzegovina and could attract global interest. I believe that this book could serve as a source of inspiration for Turkish readers if it is translated into Turkish, and I sincerely hope we can accomplish this as soon as possible.

7. We would also like to hear your thoughts on the role of gender in historiography. Were your views on this subject the same before the editorial project? Did they change after working on the book?

Every research project is guided by fundamental assumptions and results that emerge during the research process. One of the primary assumptions we held was that gender functions as an achieved status formed through social interactions and beliefs. I would say that theoretical concepts associated with social constructivism closely aligned with our perspective. In the end, our research remained consistent with this foundational assumption, as none of the texts published in this book undermine this viewpoint. Certainly, all authors retained complete academic freedom to explore primary sources and develop their own conclusions on the subject.

As an editor and author, I continue to strongly believe that gender roles are influenced by specific social environments and that these roles, through the processes of socialization and internalization, affect people's social behavior. Explicit illustrations of these concepts can be found in the fourth chapter of this book, which addresses violence against women in Habsburg Bosnia. It has been demonstrated that Bosnian society during that time held established perceptions of masculinity and femininity, along with societal expectations for men and women. Males were seen as active and dominant, more focused on the external world, while females were regarded as passive and family-oriented. Males were also considered protectors of women, with the role of women perceived as subordinate.

An ethnologist from Habsburg Bosnia, Mijo Žuljić, asserts that men and women are not at all equal. He explains that a woman does not carry her man's purse or wallet, and he is not held accountable for his actions, while a woman must provide answers for hers. Furthermore, he points out that in society, men are more self-possessed, and in public spaces, they have greater freedom to speak openly. Clearly, this illustrates the roles of masculinity and femininity, which are not determined by biological sex but rather by cultural perceptions of social roles.

Masculine expectations and the roles assigned to women can also take on toxic forms, as evidenced by historical sources. In Habsburg Bosnia, we encountered cases of men who violently harmed their spouses and even killed them, claiming in court, “I am the lord of my wife, God in heaven, and an emperor on earth”. This vividly reflects patriarchal stereotypes regarding the superior position of men over women. Toxic masculinity may have resulted in acts of violence toward women, and even murder, as demonstrated in this book.

Interestingly, similar perceptions can be found in various historical sources, with comparable thoughts observed in Türkiye and the Ottoman Empire. Today, we examine these sources and consider how human experiences within patriarchal societies share numerous similarities. In the future, we hope to conduct more research that will uncover further insights into these similarities, which will help us understand how comparable perceptions in our contemporary societies are deeply rooted in traditional views of gender roles. We aspire to recognize that we, as a society, also have the potential to transform these roles and expectations, so that the “historical rhymes” of the future may be more positive, and violence against women becomes merely a relic of the past.

8. Women’s studies, like some other disciplines, is often regarded as a secondary or complementary subfield in historiography. What can you say about the position and reception of women’s studies within the Bosnian-Herzegovinian academic community, particularly at the University of Sarajevo?

Women’s studies represent an interdisciplinary field that places women’s lives and experiences at the center of research. From a historiographical viewpoint, women’s history is often regarded as a subfield of historiography; however, it is also evident that women’s studies can rightfully be considered a field that spans various disciplines. Thus, we can confidently categorize it as cross-disciplinary, interdisciplinary, and multidisciplinary, each of which carries distinct semantic implications. Regardless of the terminology we choose, it is clear that the significance of women’s studies is becoming increasingly recognized.

Regarding the status of women's studies and the related fields of gender studies and feminist studies in Bosnia and Herzegovina, I would assert that there have been notable advancements since the 1990s. Much of this progress has stemmed from individual initiatives and civil society efforts, and there remains ample opportunity to reach a level of institutionalization comparable to that of more developed societies.

Civil societies in Bosnia and Herzegovina have been conducting short educational programs focusing on themes we associate with feminist studies. For instance, the Sarajevo Open Centre organizes a feminist school named after Žarana Papić, which provides courses on gender, education, the history of the feminist movement, sexuality, and women's social contributions. This organization is a continuation of activities initiated by another civil society group in the late 1990s. Currently, these programs do not offer separate courses on violence against women and its historical context; however, there is a possibility that we may introduce a course on this topic based on a recent monograph we published. This remains an idea for the future, and we will see how it develops. Additionally, it is important to highlight that these organizations share activist goals and advocate for gender equality and human rights.

Unfortunately, the society in Bosnia and Herzegovina still lacks strong institutional support, and there is no journal or institute solely focused on women's studies. Hence, when I learn that you have managed to publish such a journal, I consider it a significant achievement.

When we are speaking about the University of Sarajevo, I must emphasize that gender equality and the promotion of human rights are part of our strategic objectives. Presently, UNSA has a center called UNIGeRC, established as a Human Rights Center tasked with coordinating activities related to gender equality. Additionally, the University hosts a Centre for Interdisciplinary Studies that is presently running an online program aimed at deconstructing gender stereotypes and creating egalitarian gender models.

Moreover, I must mention that many scholars at the University of Sarajevo are conducting research within the realm of women's studies. We have published books and articles on this subject, both domestically and

internationally, and the quantity of such research is increasing. I am also grateful that the authorities are supportive of these initiatives. Thanks to this support, our book was published and our efforts have received recognition. However, there is currently no specialized program at the university level that focuses exclusively on women's studies, unlike some other universities globally. At certain faculties, there are elective courses that focus specifically on women. As faculty members publish books and articles centered on women's experiences and lives, some of this work is integrated into academic programs. My goal is to include material from the book I edited on violence against women into the syllabuses for the History Department. I have already organized workshops where students creatively analyze primary sources related to violence against women and then present their findings to the group to foster discussion. This initiative was very successful, and I am proud of the participants.

Overall, there have been improvements compared to the previous situation when women's studies were completely marginalized. However, we are still significantly distant from our desired goals. I hope that we can further enhance women's studies at the University of Sarajevo, encourage new researchers to choose these topics for their MA and PhD theses, and develop additional university courses focused on women's studies. Certainly, we intend to promote this as a strategic plan, and perhaps in a few years, in another interview and report, we can assess our progress in this area. We are also eager to learn more about your experiences in this domain. It could turn out to be extremely beneficial for us.

9. In Türkiye, we observe that women academics are predominantly active in the field of women's studies. How is the interest of male academics in this field within the academic circles of Sarajevo? Would you say your work is an exception in this regard?

This is a significant observation and an excellent question. I would argue that not only in Türkiye but also worldwide, women constitute the majority of researchers interested in women's history. Their contributions to this field are invaluable, inspiring countless students and scholars, me included. However, in Bosnia and Herzegovina and globally, there are also male researchers contributing to women's history. In my lectures

on violence against women, I frequently pose a fundamental question: Is violence against women a topic for men, a topic for women, or a topic for everyone? My belief is that we can effectively integrate this issue into the university agenda and aim to raise awareness about the harmful impacts of violence against women in our societies by involving both men and women to collaboratively study this topic.

The likelihood of achieving our goals is significantly increased when more individuals are engaged and actively participate in the discussion on violence against women. As I mentioned earlier, in the book I edited, we collaborated with five men and five women to research a single subject. While the idea for the book originated with me, the final product was achieved through a team that included both male and female perspectives. I believe it was crucial for us to work together and exchange viewpoints on violence against women. Without the efforts, support, and energy of women, the outcome would not have been the same.

Reflecting on this experience, I have received congratulations from many males and females, and it is now quite evident that this project was a tremendous success. What accounts for this success? I would suggest that the timing of the book was ideal, coinciding with a growing interest in such subjects. Many people are appalled by acts of violence against women and are eager to learn more about the violence faced by women in historical contexts. Furthermore, significant effort, enthusiasm, expertise, and vision were invested in this study, and it was acknowledged by society. The media covered the book extensively, and I discussed it with various TV stations, as well as in print and electronic outlets.

We worked diligently to ensure the book gained visibility, resulting in both printed and electronic editions. We included it in international databases such as EBSCOhost and CEEOL. None of this occurred by chance. Careful planning was essential, and when drafting the project, I envisioned these outcomes and did everything within my power to make them happen because I deemed them vital for the social impact of the book. One unexpected development was receiving an award for best editorship at the 36th Sarajevo International Book Fair, which was warmly embraced.

You have inquired whether this was an exception. I do not view it that way. I prefer to see it as a beacon and a model for other researchers who aspire to have their work recognized: a good idea, impeccable timing, an excellent team, high-quality research, funding, innovative concepts, organization, planning, media exposure, and a considerable amount of hard work. Only through focus and dedication can all these elements come together to produce such remarkable results.

On the other hand, I would not claim that every male is excited about the success of this project, but certainly, some are. Among men in Bosnia and Türkiye, there are those who are resistant to changes in historiography and do not value enough new research on women. What could be the reason for this? Perhaps they perceive these fresh perspectives as a challenge to longstanding stereotypes. They may believe that it could adversely affect their preferred power dynamics. Regardless of their stance, we are committed to shifting perceptions surrounding violence against women and women's history. We possess a great deal of enthusiasm and energy and are eager for a productive dialogue on this subject. Academia often includes critics and skeptics, and we appreciate any comments and scholarly dialogue on this topic.

10. Before we finish, do you have any plans to focus on other instances of violence against women and other rights-based topics within a historical context in your future academic work?

While investigating this topic in the archives, I have amassed a considerable collection of primary sources pertaining to Bosnia as well as to other regions of the Ottoman Empire. At this point, I have only managed to integrate a fraction of this material into my research. As a result, I am persisting in my exploration of this topic with the goal of publishing articles and potentially a book on violence against women in Ottoman Bosnia. I have identified new cases and inquiries related to violence against women that could deepen our understanding of the social dynamics in Ottoman Bosnia.

Undoubtedly, this book has addressed a crucial gap in the historiography of this subject by offering significant new information and insights. However, the practice of writing history is an ongoing task, and we must continually explore new approaches for critical analysis, to challenge stereotypes, and to make contributions that hold both academic and social significance.

After receiving encouraging feedback from colleagues and the public in Bosnia, I feel very inspired. There is a possibility that I will publish some of my findings regarding this issue in Türkiye. You possess a rich academic heritage, and I am eager to inform your audience about the matter of violence against women in the Ottoman–Venetian – Habsburg borderlands. I could also draw comparisons with instances of violence against women in the central regions of the Empire, which are now a part of the Republic of Türkiye. Regardless, I appreciate your interest and the opportunity to discuss my research. Thank you very much for your attention and your insightful questions!

Acknowledgments: The author thanks Assoc. Prof. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış and Ayşe Betül Ekici for conducting the interview.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: This research was funded by Heinrich-Böll-Stiftung e.V. Berlin and Ministry for Science, Higher Education, and Youth of Canton Sarajevo (Project no: 27-02-35-33087-62/24).

Teşekkür: Yazar, röportajı gerçekleştiren Doç Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış ve Ayşe Betül Ekici'ye teşekkür eder.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Bu çalışma, Heinrich-Böll-Stiftung e.V. Berlin ve Saraybosna Kantonu Bilim, Yüksek Öğrenim ve Gençlik Bakanlığı tarafından finansal olarak desteklenmiştir (Proje no: 27-02-35-33087-62/24).

Kaynaklar /References

Kasumović, F. (Ed.) (2024). *Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz bh. Povijesti*. Univerzitet u Sarajevu Filozofski fakultet.

Antigone'nin Kardeşlik Hakkı: Etik ve Politik Birlik Tahayyülü için Bir Giriş*

Antigone's Right to Brotherhood: An Introduction to the Imagination of Ethical and Political Unity

Emine Canlı¹ 

Öz

Bu çalışma, Sophokles'in *Antigone* adlı tragedyasını etik ve politik birlik bağlamında yeniden okumayı amaçlamaktadır. Antigone'nin eylemlerini yalnızca aile bağlarına indirgemek yerine, Antik Yunan'daki hane ve *polis* (devlet) arasındaki geçişkenliği sağlayan kardeşlik çerçevesinde inceleyecektir. Kardeşlik, sadece bir akrabalık ilişkisi değil, aynı zamanda etik ve politik sorumluluğun taşıyıcısı olarak ele alınacaktır. Antigone'nin eylemlerini de bireysel sadakat ve erkek egemen topluma isyan olarak ele almaktan ziyade, bu eylemlerin Antik Yunan'da hem hanedeki hem de *polis*'teki birliği amaçlayan değerlerin temsili olduğu ileri sürülecektir. Antigone'nin eylemlerini bu ikili yapı çerçevesinde değerlendiren çalışma, Antik Yunan'da hanenin ve kardeşlik hukukunun etik ve politik birlik inşasındaki rolünü ön plana çıkaracak ve böyle bir okumanın açabileceği yeni bağlamlara işaret edecektir.

Anahtar Kelimeler: Sophokles, Kardeşlik, Etik, Politika, Hane, *Polis*.

Abstract

This study aims to reexamine Sophocles' tragedy *Antigone* in the context of ethical and political unity. Rather than limiting Antigone's actions solely to familial connections, this analysis will be conducted through the lens of brotherhood, which provides the transitivity between the household and the *polis* (state) in Ancient Greece. The brotherhood will be analyzed not only as a kinship but also as the custodian of ethical and political accountability. Rather than individual loyalty and rebellion against a male-dominated society, it will be argued that Antigone's actions are a representation of the values that strive for cohesion within both the household and the *polis* in Ancient Greece. By evaluating Antigone's actions within the framework of this dual structure, the study will foreground the role of the household and the law of brotherhood constructing ethical and political unity in Ancient Greece, while also highlighting new contexts that such a reading can open up.

Keywords: Sophocles, Brotherhood, Ethics, Politics, Household, *Polis*.

Atıf/Citation: Canlı, E. (2025). Antigone'nin kardeşlik hakkı: Etik ve politik birlik tahayyülü için bir giriş. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 23-40. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.172>

* Bu çalışma, 10.04.2025 tarihinde KADEM'in gerçekleştirdiği "Mitik Söylem ve Kadın" temalı 10. Kadın Araştırmaları Kongresi'nde aynı isimle sunulan bildirinin genişletilerek makale formatına dönüştürülmüş versiyonudur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, [ecanli\[at\]fsm.edu.tr](mailto:ecanli[at]fsm.edu.tr), ORCID ID: 0000-0003-0012-6458.

Extended Abstract

Sophocles' tragedy *Antigone* is the last work in the trilogy of *Oedipus the King* and *Oedipus at Colonus*. *Antigone* is a source text and representation of theatre, literature, philosophy, and psychology, and it has become a source text and representation in feminist theories. *Antigone*, the main character of the tragedy *Antigone*, which was included in the discussion of ethics and politics with G.W.F. Hegel, is considered the representation of family relations and Kreon, another character, is the representation of the state. According to Hegel, *Antigone* could not break away from family relations and imposed kinship relations on the state by burying her brother (who was forbidden to be buried because he betrayed his homeland). In contrast, Kreon, despite being the uncle of *Antigone* and her brother Polyneikes, whom he prohibited from burial due to treachery, prioritized the ethical order of the city and the state authority above kinship relations by punishing both of them. Kreon punishes Polyneikes, who attacked his city to take over the government from his brother Eteocles by collaborating with outsiders, by denying him burial. And he also punishes *Antigone*, who attempts to bury his brother, by imprisoning her in a cave and condemning her to the realm of the dead without executing her outright. According to Hegel, precisely by acting in this way, Kreon is the representation of universal and natural law; for Kreon did not hesitate to punish Polyneikes and *Antigone*, his nephew and niece since they defied the king's law. It did not matter even if they were relatives.

This ethical and political interpretation, emphasized by Hegel, reveals its antithesis in feminist theories. For Luce Irigaray, *Antigone* represents the feminine rebellion against statism. *Antigone*'s death, a consequence of her actions and words, is not a loss, but rather a story of heroism conceived, risked and empowered. *Antigone*, who covered her brother, who was forbidden to be buried and left out in the open for the wolves to eat, not only acted, but also justified her action when she was captured, and thus gained a presence in the field of masculine discourse. Opposing the king and the law and justifying this rebellion showed that the male domain of discourse and action is open to the feminine. This point is also emphasized by theorists such as Judith Butler, but with a difference; according to Butler, the reason for *Antigone*'s rebellion against Kreon is not solely related to blood relations as Hegel claims, yes; but *Antigone*'s rebellion is not a substitute for feminine action and discourse. By repeating her brother's act of rebellion and showing her loyalty to him, *Antigone* "assumes masculinity by defeating him". *Antigone*, by considering it the greatest honour to give her brother a tomb, in essence, tried to overcome masculinity by idealizing it.

While agreeing with feminist theory's critique of Hegelian *Antigone*, this study will pursue the following questions to increase the ethical and political possibilities that tragedy can offer:

- (i) Can the relationship between brotherhood and the public sphere, the *polis* (state), be justified positively or negatively only by blood ties? According to existing readings, *Antigone*'s wish to bury her brother is either realized only because they are related by blood, as Hegel claims, or it is irrelevant, as feminist theorists try to deny. As this study claims, however, the bond of brotherhood offers another interpretation: For *Antigone*, the brother is irreplaceable, because our brother does not earn his place in our world with us. We come to life in the same place as our brother (brother-in-law) and through this place, we are born, live in the same household and try to share the planet. Thus, in the tragedy,

Antigone says that she will not go against the laws of the city for the sake of her potential children and husband, because the place of husband and child can be filled by another husband and child, whereas she cannot have another sibling. After all, her parents are dead. Therefore, the presence or absence of a sibling, like that of a spouse or a child, does not depend on our choice, and hence both its absence presence are intertwined with our destiny. Antigone's reminder of the unwritten laws of the gods against the written laws of Kreon is important in this respect. Thus, the question evolves as follows: is it possible to think of learning how to live with our brother as a political obligation, like a transcendent imperative?

- (ii) When analyzed alongside Antigone, can brotherhood also be considered as a way of division, justice and coexistence between men and women? Moreover, if we think of brotherhood, and the obligations it entails, not in terms of natural laws but rather divine ones, as portrayed in *Antigone*, a different framework emerges. In this divine framework, brotherhood involves not only kinship but also the possibility of profound conflict. Within such a vision, we are ultimately responsible for bringing a shared place to salvation by acting together with our brothers. But if we fail to do so, if we allow that place to be lost, can the mere awareness of this loss be enough to keep us united? If this knowledge and law are not binding because it is divine knowledge and law, can we formulate principles that are universally binding?

This study will argue that Antigone's relationship as sister-in-law to both Oedipus and Polyneices cultivates in her the Notion of a home that she must fulfill both in life and in the afterlife. Antigone has only one consolation on her way to the grave she is sent alive; to restore the shattered home and unity of her family on earth in the land of the dead. Could it be asserted that kinship and blood ties alone are not enough to convey the idea of "unity", whereas that brotherhood and sharing the same house can offer an imaginary unity on earth and beyond?

Keywords: Sophocles, Brotherhood, Ethics, Politics, Household, *Polis*.

Giriş

Antigone tragedyası, Sophokles'in üçlemesi olan *Kral Oidipus* ve *Oidipus Kolonos'ta* serisinin son eseridir. Tiyatro, edebiyat, hukuk, politika, felsefe ve psikanalitik alanlarının kanonik metinlerinden ve önemli temsillerinden biri olan *Antigone*, bugüne dek birçok farklı açıdan yorumlanmıştır ve günümüzde de yorumlanmaya devam etmektedir (Bkz. Aysever, 2012). Tragedyanın kadın karakteri Antigone'nin etik ve politik tartışmalarla birlikte toplumsal cinsiyet tartışmaları bahsine dahil edilmesi başta Hegel, Freud, Lacan olmak üzere Luce Irigaray ve Judith Butler tarafından olmuştur (Walsh, 2008). Çalışmamız bağlamında *Antigone* üzerinden yürütülen çağdaş tartışmaların dayanağı olan temel yaklaşımları şu şekilde kategorize edebiliriz:

- (i) Antigone ile Kreon arasındaki çatışmada, kadının aile ve tanrısal alanın, erkeğin ise kamusal ve politik alanın temsili ve koruyucusu şeklinde ele alınışı (Hegel, 1991, ss. 149-150; Hegel, 2002, ss. 271-292).
- (ii) Antigone'nin babası Oedipus ve erkek kardeşi Polyneikes'e olan sadakatının ensest yasağının temsili olarak ele alınışı (Freud, 2020, ss. 149-156).
- (iii) Antigone'nin ölüm pahasına dahi olsa eylemlerinden vazgeçmemesinin arzu ile etik arasındaki ilgi olarak ele alınışı (Lacan, 1997, ss. 243-287).
- (iv) Antigone'nin erkek egemen bir topluma karşı kadın direnişinin sembolü olarak ele alınışı (Irigaray, 1985, ss. 214-227).
- (v) Kreon'a ve onun yasalarına karşı çıkışını hem eylem hem de söylem düzeyinde üstlenişinin, Antigone'yi etik ve politik bir özne olarak ele almayı sağlayabileceği iddiası (Butler, 2007).

Söz konusu yaklaşımlar arasındaki, sürekliliğe işaret ederek üçlemeye ve bilhassa *Antigone*'ye artan ilginin nedeninin *Antigone*'nin modernliği kavramak için başvurulabilecek en yakın klasik kaynak olduğuna dikkat çeken George Steiner'in *Antigones* (1996) eseri, temel başvuru kaynağı haline gelmiştir. Steiner'in, yorumlarının tüketilemezliği ve sabitlenemezliğini eserin kanonikliğini teyidi olarak sunması, hem mevcut yorumlara demokratik yaklaşmayı mümkün kılmaktadır hem

de yeni yorum olanaklarının izinin sürülebileceği konusunda teşvik edicidir. Steiner'ın literal analizinin aksine, mevcut yorumlardaki temel kabullere eleştiri sunan Slavoj Žižek'in *Antigone'nin Üç Yaşamı* (2016) çalışması, farklılıklara odaklandığı kadar modernin lehine tevil edilemez olanı düşünülür kıldığı için önem taşımaktadır. Kahramanlaştırılan ve sistemi çözümlemek için başvuru kaynağı haline gelen modern okumalara karşı, Antigone karakterinin sistemin dışladığı fazlalık olarak ele alınmasını savunan Žižek'in yaklaşımı, modern-eleştirisini olduğu kadar anti-modern bir okuma olarak öne çıkar. Modern ve anti-modern okumalara alternatif bir *Antigone* okumasının ancak onu yeniden tarihsel bağlama yerleştirerek mümkün olabileceğini düşünen Bonnie Honig'in *Antigone, Interrupted* (2013) yaklaşımı da çalışmamızın nerede konumlanacağı konusunda fikir verecektir. Mevcut yaklaşımları kesintiye uğratmayı amaçlayan Honig, Antigone'nin sadece gömme eylemine yapılan vurgunun etik yorumla ve tekillikle sınırlı olacağına dikkat çekerek tragedyayı daha yüksek bir bilinçle açıklar. Alenka Zupančič'in Antigone'nin "seçeneklerin tükenmiş görüldüğü yerde yeni bir seçenek yaratarak" bilinçli bir eylemde bulunduğu iddiasını önemseyen Honig, bu yorumu daha ileriye taşıyarak Antigone ile Ismene'nin Kreon'a karşı komplo teorisi kurguladıklarını düşünmenin açabileceği imkanlarla ilgilenir (Honig, 2013, ss. 172-174). Honig, modern okumalardaki kardeşini gömme eylemiyle *polis*'in yasalarına karşı çıkan ve suç işleyen Antigone temsilinin sadece bunun için kahraman ya da hain olarak konumlandırılmasını, politiklikten olduğu kadar tarihsellikten de uzak bulur. Hane ile *polis* ya da etik ile politika arasında ikilikler oluşturmak yerine en nihayetinde aristokrat aileden olan Antigone'nin hem hanedeki hem de *polis*'teki eylemlerinin eş derecede politik ve bilinçli olduğunu savunur. Honig, aşırı bilinç yüklediği Antigone'nin eylemleriyle modern *Antigone* yorumlarını kesintiye (*interrupt*) uğratmayı amaçlar. Honig'in Antigone'si iktidarı sadece protesto etmiyor; komplo kurup entrika çeviriyor, iktidara sızmaya çalışıp onu talep ediyor (Honig, 2013, ss. 193-194). Honig'in Antigone yorumu aşırı-yorum olarak görülmeye açıksa da bizce uyguladığı yöntem ile iki noktayı yakalamıştır. İlki, Antigone'nin bir soylu olduğunun ve eylemlerinin etkileri kadar sonuçlarının da farkında olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğidir; ikincisi ise Antigone'nin eylemlerini sadece etik alanda görme eğilimimizin bir nedeninin ahlaki varsayımlarımız olduğudur. Honig gibi aşırı bilinç ve komplo teorileri ile olmasa da biz de çalışmada Antigone'nin eylemlerinin etik-politik

bilinçle yüklü olduğunu savunacak ve bunu Antik Yunan'daki kardeşlik bağı üzerinden gerekçelendireceğiz. Antigone gibi kadın bir karakterden bahsederken *brotherhood* kavramını kullanmamızın nedeni Antik Yunan'da kardeşliğin erkekler arasındaki hukukta inşa edildiğine dair vurgumuzdur. Erkek çocuklar arasında oluşan, akabinde arkadaşlık derneklerinde gelişen ve *polis*'te yetkinleşen bu kardeşlik bağı, kişisel değildir ve normatif bir değer taşır. Sophokles'in tragedyalarında kadın karakterin erkeklere hatırlatmaya çalıştığı, üstlenmeleri için ellerinden geleni yaptıkları ve erkek kardeşleri bedelini ödeyemediklerinde kendilerinin bedel ödeyerek polis'e dayatmaya çalıştıkları sınır kavramdır. Mevcut *Antigone* okumalarında henüz dikkate alınmadığını saptadığımız Antik Yunan dünyasındaki *brotherhood* anlamındaki kardeşlik bağının hane ile *polis*, etik ile politika arasındaki geçişliliği sağladığını göstermeye çalışacağız. Hegelci veya anti-Hegelci *Antigone* yorumlarında ön kabul haline gelen, hane ile *polis*'in birbirlerini yadsıdığını düşünen okumaların aksine birbirlerini gerektirdiklerini savunacağız. Bu sebeple çalışmamız, *Antigone* ile Antik Yunan'ın yaşam dünyası arasında ilgi kuracak ve tragedyadaki kadınlık-erkeklik kategorilerini toplumsal cinsiyet okumalarını önceleyecek şekilde etik ve politik bağlamıyla ele alacaktır. Amacımız kardeşliğin hane ve *polis* arasındaki geçişliliği sağlayan bağlayıcı rolüne değinmek ve *Antigone*'deki kardeşlik bahsini bu açıdan yeniden düşündürmektir. Bu amaçla tragedyanın sunabileceği yorum olanaklarını arttırmak adına şu soruların izini süreceğiz:

- (i) Antigone'nin akrabalığa ve kan bağına dayandırılan eylemleri etik alanla mı sınırlıdır?
- (ii) Politik alana geçiş için akrabalık ve ailenin yadsınması gereklilik midir?
- (iii) Antigone'nin eylemleri sadece ailesinin fertlerine duyduğu sadakatle mi ilişkilidir yoksa *polis*'e normatif bir ilke vazetmekte midir?
- (iv) Kadınlık ve erkeklik karşıtlığının dışında bir *Antigone* okuması, çağdaş etik-politik kuramlara ne vadedebilir?

Bu sorular çerçevesinde merkeze alacağımız Antigone ile babası Oidipus ve erkek kardeşi Polyneikes arasındaki bağ ve ilişki, birçok *Antigone* okumasında da merkezi bir rol oynar. Fakat mevcut okumalarda

Antigone'nin erkek karakterlere bağlılığı ya kan/soy bağı ya da enstest yasağı üzerinden bahse konu olmuştur. Bizim amacımız ise bu bağı Antik Yunan'da *polis*'in ön koşulu olan haneye ve onu bir arada tutan bağa işaret ettiğini açığa çıkarmaktır. Bunun için *Antigone*'yi, onu önceleyen *Kral Oidipus* ve *Oidipus Kolonos'ta* ile birlikte okuyacak ve Antik Yunan *polis* için kurucu öğeler olan hane ve kardeşlik bahisleriyle ilişkilendireceğiz. Çalışmada ileri sürüleceği üzere Antigone'nin amacı, bu dünyada dağılan hanesinin değerini korumaktır. Zira canlı gönderildiği mezarına giderken tek bir tesellisi vardır Antigone'nin: Ailesinin yeryüzünde dağılan evini ve birliğini ölümler diyarında tamamlamak (Sophokles, 2019). Fakat yine izah edeceğimiz üzere, söz konusu bağ politik alanı dışlamamaktadır; aksine politik birlik tarafından yadsınamayacak kadar *polis* ile ilgilidir.

Hane ve Polis Arasında Antigone'nin Rolü

Antigone tragedyasını sıklıkla yapıldığı gibi Kreon ve Antigone arasındaki çatışmaya indirgememek ve Antigone'nin eylemleriyle neyin sorumluluğunu üstlendiğini anlamak için onun öncülü olan üçlemenin diğer ikisine bakmak gerekir. Oidipus, kaderinin laneti açığa çıkınca iki eliyle kendisini kör etmiş, şehrinden sürülmüş ve Kolonos'a doğru yola çıkmıştır. Oğulları Polyneikes ve Eteokles ile eşinin (ve aynı zamanda annesinin) kardeşi Kreon, Thebai'de iktidar kavgasını sürdürürken kızları İsmene ve Antigone ise kör babalarının yolculuğunda ona eşlik ederler. Tragedya boyunca Oidipus oğullarının üstlenmeleri gereken sorumlulukları kızlarının üstlenmelerini sıklıkla dile getirir, hanesindeki ve şehrindeki etik yozlaşmadan yakınır: "Ah şu Mısırlılara özenerek alışkanlıklarını,/ karakterlerini ve hayatlarını ona benzetenler./Orada erkekler evlerinde oturup kumaş dokurken/ kadınlar dışarıda ekmek peşinde koşarlarmış./ Bizde de ailenin işlerine koşmaları gereken/ oğullarım, kızlar gibi evden çıkmazken/ Onların yerine siz çekiyorsunuz bahtsız/ babanızın cezasını" (Sophokles, 2016, s. 15).

Metindeki ev kelimesinin hem haneyi hem de *polis*'i imlediğini göz önünde bulundurursak, Oidipus'un hane ve şehirlerindeki değerlerin temsilcileri ve taşıyıcıları olan oğullarının üstlenmeleri gereken değerleri üstlenmediklerinden yakındığını görürüz. Oidipus, oğullarının aksine bu değerleri kızlarının üstlenmelerini bir yozlaşma olarak görür ve mevcut düzenin değiştiğine işaret eder. Antik Yunan dünyasında hem hanede hem de *polis*'te değerlerin temsilcisi erkektir ve erkeğin *polis*'teki düzenin

bir parçası olmak için ilk etapta hanesindeki düzeni ve birliği sağlaması gerekir. Bu nedenle Oidipus oğullarına sıklıkla hanedeki birliklerini sağlamadan şehrin yönetimini ele geçiremeyeceklerini bildirir. Oidipus'un hanesi kendi laneti nedeniyle dağılmıştır, bunun farkındadır ve ödemesi gereken bedeli ödeyerek şehirden sürülme cezasını çekmektedir. Ancak kendisinden sonraki yöneticinin de kaderi Oidipus ile kuracağı bağla ilişkilidir. Nitekim yönetimi elinde tutan Eteokles'e karşı savaşan Polyneikes'in de yeğenlerinden sonra iktidara talip olacak Kreon'un da Kolonos'taki Oidipus'a ziyaretleri bu nedenledir. Fakat ikisi de Oidipus'tan ihtiyaç duydukları destekleri göremezler çünkü Oidipus'a göre ikisinin de amacı hanelerinin birliğini sağlamak değil sadece şehrin yönetimini ele geçirmektir. Bu noktada Oidipus'un dağılan hanesinde üstlenilmesini istediği fakat hanedeki erkekler tarafından üstlenilmeyen değerlerin neler olduğu önem taşır.

Bildiğimiz üzere Antik Yunan'da hane ilişkileri koca-karı, baba-oğul ve efendi-köle çiftleri üzerinden ilerler. Tüm ilişkilerin ortak paydası olan baba, önce hanenin sonra şehrin düzenine katkıda bulunacak ve onu sürdürecektir kişidir. Sophokles'in üçlemesinde ise oğul olan Oidipus babasını öldürmüş, annesiyle birlikte olmuş ve annesinden dört çocuğu olmuştur (Sophokles, 2018). Böylece hane ilişkileri altüst olmuş ve roller iç içe geçmiştir: Oidipus annesinin hem oğlu hem de kocasıdır, aynı şekilde dört çocuğunun hem babası hem de kardeşidir. Laneti nedeniyle ölüm yerine körlük ve sürgünle kendisini cezalandırmış ve Kolonos'a doğru yola çıkmıştır. Oidipus'un bıraktığı miras, oğulların üstlenebilecekleri bir erdemden ziyade lanete dönüştüğü için Eteokles ve Polyneikes babalarının mirasını ve hanelerinin birliğini sağlamayı gözden çıkarmış, iktidarı bölüşmüşlerdir. Fakat şehrinin yeniden düzene kavuşması için Oidipus'un şehre geri dönmesi gerekir. Bunun farkında olan Oidipus, oğullarının ve Kreon'un kendisine ve hanelerine sadece iktidarlara için ihtiyaç duymasını bir yozlaşma olarak görür ve sadece iktidar mücadelesine dayanan bu talepleri geri çevirmekle kalmaz, hiçbirinin iktidarı ele geçiremeyeceğine dair yeni bir kehanet iletir. Buna göre iki kardeş de iktidarı ele geçiremeyecek ve birbirlerinin sonunu getireceklerdir. Oidipus erkeklere lanet ederken, sürgününde kendisine dostluk eden kızlarının övgüye layık olduğunu sıklıkla bildirir (Sophokles, 2016). Oidipus'un tragedyadaki "Kızım, kızkardeşim" ifadesi bir yandan bu altüst oluşun diğer yandan kızları tarafından kendisine gösterilen sadakatin imidir (Sophokles, 2016, s. 15).

Gördüğümüz üzere Oidipus'un hanesindeki ilişkilerin altüst olmasıyla değer sistemleri ve onların taşıyıcıları da yer değiştirmiştir. Hanede erkeklerin üstlendikleri değer sistemlerini kadınlar üstlenmiş, babalarına hem oğulluk hem de kardeşlik yapmışlardır. İlişkilerin söz konusu dönüşümünü ve Antigone'nin rolünü anlamak için üçlemenin sonundaki Antigone-Kreon ikiliğine değil, onu önceleyen Antigone-Oidipus ve Antigone-Polyneikes ikiliklerine bakmak gereklidir. Antigone'nin Kreon ile çatışmasını politik (Hegel), Oidipus ve Polyneikes ile ilişkisini ise etik açıdan ele alan (Freud, Lacan) yaklaşımların aksine, biz etiğin politikayı öncelediğine vurgu yaparak politik pozisyonların da hanedeki etik ilişkiden doğduğuna dikkat çekeceğiz. Antigone'nin politik bağlama yerleştirilmesi, Kreon ile çatışmasından önce Oidipus ve Polyneikes ile ilişkisiyle ilgilidir. Bu bakış açısı, Kreon ile birlikte dönüşen politik bağlama da farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Antigone, *Oidipus Kolonos'ta*'da kör ve şehrinden sürülmüş bir baba ile ona eşlik edip yol gösteren iki kızından biri; *Antigone*'de ise babasının ve kardeşlerinin ölümünden sonra hanesi adına konuşan ve eyleyen, *polis*'e hitap eden biridir. Normal şartlarda ve düzende Antigone kadın olduğu için bir erkek gibi efendi, koca veya baba olarak hanede ya da *polis*'te politik bir role sahip olamaz. Ancak Oidipus'un sürgünü hanenin reisi olarak yol göstericiliğinin ve iktidarının yitimiye, Antigone'nin dile gelmesi erkeklere atfedilen etik ve politik rollerin üstlenilmesidir. Bu nedenle babası ve kardeşleri hayattayken dile gelmediğini ve hepsinin ölümü sonrasında konuştuğunu görürüz. Nitekim *Oidipus Kolonos'ta* da Oidipus'un, Antigone'ye başlarından geçen sorduğunda cevabını dinlemeden önce sarf ettiği "Küçük kızlara kısa konuşmak yakışır" sözü Antigone tarafından itiraz görmez, aksine konuyu anlatması için sözü yanındaki erkeğe bırakır (Sophokles, 2016, s. 46). Fakat hanesinin ve onun adına konuşan biri kalmadığında artık taleplerini ve itirazlarını kendisi dile getirmek durumunda kalacaktır. Üçlemenin sonuncusu olan *Antigone*'de karşımıza çıkan soru, hanedeki erkeklerin ölümü sonrasında ne olacaktır.

Antigone tragedyası, taht mücadelesi için birbirlerini öldüren Polyneikes ve Eteokles'ten, Eteokles'in kahraman ilan edilip cenaze töreni ile gömülmüş olması; tahtı kardeşinden almak üzere şehrine karşı diğer şehirlerle iş birliği yapan Polyneikes'in ise yeni yönetici Kreon tarafından hain ilan edilip cesedinin hayvanlara yem olarak sunulmak üzere

cezalandırılması haberiyle başlar (Sophokles, 2019). Polyneikes de Eteokles gibi gömülseydi Antigone nişanlısı olan Kreon'un oğlu Haimon ile evlenecek ve başka bir hanenin üyesi olacaktır. Ancak Kreon'un tanrıların yasalarına karşı çıkarak Polyneikes'in cesedinin gömülmesine mâni olması, Antigone için hanesine karşı etik bir sorumluluk oluşturur. Üstelik Antigone söz konusu etik sorumluluğun politik gönderimlerinin ve sonuçlarının farkındadır. Hanenin diğer kızı İsmene, şehrin mevcut yönetimini elinde tutan dayıları Kreon'un yasalarına karşı çıkmayı isyan olarak görürken Antigone, insanların yönetiminin meşruiyetinin tanrısal yasalara dayandığını hatırlatır. İsmene mevcut yönetime karşı çıkılamayacağını deklare ederken Antigone, kardeşini gömmekle tanrısal yasalardan yana tercihte bulunduğunu ve hayatıyla da olsa bedelini ödemeye hazır olduğunu bildirir. Antigone'nin amacı bu dünyada dağılan hanesini öte dünyada bir arada tutmaktır ve bunun koşulu kardeşinin cesedinin ölümler diyarına iade edilmesidir. Antigone'nin üstlendiği sorumluluk, kadın olmasından kaynaklanmaktan ve duygusal bir aidiyetten ziyade Antik Yunan'daki insan yaşamının ve onurunun *polis*'ten önce hane ile koşullanmış olmasındandır. Tragedyalarda belirgin olan bu bağ, Hegel'in savunduğunun aksine salt tanrısal ve mitik bir inanca dayanmaz; doğrudan Antik Yunan şehir yönetimi ve kültürüyle ilgilidir. Bunun izini Homerik metinlerden ziyade daha güçlü bir şekilde Aristoteles'te görebiliriz.

Aristoteles, *Politika* adlı eserinde devleti tanrısal yasalardan ziyade Antik Yunan kültürüne dayandırır ve onun yalnızca bir para ortaklığı ya da yaşamın devamını sağlayan bir yapıdan ibaret olmadığını vurgular. Aristoteles'e göre devlet, bir arada yaşayan ve vatandaşlarını kötülüklerden koruyarak ticareti kolaylaştıran bir kurum değildir ve esas amacı vatandaşların aileleriyle birlikte iyi bir yaşam sürmesini sağlamak ve her yönüyle tam bir yaşam sunmaktır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için öncelikle aile yapısının ve aileler arasındaki akrabalık bağlarının sağlam bir şekilde kurulması gereklidir (Aristoteles, 2018). Nitekim Aristoteles, *Politika*'daki "İnsan doğası gereği politik (toplumsal) bir varlıktır" (Aristoteles, 2018, 1253a) yaklaşımını *Eudemos'a Etik*'te "İnsan yalnızca politik bir varlık değil, aynı zamanda evcil bir varlıktır" (Aristoteles, 1999, 1242a20) şeklinde tamamlar. Burada bahsi geçen evcillik, hayvanlarda olduğu gibi rastlantısal ve salt biyolojik bir bağdan ibaret olmadığı için toplumsal yaşamın en küçük birimi olan hane, insanın sosyal bağlarını geliştirdiği ve adaletin ilk tohumlarını attığı bir alan olarak öne çıkar.

Bu nedenle hane yaşamı sadece bireysel bir ihtiyaca dayanmaz, aksine devletin temelini oluşturan yapıdır. Çünkü hane, bireylerin ilk toplumsal ilişkilerini deneyimledikleri ve birlikte yaşamının anlamını kavradıkları ortamdır. Devlet gibi geniş bir yapı olsa da olmasa da insanın aileye ve haneye olan ihtiyacının devam etmesi bunun en açık göstergesidir (Aristoteles, 1999).

Modern dönemde kamusal alanı önceleyerek yapılan *Antigone* okumalarının aşmaya çalıştığı ilk öge aile ilişkileri olur. İlk teşebbüs ise Hegel'inkidir. Hegel'in *Antigone*'de izini sürdüğü ve modern devlet teorisinin sembolü haline getirdiği Antigone-Kreon ikiliği, bu çalışma açısından da önem arz eder. Hegel, *Antigone* okumasında dağılmış ve artık bir araya getirilemeyecek hanedeki birlik yerine şehrin birliğini amaçlayan Kreon'u ön plana çıkarır ve egemenliğin temsili haline getirir. Hegel'e göre Antigone kadın olarak ev tanrıalarının ve hanenin, Kreon ise erkek olarak profan düzlemin ve devletin temsilidir (Hegel, 1991; 2022). Hegel'in haklı olarak ileri sürdüğü üzere Kreon, devleti; Antigone ise haneyi temsil eder. Fakat biz bu temsiliyetlerin Hegel'in düşündüğü kadar kolay bir şekilde birbirlerini kategorik olarak dışlayamadıklarını düşünüyoruz. Antigone'nin hanedeki bağlara duyduğu sadakat, politik bilinçten bihaber olduğu anlamına gelmediği gibi Kreon'un savunduğu ve yücelttiği devlet de değer sistemlerinin tek taşıyıcısı olmayı başaramamıştır. Üstelik Antik Yunan dünyasına göre mevcut düzene isyan eden Antigone değil Kreon'dur (Robert, 2010). Tragedyada Kreon, Eteokles ve Polyneikes arasındaki iktidar mücadelesini dost-düşman, kahraman-hain çatalına oturtup Eteokles'i dost ve kahraman, Polyneikes'i ise düşman ve hain ilan eder. Antigone ise kardeşlik bağına ve şehri bir arada tutan tanrısal yasalara işaret ederek her iki kardeşinin de ölmekle eşitlendiklerini savunur. Savunusunu tanrısal düzene dayandıran Antigone, kendisinin tanrısal iyiyi amaçladığını ve düşmanlık değil dostluk üzere yaratıldığını söyler ve söyleminde düşmanlığa yer açmaz (Sophokles, 2019). Antik Yunan dünyasındaki düzen ve süreklilik bağlamında baktığımızda modern okumaların (Bkz. Schmitt, 2006) aksine isyan edenin Antigone değil Kreon olduğunu söyleyebiliriz. Kreon'a kadar tanrısal yasalarla ve hane ilişkileriyle yürütülen *polis*, Kreon ile profan düzleme geçme hamlesinde bulunmuş ancak sonunda Kreon'un da hanesi dağılmıştır. Hegel'e göre Antigone aile ilişkilerinden kopamayıp Polyneikes'i gömerek akrabalık ilişkilerini devlete dayatırken; Kreon şehrin düzenini ve devlet otoritesini akrabalık ilişkilerinin üstünde tutmuştur (Hegel, 2022).

Hegel'e göre Kreon tam da böyle davranarak evrensel ve doğal yasanın temsili olmuştur; çünkü Kreon, akrabaları dahi olsa kralın yasasına karşı çıkan Polyneikes'i ve Antigone'yi cezalandırmaktan geri durmamış ve aile bağları ile yapılan gerekçelendirmeleri kabul etmemiştir (Hegel, 1991). Böylece Kreon, ailenin etik değerleri üreten birincil yapı olarak görülmesine mâni olmaya çalışmış ve şehri, politikanın doğrudan üreticisi ve sürdürücüsü olarak tayin etmek istemiştir. Kreon tüm hamleleriyle, Hegel ve modern dönem için uygun bir temsilken, kendi dünyasında lanetinden kaçamamış ve Antigone'yi cezalandırdığı hikâyenin sonunda kendi hanesini de kaybetmiştir. Dolayısıyla iktidarını sürdürmek için işlettiği politikaları güç ile ikame etmiş olsa da etiği dışlayan politikası ne şehri ne de hanesini bir arada tutmaya yetmemiştir.

Fail Retoriği ve Şeylerin Yeri

Hegel'in etiği yadsıyan yaklaşımın aksine Butler'ın etik ve politik senteze dayanan yaklaşımı son dönem *Antigone* yorumları arasında ayırt edici bir yere sahiptir. Antigone'yi sadece etik veya sadece politik bağlamda ele alan yaklaşımlardan farklı olarak Butler, onu hem etik hem de politik bir temsil olarak ele alır. *Antigone*'yi fail retoriği üzerinden değerlendiren Butler'a göre Antigone erkekliği, onu üstlenerek alt etmiştir. Hem kardeşi Polyneikes'in başkaldırma eylemini yinelemiş ve ona sadakatini teyit etmiştir hem de Kreon'un yasağına karşı çıkışını inkâr etmeyip üstlenerek onun iktidarını sarsmıştır. Bu sebeple Antigone'nin eylemi yalnızca ahlaki bir direniş değil, aynı zamanda toplumsal normların sınırlarını zorlayan kurucu bir eylemdir. Antigone, kadının ailedeki rolünü ve devlete ait yasaları ihlal ederek mevcut toplumsal düzenin dışına taşmış ve bu düzeni hem tanımış hem de sorgulamıştır. Başka deyişle Antigone'nin kardeşini gömmе eylemi, "yasaya karşı yasa" niteliği taşır; çünkü hem ailenin kutsal bağlarını hem de devletin otoritesini aynı anda kabul edip reddetmiştir (Butler, 2007).

Butler'ın Antigone'nin erkekliği onu üstlenerek alt ettiğine dair vurgusunu önemli bulmakla birlikte üstlenilen görevin cinsiyet normlarına referansla gerçekleşmediğini ve bunun amaçlanmadığını düşünüyoruz. Butler, Antigone'nin eylemlerini Polyneikes'in şehre karşı açtığı savaşın ve mücadelenin devamı, söylemlerini ise egemen düzene dahil edilmeyenlerin politik alana müdahalesi olarak görür. Oysa tragedyada Antigone'nin Polyneikes'in eylemini onayladığına dair bir emare yoktur. Antigone, Polyneikes'in şehre açtığı savaşın haklı bir savaş

olduğunu düşünmez, amacı Polyneikes'in bir ölü olarak gömülme hakkını savunmaktır. Üstelik bu hak, Polyneikes'in kişisel hakkı değil tanrıların buyruğudur. Başka deyişle, Antigone'nin amacı kardeşinin yerine geçmek ya da Kreon'un iktidarını sarsmak değil bir ölü olarak hakkı olan yere iade etmektir. Antigone'ye göre bu görev kendisi kadar diğer kardeşi İsmene başta olmak üzere şehirdeki herkesin sorumluluğudur. Tragedyada gördüğümüz kadarıyla İsmene ve şehirdekiler de bunun farkındadır ancak değerleri üstlenmeye ve bedel ödemeye cesaret edemezler. Diğerlerinin aksine Antigone ise hanesinin dağılmasıyla bağları ve bu bağlardan kaynaklanan gereklilikleri üstlenmekle kalmaz, eylemlerini tanrısal yasalarla gerekçelendirerek kişiselleştirilmesine de müsaade etmemeye çabalar. Aslında diğer herkes gibi Kreon da tanrıların yakınlarını korumayı emrettiğinin hala ayırdındadır, fakat bu emre uyması durumunda yönetim sarsılacağı için iktidarını önceler. Fakat diğer yandan Kreon, Antigone'nin neyi üstlendiğinin ve sonuçlarının da farkındadır; "İktidarımı hiç ceza görmeden çiğnerse böyle, bana değil ona erkek denilecek" (Sophokles, 2016, s. 19) der. Bize göre kadınlık ve erkeklik burada cinsiyet rollerinden ziyade etik ve politik değerlerin üstlenicisi olan gruba işaret etmektedir. Bunun için gerekli olan erkekliğin hatırlatılması ya da kadınlığın üretilmesi değil, haneyi ve *polis*'i bir arada tutacak değerlerin hatırlanması veya üretilmesidir. Bu nedenle tragedyadaki gerilim ve kriz, kadınlık ve erkeklik çatışmasına değil hane ve *polis*, etik ve politika çatışmasına dayanır.

Bu bağlamda Butler'ın formüle ettiği şu soru yeniden yorumlanmaya açık hale gelir (Butler, 2007, ss. 16-17): Akrabalık devlet otoritesini tehdit etmeye başladığında, devlet akrabalığa karşı bir mücadeleye giriştiğinde, akrabalık ve devlet terimlerinin kendileri ayrı ayrı varlıklarını sürdürebilir mi? Bize göre sorunun klasik ve modern olmak üzere iki bağlamda cevaplanması gerekir. Klasik dönemde hanenin *polis*'i önceleme, modern dönemde ise devletin değerleri üretme görevini üstlenmesi, kavramlar arasındaki ilişkinin tersten düşünülmesini gerektirir.

Kreon ve İsmene'nin tercihleri, sorunun klasik dünya bağlamındaki cevabını oluşturabilir. Bildiğimiz üzere İsmene, tragedyanın başında erkek kardeşini gömmeye eyleminde Antigone'ye eşlik etmediği gibi eyleminin şehrin yasalarına karşı çıkmak anlamına geldiği için cezasız kalmayacağını bildirir. Antigone ise tanrıların yasalarına ve hanesine karşı Kreon'un yasalarını tercih ettiği için İsmene'nin desteğini beklemediğini ve

muhtemel ihanetini de önemsemediğini söyler. Antigone eylemi nedeniyle cezalandırılacağı zaman İsmene'nin ona yardım etmiş olabileceği şüphesiyle tanıklığı istendiğinde; İsmene, Antigone'nin suçunu üstlenerek ödeyeceği bedele ortak olmaya çabalar. Çünkü İsmene, Antigone'nin ölümünden sonra hanesinden arda kimse kalmayacağı için artık şehrin yasalarına tabi olmanın bir anlamı olmadığını ayırdına varır. Fakat Antigone "Sadece lafla sevenin kabul etmem dostluğunu" (Sophokles, 2019, s. 22) diyerek İsmene'ye tercihinin sonucuna katlanmasını söyler ve dostluğunu kabul etmeyip onu eli boş gönderir. İsmene, sözle savunduğu eylemi fiiliyatta gerçekleştirmediği için ne etik alana dahil olur ne de politik alana geçebilir: Ne Antigone tarafından iltifat görür ne de Kreon tarafından cezalandırılır. Bize göre İsmene, etik değerlerin politik yükümlülükler doğurduğunu ve üstlenilmemeleri durumunda iki alana da dahil olunamadığını göstermektedir. İsmene gibi Kreon da hane ve devlet, etik ve politika arasındaki ilgiyi göz ardı etmesinin bedelini öder. İsmene aile bağına duyduğu kişisel sadakatin ötesine geçmediği için eli boş dönerken, Kreon devletin aileyle koşullanmadığını düşünerek eyler fakat eylemlerinin sonucu onu hem ailesini hem de iktidarını kaybetmeye sürükler. Hanesine karşı devletin değerlerini üstlenen ve politik birlik için hanenin birliğine ihtiyaç duymadığını düşünen Kreon, tragedyanın sonunda hem oğlunu hem de karısını kaybeder ve en nihayetinde bu kaybın bir bedel olduğunu kabul etmek durumunda kalır (Sophokles, 2019).

Sonuç: Kardeşlik Hukuku ve Antigone

Günümüzde, hane ile devlet ve etik ile politika arasındaki bağın olumlanması durumunda Antigone'nin tercihlerinin normatif bir değer taşıyıp taşıyamayacağını yeniden düşünmek gerekmektedir. Ancak tragedyada Antigone'nin tüm akrabaları değil sadece kardeşi için yasaya karşı çıkacağına dair sözleri literatürde geniş tartışma yaratmıştır. Bu nedenle kardeşliğin hane için nasıl bir ölçü olduğu düşünülmelidir. Butler'ın deyimiyle "kötü ün yapmış" pasajda Antigone, kocası ve çocukları için aynı bedeli ödemeyeceğini bildirir (Butler, 2007). Mevcut okumalara göre Antigone'nin kardeşini gömme isteği ya Hegel'in iddia ettiği gibi politik bilinçten yoksun ve etik alanla sınırlı olup sadece aralarındaki kan/soy bağı için gerçekleşmiştir ya da psikanalitik okumalarda olduğu gibi ensest yasağı ve aile ilişkilerinin belirleyiciliği ile ilgilidir. Bize göre ise Antigone'nin ölçü olarak tayin ettiği kardeşlik bağı başka bir okuma

imkânı daha içermektedir. Tragedyada gördüğümüz üzere Antigone muhtemel çocukları ve eşi için şehrin yasalarına karşı çıkmayacağını söylemiştir; çünkü eşin ve çocuğun yeri bir başka eş ve çocuk tarafından doldurulabilecekken annesi ve babası öldüğü için bir başka kardeşe sahip olamayacaktır (Sophokles, 2019). Antigone için kardeşin yeri doldurulamaz; çünkü kardeşimiz dünyamızdaki yerini bizimle birlikte kazanmaz. Kardeşimiz ile aynı yerde hayat buluruz (*karındaş*) ve bu yer aracılığıyla dünyaya gelir, aynı hanede yaşar ve etik alana dahil oluruz. Dolayısıyla eşimizin veya çocuğumuzun varlığının veya yokluğunun aksine kardeşimizin varlığı bizim tercihimize bağlı değildir, bu nedenle kardeşimizin varlığı kadar yokluğu da kaderimizle ilişkili hale gelir. Nitekim Antigone'nin tragedyanın başında kardeşini gömme edimini tanrısai buyruklara dayandırışının yerini, süreç içerisinde kardeşlik bağı ve bu bağı biricikliği, başka bir bağı tercih edilemezliği alır. Bize göre Antigone eylemini söylem düzeyinde üstlenmeye başladığında yani dile geldiğinde, tam da *polis*'teki özgür yurttaşları bir arada tutan kardeşlik bağının bağlayıcılığı bilgisine ulaşmıştır. Bildiğimiz üzere haneyi *polis*'in koşulu olarak gören Antik Yunan tragedyalarında da Aristoteles'te de adil ve özgür *polis*'in yönetimi olan *politea* ancak kardeşler arasında inşa edilebilir. Antik Yunan toplumunda kardeşlik hukukunu koruma bilinci ve görevi erkeklere atfedilirken, Sophokles'in *Antigone*'sinde erkekler birbirlerine ihanet ettiği için kardeşlik hukukunu üstlenen ve onu erkeklere dayatan Antigone'dir. Antigone'nin Kreon açısından tehdit oluşturmasının nedeni sadece onun yasağına ve yasasına karşı çıkması değil, *polis*'i işletecek ilk prensibi yani kardeşliği üstlenmesidir. Böylece Antigone hem hanenin *polis*'e önceliğini varetmiş hem de *polis*'te varlık gösteren özgür yurttaşlara kardeşlik bağına hatırlatmıştır.

Böyle bir yaklaşım, modern ve çağdaş okumalarda tragedyadaki erkeklerle ya çatışan ya da onlara duyduğu arzuyu baskılayan bir *Antigone* okuması yerine başka bir yorum olanağı sunabilir (Bkz. Žižek, 2016). Bu haliyle, Antigone eylemleriyle hem Oidipus'a hem de Polyneikes'e kardeşlik yapan ve bu kardeşlik bağına üstlendikçe etik ve politik alana dahil olan bir temsile dönüşür. Üstelik Kreon'un etiği dışlayan politik iktidarını tehdit etmekte ve politik alanın etiğe dayanmaması durumunda meşruiyetini sürdüremeyeceğini açık etmektedir. Antigone, Antik Yunan'ın dostluğu amaçlayan politikaları yerine iktidarının başlangıcını ve meşruiyetini "düşman" temsiline dayandıran Kreon'a, düşmanlığın şehri bir arada tutacak bir ilke olamayacağını deklare eder.

Kardeşliğin ve dostluğun erkekler arasında kurulduğu Antik Yunan dünyasında imkân dahilinde olmayan bir etik ve politik düzenin üstlenicisi ve temsili olan Antigone'yi çağımızda yeniden düşündüğümüzde açığa çıkan sorular şunlar olabilir: Kardeşliği günümüzde salt erkekler arasındaki bir bağla sınırlamadan yeniden bir arada yaşamının, ortak erdemlerle yetişmenin, birlikte eylemenin ön koşulu olarak düşünebilir miyiz? Antik Yunan'da sadece erkekler arasında normatif bir değer taşıyan kardeşlik bağının yerine kız kardeşliği ikame etmek yerine (Antik Yunan'da kadınların dışlandığına dair eleştiriye de göz önünde bulundurarak) erkekleri (ve tüm ötekileri) de kapsayan bir kardeşlik bağı ileri sürebilir miyiz? Hane bu süreçte hala birlikte yaşamayı öğrenmenin zemini ve başlangıç noktası olarak politik alanı önceleyebilir mi? Modern devletin politikaları ve yapısal müdahaleleri hanedeki düzeni sağlamaya yetebilir mi yoksa devleti de bağlayacak aşkın bir ilkeye mi ihtiyaç vardır? Tanrısal bir ilgiye ve yasaya dayanmadan hepimiz için bağlayıcı olabilecek profan bir ilke türetebilir miyiz? En nihayetinde kardeş(ler)imizle paylaşarak selamete vardırırmakla yükümlü olduğumuz bu yeri selamete vardiıramadığımız durumda kaybedeceğimiz bilgisi, bizi kardeşlerimizle bir arada tutmaya yetebilir mi?

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

- Aristoteles. (1999). *Eudemos'a etik*. (Çev. Saffet Babür). Dost Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). Say Yayınları.
- Aysever, L. R. (2012). Antigone'nin muhalefeti ya da muhalefet etmenin tarzları üzerine. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 13-44.
- Butler, J. (2007). *Yaşam ile ölümün akrabalığı: Antigone'nin iddiası*. (Çev. Ahmet Ergenç). Kabalıcı Yayınevi.
- Freud, S. (2020). *Totem ve tabu*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri*. (Çev. Cenap Karakaya). Sosyal Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2022). *Tinin görüngübilimi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İdea Yayınevi.
- Honig, B. (2013). *Antigone, interrupted*. Cambridge University Press.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the other woman*. Cornell University Press.
- Lacan, J. (1997). *The ethics of psychoanalysis: 1959-1960 (Book VII)*. (Çev. Dennis Porter). W. W. Norton & Company.
- Robert, W. (2010). Antigone's nature. *Hypatia*, 25(2), 412-436.
- Schmitt, C. (2006). *The nomos of the earth in the international law of jus publicum Europaeum*. (Çev. G. L. Ulmen). Telos Press Publishing.
- Sophokles. (2016). *Oidipus Kolonos'ta*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sophokles. (2018). *Kral Oidipus*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sophokles. (2019). *Antigone*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Steiner, G. (1996). *Antigones*. Yale University Press.
- Walsh, K. (2008). Antigone now. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 41(3), 1-13.
- Žižek, S. (2016). *Antigone'nin üç yaşamı*. (Çev. Erkan Ünal). Encore Yayınları.

Transformation of Lilith in the Pre-Raphaelite Art Movement*

Pre-Raphaelite Sanat Hareketinde Lilith'in Dönüşümü

Zeynep Sandalcı¹ 

Abstract

Lilith is a figure believed to have emerged in Ancient Mesopotamia around 2000 B.C. as a symbol associated with the Mother Goddess cult. Over time, the power of the Mother Goddess cult was transferred to patriarchal customs. Concurrently, Lilith herself has been transformed and demonized over an extended period. This study focuses on the art scene of the 19th century, particularly in Victorian Era Britain, where representations of Lilith underwent significant transformation. Lilith's etymological origins, from her emergence in Mesopotamia to her presence in Jewish culture, have been examined to properly understand this transformation. In response to the demonization of Lilith, both as a character and as an image, the 19th-century British art world began to adopt a different perspective. This study investigates Victorian-era social norms for women and their reflection in the Pre-Raphaelite Brotherhood, concentrating on the Brotherhood's portrayal of women and the reinterpretation of Lilith in their works.

Keywords: Lilith, The Pre-Raphaelite brotherhood, Victorian era, Dante Gabriel Rossetti, Feminist art.

Öz

Lilith, M. Ö. 2000'lerde Antik Mezopotamya'da Ana Tanrıça kültüyle ilişkili bir sembol olarak ortaya çıktığı düşünülen bir figürdür. Zaman içerisinde Tanrıça kültleri güçlerini ataerki geleneklere kaptırmış, Lilith'in kendisi de uzun yıllar süren bu süreç içerisinde dönüşüm geçirmiş ve şeytanlaştırılmıştır. Bu çalışma, Lilith'in temsilde önemli bir değişimin yaşandığı 19. yüzyıla, özellikle de Viktorya dönemi İngiltere'sinin sanatsal ortamına odaklanmaktadır. Çalışma boyunca, 19. yüzyılın ilk yarısında üç Kraliyet Akademisi sanatçısı tarafından kurulan Pre-Raphaelite Kardeşliği'nin Lilith ile nasıl ilişki kurduğunu incelemek ve onun tam anlamıyla feminist bir figüre evrilmeden önceki dönüm noktalarını keşfetmek amaçlanmıştır. Bu dönüşümü daha iyi anlamak için Lilith'in etimolojik kökeninin ve Mezopotamya'da ortaya çıktığı zamandan Yahudi kültüründeki konumuna kadar olan gelişiminin izi sürülmeye çalışılmıştır. Lilith'in hem bir karakter hem de bir imge olarak şeytanlaştırılmasına karşı, 19. yüzyıl İngiliz sanat dünyasının farklı bir tutum göstermeye başladığı görülmektedir. Çalışmada, Viktorya döneminde kadınlara yönelik geliştirilen toplumsal normlara ve bunun Pre-Raphaelite Kardeşliği'ndeki iz düşümüne değinilmiş, ortaya sürülen farklı bakış açıları incelenerek kardeşliğin kadın tasvirlerine ve Lilith'i eserlerinde nasıl yeniden yorumladıklarına odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lilith, Pre-Raphaelite kardeşliği, Viktorya dönemi, Dante Gabriel Rossetti, Feminist sanat.

Atıf/Citation: Sandalcı, Z. (2025). Transformation of Lilith in the pre-raphaelite art movement. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 41-72. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.173>

* The article is derived from the master's thesis titled, "Pre-Raphaelite Kardeşliği Sanat Hareketinde Lilith İmgesinin Dönüşümü".

¹ Doktora Öğr., İstanbul Üniversitesi, zesandalci[at]gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0272-1509.

Extended Abstract

Women, especially women who have embraced their sexuality and live free from the judgement of men, have been ostracized or described as monsters via mythological creatures and animals as a warning throughout history and in certain cultures, this continues to be the case. Lilith, as an example of these women, has origins dating back to around 2000 BC and is thought to have appeared in history as a figure associated with the cult of the Mother Goddess in Ancient Mesopotamia. Until the 19th century, Lilith was perceived as a monstrous figure and an object of fear due to her defiant and unconventional nature; a dramatic shift from this image began to be seen in this period. This study adopts a qualitative research design, focusing on historical analysis, feminist critique, and iconographic interpretation. By examining historical, literary, and artistic sources, the research aims to trace the conceptual and visual evolution of the Lilith figure, with a particular emphasis on her transformation during the Pre-Raphaelite Brotherhood (P.R.B.) movement. Feminist theoretical approaches were used to analyze how gender representations, especially the construction of female monstrosity, evolved in mythology and visual arts.

The primary method of data collection employed in this study is an extensive literature review, incorporating a wide range of textual and visual materials. In the section that traces the mythological origins of Lilith, foundational works such as Samuel Noah Kramer's *Gilgamesh and the Huluppu-Tree: A Reconstructed Sumerian Text* and R. Campbell Thompson's *The Devils and Evil Spirits of Babylonia* were used. Translations of sacred texts, and comparative English sources (with a particular focus on the King James Bible), supplemented this analysis. Additional mythological and feminist interpretations were drawn from works like Raphael Patai's *The Hebrew Goddess*, Filomena Pereira's *Lilith: The Edge of Forever*, Siegmund Hurwitz's *Lilith—The First Eve: Historical and Psychological Aspects of the Dark Feminine*, and Aynur Çınar's study titled *Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni*. For the analysis of the P.R.B. movement and its approach to female figures, key secondary sources included Ben Griffin's *The Politics of Gender in Victorian Britain*, Michelle Griffiths' study 'Soul's Beauty' and 'Body's Beauty': *The Feminine Figures in the Poems and Paintings of Dante Gabriel Rossetti*, and Meltem Yaşdağ's research on symbolism in Pre-Raphaelite painting. Feminist critiques by Deborah Cherry and Griselda Pollock in *Patriarchal Power and The Pre-Raphaelites*, and Linda Nochlin in *Lost and Found: Once More the Fallen Woman* have shaped critical approaches to the gender dynamics within the Pre-Raphaelite Brotherhood. Elizabeth Prettejohn's *The Art of the Pre-Raphaelites*, however, offers a more sympathetic reading of the movement, focusing on its artistic and intellectual contributions. The section examining Lilith's transformation within the P.R.B. drew on primary sources such as Dante Gabriel Rossetti's *The Collected Works of Dante Gabriel Rossetti* and analytical studies such as Virginia M. Allen's "One Strangling Golden Hair": *Dante Gabriel Rossetti's Lady Lilith*. Primary selection criteria were their direct relevance

to the mythological, theological, and artistic representations of Lilith, academic rigor, historical authority, and the inclusion of feminist theoretical perspectives. Preference was given to peer-reviewed scholarly works, canonical literary texts, primary historical artifacts, and artworks critically recognized within the fields of mythology, feminist theory, and art history. This methodical approach ensured that the study was supported by diverse and authoritative materials, enhancing both the credibility and the interdisciplinary depth of the research.

The Pre-Raphaelites were founded in 1848 by artists who were themselves students of the academy with an interest in nature, poetry, medieval themes and folklore and who developed a belief in the truth of the creative expression of individual artists as opposed to the classical and conventionalized expressions of art espoused by the Royal Academy. Although, the Pre-Raphaelite artists were controversial in their treatment and portrayal of women. Some of the most popular works of Victorian literature and art depicted women who were considered “fallen” in the form of prostitutes and adulteresses, as well as perverted biblical, literary and mythological female figures. However, in the mid-19th century, as women moved towards emancipation, fear and dislike of unorthodox feminine imagery persisted. The relevance of the “fallen” woman as a contemporary social and moral issue reached its peak among Pre-Raphaelite members alongside the writers of the period. The first appearance of Lilith in the Pre-Raphaelite art movement can be seen in Dante Gabriel Rossetti’s painting “Lady Lilith” and poems in the late 1860s and early 1870s, after the dissolution of the Brotherhood. From the late 1850s onwards, Rossetti began to deal with women in a dual structure; using figures such as Mary and Magdalene, Sibyl and Siren, he depicted spiritual women representing goodness on the one hand and sensual, seductive and wild femme-fatale women on the other. Rossetti combined painting and poetry, writing sonnets, ballads and poems about these figures. In the case of Lilith, one can see how Rossetti was influenced by literary works such as Goethe and Keats and religious texts such as the Old Testament and the Talmud. Rossetti associated “Lady Lilith” with a sonnet of the same name but later changed it to “Body’s Beauty” and created a dual structure with the sonnet “Soul’s Beauty”, which corresponds to the painting “Sibylla Palmifera”. The distinction between “good” and “bad” women is made here, and Lady Lilith is presented as the antithesis of the Victorian ideal woman. This figure, with her earthly beauty, poses a threat to patriarchal thought by consciously avoiding the gaze of her male viewer. However, it was placed in a room that Victorian society deemed appropriate for women, and as a result, it remains a work produced for the male gaze. Therefore, although feminist criticisms are directed at Rossetti, it is noteworthy that the way he portrays Lilith liberates her from her monstrous aspects and that she has human characteristics, even though she remains dangerous. Where Rossetti creates an interesting- arguably even more important- breaking point for Lilith is in his ballad *Eden Bower*. With this ballad, Rossetti reinterprets the narrative of the Fall through Lilith’s mouth, allowing her to regain her voice after ages, even though a male narrator gave it.

This study identifies several key findings regarding the transformation of the Lilith figure within the Pre-Raphaelite Brotherhood (P.R.B.) movement. Firstly, it was observed that Lilith, originally rooted in ancient Mesopotamian mythology and later developed through theological interpretations, underwent a significant symbolic and conceptual transformation during the Victorian era. The mythological and religious background of Lilith, supported by archaeological findings, revealed the continuity and change in her representation from ancient times to the 19th century. Secondly, the analysis of Pre-Raphaelite artworks demonstrated that the Brotherhood depicted Lilith within a dual framework, portraying women both as spiritually ideal and dangerous seductresses. Rossetti's treatment of Lilith, particularly in *Lady Lilith* and *Eden Bower*, reflects this duality and highlights how Lilith was simultaneously liberated from her monstrous origins and re-situated within the constraints of Victorian male gaze expectations. Thirdly, the study integrated critical feminist perspectives from scholars such as Linda Nochlin, Deborah Cherry, and Griselda Pollock, illustrating how feminist art history critiques the P.R.B.'s portrayal of women as reinforcing patriarchal structures. Simultaneously, the incorporation of Elizabeth Prettejohn's more positive interpretations demonstrated the complexity and multiplicity of readings surrounding Pre-Raphaelite depictions of female figures. Lastly, the analysis of John Collier's Lilith painting indicated its importance in the broader visual tradition of Lilith representations, despite the scarcity of accessible scholarly resources concerning its background. A potential thematic connection between Collier's work and Rossetti's *Eden Bower* was suggested, indicating a continuity of Lilith's reinterpretation beyond the core P.R.B. period.

Keywords: Lilith, The Pre-Raphaelite brotherhood, Victorian era, Dante Gabriel Rossetti, Feminist art.

Introduction

Women have been marginalized, vilified and even considered the lesser gender in tradition with beliefs held by Aristotle to Freud for thousands of years. The patriarchal system, accepted to have been founded in Ancient Mesopotamia has solidified itself in time as the dominant system. This system, after legitimizing itself and systematically penetrating both societal and economical life, has also changed sexual relationships, thus helping solidify some preconceptions regarding sexual identity and gender roles. The acceptance of notions such as men being more “rational” than women, men “naturally” possessing more strength and women “naturally” being weaker mentally as well, has led to men being perceived as more capable in politics and caused them to represent the state. This also led to men claiming rights over women’s sexuality and reproductive rights. Women have not been given these rights because “Men are the subjects of humans relationship with god; women reach god through men” (Berkday, 2019, pp. 32–33).

Women who do not conform to the rules set by the patriarchy have been regarded as monsters being called witches and whores, and they create a single archetype; in its essence, this archetype is a woman who is dangerous and unpredictable. Their habitat is not the Victorian home and the feminized interiors of the house, and they usually live in the wilderness connected to nature. Perhaps the scariest aspect of these women to the patriarchy, which defines them as frightening and abhorrent monsters, is that these women are aware of the power they possess (McCormack, 2021, pp. 213–214). Monster-Woman has appeared in various productions, from fictional texts to mythos. In general, she has turned into a character who is usually greedy and has a sexual appetite that defies societal norms. This has led to her becoming a femme-fatale for the men who desire her. The woman who is the femme-fatale is the subject of a cautionary tale, much like she was, in the witch, whore, monster archetype. She pays for being independent and having accepted her sexual urges, by being cast out of society and being the target of male aggression, eventually being destroyed, thus intimidating women who wish to “have it all” (McCormack, 2021, p. 215).

Lilith appears as one of the characters rooted in Mesopotamia and the Mother Goddess cults, then transformed into the monster and femme-fatale character after patriarchal intervention. The legend of Lilith has been adapted and preserved through the ages by various cultures, always as a cautionary tale that invokes fear. It is not easy to ascertain a clear chronological timeline of the existence of Lilith. However, it can be said that the basis of her story originated in the Middle East, migrated to the West and then the whole world. Stories regarding her appear in a wide range from Coptic, Armenian and Syrian legends to Neo-Greek, Southern Slavic and Russian folklore (Hurwitz, 1992, p. 129). While the origins of Lilith's mythological story are lost to the sands of time, the oldest known traces come from the Ancient Middle Eastern/Near Eastern mythos dating back to the Sumerians (Pereira, 1995, p. 10). The origin of the name Lilith has confounded academics. Etymological research contains many opinions relating Lilith to nocturnal animals and creatures, vampires, a type of wind and even the night itself. R. Campbell Thompson claims that the source of Lilith may come from the Sumerian "LIL" or the Semitic root "חלל" word. Thompson argues that the Hebrew name "Lilith" may have been derived from the Sumerian word for "she-devil" or "Lilitu" (Thompson, 1903, p. xxxvii). Vera Zingsem claims Lilith is connected to the Sumerian word "Lil", which means "storm" and "wind". She also mentions that Lilitu means "she-devil" or "wind spectre" in Babylonian-Assyrian languages. On the other hand, Hall believes Lilith is the feminine form of the word "layil" (night) in Hebrew (Hall, 1898, p. 157). G. R. Driver, an expert in Semitic languages and Orientalist/Eastern Research, found translations of Lilith as "screech-owl" or "night monster" insufficient and studied the relation of Lilith to the jackals of Edom and mythological creatures such as the "onokentaurus" which appear in the Septuagint. Lilith, who was translated as Lamia by Saint Jerome in the Vulgate, is described as a blood-sucking monster that steals babies; this has caused a connection with vampiric themes. Driver also investigates the Akkadian words "lilû" and "lilitu", which are derived from the Sumerian root "Lil-La", meaning "storm wind", about their connection to Lilith and emphasizes the use of these words in ancient magical talismans (Driver, 1959).

Lilith is expressly considered to be connected to the Sumerian goddess Inanna. Known as the “Master of the Sky,” Inanna is associated with both love and sexuality as well as warfare. She embodies masculine and feminine attributes, representing life and death. She is depicted as a winged, armed figure surrounded by stars (Black & Green, 2003, pp. 112–113). Lilith has also been associated with certain female demons in Mesopotamian mythology, particularly the female demons named Lilitu and Ardat Lili, which are essential in understanding the origins of Lilith. Lilitu¹ and Ardat Lili are described as unmarried souls. These overtly sexual demons are known to haunt pregnant women and kidnap children. Lilith’s description as a barren demon that secretes venom instead of milk from her breasts and targets newborns² in the Jewish tradition may have been influenced by these Mesopotamian demons (Black & Green, 2003, p. 144). Originally regarded as a goddess of prosperity and the spirit of fertility in Sumerian and Assyrian cultures, Lilith was later vilified and reshaped into a “creature of the night” by patriarchal influence. This transformation reflects the demonization of strong goddess figures, such as Inanna, whose contradictory traits of strength and sexuality are thought to have influenced Lilith’s darkened image. Lilith appears in the seventh tablet of the Gilgamesh Chronicles as lîl-lá-ke, a female figure nesting in the Huluppu tree among other night creatures—an entity identified by Kramer as Lilith.³ Scholars argue that Lilith represents a dark reflection of Inanna (Kramer & Wolkstein), while Zingsem suggests she once served Inanna before being demonized. In the Gilgamesh Chronicles, the bird, snake, and tree triad reflects Mesopotamian symbolism and hints at Lilith’s later association with Adam and Eve in Rabbinic traditions. Inanna’s plea for Gilgamesh’s help signifies the rise of patriarchy and provides a

¹ According to Thompson Lilitu is the original word Lilit was taken from. This is shown in Isaiah 34:14 (Thompson, 1903, pp. xxxvi–xxxviii).

² Lilith, being a female demon that is barren and hurts children, caused her to be associated with Al Bastı (also Albastı) or Al Kardai in Turkish culture. Certain studies claim that there could be a connection between Alu and the Turkish word “Al”. Al Bastı, who has traits of animals such as birds, dogs and goats alongside human attributes such as a shrouded corpse, a witch and a bride, carries the traits of the mentioned demons-known as a Djinn, fairy, spirit or disease predominantly targeting new mothers and their children, sometimes travellers, men, brides and pregnant women. Akyıldız-Ercan, C. (2013). Mitolojide çocuk katili kadınlar: Lilith, Lamia, Medea. *Journal of World of Turks*, 5(1), 89–103.

³ See Kramer, 2020, pp. 69–72. For some historical works of art describing the representation of the shift mentioned above, see Burney Relief.

historical and religious foundation for Lilith's reduction of power. This narrative exemplifies how ancient goddesses were demonized (S. Kramer, 1938; Pereira, 1995, p. 26; Zingsem, 2006, p. 31) .

Lilith's influence extended beyond Mesopotamia, evolving as it spread to neighboring cultures. In Greco-Roman mythology, she is linked to Lamia, the child-killer, sharing traits such as hatred toward children, seduction of men, and a serpent-like body. The closest Roman counterpart is Libitina, a goddess of funerals and death, whose hooded cape and large wings are believed to have influenced the modern grim reaper (Grimal, 2012; Smith, 2008). Lamia's origins trace back to Phoenicia or Libya, and like Lilith, she is said to kidnap children and torment mothers. Additionally, Lamia is linked to Lamashtu in Akkadian mythology and is thought to have evolved from Mesopotamian traditions (Van der Toorn et al., 1999, p. 521)

In Jewish culture, Lilith's image has been continuously reinterpreted, appearing in texts and objects, evolving within religious and cultural narratives. The evil attributes inherited from Mesopotamian traditions were incorporated into Jewish magical practices and talismans.⁴ The Old Testament, particularly Genesis 1:27, 2:22, and Isaiah 34:14, directly and indirectly reference Lilith. Genesis 1:27 describes a woman created equal to Adam, whereas Genesis 2:22 states she was made from his rib to serve him. Early rabbis interpreted the first woman as Lilith and the second as Eve, a belief supported by Talmudic, Midrashic, and Kabbalistic texts. Isaiah 34:14, which mentions owls roosting near Lilith, strengthens her association with owls and spirits in Jewish tradition.

Although Lilith is absent from the Old Testament, she reappears in the *Dead Sea Scrolls*. In "Song for a Sage", she is associated with desert demons and described as a wild wind spirit who kidnaps children, later evolving into a seductive demon in the Talmud era. Lilith's first appearance in the Babylonian Talmud is in Niddah 24b, where she is depicted as a winged demoness with a human face. Eruvin 100b emphasizes her lengthy hair, linking her to Lamia and Lamashtu (Çınar, 2018, p. 379; p. 49; Pereira, 1995, p. 69). Her transformation into Adam's first wife begins in Midrash texts, particularly Genesis Rabba 22:7, where Cain and Abel argue over the "First Eve", who was turned to dust, widely interpreted as Lilith (Kosior,

⁴ See Nippur bowls and Arslan Tash talismans.

2018, p. 129). *The Alphabet of Ben Sira*⁵ (8th–10th centuries) was crucial in defining Lilith's role as Adam's wife, providing context previously absent in the Talmud (Hurwitz, 1992, p. 177). Another key connection is the term "Quippoꝝ" in Isaiah 34:14-15, translated variably as "screech owl" or "snake". The New International Version of the Bible links Lilith to the serpent in Eden, a view solidified in Kabbalist texts, where she, envious of Adam and Eve's happiness, transforms into a snake to seduce Adam. As the serpent in Eden, Lilith became widely accepted in medieval lore (also sometimes in the Renaissance), inspiring numerous depictions of her as a seductive, vengeful snake. For example, in a scene depicted on one of the column bases of the Notre Dame Cathedral from the 13th century, Lilith is shown with a serpent's body from the waist down, leaning toward Eve and watching her as she takes the forbidden fruit.⁶ A similar representation appears in one of Raphael's frescos on the ceiling of Camera della Segnatura, where Lilith is portrayed gazing at Adam with desire and longing.⁷

In Kabbalist texts, Lilith evolves beyond Adam's first wife into a cosmic and divine entity. According to *The Hebrew Goddess* by Raphael Patai, mystical traditions describe Lilith and Samael⁸ as an androgynous counterpart to

⁵ In the *Alphabet of Ben Sira*, Lilith is created from the same earth as Adam but refuses to be subordinate to him. She speaks God's forbidden name and flees Eden. When three angels attempt to bring her back, she refuses, accepting a curse that causes a hundred of her children to die daily. In return, she vows not to harm infants wearing amulets inscribed with the angels' names. This text has contributed to the increasing recognition of Lilith as Adam's first wife. See (Hurwitz, 1992).

⁶ For further reference, see: Wikipedia (2017). Reliefs, portal of the Virgin, Notre-Dame, Paris. Retrieved from https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2017_Notre-Dame_de_Paris_P52.jpg

⁷ The artwork is accessible via the digital collection of the Vatican Museums. For further reference, see: Musei Vaticani (n.d.). Retrieved from <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/stanze-di-raffaello/stanza-della-segnatura/volta.html>

⁸ Samael, often translated as "Venom of God", is a complex figure in Jewish mysticism. In Kabbalistic texts, he is paired with Lilith, forming a dark counterpart to Adam and Eve, symbolizing the Other Side (Evil). Their union is described as an intertwined male-female entity, mirroring divine creation but in a corrupt form. As Samael's consort, Lilith is identified with the Serpent, the Woman of Harlotry, and the End of Days, linking them to chaos, temptation, and destruction (Patai, 1968, p. 300). For further information on Lilith's narratives in Kabbalistic texts, see: Patai, R. (1968). *The Hebrew Goddess*. KTAV Publishing House.

Adam and Eve, based on the concept of a celestial androgynous god. Over time, Lilith becomes a seductress and child-killer, luring men at crossroads with viper-bile wine before transforming into a ruthless demon. She is also linked to serpents and the blind dragon Taniniver, who arranged her union with Samael. Their barren marriage reflects the Leviathan myth, where Lilith embodies a distorted path leading men to ruin. By the 17th century, Kabbalist texts describe Lilith as a barren being who sustains herself through seduction and fornication (Patai, 1968, pp. 234-235). Thus, Lilith's transformation from her Mesopotamian origins peaked in this period, solidifying her as a complex figure within Jewish religious and cultural consciousness.

The Image of Woman in The Victorian Era: Pre-Raphaelite Brotherhood and Woman Figure

Throughout history, women who defied societal norms have consistently faced discrimination, a trend that persisted in 19th-century England despite rapid social and political transformations. The Industrial Revolution during Queen Victoria's reign redefined family structures and middle-class values, yet women remained excluded from these progressive changes, as patriarchal society reinforced strict gender roles (Griffin, 2012, p. 133). Middle-class women were expected to remain within the domestic sphere, and those who sought independence were ostracized and labelled as sinners. Lower-class women faced similar constraints, often working as maids, factory laborers, or prostitutes due to economic necessity (Yaşdağ, 2013, pp. 31-33). The era also reshaped female beauty standards, emphasizing a "modest" ideal encompassing physical appearance and moral character. Women were directly associated with beauty, but this beauty was framed within the confines of modesty, obedience, and domesticity, reinforcing their societal roles as wives and mothers. While men expanded their identities with attributes such as "gentlemen" and leadership roles, women remained restricted by both physical and intellectual limitations imposed by society, solidifying their subordinate status.

As a reflection of Beauvoir's well-known phrase, "One is not born but rather becomes a woman", girls were taught the roles of a good wife and mother at a very young age and instructed in the governance of an efficient

home. They were advised to be submissive, hardworking, humble and thrifty. Female fashion of the Victorian Era has evolved alongside these rules and was forced to satisfy conservative mainstream Victorian tastes and qualities. The fashion sense of the era did not represent women as actors or subjects but as objects to look at (Ioannou, 2012). On the stage where these restrictions constrained women, a radical art movement arose that rebelled against not only the circumstances involving women but most societal norms, especially against the teachings of the Royal Academy, the art authority of the country. Formed by academy students William Holman Hunt, John Everett Millais and Dante Gabriel Rossetti (D.G.R.), the “Pre-Raphaelite Brotherhood (P.R.B.)” sought a new vision of being displeased by the traditional teaching methods of the academy. Influenced by contemporary poets such as Keats and Tennyson, these three academy-educated artists, influenced by northern European art, sought to develop a style and iconography of their own. Eventually deciding to form a group whose purpose and rules they would determine (Yaşdağ, 2013, pp. 58–59).

In defiance of the teachings of John Ruskin and The Academy, who say that nature is flawed and it is ideal to replicate Raphael, The P.R.B. aimed to approach events with a fresh perspective.⁹ Superficially, P.R.B. art is characterized by observing and interpreting nature realistically, focusing on external details for its benefit, using vibrant colors and violent main lines, having artful sincerity, showing an affinity to themes of the Middle Ages and describing Christian topics along with historical and literary subjects in an archaic but naturalistic manner. Pre-Raphaelitism became a statement of “a rebellion against the rules of academics and a return to the belief in the correctness of the artist’s creative expression, against the stereotypical and traditional expression of so-called ‘classical’ art” (Griffiths, 1997, pp. 57–59).

Definitions of family and the place of women developed by Queen Victoria and men of the middle class, whom the Industrial Revolution strengthened have regarded women as two opposing poles. The former description of

⁹ John Ruskin, in *Modern Painters*, advocates for staying true to nature but not mere replication. He sees nature’s flaws as a source of beauty and inspiration, urging artists to study it deeply, much like Raphael did. See Jump, 2020, pp. 678–685.

women as “angels at home”, as the virgin Madonna, the good wife and virtuous woman, has generally been held in high regard. In contrast, the latter has been regarded as sexually attractive but scary and demonic seductresses. These women represent the “Magdalene” type of women who are prostitutes and witches, i.e. women who were reviled by society. The male gaze, depending on his desire, has chosen to protect and glorify the virtuous woman while demeaning the evil woman (Prettejohn, 2007, p. 208). Examples of the dichotomy between pure and impure women can be seen in D.G.R.’s *The Girlhood of Mary Virgin* and Millais’ *Christ in the House of His Parents*. Depictions of the Virgin Mary in these paintings are religious, chaste, pure of spirit and represent a devoted bourgeoisie woman.

In contrast, women who are considered “fallen” have been a subject of interest for artists of the P.R.B. In opposition to the disposition of the male “fallen”, which mostly inspires statuesque monuments, the female “fall” has been understood as any sexual activity out of wedlock, whether it be for monetary gain or not, and has inspired an odd sense of awe in the imaginations of 19th-century artists. Linda Nochlin mentions that this phenomenon reaches its peak among authors and critics around the middle of the 19th century in England and has its characteristic formulation among P.R.B. artists and their friends (Nochlin, 1978). D.G.R., among the P.R.B. painters concerned himself with the theme of the fallen woman almost to the point of obsession, not only dedicating some poems and paintings to the subject but also dedicating his painting *Found* (1853 or 1854) which approaches the contemporary subject in an unusually realistic style. According to Nochlin, the mostly incomplete painting “Found”, in which a fallen woman who refuses the man trying to save her is depicted, implies that the modern prostitute has no path to salvation. This attitude is morally appropriate for D.G.R alongside his contemporaries. Lustful men who are seen as “real people”, however, are not held responsible under similar circumstances.

Nochlin regards D.G.R.’s *Found* and understanding of the fallen woman, intertwined with W. Holman Hunt’s *The Awakening Conscience*, dated 1853. Hunt depicts the moment a young woman realizes she is a mistress. The relationship between the man and his female lover is symbolized in a

cat tormenting a bird in the background. The female figure in the painting is suffering the consequences of not conforming to the moral norms of Victorian culture, involving family, home and motherhood. Thus, in Hunt's painting, we see the depiction of a figure opposite to the loyal and religious ideal woman represented in Millais and D.G.R.'s paintings. For a woman, the term fallen carries an irreversible fate; best case, she can be protected by a higher being with feelings of pity and disdain (Nochlin, 1978, p. 152). According to Elizabeth Prettejohn none of the aforementioned paintings directly show the infamous double standard -The social contracts that provide men with more sexual freedom than women- of the Victorian Era. All the paintings discuss societal gender roles and problems in sexual morality on a wide scale. In *Found*, the male innocence is compared to the female sexual experience. In *The Awakening Conscience*, even though the male figure is despicable, the moral solution is not directly provided to the observer, it is unclear whether the "fallen" woman has been irredeemably sullied or the awakening has provided her with moral salvation. These paintings, rather than suggesting a monolithic "Victorian" approach, do not directly lead to absolute consequences and investigate various problems within relationships (Prettejohn, 2007, p. 212).

Deborah Cherry and Griselda Pollock regard the ideal of the bourgeoisie woman to be a structuring component in the organization of male sexuality. According to this, the "impure" woman figure, whether it be Mary or the prostitute in the painting *Found* or the imprisoned woman in *The Awakening Conscience*, has continued to be depicted in paintings in various forms. The theme of the sexually insatiable and seductive woman—especially in D.G.R. and Edward Burne-Jones' paintings and drawings—has been used in abundance in depictions of historical and mythological figures, whose beauty was considered deadly. According to Cherry and Pollock, the depicted women have become schematized, and their facial features have been abstracted over time to become feminine objects to be looked at. Even though these images evoke fear in the male observer, they were fabricated to be chosen and bought. The depicted women are subject to patriarchal power struggles. The man who carries the dominant title is the central observer, the subject of the gaze, and contains the power within to both look upon, fear also define her as a femme fatale (Cherry & Pollock, 1984, p. 497).

As John Berger puts it, the male gaze born of man's pleasures and needs, which shows itself in visual and literary arts, has permeated Western culture. Berger points out that while the object of European nude art is a woman, most artists and owners are men. The behavior of women has been shaped by the way men have treated them, and they have mostly been constrained to viewing their sexuality similarly to men. The reason women have been depicted so differently from men has not been because women were created so differently, but rather the acceptance that men are the "ideal viewer" and the image of women has been edited to flatter their ego (Berger, 1977, pp. 47–48). Nochlin, while describing the heavy influence of the male gaze on nude paintings considered erotic, also points out that there are no examples of erotic art, in the 19th century or directly before and after, that do not contain a female figure. Alongside this, Nochlin points out that there is no art, especially high artwork, that satisfies a woman's desires or fantasies. The erotic object, whether it be part of a woman's body, her clothes or an appearance or pose as a vision of sexual pleasure and seductiveness, is created by men, about women and for male appreciation. According to Nochlin, this situation, while not being a conspiracy plotted by men, is a reflection of women not owning their erotic zones in the art world (Nochlin, 2020, pp. 137–138).

Beginning in the 1860s, the number of portraits that the P.R.B. painted of single women increased, and these figures have generally been regarded as seductive by the male gaze and as dangerous women. Prettejohn, however, calls attention to the possibility of this being part of a "feminist" project devoted to creating images of strong women against the petite and elegant figures of women prevalent in the early Victorian Era. In this context, while the complicated psychology of women was perceived as passive through the male perspective, it could also be read as a statement of the female id, which does not need to conform to the patriarchal world (Prettejohn, 2007, p. 84). According to Cherry and Pollock the knowledge and meaning produced by entities like the P.R.B. are deeply connected with patriarchal governance mechanisms. In specific discourse on Pre-Raphaelitism, regarding female sexuality, gender roles and bourgeoisie definitions of sexuality, the subject is discussed with male-focused lust criteria and a phallogocentric economy of desire. Seen often in exhibitions,

Pre-Raphaelite artists demonstrated white male history and the cultural activities and imperialist ideologies of white men (Cherry & Pollock, 1984, p. 494).

Prettejohn criticizes Cherry and Pollock's comments on the P.R.B. and claims that they oversimplify the historical conditions of the time the paintings were painted. Criticisms of the patriarchal prejudice of P.R.B. art and the Victorian Era have been displayed as the height of misogyny; however, the reason for this image is that the subjects of gender and sexuality have been opened to fervent discussion and radical changes occurring in Western societies. There is evidence that P.R.B. artists supported women's rights movements. William Michael Rosetti joined rallies for women's right to vote, and Burne-Jones supported his wife, who took part in elections. Prettejohn mentions that it is easy to criticize these artists for not going far enough. Although she also emphasizes that P.R.B. artists were less likely than other artists, both from the 19th century and previous historical eras, to encourage patriarchal ideologies actively (Prettejohn, 2007, p. 84).

In conclusion, depictions of women in the Victorian Era represent a time when gender and sexual morality were under strict scrutiny. The P.R.B. brought a radical perspective to female figures of the era. Their depictions of women as innocent and seductive beings show the transformative nature of the perception of women in the era and the art world. While researchers such as Nochlin and Cherry & Pollock have offered more critical feminist readings of the P.R.B., scholars like Prettejohn have approached the movement from a more favorable perspective. In the art of the era, a new understanding of the dark side of women developed, and figures like Lilith were reinterpreted. In the next chapter, the place of Lilith on the Victorian art stage and her transformation within the P.R.B. movement will be discussed.

Reclaiming the Voice: Transformation of Lilith

After the legends and myths of various cultures, Lilith reappeared on the literary stage once again early in the 19th century. While not directly named in Milton's *Paradise Lost*, she is referred to, similarly to

Michelangelo, depicting Lilith as the serpent who seduces Adam and Eve. Milton also described her as a serpent (Milton, 2021, pp. 84–85). Lilith, who is associated with *Sin* in the second book, is condemned to pain and suffering -particularly in her womb- representing a cruel and deviant love, as the personification of a mother who would destroy her children. This garnered attention from poets and artists (McGillis, 1979, p. 4). At the start of the 19th century, she appeared in the Talmud with her name and character in Goethe's *Faust*¹⁰. Her next big outing would be in P.R.B. artist and poet D.G.R.'s poem *Body's Beauty* and accompanying painting *Lady Lilith* in the 1860s, followed by a long ballad named *Eden Bower*.

D.G.R.'s career enters a new period as the P.R.B. is in the process of disbanding in 1853. Works of D.G.R.'s second period¹¹ are influenced by Dante, Malory and Tennyson, who were popular in England at the time alongside subjects of the Middle Ages. His female figures are generally influenced by Dante's *Beatrice*, Malory's *Guinevere* or Tennyson's *Shalott Lady*, taking the shape of ladies of the Middle Ages (Griffiths, 1997, p. 109). D.G.R. created female figures representing two opposing categories benefiting from Catholic art sensibilities, Christian typologies, early Italian and Arthurian Middle Ageism and classical mythology. Before 1865, D.G.R. represented female characters of two classifications, reflecting iconographic models of Middle Age, Renaissance and Baroque artists. Some of the most popular works of Victorian Era art and literature depict prostitutes, fornicating women, evil queens, vengeful goddesses, sirens, sorceresses, demons and witches containing heretical Bible, literary and mythological female figures. In the mid-19th century, women were on a path to liberation; there was, however, a group that was scared

¹⁰ In the Walpurgis Night scene, Lilith appears as a seductive and formidable figure, even feared by Mephistopheles. He warns Faust about her enchanted beauty, particularly her hair and shimmering ornaments, which serve to entrap men and never release them. See Von Goethe, J. W. (1882). *Faust* (Trans. M. Swanwick). John D. Williams.

¹¹ Over time, P.R.B. members moved away from collective learning and competition, pursuing individual paths. Led by D.G.R., this shift formed "Aesthetic Pre-Raphaelitism" or "Second Wave Pre-Raphaelitism", which bridged art and craft, laying the foundation for the Arts and Crafts movement. This phase emphasized poetry and blending symbolism with earlier styles, particularly in D.G.R.'s works, which greatly influenced literature. Cherry, D., & Pollock, G. (1984). Patriarchal power and the pre-raphaelites. In L. Parris (Ed.), *The pre-raphaelites* (pp. 480–495). The Tate Gallery and Penguin Books.

of and disliked unorthodox female figures. Members of the P.R.B. and other English authors were greatly interested in the figure of the “fallen woman” as a social and moral issue. In this period, less fortunate female characters, women who were ostracized, have sought a societal rise with the efforts of male figures attempting to “heal” them (Griffiths, 1997, p. 8). Starting in the 1860s, many artists began depicting single female figures with lustful and majestic faces and figures with psychological depth. In the following analyses of Pre-Raphaelitism, these types of female figures were generally regarded and demonized as seductive femme-fatales and presented as a category men enjoy (Prettejohn, 2007, p. 84).

Lilith, capturing the interest of avant-garde artists, also intrigued D.G.R., who depicted mythological and religious female figures. Her moral ambiguity and vilification in Jewish tradition fascinated D.G.R. and his contemporaries. Lilith was not seen as an “evil demo” but as an ordinary woman challenging societal norms in late Victorian England. Within the P.R.B., she symbolized “the woman who refuses to be written”, threatening the male soul. D.G.R. reimagined Lilith, shifting her from a Jewish she-demon to a Victorian femme-fatale, blurring the lines between angel and monster (Bullen, 1998, p. 136). While exploring the duality of female representation, he painted *Lady Lilith* (1866–68)¹², embodying bodily and earthly beauty, in stark contrast to *Sibylla Palmifera* (1866–1870)¹³, which represents spiritual beauty.

In *Lady Lilith*, Dante Gabriel Rossetti presents a striking portrayal of the mythological figure Lilith seated before a mirror, brushing her long, gold-red hair. Rather than engaging with the viewer, Lilith turns inward, her gaze locked in her reflection, evoking an image of autonomous yet indifferent femininity. On her left wrist, a red thread reminiscent of Jewish apotropaic traditions—particularly those linked to Lilith and Yom Kippur rituals—subtly invokes themes of protection, sin, and atonement. The flowers behind her transition from white to red,

¹² The artwork’s visual can be accessed through the Delaware Art Museum’s digital collection. For further reference, see: Rosetti, D. G. (1866-1868). *Lady Lilith*. Retrieved from <https://emuseum.delart.org/objects/6457/lady-lilith>

¹³ The artwork is available via the Rossetti Archive’s digital collection. For further reference, see: Rosetti, D. G. (1866-70). *Sibylla Palmifera*. Retrieved from <https://rossettiarchive.iath.virginia.edu/docs/s193.rap.html>

mirroring alchemical symbolism and biblical associations with purity, temptation, and transformation, also representing the union of fire and water. This suggests a metamorphic process tied to Lilith's beauty, immortality, and the pursuit of enlightenment. These roses resonate with Venusian iconography, reinforcing Lilith's alignment with feminine beauty, sensuality, and divine allure (Rossetti, 2018, p. 93).

D.G.R. delivered this painting to its patron between 1868-1869. Within the body-soul duality, Lilith symbolizes the sinful body, while Sibyl embodies the virtuous spirit. D.G.R. wrote a sonnet for each painting, placing them within their frames.¹⁴ Though *Lady Lilith* was initially linked to a sonnet of the same name, the frame featured its revised title, "Body's Beauty", as published in *Poems* (1870, republished 1881) (Allen, 1984, p. 285). While Lilith was determined by Christian patriarchy, in the art of the P.R.B., she is empowered and, to a degree, autonomous. Despite its power of self-creation, it is limited by strict Victorian Era structures. Without even giving her a voice, Lady Lilith's accompanying poem attempts to emphasize Lilith's power over men and the reader through the frozen and immobile nature of the portrait.

The painting's themes—aestheticism, immortality, and duality—highlight Lilith's physical and spiritual evolution (Rossetti, 2018, p. 94). In D.G.R.'s painting, Lilith is not depicted as the traditionally lustful figure but cold and aloof, combing her long, thick hair detached from her surroundings. The summer elements in the background symbolize the maturity of her corporeal beauty. A.C. Swinburne, a prominent Victorian poet and critic, describes Lilith as a darkly desirous figure—apathetic, balanced, attractive, yet entirely self-absorbed—. His view aligns with Frank Kermode, who sees Lilith as a paradox, exuding passion yet emotionally detached. In D.G.R.'s short story, this duality is reflected through Beatrice, representing salvation, and Lilith, symbolizing damnation and desire, a contrast further emphasized in the sonnet "Body's Beauty" (McGillis, 1979, p. 4). The way Lilith presents herself in the mirror symbolizes defiance against male authority. This Lilith represents a figure independent from male control, the "New Woman" against the Victorian Era family. Analysis of several of these early works of Lilith herself shows that they contain the fears and admirations of D.G.R. and his generation. These fears were

¹⁴ The name of *Sibylla Palmifera*'s accompanying sonnet is *Souls's Beauty*.

born of confronting the “Women’s Emancipation Movement”¹⁵ and family planning debates in the 1860s. D.G.R., while adding to the image of Lilith created by Goethe, his interest in the form of the figure remained solid. In this work, Lilith’s image takes on a dual identity—a “modern” woman, self-absorbed in her reflection, and a mythical figure rooted in the poet’s sexual imagination. By framing his oil painting with his sonnets, D.G.R. offers a direct commentary on the “modern” woman (Allen, 1984, p. 286). As many have pointed out, *Lady Lilith* is a high point in a famous series of half-sized female portraits by D.G.R., starting with the *Bocca Baciata* in 1859. Throughout this period, he created numerous works featuring women brushing their thick hair often modelled by Elizabeth Siddal—his muse and later his wife—and Fanny Cornforth. An example is *Fazio’s Mistress*, where Fanny is the model, reinforcing the theme. D.G.R. viewed long, dense hair as a “prison”—constricting yet seductive—an obsession that culminated in *Lady Lilith* (Allen, 1984, p. 288). Inspired by Titian’s *Lady at Her Toilette*, D.G.R. mirrored its neckline and dress style. The painting, completed in 1866, exists in two versions. Initially modelled by Fanny, a watercolor version was sold (1864–1867), but when Frederick Leyland, who initially sought *Sibylla Palmifera*, commissioned the piece, he rejected the original face, leading D.G.R. to repaint Lilith with Alexa Wilding’s marbled features and gold-red hair. Despite technical differences, the long flowing hair and background remained unchanged, preserving the painting’s symbolic essence. In the watercolor version, Fanny Cornforth’s softer facial features and darker, more shadowed red hair were replaced by Alexa Wilding’s more sculptural, marble-like face and luminous gold-red hair.¹⁶

William Michael Rossetti discovered a letter dated November 18, 1869, addressed to the editor of *The Athenaeum*, containing a detailed explanation of Lilith as a night demon. It is believed that D.G.R. wrote to F.G. Stephens, *Athenaeum* editor and P.R.B. co-founder, to obtain information

¹⁵ This term generally refers to the movement beginning in the mid 19th Century that fought for the freedom of women. It is a movement where women attempted to free themselves of men’s traditional power structures and authority, requesting reforms for basic human rights, education and property rights and equality. See Paletschek & Pietrow-Ennker, 2003.

¹⁶ The image of the artwork can be accessed through the digital collection of the Metropolitan Museum of Art. For further reference, see: Rosetti, D. G. (1867). *Lady Lilith*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/337500>

on the topic. Regardless of its source, the letter reflects a perceived connection between Lilith and the English “Women’s Emancipation Movement”, opening with: “Lilith... was the first strong-minded woman and the original advocate of women’s rights” (Allen, 1984, p. 297). As D.G.R. criticized the “New Woman” of the 1860s through Lilith, this perspective was likely widespread. In 1860s London, women’s pursuit of public status and autonomy sparked heated debates, and by 1867, women’s suffrage was still being dismissed. Writings of the period condemned the “Women’s Emancipation Movement”, portraying women who rejected motherhood and domesticity as “lacking womanhood”. Like Lilith, the “New Woman” was associated with the child-murderer archetype. Lilith remained a recurring motif in D.G.R.’s art, reflecting her dominance over the male psyche. He first depicted her in a drawing referencing Lilith and Lamia’s serpent forms, later expanding on this theme in his 1870 ballad *Eden Bower* (Allen, 1984, pp. 292–293; Griffiths, 1997, p. 9).

Eden Bower introduces Lilith, emphasizing her original contribution to the “Fall from Eden” story, focusing on her non-human origins. She is created “like a soft and sweet woman” yet begins as a serpent, later transforming into Adam’s wife. The ballad opens as she is exiled from Eden, reuniting with her former lover, the Serpent. Lilith’s shapeshifting nature is central to the narrative. Initially a serpent in *Eden Bower*, God gives her a human form to become Adam’s wife but she later seeks to reclaim her original shape. Alongside Talmudic tradition, *Genesis* serves as another potential source for D.G.R.’s reimagining of Lilith, playing on the biblical ambiguity surrounding the creation of Adam’s first female companion. By depicting Lilith as a serpent who transforms into a woman, D.G.R. challenges conventional religious narratives and reinforces Lilith’s dual nature (Rossetti, 1886, pp. 308–314). Beyond its religious undertones, *Eden Bower* explores Lilith’s transformation and shifting power dynamics as Adam’s wife. Before her exile, she embraces her new identity as “the earth’s new creature”. She recalls their sexual union, describing their relationship as one where “Adam was Lilith’s slave” and “Lilith was Adam’s queen”. These verses highlight the significance of her serpent-to-woman transformation, portraying it as a rise in status rather than mere submission (Nizamoğlu, 2021, p. 3).

D.G.R.'s study of Lilith influenced the painting and the book of poems named *Eden Bower*. Knowing Lilith's former character may have caused D.G.R. and Frederic Leyland to want to change the face in the *Lady Lilith* painting. Alexa Wilding's cold and distant face, compared to Fanny Cornworth's soft, contoured face, presents a more dangerous "Eros" figure. It is suggested that D.G.R. used Lilith's figure to symbolize the loss and suffering he experienced after the death of his wife, Elizabeth Siddal. Siddal's death caused D.G.R. to depict Lilith as a personal demon and associate Siddal with a figure that destroyed his hope of having a child and happiness. In this context, a relationship between Lilith, feminism and birth control is formed. Conservatives of the time have considered Lilith's child-killing aspects to be similar to the use of birth control by the feminist movement (Allen, 1984, pp. 293–294). Eventually, Lilith became an early representation of the femme-fatale figure, becoming a symbol of one of the patriarchal thoughts' biggest fears, of women taking control of the decisions regarding their sexuality away from men. Lilith's story is associated with "The Fall", D.G.R.'s takes on her, and the societal developments created by women's rights movements have influenced other artists toward the end of the 19th century.

Influenced by D.G.R., poet Robert Browning also handled Lilith and discussed Lilith and Eve in his 1883 poem *Adam, Lilith and Eve*. In the poem, Browning compares Lilith and Eve, emphasizing the differences in their characters and choices. While Eve is generally described as an obedient and nurturing figure, Lilith represents a self-confident and independent spirit. This duality criticizes the societal expectations of women and the consequences of defying these norms. Browning's Lilith is an evil seductress symbolizing the struggle for identity and autonomy (Browning, 1895, p. 916). Lilith's ability to tell her own story separates her from other rebellious female figures in Victorian Era literature. Browning's poem reflects a period where strong female figures were forced into uncertainty, defined as "feminist self-postponement".¹⁷ Four out of nine poems in his book *Jacoseria* describe historical female figures defying gender roles, which suggests the Lilith myth is a conscious choice.

¹⁷ This term expresses women's postponement of their personal desires and needs due to societal expectations and roles. Kathleen Blake defines this situation as women sacrificing themselves and putting others' needs before their own. In this context, the way women postponed themselves played an important role in shaping gender roles and representations of women in literature (Blake, 1987, p. ix).

Another artist known to have been influenced by D.G.R. and the women's rights movements of the period, also known to have been influenced by the art of the P.R.B., is the painter John Collier (1850-1934). At the start of the 20th century, John Collier was primarily known for portraits and "problematic" paintings; between 1886 and 1888, he completed three paintings depicting women clad in animal skins. One is the painting *Lilith*, painted in 1887.¹⁸ It is considered that Collier was influenced not only by D.G.R.'s *Lady Lilith* and *Body's Beauty* but also by the femme-fatale depiction of *Lilith* in *Eden Bower* (Gauld, 2005, p. 39).

In his painting, Collier, who is used to working with nude figures, creates different traits for D.G.R.'s evil lover and mystic demon. It was commented that even though it is presented with uncompromising reality, it cannot be considered a soft and charming woman because it does not contain a drop of human blood. This painting of Collier, which was presented in the Grosvenor Gallery and was open to viewing by invitation only, is also significant. It is considered parallel with protests¹⁹ claiming the corset to be a restrictive garment; the curvy snake represents a constricting outfit. In the painting, the mythological figure is depicted as a nude woman standing in a secluded natural setting, her porcelain-like skin starkly contrasted by the serpent, coiling sensually around her body. Her golden-red hair cascades over her shoulders as she gazes downward, absorbed in a moment of silent, almost ritualistic intimacy with the snake, now tamed, no longer a predator but an extension of her form. This pose, with the subtle turn of her hips, emphasizes the erotic display of the female body while simultaneously denying any direct engagement with the viewer, reinforcing John Berger's assertion that women in Western painting are often posed for male sexual consumption, rather than self-expression.

¹⁸ The visual representation of the painting is available through the Art UK digital platform. For further reference, see: Collier, J. (1889). *Lilith*. Retrieved from <https://artuk.org/discover/artworks/lilith-65854>

¹⁹ The corset was not only a fashion element but also a symbol of society's expectations of women. Women wore corsets with a thin waist, which men generally liked and accepted as the beauty standard. This societal pressure caused many women to endure discomfort and health risks to conform to these ideals. Therefore, the corset became both an object of self-expression and oppression, reflecting the complicated dynamics of gender roles in the 19th century. See Nelson, 2000.

Collier's visual interpretation draws significantly from D.G. Rossetti's *Eden Bower* ballad and his depiction of the femme-fatale, rather than the serene sensuality of *Lady Lilith*. This connection is made clear through the structural parallels between Collier's composition and Rossetti's earlier drawing for the ballad. The red-haired, bare-skinned Lilith is simultaneously constructed as an object of male desire and as an emblem of resistance: The snake encircling her body has been read as a visual metaphor for the constrictive corset—an idea aligned with 19th-century critiques of women's fashion as a symbol of social restriction. While her naked form exposes her to the male gaze, Lilith's defiant rejection of male control and her cold, detached expression challenge the viewer's interpretive authority. Despite the sympathetic visual echo of feminist concerns, Collier's framing ultimately reinscribes the female body within a patriarchal aesthetic of erotic display (Berger, 1977, pp. 62–63; Gauld, 2005, pp. 39–42).

Besides this, Lilith appears as a figure near the end of the 19th century in the literary stage in George Macdonald's 1895 novel *Lilith: A Romance*, representing men lacking strength and virility. Lilith's affinity to drain men of any activity, livelihood and strength is represented in this book in her transformation to a "White leech" that feeds on the blood of the hero. While there are vampiric themes that could be associated with Lamia, Lilith appears as a strong and defiant female character who earns her voice, saying, "I am what I am; none can take me from me" (Macdonald, 2015, pp. 84–85). French and European authors in the 19th and 20th centuries, such as Victor Hugo and Remy de Gourmont, handle Lilith as a figure that protects female aspects and provides an in-depth look into this character by exploring themes of creation, demons, incubi and succubi.²⁰ Romantics, discovering Lilith's seductive beauty, describe the femme-fatale image and its demonic influence. The authors drew a portrait of her relationship with a man and carried the myth of Lilith into the human consciousness, solidifying her place.

²⁰ The Succubus is a species of female demon that is sexually promiscuous and uses her beauty to seduce men in the night and sometimes bear their demon children. Male versions are called "Incubus". According to the 15th Century text *Malus Maleficarum*, Succubi are barren like other demons. (Smith, 2008, pp. 10–11). Demons such as Lilitu, Lilu and Ardat Lili, mentioned in part two of this study, are regarded as being in the incubi-succubi class. See Patai, 1968, p. 295.

While many authors have not handled Lilith as a central theme in their work, they have made significant contributions to the legend by focusing on women, passion, love and the psychological aspects of their consequences. Lilith represented the personification of the relationship between man and woman, individuality and the rebellious pursuit of self-actualization. Another moralized interpretation suggests that Lilith rejected the chance to live harmoniously with Adam, instead embracing vengeance and reuniting with her serpent lover. Her refusal to accept her prescribed role sets her apart from the biblical Eve, who ultimately becomes a subservient wife to Adam. Lilith refuses the opportunity to lead a happy life with Adam and chooses revenge, opting to get back together with her serpent lover due to her pride. Even when the Talmud gave Lilith a second chance, she refused to return. Lilith has, therefore, been associated with Milton's fallen Eve; however, in deference to Eve, she has rebelled (Pittman, 1974, p. 49) .

The duality between Eve and Lilith has reappeared throughout Western civilization and is reflected in psychoanalytic theory as well. These two figures are often regarded as opposing Archetypes: Lilith represents the dark, instinctual, and destructive feminine force, while Eve embodies the obedient, socially accepted ideal. Jungian interpretations view Lilith as a symbol of feminine pleasure, inner wisdom, and cyclical transformation, including love, death, and rebirth. Psychologically, her character has frequently been analyzed as the embodiment of a problematic female personality—mysterious, rebellious, and emotionally intense. In contemporary feminist analyses, however, Lilith has come to represent the “shadow feminine”, reminding us that the hidden depths of womanhood must be acknowledged and embraced. Her association with serpents reinforces her primal instincts, while her inner strength and trust in her intuition elevate her to an empowering archetype (Shapir, 2019, pp. 133-134).

Building upon the psychoanalytic interpretations of Lilith as a shadow archetype, the figure has also been examined through the lens of visual culture and feminist art theory. For example, Laura Mulvey's theory of the male gaze, as articulated in *Visual Pleasure and Narrative Cinema* (1975), highlights how women in visual arts and cinema are often reduced to

passive objects of male desire. Within this framework, Lilith's myth and artistic representations are similarly shaped by patriarchal narratives that render her seductive but voiceless, powerful yet ultimately objectified. Her visual positioning—as a woman seen but not heard—resonates with Mulvey's notion of the female figure being coded for the male spectator's pleasure (Mulvey, 2016, pp. 277–295).

This dynamic of objectification and exclusion becomes even more explicit through Julia Kristeva's concept of the abject, which frames figures like Lilith—women who exist outside the boundaries of normative femininity—as threatening, repulsive, and ultimately expelled from the symbolic order. Kristeva's reading helps explain how Lilith's refusal to conform renders her socially and symbolically dangerous. Similarly, Luce Irigaray's critique of phallogentric discourse in *Speculum of the Other Woman* (1974) underscores the silencing of female subjectivity. In this context, Lilith is cast out and deprived of a language to express her own experience—a figure trapped in narratives authored by men (Irigaray, 1987; Kristeva, 1982).

Yet it is precisely this loss of voice and agency that feminist theology begins to reclaim. Judith Plaskow's seminal essay *The Coming of Lilith* (1972) reimagines Lilith not as a demonic threat but as a symbol of female resistance, autonomy and solidarity. This re-narration transforms Lilith from a patriarchally defined outcast into a self-aware agent of feminist awakening (Plaskow, 2005). Through myth, art, and theory, Lilith emerges not only as a reflection of cultural anxieties and gendered control but also as a reclaimed symbol of female autonomy, spiritual resistance, and embodied transformation. Her evolving image revealing the tensions between repression and empowerment across centuries of representation.

Conclusion

Throughout history, women have been marginalized for their independence and sexuality, demonized within the patriarchal order. Since ancient Mesopotamia, female nature has been portrayed as ungoverned

and destructive, legitimizing societal control. Women have been deemed lacking and secondary to men, with those acting independently labelled as witches, whores, or monsters, figures that serve as both a threat to men and a warning to nonconforming women. Lilith, particularly in Abrahamic traditions, is cast as Adam's first wife, stripped of humanity, and reshaped into a malevolent figure. As Freud notes in *Totem and Taboo* (1950), as one mythological phase replaces another, its values are relegated rather than erased, and under patriarchal dominance, Lilith was not erased but transformed (Freud, 1950, p. 30). This shift is mirrored in the serpent's loss of healing properties and subsequent demonization, reflecting an enduring effort to control female power. Despite her Mesopotamian origins tied to Mother Goddess cults, Lilith was increasingly vilified, evolving from a fertility and prosperity figure associated with Inanna into a symbol of sexuality, seduction, and evil. In Jewish tradition, she absorbs her dark Mesopotamian traits, becoming a child murderer, seductive demon, and Adam's first wife. Her transformation in Talmudic and Kabbalistic texts, particularly her serpentine identity and celestial elevation, marks the peak of this evolution. This process shaped her representation across cultures, reinforcing her defiance against patriarchal domination while sustaining her role as a figure of fear and warning in religious and cultural narratives until the 19th century.

The Victorian Era and the 19th century marked a period of intense scrutiny over women's societal roles and sexuality, confining them to domestic spaces while reinforcing rigid gender norms. However, P.R.B. artists challenged traditional female imagery by portraying strong, complex women instead of the conventional "pure" and "impure" archetypes. D.G.R., Millais, and Hunt depicted women in innocent and seductive forms, shedding light on the transformation of female representation and offering a new perspective on gender roles and sexuality. Pre-Raphaelitism expanded the portrayal of women and challenged prevailing gender norms, indirectly supporting feminist ideals and shifting women's societal position. During this period, Lilith underwent a significant transformation in art and literature, evolving from the seductive serpent in Milton's *Paradise Lost* and Goethe's *Faust* to a figure gradually shedding her monstrous physical traits while retaining her dangerous nature and

reclaiming her voice. D.G.R.'s *Lady Lilith* captures her feminine beauty and charm yet conveys her inner strength and defiance. Influenced by 19th-century feminist movements, Lilith emerges as a rebellious figure in patriarchal society. P.R.B. artists framed her as a challenge to male domination, thus playing a role in her evolution as a symbol of women's rights and emancipation. Commentary from the same period further cemented her femme-fatale persona, positioning her as a figure who, through sexuality and passion, questioned gender roles and the place of women in society.

Although Lilith earns her voice in examples from MacDonald and D.G.R., this representation also places female subjects under "feminist self-postponement". While women seem to be 'emancipated' by having been given a voice, whether directly in the first person, in cryptic moral ambiguity, or stylistically, they have also been restricted. In depictions of Rosetti and other Pre-Raphaelite artists of Lilith, Lilith has stopped being a myth and taken on the role of "Mythmaker". While retaining many of her "femme-fatale" traits, she has lost her demonic wings and claws. Eden Bower emphasizes this transformation clearly. The painting and poems of D.G.R. represent Lilith not only as an evil figure but also as a character that symbolizes women's inner strength and desire for independence. In this period, Lilith is both a seductive figure and a strong woman who declares her autonomy against the patriarchal order. This transformation allowed Lilith to become both a legendary and a feminist symbol. She is not limited to other narratives, claiming her voice and making it heard.

Acknowledgments: I would like to express my sincere gratitude to Assoc. Prof. Dr. Oğuz Haşlakoğlu for his invaluable guidance throughout my work, and to Rüzgar Başar for his kind support during this process.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Teşekkür: Çalışmalarım boyunca sunduğu değerli rehberlik için Doç. Dr. Oğuz Haşlakoğlu'na ve bu süreçte gösterdiği nazik destek için Rüzgar Başar'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References / Kaynaklar

- Akyıldız-Ercan, C. (2013). Mitolojide çocuk katili kadınlar: Lilith, Lamia, Medea. *Journal of World of Turks*, 5(1), 89–103.
- Allen, V. M. (1984). 'One strangling golden hair': Dante Gabriel Rossetti's Lady Lilith. *The Art Bulletin*, 66(2), 285–294. <https://doi.org/10.1080/00043079.1984.10788161>
- Berger, J. (1977). *Ways of seeing*. Penguin Books.
- Berktaş, F. (2019). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette kadının statüsüne karşılaştırmalı bir yaklaşım*. Metis Yayınları.
- Black, J., & Green, A. (2003). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü tanrılar ifritler semboller*. Aram Yayıncılık.
- Blake, K. (1987). *Love and the woman question in Victorian literature: The art of self-postponement*. The Harvester Press.
- Browning, R. (1895). *The complete poetical works of Robert Browning*. Houghton Mifflin.
- Bullen, J. B. (1998). *The pre-raphaelite body: Fear and desire in painting, poetry and criticism*. Clarendon Press.
- Cherry, D., & Pollock, G. (1984). Patriarchal power and the pre-raphaelites. In L. Parris (Ed.), *The pre-raphaelites* (pp. 480–495). The Tate Gallery and Penguin Books.
- Collier, J. (1889). Lilith. Retrieved from <https://artuk.org/discover/artworks/lilith-65854>

- Çınar, A. (2018). Lilith: Yahudi mitolojisinde ana tanrıça'nın düşünüş ve şeytana dönüşüm serüveni. *Bilimname*, 35, 363–395. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381879>
- Driver, G. R. (1959). Lilith. *Palestine Exploration Quarterly*, 91(1), 55–57.
- Freud, S. (1950). *Totem and taboo* (Trans. J. Strachey). Routledge & Kegan Paul.
- Gauld, N. M. (2005). The nature of the beast: Depictions of the exotic animal in nineteenth-century British visual culture. [Doctoral Dissertation]. University of Aberdeen.
- Griffin, B. (2012). *The politics of gender in Victorian Britain: Masculinity, political culture and the struggle for women's rights*. Cambridge University Press.
- Griffiths, M. (1997). 'Soul's beauty' and 'body's beauty': The Feminine Figures in the Poems and Paintings of Dante Gabriel Rossetti. [Doctoral Dissertation]. Kent State University.
- Grimal, P. (2012). Libitina. *Mitoloji sözlüğü: Yunan ve Roma içinde*. Kabalıcı Yayınevi.
- Hall, A. (1898). Lilith. *Notes And Queries*, 34(2), 157.
- Hurwitz, S. (1992). *Lilith- The first Eve: Historical and psychological aspects of the dark feminine*. Daimon Verlag.
- Ioannou, M. (2012). *Viewing and creating female beauty: Victorian fashion illustrations and women's fashion in Charlotte Bronte's Vilette*. The 13th International Conference of ISSEI, Cyprus.
- Irigaray, L. (1987). *Speculum of the Other Woman* (Trans. G. G. Gill). Cornell University Press.
- Jump, J. D. (2020). Ruskin's reputation in the eighteen-fifties: The evidence of the three principal weeklies. *Modern Language Association*, 63(2), 678–685. <https://doi.org/10.2307/459434>
- Kılıç, Y., & Eser, E. (2018). *Lohusalık sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nın eskiçağ yakınoğu toplumlarının kültürlerindeki izleri: Lilith Gerçeği*. 5(17), 29–60.
- Kosior, W. (2018). A tale of two sisters: The image of Eve in early Rabbinic literature and its influence on the portrayal of Lilith in the alphabet of Ben Sira. *Indiana University Press*, 32, 112–130.
- Kramer, S. (1938). *Gilgamesh and the Huluppu-Tree: A reconstructed Sumerian Text*. University of Chicago Press.

- Kramer, S. N. (2020). *Sümer mitolojisi* (Trans. H. Koyukan.). Kabalıcı Yayınevi.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection* (Trans. L. S. Roudiez). Columbia University Press.
- Macdonald, G. (2015). *Lilith: A romance*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- McCormack, C. (2021). *Women in the picture: Woman, art and the power of looking*. Icon Books Ltd.
- McGillis, R. F. (1979). George MacDonald and the Lilith legend in the XIXth century. *Mythlore*, 6(1).
- Milton, J. (2021). *Yitirilen cennet* (Trans. Y. Yavuz). İthaki Yayınları.
- Mulvey, L. (2016). Görsel zevk ve anlatı sineması (E. Soğancılar & A. Antmen, Trans.). A. Antmen (Ed.), *Sanat/Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* içinde. İletişim Yayınları.
- Nelson, J. L. (2000). Dress reform and the bloomer. *The Journal of American Culture*, 23(1), 21–25. https://doi.org/10.1111/j.1537-4726.2000.2301_21.x
- Nizamoğlu, B. (2021). The dynamics of progress and regress in Rossetti's "Eden Bower": Lilith as a degenerative force? *Anglo Saxonica*, 19(1), 1–12. <https://doi.org/10.5334/as.41>
- Nochlin, L. (1978). Lost and found: Once more the fallen woman. *The Art Bulletin*, 60(1), 139–153. <https://doi.org/10.2307/3049751>
- Nochlin, L. (2020). *Kadınlar, sanat ve iktidar* (Trans. S. Evren). Yapı Kredi Yayınları.
- Paletschek, S., & Pietrow-Ennker, B. (Eds.). (2003). *Women's emancipation movements in the nineteenth century*. Stanford University Press.
- Patai, R. (1968). *The Hebrew goddess*. KTAV Publishing House.
- Pereira, F. M. (1995). *Lilith: The edge of forever*. [Doctoral Dissertation]. San Jose State University.
- Pittman, P. McM. (1974). The strumpet and the snake: Rossetti's treatment of sex as original sin. *Victorian Poetry*, 12(1), 45–54.
- Plaskow, J. (2005). *The coming of lilith: Essays on feminism, judaism, and sexual ethics, 1972-2003* (Ed. D. Berman). Beacon Press.
- Prettejohn, E. (2007). *The art of the pre-raphaelites*. Tate Publishing.
- Rosetti, D. G. (1866-1868). Lady Lilith. Retrieved from <https://emuseum.delart.org/objects/6457/lady-lilith>

- Rossetti, D. G. (1866-70). Sibylla Palmifera. Retrieved from <https://rossettiarchive.iath.virginia.edu/docs/s193.rap.html>
- Rossetti, D. G. (1867). Lady Lilith. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/337500>
- Rossetti, D. G. (1886). *The collected works of Dante Gabriel Rossetti: Vol. Volume 1* (W. M. Rossetti, Ed.). Ellis and Scrutton.
- Rossetti, D. G. (2018). *Yeryüzüne indirilmiş gölgeler* (Eds. S. Ö. Pınarbaşı, V. Hacıoğlu, & P. Batu). Artshop Yayıncılık.
- Shapiro, M. R.-M. (2019). The temptation of legitimacy: Lilith's adoption and adaption in contemporary feminist spirituality and their meanings. *Modern Judaism*, 39(2), 125-143. <https://doi.org/10.1093/mj/kjz003>
- Smith, T. L. (2008). Lilith- a mythological study. [Master's Thesis]. University of Bedfordshire.
- Thompson, R. C. (1903). *The devils and evil spirits of Babylonia*. Luzac and Company.
- Van der Toorn, K., Beeking, B., & van der Horst, P. (Eds.). (1999). *Dictionary of deities and demons in the Bible*. Brill.
- Von Goethe, J. W. (1882). *Faust* (Trans. M. Swanwick). John D. Williams.
- Yaşdağ, M. (2013). *Pre-rafelit dönemi resimlerinde sembolizm* [Doctoral Dissertation]. Ankara Üniversitesi.
- Zingsem, L. (2006). *Lilith* (Trans. D. D. Yüzer). İlya Yayınevi.

What Does a Feminist Look Like? Arab Women's Activism as a Challenge to Authoritarian Politics

Bir Feminist Nasıl Biridir? Otoriter Siyasete Bir Meydan Okuma Olarak Arap Kadınların Aktivizmi

Maria Holt¹ 

Abstract

As the so-called "Arab spring" revolutions got underway in various part of the Middle East and North Africa in 2011, some outside observers noted the emergence of a new form of feminism as Arab women took to the streets in large numbers. This article seeks to problematize and contextualize the term "feminism" through women's own voices and argues that, through their activism, it may have been that women had "no choice but to become feminists". However, while they enacted emancipatory roles in the public sphere, the patriarchal establishment and some individual men responded through the tools of depressingly familiar authoritarian politics. It raises the question, which this article seeks to answer, of whether women's actions were able to effectively challenge this form of reactionary politics or were unable to prevail against the rapidly reasserted status quo in the region.

Keywords: "Arab spring", Women, Feminism, Authoritarian politics, Revolution.

Öz

“Arap Baharı” diye adlandırılan devrimler 2011 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın çeşitli bölgelerinde başladığında, bazı dış gözlemciler Arap kadınlarının kalabalıklar halinde sokağa dökülmesiyle yeni bir feministlik şeklinin ortaya çıktığını belirtti. Bu makale, kadınların kendi sesleri aracılığıyla “feminizm” terimini sorunsallaştırıp kavramsallaştırmayı amaçlamakta ve kadınların bu aktivizmleriyle, “feminist olmaktan başka çareleri kalmadığı” ihtimal ve iddiasını tartışmaktadır. Fakat, kadınlar, kamu alanında özgürleştirici roller üstlenirken, ataerkil yapı ve bireysel olarak bazı erkekler, bunaltıcı derecede tanıdık otoriter siyasetin araçlarıyla karşılık vermişlerdir. Söz konusu durum, bu makalenin de cevap bulmaya çalıştığı soruyu; kadınların eylemlerinin bu tür geri tepen siyasete etkili bir şekilde meydan okuyup okuyamayacağı veya bölgedeki hızla yeniden tesis edilen mevcut duruma karşı galip gelip gelemeyeceği meselesini gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: “Arap Baharı”, Kadınlar, Feminizm, Otoriter siyaset, Devrim.

Atıf/Citation: Holt, M. (2025). What does a feminist look like? Arab women’s activism as a challenge to authoritarian politics. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 73-102. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.174>

¹ Assist. Prof., University of Westminster, holm1[at]westminster.ac.uk, ORCID ID: 0009-0002-5295-9902.

Extended Abstract

This article explores the emergence and transformation of feminist consciousness among Arab women during and after the 2011 “Arab Spring” uprisings, arguing that their activism constituted both a performance of feminism and a challenge to entrenched authoritarian politics across the Middle East and North Africa (MENA) region. Framed by a question posed by Zorica Mrsevic—that women sometimes have “no choice but to become feminists”—the study interrogates how feminist praxis unfolds within specific socio-political and religious contexts.

Combining theoretical analysis with ethnographic insights, the article critiques the applicability of hegemonic, Western-centric feminist paradigms to the lived experiences of Arab women. It situates their activism within broader struggles against patriarchy, colonial legacies, and state violence, emphasizing that many women engaged in revolutionary activities not as self-identified feminists but as citizens demanding justice, dignity, and freedom. Nonetheless, their public visibility and agency often provoked patriarchal backlash, revealing how deeply gender norms remain embedded in political structures and cultural attitudes.

The article dissects various feminist frameworks—Islamic feminism, postcolonial feminism, and vernacular feminist movements—and argues for the necessity of intersectional and context-sensitive approaches. It reveals that while international institutions and discourses tend to universalize gender struggles, Arab women increasingly develop indigenous feminist models that reflect their own values, histories, and goals.

Through detailed examples from Egypt, Tunisia, Lebanon, and Yemen, the author demonstrates how women’s revolutionary participation simultaneously defied patriarchal norms and exposed the limits of political transformation in authoritarian contexts. Although the post-uprising periods often witnessed the re-entrenchment of male-dominated power and violence against women, they also gave rise to durable forms of resistance—including legal reforms, digital activism, and grassroots mobilization.

The concept of “patriarchy” is critically revisited as a multifaceted system of structural, cultural, and direct violence. Drawing on feminist scholars such as Deniz Kandiyoti and Suad Joseph, the article shows how women navigate “patriarchal bargains” and challenge systemic constraints, even while remaining vulnerable to societal pushback. Importantly, the article concludes that feminism in the Arab world cannot be reduced to a single narrative or form; rather, it manifests through a plurality of performances and practices, shaped by history, identity, faith, and political struggle.

Ultimately, the article calls for a reconceptualization of what a “feminist” looks like in the MENA region. It suggests that Arab women—regardless of whether they adopt the label—enact feminist agency in diverse, contextually grounded ways that deserve scholarly recognition and solidarity. Their continued engagement in public life redefines feminism as a lived and evolving practice, embedded in the region’s struggles for social justice and democratic reform.

Keywords: “Arab spring”, Women, Feminism, Authoritarian politics, Revolution.

Introduction

“There were and are moments when we feel so psychically and physically menaced by the patriarchal society that we simply have no choice but to become feminists.” (Mrsevic 2001, p. 45)

In the early days of the 2011 “Arab spring” in Egypt, as thousands of women poured into the public space, with men, to protest against the oppressive regime of Hosni Mubarak, Margot Badran (2011) suggested that the revolution was inscribing what she called a “new feminism”. It did not go by the name “feminism”, she added, but, rather, “freedom, equality and justice for all”. What was significant for Badran was that women took part in the uprising as citizens rather than as women, meaning that gender equality was not a stated priority. At the same time, the very act of participation could be interpreted as an expression, or performance, of feminism. Like Zorica Mrsevic (2011), Egyptian women had “no choice but to become feminists” and, while they were calling for “freedom, equality and justice for all”, many were also keen to change the terms of the debate on women’s rights in a state well known for its rigid patriarchal structures and gender-based violence. It raises the question of how best to understand and categorize Arab women’s activism in an age of resurgent authoritarianism.

When women joined the revolutions in several countries in the Middle East and North Africa (MENA) in 2011, they were met with multiple forms of violence which had the effect, on the one hand, of inhibiting their ability to play a meaningful role and, on the other, of making them more determined to shift the narrative. Some felt they had “no choice but to become feminists”, while others already identified as feminists, and many did not consider feminism at all or rejected the label altogether. But, almost 15 years after the “Arab spring”, the opportunity to bring more accountable political actors into power has receded and authoritarian “regimes across the region have reasserted their control” (Al-Muslimi 2023); as Dalia Fahmy (2023) observes, when “authoritarian regimes are confronted with public protest and social unrest, they often respond by violently attacking women”.

Research Problem and Methodology

Although women were undeniably front and centre in the “Arab spring” uprisings in all the affected states, the debate on authoritarian Arab governments and revolution tends largely to exclude the female voice. My article seeks to address this omission and will do so by analysing the theory and practice of feminism and female activism in the MENA region through two knowledge claims. One challenges the assumption that women have a vital part to play in social life, not as citizens and political actors but, rather, “as the upholders of the private foundation of the political world of men” (Pateman & Shanley 1991, p. 3). The other, by focusing on violence against women and the system of norms which enables it to flourish, emphasizes that, while violence is the methodology that sustains patriarchy (Aitkenhead, 2014), feminist activism has been described as “the most consistent and important driver of policy change to combat violence against women” (Weldon & Htun, 2013).

In this article, by reflecting on women’s experiences of the “Arab spring” uprisings of 2011 in terms of violence and agency, and also by exploring alternative ways of “doing feminism”, I will ask what a feminist looks like in the MENA region. First of all, I will critically assess Badran’s interpretation of women’s involvement in the “Arab spring” as a “new feminism”. Feminism has a chequered history in the Middle East, from the top-down “state feminism”¹ of countries such as Tunisia and Egypt to the grassroots struggles of organizations seeking enhanced rights for women. To understand what Arab women mean by “feminism”, I will assess forms of female activism that challenge the “civilizing mission of white, bourgeois feminism” (Verges, 2021, p. 4), such as Islamic feminism and post-colonial feminism. Seeking to move beyond the stereotypes surrounding Arab-Muslim women, I argue that there is a tension between western – mainly white and elite – feminist practices and post-revolutionary Arab feminists who “are raising the ceiling of their demands and are encompassing all social justice causes within their work” (Daibes, 2021).

¹ Arab regimes have implemented gender strategies “through what some have called ‘state feminism’, which is the top-down use of state power to further a women’s rights agenda” (El-Husseini, 2023).

Second, with reference to my own ethnographic research in the region, the link between patriarchy and violence against women will be studied. Such violence is not only physical and sexual;² despite their participation in the 2011 uprisings, Arab women continue to suffer the violence of exclusion and traditional practices. Third, while there is some notion of a universal “feminism”, as disseminated by organizations such as the United Nations, which holds that all women are entitled to equal rights, Arab women are locating their own, more nuanced and specific feminisms. Indeed, nowadays some Arab feminist groups are “enabling the production of distinctly indigenous articulations of feminism”, situated in opposition to what has been called “hegemonic feminism³ embodied in international and non-governmental women’s organizations” (Mahadeen, 2024, p. 374); they are “raising the ceiling of their demands”, as Daibes remarks. To meet these challenges, it has been necessary to find ways of “doing feminism differently”, by employing intersectionality as a method.⁴ This “allows us to contest established barriers between academic knowledge and political engagement and to understand how power operates through the production of classification systems and social divisions that render inequality invisible and normal while making it appear necessary” (de los Reyes & Mulinari, 2020, p. 184). It is an approach that ensures the diversity of Arab women’s lived experiences can be accommodated.

The article builds on research I have conducted with a broad range of women in several Arab countries.⁵ Between 2000-2019, I undertook research projects on Palestinian refugee women, violence against women

² The United Nations defines violence against women as “any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual, or mental harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life” (1993).

³ “Hegemonic feminism” refers to “an institutionalized understanding of power articulated around a binary perception of gender relations and its implementation in projects, indicators and expert knowledge” (de los Reyes & Mulinari 2020, p. 185).

⁴ Intersectionality has been described as “a lens through which you can see where power comes and collides, where it interlocks and interests” (Kimberle Crenshaw, 2017).

⁵ Egypt: 2004; Jordan: 2004, 2019; Lebanon: 2000, 2002, 2003, 2006, 2007, 2011, 2017, 2019; Palestine: 2000, 2001, 2005, 2007, 2019; Tunisia: 2012, 2019; Yemen: 2003, 2010.

in the MENA region, and women's use of Islam as a tool of resistance.⁶ The work acknowledged a responsibility to "promote politically progressive and liberating research methodologies", intended "to empower our research subjects" (Shalhoub-Kevorkian 2009, p. 29). As a western researcher, I acknowledge my own positionality and privilege, and recognize that feminist theory, as a product of western colonial history, often fails to reflect the reality of women's lives in non-western settings. I approached this project in a spirit of humility and solidarity and a determination, as far as possible, to understand women's lived experiences through their own narratives. While remaining vigilant to the danger of perpetuating "deep-rooted assumptions about Arab women and their culture" (Amireh, 2005, p. 232), my article seeks to problematize the applicability of the term "feminist" and to argue that we cannot appreciate Arab women's feminisms without taking into consideration the context and background of their lives and of course the terminology they themselves adopt or reject. Women's lives across the MENA region are highly diverse, reflecting class, economic status, geographical location, age and levels of education and employment. I will further suggest that, while "our" frames of knowledge are limited since we cannot live in "their" bodies, we have a responsibility to reflect as best we can their methods of contesting authoritarian politics.

Feminism and Women's Rights in the Middle East and North Africa

Although it has a beginning, feminist thought "has no end" and, because it has no end, it "permits each woman to think her own thoughts" (Tong, 1992, p. 238). Whatever the reality of feminist thought or thinking her own thoughts, for several centuries "women of various backgrounds have been associating themselves with feminism" (Kausar, 2007, p. 44). As a

⁶ Interviewees were selected through cooperation with local women's organizations. They were usually conducted on an individual basis, in the woman's own language, often in her home or a trusted communal space. Interviews were based on a questionnaire. The purpose of the project was clearly explained to each participant; she was assured of anonymity and it was made clear that she need not answer any question that made her feel uncomfortable. Trust and safety were primary concerns at all times. Over 200 women were interviewed over the course of several research projects and numerous visits to the region.

general theory, specifically in the west, it emphasizes “the attainment by women of the same social, educational, political, economic and other rights as are attained and enjoyed by men” (Kausar, 2007, p. 44), and sees the relationship between the sexes as “a manifestation of historically unequal power relations... which has led to domination over and discrimination against women by men” (Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1993). However, I would argue that western feminism has evolved too narrowly, has become too enmeshed in its own impenetrable language and has been unable to free itself entirely from post-imperialist framings.

It also tends to generalize about non-western women, “assuming a homogeneity amongst very diverse groups of women” (Lewis & Mills, 2003, p. 9). Feminist women of colour in the US, for example, have described “the appropriation of their experiences and struggles by hegemonic white women’s movements” as a form of colonization (Mohanty, 2003, p. 49). Why call yourself “feminist”, as Francoise Verges (2021, p. 5) asks, “why defend feminism, when these terms are so corrupted?”. Arab women too are critical of “hegemonic white women’s movements” which, on the one hand, fail to adequately reflect their experiences and, on the other, appear too closely aligned to post-9/11 western democracy promotion and what is regarded by many Arabs as a hypocritical and selective regard for human rights.

Orientalists and western feminists alike have used the division of the social sphere into “public” and “private”, and a fetishistic concern with female dress, as a way of “understanding” Arab women’s lives. However, studies carried out over the past few decades, mainly by Arab women, “show the multiplicity of roles that Arab women actually play in their societies” (Al-Hassan Golley, 2004, p. 526; see also Abu-Lughod 2013; Afsaruddin, 2023; Ahmed 2011; Mir-Hosseini, 2019; Sayigh, 1981). A more productive contemporary approach to understanding Arab women’s activism is through the tools of postcolonial feminism, defined as seeking to “undo the legacies of colonialism within feminist activism”; in other words, “to decolonize feminist activism”, by “de-centring the white, western, Eurocentric experience” (Lubelska, 2018). For many women in the Global South, “their analyses have emerged from the intersections formed through political engagements with western feminism and their

own Indigenous communities”; this has given them an important space, to talk and write, “one that connects and grounds a wide range of their concerns at local, nation and global levels” (Tuhiwai Smith, 2021, p. 148). At the same time, while postcolonialism offers Indigenous feminists “the conceptual toolbox to see multiple sites of oppression and to reject universalisms around gendered experiences” (Parashar, 2016, p. 371), it also exposes the colonial female subject to “double colonization”, as she “simultaneously experiences the oppression of colonialism and patriarchy” (Tyagi, 2014, p. 45).

Here we may perceive a tension between a colonial agenda “that instrumentalizes gender issues in Global South societies as a means to intervene and exert control” (Hosny, 2024) and colonial constructions of Arab women that seek to transform them into symbols of modernity. The “gendered nature of colonial space” (Mills, 2003, p. 692) continued long after the European colonizers had departed. Even nowadays, by problematizing women’s participation in public national events such as the 2011 revolutions, colonial memory sustains the native man’s paradoxical sense of entitlement and inadequacy, as well as encouraging him to assert his manhood by taking ownership of the public sphere of action and politics, thus excluding women, or reducing them to “the upholders of the private foundation of the political world of men”. It also contributes to a reassertion of the type of discredited authoritarian politics that incorporate colonial legacies and a knee-jerk patriarchal response to female activism. Taken together, these elements suggest that force and coercion may still be considered by some appropriate tools to control female dissent. However, as stated by Daibes, women have been “raising the ceiling of their demands” since the 2011 revolutions, for example through cyber activism (Mahadeen, 2024) and by insisting that women’s liberation cannot occur “without full political liberation” (Khamis & Mills, 2018, p. 20).

A Tradition of Female Activism

I do not wish to give the impression that the debate on Arab women’s activism can be reduced to a simple binary between western and Indigenous ‘feminisms’. However, while cautioning against generalization, I suggest that, in understanding the development of female activism,

there are two particular forces in Muslim-Arab societies that affect the forms it adopts: first, the norms within particular societies, both formal and informal, that structure women's lives; and second, "the society's attitudes and relationship to feminism's civilization of origin, the Western world" (Ahmed, 1982, p. 153). Rola el-Husseini has identified several trends in the transformation of women's roles in the MENA region: first, male religious leaders are reinterpreting "Islamic scriptures in ways that provide a greater scope for women's political participation"; second, Muslim feminist scholars "are working to integrate their belief in gender equality with their religion"; third, secular feminists are lobbying for changes in personal status laws; and fourth, female Islamist activists are "redefining the role of women in the public sphere" (2016, p. 55).

To elaborate: in the early decades of the 20th century, what Leila Ahmed calls the "founding feminist discourses" emerged in the MENA region. From the start, she argues, there was a tension between the "dominant voice of feminism", which identified with "the westernizing, secularizing tendencies of society" and "promoted a feminism that assumed the desirability of progress" toward western-type societies and democratic development; and an alternative voice which sought a way "to articulate female subjectivity and affirmation within a native, vernacular, Islamic discourse" (1992, p. 174). In other words, feminist scholarship in this region "has followed a distinctive trajectory, reflecting both its engagement with local debates and its dialogue with broader currents of thought" (Kandiyoti, 1996, pp. 7-8). It is worth analysing the claim that, from the start, women "grounded their feminism first in Islam and later in nationalism" (Badran & Cooke 1990, p. 27); to better understand this assertion, it is necessary to delve deeper into the development of women's rights in individual MENA states and the interplay between neoliberalism, class and the state, and also to appreciate why some women might feel more comfortable expressing their feminism through the lens of religion.

The complex and nuanced relationship between feminism and Islam takes us back to the foundations of the religion, to 7th century CE Arabia, "when women had their place as unquestioned partners in a revolution that made the mosque an open place and the household a temple of debate" (Mernissi, 1991, p. 11). In the modern era, when women's partnership is being denied and women excluded from the revolution,

some Muslim women are articulating their own feminisms, some of which – as Ahmed suggests – are articulated “within a native, vernacular, Islamic discourse”. “Islamic feminism” or “feminism in Islam”, which “derives its understanding and mandate from the *Quran*, seeks rights and justice for women, and for men, in the totality of their existence” (Badran, 2002), has been described as “new critical thinking”, seen as paving the way for gender liberation and social change. According to the Arab Human Development Report:

“In a context where much of the population is sensitive to or supportive of Islamist-oriented political projects, Islamic feminist movements have emerged. Groups taking this approach concentrate on the radical transformation of Islamic jurisprudence or otherwise use Islamic arguments to challenge gender inequality, including movements that use religious texts to challenge domestic violence.” (2016, p. 99)

But Islamic feminism is also portrayed as “the subject of confusion and contention, and of considerable ignorance” (Badran, 2009, p. 1), a mode of activism that is becoming increasingly contested. Ziba Mir Hussein (2010) argues that the term Islamic feminism “has become so loaded with disputed meanings and implications, so enmeshed in local and global struggles that it is no longer useful in any kind of descriptive or analytical sense”. On one side, as I point out, Muslim critics see “feminism” as “another form of Western assault upon their culture”, an integral part of the colonial project while, on the other side, westerners “attack Muslims by belittling the very notion that they could generate a feminism of their own, and in so doing denigrate Islam as inherently gender-unjust” (Badran, 2009, p. 1).

Nonetheless, channels of compromise and cooperation exist to accommodate the various opposing perspectives. Claiming that “it is not Islam per se that oppresses women but, rather, the continuity of patriarchal values within nationalist and religious ideologies that limits women’s agency” (Saliba, 2002, p. 4), Islamic feminists point out that, in the beginning – as Mernissi highlights – Islam provided enlightened and revolutionary changes in the lives of women, giving them rights and responsibilities which they had not previously enjoyed; and it is this “Islam”, rather than the arguably distorted “Islam” of the male

establishment, that Muslim women should seek to reclaim, as elaborated by Zainah Anwar from “Sisters in Islam” who declared that “rejecting religion is not an option. We are believers and, as believers, we want to find liberation, truth and justice from within our faith” (1991).

Fatima Seedat (2013, p. 25), on the other hand, has articulated a persuasive argument “for maintaining a critical space between two intellectual paradigms that inform Muslim women’s anti-colonial equality struggles in the neo-colonial present, Islam and feminism”. She suggests that Islamic feminism “may appear to be the inevitable result of the convergence of Islam and feminism” however, it is also “inadequate to concerns for sex equality in Islam”. She adds that, as an analytic construct, Islamic feminism, “precludes new understandings of sex difference originating in non-Western and anticolonial cultural paradigms” (Seedat, 2013, p. 25). Others differ. Ghaliya Djelloul (2018), for example, notes that, as Islamic feminists are concerned with developing an ethical reading of the foundations of Islam, the *Qur’an* and the *Sunna*, “in order to find a form of religious exegesis that will support their feminist viewpoint”, it is “legitimate to speak of the production of a new Islamic discourse”. Drawing on postcolonial criticism, she argues that “Islamic feminism reveals how the trope of ‘saving Muslim women’ is produced by the colonial nature of power”. Self-identified Islamic feminists, therefore, face a two-pronged struggle; on the one hand, they seek to untangle centuries of male (mis)interpretation that has persistently privileged men’s rights and entitlements over women’s; and, on the other hand, they face the rigid and uncomprehending power of western narratives, heavily coloured by Orientalism. I argue that feminism, whether Islamic, western or an authentic voice of the Global South, is an incomplete explanation for Arab women’s activism in response to crisis.

In a 2004 study, Nawar Al-Hassan Golley (2004, p. 521) explored the question of whether feminism, as it is practiced in the west, is even relevant to Arab women. Since feminist consciousness “developed hand in hand with national consciousness” in the MENA region, she argues, it was, in essence, a reaction to western imperialism and, therefore, “an alien import” and “not relevant to the people and their culture”. According to this reasoning, feminism is a product of “decadent” western capitalism, associated with western colonial occupation in the first part of the 20th

century. It either “alienates women from their culture, religion and family responsibilities” or from the “revolutionary struggle for national liberation” (Jayawardena 1982, p. 1). This tension reflects the confusion that “feminism from outside” provoked; while, for some members of society, it was associated with progress and with liberation from European colonial control, for others it represented an alien imposition, or more subtle intervention from the west to subvert Arab societies. Therefore, to assume Arab feminism is a democratic force would be “an exaggeration” (Al Atiyat, 2020).

I think we need to separate the notion of feminist consciousness, as it evolved through its link with anti-colonial, national liberation struggles, from the quest for gender equality that has characterized mainstream western feminism. To do this, we must have a clearer understanding, in the context of the MENA region, of non-western feminist models and the “increasing acknowledgement of Western feminism’s cultural specificity... and most recently, the manner in which Western hegemonic agendas appropriate feminist/humanitarian concerns to justify their ‘interventions’”. Indeed, a range of such factors “has fractured and complicated the debate concerning the relationship between feminism and Islam (Almond 2007, p. 133). This suggests that “Arab feminism” is escaping the shackles of western imperialism by adopting a vernacular Islamic discourse, as Leila Ahmed observes; it may thus be capable of countering Al Atiyat’s claim of exaggeration and contributing to democratic development in significant and innovative ways. To test this argument, let us turn to Arab women’s participation in the so-called “Arab spring”.

An Arab Spring for Women?

“It was young Arab women who mainly drove the events that led to the so-called Arab Spring. They demanded socioeconomic justice and mobilized protestors. On the frontlines, they paid the highest price for their activism, risking rape, imprisonment and even death – by marching. They built cross-regional solidarities, graffitied, tweeted, blogged, facebooked and instagrated. Most of these women were cyber-activists unaffiliated with any prominent women’s organizations. Their participation added an important dimension to demands for dignity, freedom and justice.” (Al Atiyat, 2020)

The momentous events in the Middle East and North Africa in 2011, often referred to as an “Arab spring”, took much of the world by surprise. What was even more astonishing to many outside observers was the mass participation of Arab women in all the revolutionary sites. Previously, the predominant western image was of “a passive, exotic and veiled victim-woman who reacts to events instead of actively participating in them” (Martin-Munoz, 2012). But, in 2011, women were not only physically present in the public sphere but also worked as mobilizers and organizers. In Libya, for example, “the woman” was described as “the Muslim, the mother, the soldier, the protester, the journalist, the volunteer, the citizen” (Rice et al., 2011). Women’s involvement prompted some to wonder whether this might be a significant moment, a new form of feminism, as Badran suggested, or “an Arab spring for women” (Cole & Cole, 2011). It highlights the tension between violence and agency.

The reality, however, was more complicated and less optimistic. Worse, the conclusions and outcomes of these events, and of later anti-government protests in other Arab states, indicated the persistence of authoritarian politics in the MENA region. While women appeared to be welcome and equal participants, they also suffered high levels of violence and a subliminal message that their public presence was not altogether welcome. In Yemen, for example, women were beaten in the street by security forces and told to go home (Khalil, 2013). In Egypt, the public sphere has long been an unsafe environment for women as successive political regimes maintained “a spatial culture of humiliation and inferiorization” as a political tool to silence them (Zakarriya, 2019, p. 113), and this became even more evident during the 2011 protests.

Wearing or not wearing a veil seemed to have had little effect on whether a woman was sexually assaulted or taunted for “wanton behaviour”; indeed, sexual violence was used as “a systematic political tool” (Zakarriya, 2019, p. 113) to intimidate and terrify women from publicly voicing their opposition “by targeting their respectability” (Tadros, 2015, p. 1349). For example, following the fall of Mubarak in Egypt, violence against women increased and “women detainees were subjected to ‘virginity tests’ and sexual humiliation” (Alvi, 2015, p. 295; Hamzeh, 2020) after they gathered to demand improved rights for women; all of which raises the question of “women’s acceptable role in the revolution” (Van Den Bogert, 2019, p. 64).

While the public space became, for a while, democratic and inclusive, the response of authorities, and many male protestors, resulted in a mass of contradictions. One of these, stemming from frightening circumstances and perceptions of inappropriate behaviour, as experienced by women in all the protest sites, mythologized the model of the ideal Arab woman. Hanna Papanek (1994, p. 47) argues that “movements promising to ‘restore order’ to a world perceived as chaotic often restrict themselves to imposing more stringent controls on women, redefining their collective identity, rather than addressing the problems that have led to disorder”. Yet, although the supposedly disorderly conduct of rebellious women was experienced by some men as threatening, the relatively permissive environment unleashed by the 2011 protests persuaded many women to believe that the old order was being overturned and, with it, women’s restricted designation as “the upholders of the private foundation of the political world of men”; they sensed a genuinely emancipatory moment.

Another paradox is embodied in the behaviour of men themselves who appeared torn between a revolutionary impulse and a lingering compulsion to “restore order”, emphasizing the key issue of male control of public space and how even revolutions are unable to disrupt this fundamental dynamic. This pinpoints yet another contradiction, concerning a growing realization that “notions of masculinity undermined by a repressive regime have observably shifted the terms of the patriarchal bargain” (Hafez, 2012, p. 37), the local man’s paradoxical sense of entitlement and inadequacy that I discussed earlier. A woman’s rights activist in Tunis described this dilemma as an attempt by the existing patriarchal framework of society “to intimidate women from participating in politics”⁷. In response, during the protests, women “re-appropriated gendered and patriarchal ideals as a means of revolution”, a process best understood, as “embodied agency” (Van Den Bogert, 2019, p. 65); it is a reference that also hints at conscious feminist actions.

Women’s participation in the 2011 revolutions raises pertinent questions within the debate on nation making in the MENA region. Although most of the female revolutionaries did not articulate gender-specific demands, they began to be aware of their own lack of inclusion during transitional

⁷ Interview, Tunis, September 2019.

periods (Alwazir, 2012). To support the role of women in the post-revolutionary landscape, as Haddad (2012) argues, “one must not shy away from addressing the wider structures of economic and political oppression”. It is clear that, in all the “Arab spring” states, many women were concerned about the future. They were worried, even as reforms were implemented, that their rights would be “discarded in favour of male constituencies, whether patriarchal liberal or Muslim fundamentalists” (Cole & Cole, 2011). In other words, they feared that, while women may have sustained the “Arab spring”⁸, “it remains to be seen if the Arab spring will sustain women” (Rice et al., 2011).

During the brief revolutionary period, women used their agency, or sense of entitlement to act, to engage in resistance against the established power structures. Yet “agency”, in this context, is a somewhat problematic concept; feminist theories of agency as resistance tend ‘to be subject to the criticism that resistance is a peculiarly western preoccupation that leads to the ethnocentric discounting of other types of active agency where women in nonsecular societies create meaningful identities for themselves within, not against, the dominant cultural norms’ (McNay, 2015, p. 39). However, ensuing political arrangements in most cases, disregarded women’s display of resistance, preferring instead to “intimidate women from participating”.

It is also worth reminding ourselves that these momentous events took place almost 15 years ago and we can now see that, although women have not, on the whole, been sustained by the “Arab spring”, they have, to some extent, been empowered and many have been emboldened to develop their own activism; in places, post-revolutionary feminist strategizing has resulted in improved laws; in Egypt, for example, the National Council for Women drafted a law to combat violence against women and other women’s groups and NGOs have drafted laws to reform personal status law and to criminalize violence against women in the private sphere. Such developments have been apparent across the region. Nonetheless, one has to ask whether a single, undifferentiated notion of “patriarchy”, so often mentioned as an explanation for violence against women, continues to be a salient factor in the policies of individual MENA states.

⁸ Interviews, Tunisia, March 2013.

A “Methodology That Sustains Patriarchy”

Is there some commonality among “women”, as Butler (1990, p. 5) asks, or do “women” have a bond “by virtue of their oppression alone?”. During interviews conducted in the MENA region for a project on violence against women, I tried to find out why, in the view of participants, men continue routinely to use violence to discipline and control women, both family members and strangers. The answer was often a single word: patriarchy, identified by some scholars and practitioners as “the core obstacle to equality and democracy in the Arab world” (Barakat, 1993; Joseph & Slyomovics, 2001, p. 2; Sharabi, 1988). A gender scholar in Lebanon supported this sentiment, arguing that a woman cannot claim political rights if she is being beaten at home, a state of affairs related to the “patriarchal and religious culture” of the region.⁹ A Palestinian NGO worker agreed that women face oppressive domestic conditions “as a result of patriarchal rules”¹⁰.

A definition of “patriarchy” is “social arrangements that privilege males, where men as a group dominate women as a group, both structurally and ideologically” (Hunnicut, 2009, p. 557). It takes several forms and “is woven throughout Arab society” (Joseph, 1996, p. 17). A particular form identified by Suad Joseph (1996, p. 18), is “patriarchy in the self”, according to which individuals internalize and perform patriarchal principles, seemingly of their own free will. This builds on Deniz Kandiyoti’s (1988) theory of a “patriarchal bargain”, whereby a woman voluntarily surrenders some of her rights in exchange for the security and protection of family life. The “patriarchal bargain”, for women, is inevitably a violent process, whether it is actual physical violence and a sense that one’s life is permanently threatened, or the violence felt by a woman in knowing that she is bound by an unequal and unspoken agreement. However, it manifests itself, violence “is both a symptom of patriarchy and its cause”; it is a typical consequence of patriarchy, but also “one of the most effective means to maintain a patriarchal system” (Mrsevic, 2001, p. 42), which highlights “the reliance of patriarchy on violence and coercion to ensure that women stay in ‘their place’” (Erturk, 2016, p. 31). Patriarchy consigns men’s violence within the home to being

⁹ Interview, Beirut, October 2019.

¹⁰ Interview, Ramallah, June 2019.

“a private family matter” (Mladjensovic & Hughes 2001, p. 270). Legal systems in many Arab states tend to display the same attitude, with police officers refusing to interfere in domestic disputes and judges reluctant to punish perpetrators.¹¹ It is a system that is sustained by and bolsters authoritarian politics and undoubtedly contributed to women’s exclusion from post-revolutionary nation-building in Arab societies.

But patriarchy is neither set in stone nor a globally uniform system; indeed, some scholars have questioned whether the single measure of patriarchy provides an adequate explanation; Nira Yuval-Davis (1997, p. 7), for example, describes it as “a much too crude analytical instrument”, and Judith Butler (1990, p. 5) concludes it “no longer enjoys the kind of credibility it once did”. Lindsay Benstead (2016, p. 8) agrees that there needs to be an improved conceptualization and measurement of patriarchy. Noting that most research studies tend to focus on a single dimension or measure of gender equality, such as cultural factors or economic modernization, she insists on the need to appreciate “the extent to which patriarchy is a multi-dimensional concept with different causes and consequences” (2016, p. 8). Kandiyoti (1988, p. 274) herself has discussed some of the conditions “leading to the breakdown and transformation of patriarchal bargains”. While in the west, the patriarchal system has become a way of life that is considered “eternal”, Kandiyoti “opens up opportunities for women to see patriarchy as an entity that is not eternal” (Ruslin, 2022, p. 141).

During the 2011 revolutions, many women appeared to transgress the boundaries of the “patriarchal bargain”, thus threatening men’s privilege. Some men responded violently, both at the time and later, with the tools of authoritarian politics, thereby raising the question of what violence is intended to achieve and whether it is ever an appropriate method. Butler (1990, p. 20) refers to the “violence of gender norms”, suggesting constraints on human agency. The question of “why violence?”, as Swati Parashar (2016, p. 373) notes, “remains unresolved”, although its “everydayness continues to trouble feminists”. Veena Das (2007, p. 9) too has written about the violence of the everyday, “violence in the weave of life”, so normal as to be not worth mentioning. How then should we distinguish between types of violence? Johan Galtung (1996, p. 40) has

¹¹ Interview, Beirut, September 2017.

delineated several forms: *direct* violence, which abuses the basic needs of others, *structural* violence, which incorporates such abuses into social and world structures, and *cultural* violence, which legitimizes direct and structural violence. Patriarchy, he adds, often emerges “as direct violence with males as subjects and females as objects” (Galtung, 1996, p. 40).

A manifestation of direct violence is the exclusion of women from meaningful political participation in most of the Arab states, which results in their absence from decision-making processes. The reasons for this include cultural factors, women’s relatively lower self-confidence and the numerous shortcomings in the institutional and legal frameworks of individual states (Al Maaitah et al., 2011, p. 7), but the result is the normalization of structural violence. Speaking shortly before the “Arab spring” protests, Yemeni human rights campaigner Tawwakol Karman who, in 2011, was the first Arab woman to be awarded the Nobel Peace Prize, remarked on the lack of women in politics, which is particularly noticeable in Yemen. In her view, ruling regimes attempt to exclude women which, she said, is a form of violence. If more women were permitted to participate in political life, “this would send a strong message to young people, especially girls, who would be able to see positive role models”¹².

It is important to emphasize again the wide differences between MENA states and their policies concerning women. The “Jasmine Revolution” in Tunisia, which started at the end of 2010 and succeeded in overthrowing the authoritarian regime of Zine El Abidine Ben Ali, provides an illuminating example of patriarchy, revolution and violence against women. Tunisia is the home of an active feminist movement and, well before 2011, enjoyed relatively progressive attitudes towards women’s rights and legal status. However, it remains a traditional and patriarchal environment and has “one of the highest rates of domestic violence in the world” (Roberts, 2017) because, according to an activist, “men believe it is their right to control women”. She attributes this belief to the construction of relationships in patriarchal societies, whereby daughters are raised to believe they are less than sons.¹³ Following the revolution, Tunisian society embarked on a wide-ranging process of reform, a key objective of which was to eradicate violence against women. In 2017, the

¹² Interview, Sana’a, February 2010.

¹³ Interview, Association Tunisienne des Femme Democratres, Tunis, September 2019.

government passed the Law on Eliminating Violence against Women, described as “the best in the Arab world”¹⁴ and by human rights groups as a “landmark” of progress (Roberts, 2017).

Under this law, domestic violence is recognized as a crime; there is also a provision which abolishes former legislation that allowed a rapist to escape punishment if he married his victim. While this very progressive law has been widely welcomed, problems remain both in terms of implementation and social attitudes. According to a lawyer, even if a case of intimate-partner violence reaches court, judges have a tendency to be quite conservative and are not always comfortable complying with the law. Instead, they say women complain too much; they should just live with their families. These attitudes, she concluded, are “perpetuating the normalization of violence”¹⁵. A woman judge agreed that ‘the law does not go hand in hand with the mentality of society’. Although the law itself is excellent, it is not always correctly interpreted, for example if the judge comes from a religious background. It demonstrates, she concluded, that a country can have a law, “but it is only on paper”¹⁶.

The experience of Tunisia illustrates, on the one hand, the power of civil society groups, policymakers and feminists to improve legal conditions for female citizens; but, on the other hand, the resistance of a traditional society, reinforced by religious dogma and patriarchal structures. While a state may be open to embracing international norms, for example global attempts to curb violence against women, its internal politics sometimes provoke a backlash whereby a perceived imbalance needs to be righted and movements promising to “restore order” to a situation perceived as chaotic seek to impose “more stringent controls on women” (Papanek, 1994, p. 47), including the use of violence to discipline women’s bodies. This reaction is also in evidence in the case of occupied Palestine, where civilians have been subjected to frequent and destabilizing episodes of Israeli assault and, as a result, domestic violence has risen dramatically; women feel powerless against violence from both within and outside

¹⁴ Interview, Tunis, September 2019.

¹⁵ Interview, Tunis, September 2019.

¹⁶ Interview with Membre du Conseil Supérieur de la Magistrature, Tunis, September 2019.

their society.¹⁷ Such outcomes can be attributed to a patriarchal response to the entry of the female body into public space and are being robustly contested by an activist Palestinian women's movement.

A Performance of Feminism

In a conversation about women's roles in the Egyptian revolution, Lila Abu-Lughod and Rabab El-Mahdi discussed the symbolic significance of the "Middle Eastern/Muslim women" question. El-Mahdi (2011, p. 684) admitted that she found the conundrum of women's role in the revolution "deeply troubling". In her view, the "new version" of the question about "women's rights post-January 25" reveals a limited – "white, liberal – understanding of feminism". In reality, she insisted, there were almost no feminists present at protests where women took part "as workers", and "no talk about how the economic problems of impoverished women and subalterns lie mostly outside the legalist realm of constitutions and law" (El-Mahdi, 2011, p. 687). Her words illustrate an important truth; narrow understandings of what "feminism" means and what a "feminist" looks like are context-specific and culturally determined.

Gender, as Butler (1990, p. 15) observes, "is performative" and "what we take to be an internal essence of gender is manufactured through a sustained set of acts, posited through the gendered stylization of the body". Women in the 2011 Arab revolutions performed a "sustained set of acts", acts that were not ostentatiously feminist but, rather, called for "freedom, equality and justice for all". However, because they were gendered acts, they provoked a male backlash, in both public and private life. Some have argued that the issue of women's empowerment emerged as a parallel movement in the MENA region in 2011. As events unfolded, according to Hayat Alvi (2015, p. 295), many thought that "with these revolutions an equally effective feminist revolution would emerge, culminating in policies and laws that would finally acknowledge the plight of females". But this "revolution" has not yet occurred, even in Tunisia where it is now in retreat.

However, for a woman taking part in a later Arab revolution, the Lebanese protests against government corruption that began in October 2019, women's involvement was a call for gender equality within a highly

¹⁷ Interview, Ramallah, June 2019.

discriminatory system. Mae Chokr (2020) writes of being “stirred by the solidarity of young women uniting together against sexual harassment and gender discrimination”. As a result, her own understanding changed; as she says, she “discovered feminism”. In other words, for many women in Lebanon, it was a performance of feminism and some of the participants exhibited what Badran called a “new feminism”. As gender is performative, so too is feminism. Through performing “a sustained set of acts”, the women of the “Arab spring” drew attention to the gendered nature of revolution. Although many of them may not have identified as “feminists”, and indeed would have found the label irrelevant, inauthentic or even offensive, their activism nonetheless highlighted their participation as feminist actors, thus challenging traditional politics. In the post-“Arab spring” phase, Arab feminists are required to fight on two fronts; they must “join forces with other civil and human rights activists in the region to protect the critical cyberspace they have carved out” and must also “develop an intersectional feminist critique of Arab societies and states to include neoliberalism, occupation, war and displacement along with cultural patriarchy as key Arab feminist issues” (Al Atiyat, 2020).

I think we can understand women’s participation in revolutionary movements as two phases. First, I agree with Abu-Lughod and El-Mahdi that the 2011 uprising in Egypt was not a significantly *feminist* moment. Women took part in the uprising as citizens rather than as women, as Badran observed. Like men, they acted out of anger against an overbearing regime and were able to overcome their fear of violence and of reprisals in order to make their voices heard. They were motivated by a sense of communal solidarity. Second, however, after the initial success of the revolution, and this was noticeable in all sites¹⁸ as future constitutional arrangements were debated, many women started to feel betrayed by the resumption of what felt to them like traditional and patriarchal attitudes; men were once again assuming positions of control and excluding women’s concerns for representation and greater equality. It was at this moment that forms of feminism, that were both authentic and necessary, began to emerge, and this was also evident in later uprisings such as the anti-government demonstrations in Lebanon in 2019, as experienced by Mae Chokr.

¹⁸ I observed this myself during visits to Tunisia and Egypt in the wake of the “Arab spring” and in reports coming out of Yemen.

Conclusion

In this article, I discussed women's participation in the "Arab spring" as a challenge to the traditional authoritarian politics of the MENA region and also a performance of feminism. Outside observers, especially in the west, surprised by what they interpreted as the unprecedented visibility of Arab women, dubbed it "feminism", but many of the participating women themselves refused the label, insisting instead that they acted as citizens seeking "freedom, equality and justice for all". But it seemed that not everyone supported these objectives. In this case, a backlash was conveyed through the responses of some men to the presence of female bodies and female demands, both during the revolutionary period and afterwards as new ways of doing politics were negotiated. Men at all levels of society resorted to violence in order, first of all, to impose more stringent controls on women, as a method of restoring order to a chaotic situation; second, because violence is a habit routinely exercised by the patriarchal establishment to restrict women's choices; and third, to claim exclusive control over the mechanisms of power so as to maintain the status quo.

But there were also some positive outcomes for women, such as the 2017 Tunisian domestic violence law and women's confidence to raise their voices in the public sphere. Moreover, the freshly kindled interest from outside the region in Arab women's agency provides "a crucial corrective to scholarship on the Middle East that for decades had portrayed Arab and Muslim women as passive and submissive beings, shackled by structures of male authority" (Mahmood, 2005, p. 115). Indeed, it has become abundantly clear that gender roles and relations, and women's rights in the MENA region, "are not fixed, not given, not absolute. They are negotiated and changing cultural constructs, produced in response to lived realities" (Mir-Hosseini, 2000, p. 6). Feminism, too, is as shifting concept. Ibtesam Al Atiyat (2020) has identified new modes of activism in today's Arab feminism as the definition expands; these include "protesting social injustice by using dramatic spectacles and artistic displays, as well as social media campaigns and individual protests termed 'micro-rebellions'".

As I have sought to illustrate, female agency is dependent on history and context. Forms of Arab feminism emerged in an environment of colonial

control and national liberation struggle and were split from the start between western-oriented rights-based feminism and more authentic local forms, often rooted in Islam. Arab women's lives, in common with women around the globe, are framed by patriarchal gender systems and multiple forms of violence. There is a tension between the instinct for activism, on the one hand, and the dangers of the public space and male-dominated politics, on the other, and this was the case with the "Arab spring" and later revolutions. While public protest was experienced as a communal endeavour in which citizens united to overthrow a tyrant, it unfolded in spaces not conventionally associated with female spheres of activity. By occupying these spaces, women threatened to disrupt the "patriarchal bargain". In response, men asserted their power by resorting to violent verbal and physical tactics and, in that sense, the revolutions showed that nothing has really changed. Perhaps, in the end, whatever label they prefer, women had "no choice but to become feminists" and now we know that a "feminist" looks like the thousands of women in all their variety and diversity who streamed out on to the streets in 2011 and in subsequent Arab revolutions.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References / Kaynaklar

- Abu-Lughod, L. (2013). *Do Muslim women need saving?* Harvard University Press.
- Abu-Lughod, L. & El-Mahdi, R. (2011). Beyond the 'women question' in the Egyptian revolution. *Feminist Studies*, 37(3), 683-691.
- Afsaruddin, A., (Ed.) (2023), *The Oxford handbook of Islam and women*. Oxford Academic.
- Ahmed, L. (1992), *Women and gender in Islam: Historical roots of a modern debate*. Yale University Press.
- Ahmed, Leila (1982), "Feminism and feminist movements in the middle east, a preliminary exploration: Turkey, Egypt, Algeria, People's Democratic Republic of Yemen", *Women's Studies International Forum*, 5(2),153-168.
- Aitkenhead, D. (2014). Eve Ensler: 'We should be hysterical about sexual violence'", *Guardian*. February 7.
- Al Atiyat, I. (2020). The current faces of Arab feminisms: Micro-rebels, art activists and virtual heroines", *Friedrich Ebert Stiftung*, December.
- Al-Hassan Golley, N. (2004). Is feminism relevant to Arab women? *Third World Quarterly*, 25(3), 521-536.
- Al Maaitah, R., Hadeel A. M., Hmoud O. & Muntaha G. (2011). Arab women and political development. *Journal of International Women's Studies*, 12 (3), 7-26.
- Almond, I. (2007). *The new orientalist: Postmodern representations of Islam from Foucault to Baudrillard*. I B Tauris.
- Al-Muslimi, F. (2023). The end of the Arab Spring and there is a price to pay, *Chatham House Expert Comment*, 23 May.
- Alvi, H. (2015). Women's rights movements in the 'Arab Spring': Major victories or failures for human rights?" *Journal of International Women's Studies*, 16(3)294-318.
- Amireh, A. (2005). Palestinian women's disappearing act: The suicide bomber through Western feminist Eyes, *The MIT Electronic Journal of Middle East Studies* 5, 228-242.
- Anwar, Z. (1991). What Islam, whose Islam? Sisters in Islam and the struggle for women's rights", In *The Politics of Multiculturalism: Pluralism and Citizenship in Malaysia, Singapore, and Indonesia*, edited by Robert W Hefner. University of Hawaii Press.

- Arab Human Development Report (2016). *Youth and the prospects for human development in a changing reality*. United Nations Development Programme.
- Badran, M. (2011). Egypt's revolution and the new feminism. *The Immanent Frame*, March 3.
- Badran, M. (2009). *Feminism in Islam: Secular and religious convergences*. Oneworld.
- Badran, M. (2002). Islamic feminism: What's in a name? *Al-Ahram Weekly*. 17-23 January. <http://weekly.ahram.org.eg/2002/569/cu1.htm>
- Badran, M. & Cooke, M. (1990). Introduction. In *Opening the Gates: A century of Arab feminist writing*, (Eds. Margot Badran & Miriam Cooke). Virago Press.
- Barakat, H. (1993). *The Arab world: Society, culture, and state*. University of California Press.
- Benstead, L.J. (2016). Conceptualizing and measuring patriarchy: The importance of feminist theory. In *Women and Gender in Middle East Politics*, The Project on Middle East Political Science. POMEPS Studies 19. May: 8-12.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble*. Routledge.
- Chokr, M. A. (2020). I discovered feminism in a revolution, *Al-Raida*, 44 (1), 7-14.
- Cole, J. & Shahin C. (2011). An Arab Spring for women, *The Nation*, April 26.
- Crenshaw, K. (2017). On intersectionality, more than two decades later, *Columbia Law School*, posted on 8 June.
- Daibes, F. (2021). Smashing the patriarchy & co: How Arab feminists are re-politicizing their movement, blog, *Friedrich Ebert Stiftung*, 5 July.
- Das, V. (2007). *Life and words: Violence and the descent into the ordinary*. University of California Press.
- de los Reyes, P., & Diana M. (2020). Hegemonic feminism revisited: On the promises of intersectionality in times of the precarisation of life", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 28(3), 183-196.
- Djelloul, G. (2018). Islamic feminism: A contradiction in terms?" *Eurozine*, March 8.
- El-Husseini, R. (2023). Women's rights and 'state feminism' in the Arab World, *Arab Center Washington DC*, 16 June.

- El-Husseini, R. (2016). Is gender the barrier to democracy? Women, Islamism, and the 'Arab spring, *Contemporary Islam*, 10, 53-66.
- Erturk, Y., (2016). *Violence without Borders: Paradigm, policy and praxis concerning violence against women*. (Trans. Liz Ercevik Amado & Irazca Geray) Women's Learning Partnership.
- Fahmy, D. (2023), The gendered nature of authoritarianism, *DAWN*, 22 November.
- Galtung, J. (1996), *Peace by peaceful means: Peace and conflict, development and civilization*, Sage.
- Haddad, S. (2012). Women's rights and revolution in Yemen: A local perspective, *Muftah*. August 2.
- Hafez, S. (2012). No longer a bargain: Women, masculinity, and the Egyptian uprising, *American Ethnologist*, 39(1), 37-42.
- Hamzeh, M. (2020). *Women resisting sexual violence and the Egyptian revolution: Arab Feminist Testimonies*. Zed.
- Hosny, R. (2024). Digital post/colonial feminism: Poetics and politics of digital literary activism by Arab women, *Journal of Postcolonial Writing*, 6(2), 219-233.
- Hunnicut, G. (2009). Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting "patriarchy" as a theoretical tool. *Violence Against Women*, 15(5), 553-573.
- Jauawardena, K. (1982). *Feminism and nationalism in the third world*. Verso.
- Joseph, S. (1996). Patriarchy and development in the Arab world. *Gender & Development*, 4(2), 14-19.
- Kandiyoti, D. (1996). Contemporary feminist scholarship in Middle East studies. In *Gendering the Middle East: Emerging Perspectives* (Ed. Deniz Kandiyoti). I B Tauris.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Kausar, Z. (2nd Ed.) (2007). *Women's empowerment and Islam: The UN Beijing document platform for action*. Thinkers Library.
- Khalil, S. (2013). Yemen's women struggle to reap benefits of Arab Spring. *BBC News*. December 18. <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-25347428>

- Lewis, R. & Sara M. (2003). Introduction. In *Feminist postcolonial theory: A reader*. (Eds. Reina Lewis & Sara Mills). Edinburgh University Press.
- Lubelska, M. (2018). What is postcolonial feminism? *VERVE She Said*. January 27. <https://medium.com/verve-up/what-is-postcolonial-feminism-de3391325407>
- Mahadeen, E. (2024). Arab feminist cyber activism: Theorizing indigenous knowledge production and decolonizing feminism, *Middle East Journal of Culture and Communication*, 17, 374-388.
- Mahmood, S. (2005). Feminist theory, agency, and the liberatory subject. In *On shifting ground: Muslim women in the global era*. (Ed. Fereshteh Nouralie-Simone). The Feminist Press at the City University of New York.
- Martin-Munoz, G. (2012). The silent revolution: Feminism in the Arab world. *Qantara*. April 17. <https://en.qantara.de/content/feminism-in-the-arab-world-the-silent-revolution>
- McNay, Lois (2015), "Agency". In *The Oxford handbook of feminist theory* (Eds. Lisa Disch & Mary Hawkesworth). (pp. 39-60). Oxford University Press.
- Mernissi, F. (1991). *Women and Islam: An historical and theological enquiry*. Blackwell.
- Mills, S. (2003). Gender and colonial space. In *Feminist postcolonial theory: A reader*, (Eds. Reina Lewis & Sara Mills). Edinburgh University Press.
- Mir-Hosseini, Z. (2019). The challenges of Islamic feminism, *Gender a vyzkum / Gender and Research*, 20(2), 108-122.
- Mir-Hosseini, Z. (2000). *Islam and gender: The religious debate in contemporary Iran*, I B Tauris.
- Mladjenovic, L. & Donna M. H. (2001). Feminist resistance to war and violence in Serbia, In *Frontline feminisms: Women, war, and resistance*, (Eds. Marguerite R Waller & Jennifer Rycenga). Routledge.
- Mohanty, C. T. (2003). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses, In *Feminist postcolonial theory: A reader*, (Eds. Reina Lewis & Sara Mills). Edinburgh University Press.
- Mrsevic, Z. (2001). The opposite of war is not peace – it is creativity", In *Frontline feminisms: Women, war, and resistance*, (Eds. Marguerite R Waller & Jennifer Rycenga). Routledge.

- Papanek, H. (1994). The ideal woman and the ideal society: Control and autonomy in the construction of identity, In *Identity politics and women: Cultural reassertions and feminisms in international perspective*, (Eds. Valentine M Moghadam, Boulder). Westview Press.
- Parashar, S. (2016). Feminism and postcolonialism: (En)gendering encounters, *Postcolonial Studies*, 19 (4), 371-377.
- Pateman, C. & Shanley, M. L. (1991). Introduction, In *Feminist Interpretations and Political Theory*, (Eds. Mary Lyndon Shanley & Carole Pateman), Polity Press.
- Rice, X., Marsh, K., Finn, T., Sherwood, H., Chrisafis A., & Booth. R. (2011). 'Women have emerged as key players in the Arab spring', *Guardian*. April 22. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/22/women-arab-spring>.
- Roberts, R. (2017). "Tunisia: 'Landmark' new law gives women protection from rape and domestic violence", *Independent*, 28 July. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/world/tunisia-law-women-protect-rape-domestic-violence-north-africa-landmark-rights-abuse-sexual-a7864846.html>
- Ruslin, I. T. (2022). The way of a patriarchal bargain: how the bargain under the structure and agency perspective, *ETNOSIA Jurnal Etnografi Indonesia*, 7(2), 141-153.
- Saliba, T. (2002). Introduction: Gender, politics and Islam, in *Gender, Politics and Islam*, (Eds. Therese Saliba, Carolyn Allen & Judith A Howard), University of Chicago Press.
- Sayigh, R. (1981). Roles and functions of Arab women: A reappraisal. *Arab Studies Quarterly*, 3(3), 258-274.
- Seedat, F. (2013). Islam, feminism, and Islamic feminism, *Journal of Feminist Studies in Religion*, 29(2), 25-45.
- Shalhoub-Kevorkian, N. (2009). *Militarization and violence against women in conflict zones in the Middle East: A Palestinian case study*. Cambridge University Press.
- Shandilya, K. (2014). Writing/reading the Subaltern woman: Narrative voice and subaltern agency in Upamanyu Chatterjee's *English, August*, *Postcolonial Text*, 9(3), 1-16.

- Sharabi, H. (1988). *Neopatriarchy: A theory of distorted change in the Arab World*. Oxford University Press.
- Tadros, M. (2015), Contentious and prefigurative politics: Vigilante groups' struggle against sexual violence in Egypt (2011-2013). *International Institute of Social Studies*, 46(6), 1345-1368.
- Tong, R. (1992), *Feminist thought: A comprehensive introduction*. Routledge.
- Tuhiwai Smith, L. (Ed.) (2021), *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples*. Zed.
- Tyagi, R. (2014). Understanding postcolonial feminism in relation with postcolonial and feminist theories. *International Journal of Language and Linguistics*, 1(2), 45-50.
- Van Den Bogert, K. (2019). Blood, bodies, and violence: Gender and women's embodied agency in the Egyptian uprisings. *Frontiers: A Journal of women's Studies*, 40(2), 62-92.
- Verges, F. (2021). *A decolonial feminism*. Pluto Press.
- Weldon, S. L. & Mala, H. (2013), Feminist mobilisation and progressive policy change: Why governments take action to combat violence against women. *Gender & Development*, 21(2), 231-247.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. Sage Publications.
- Zakarriya, J. (2019). Public feminism, female shame, and sexual violence in Modern Egypt. *Journal of International Women's Studies*, 20(7), 113-128.

Güney Kore’de Güncel Feminizm Tartışmaları ve Çağdaş Edebiyattaki Yansımaları: *Kim Jiyeong, Doğum: 1982**

Current Feminist Debates in South Korea and Their Representation in Literature: *Kim Jiyeong, Born 1982*

Semra Er^{1*}  Hatice Köroğlu Türközü² 

Öz

Güney Kore, geleneksel ataerkil yapı ile modern toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelelerinin kesiştiği karmaşık bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu bağlamda feminizm, yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan bir ideoloji değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve kültürel değerlerin yeniden inşasında etkili bir düşünsel güç olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Ancak bu dönüşüm süreci, muhafazakâr yaklaşımlar ve anti-feminist tepkilerin oluşturduğu direnç tarafından sınırlandırılmaktadır.

Bu çalışmada, Güney Kore’de 1980’lerde sendikal örgütlenmeler ve kadın dernekleri çevresinde gelişen feminist hareketlerin, 2000’li yıllardan itibaren dijital platformlar üzerinden yürütülen yeni örgütlenme biçimlerine dönüşümü incelenmektedir. Bununla birlikte, günümüzde dijital feminizm, #MeToo hareketi ve cinsiyet temelli şiddete karşı yürütülen kampanyalar gibi feminist faaliyetler ile anti-feminizm akımının yükselişi arasındaki neden-sonuç ilişkileri ele alınmıştır.

Bu kapsamda, Cho Namjoo’nun *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* eseri feminist edebiyat eleştirisi bağlamında, özellikle Judith Butler, Julia Kristeva ve Luce Irigaray’ın kuramsal yaklaşımlarından yararlanılarak değerlendirilmiş; romandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve patriarkal yapıların eleştirisi kapsamlı bir çözümlemeyle ortaya koyulmuştur. Bu yönüyle roman, günümüz Güney Kore feminist hareketinin söylemsel çerçevesiyle örtüşmekte ve feminist bilincin edebi temsiller aracılığıyla yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kore, Feminizm, Anti-feminizm, Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, Feminist edebiyat eleştirisi.

Abstract

South Korea is undergoing a complex transformation process where traditional patriarchal structures intersect with modern struggles for gender equality. In this context, feminism plays a critical role not only as an ideology advocating for gender equality but also as an ideational force in reconstructing societal structures and cultural values. However, this transformative process is constrained by resistance arising from conservative approaches and anti-feminist reactions.

This study examines the transformation of feminist movements in South Korea, from their formation around trade unions and women’s associations in the 1980s to new forms of organization through digital platforms since the 2000s. In addition, it explores the relationship among contemporary digital feminism, the #MeToo movement, campaigns against gender-based violence, and the rise of anti-feminism.

On the other hand, this study also analyzes how key themes at the center of feminist debates in South Korea such as gender inequality, patriarchal oppression, women’s participation in the labor force, discrimination, and the work-life balance are reflected in literary texts. In this context, Cho Namjoo’s *Kim Jiyeong, Born 1982* is examined within the framework of feminist literary criticism, particularly drawing on the theoretical approaches of Judith Butler, Julia Kristeva, and Luce Irigaray. The novel is examined as a comprehensive critique of gender inequality and patriarchal structures, and it is argued that this contemporary Korean novel aligns with the discourse of feminist movements and contributes to the dissemination of feminist consciousness through literary representation.

Keywords: South Korea, Feminism, Anti-feminism, Gender inequality, Feminist literary criticism.

Atıf/Citation: Er, S. & Köroğlu Türközü, H. (2025). Güney Kore’de güncel feminizm tartışmaları ve çağdaş edebiyattaki yansımaları: *Kim Jiyeong, Doğum: 1982*. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 103-132. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.175>

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, [semraer\[at\]erciyes.edu.tr](mailto:semraer[at]erciyes.edu.tr), ORCID ID: 0000-0001-5695-5752.

² Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, [hkore\[at\]erciyes.edu.tr](mailto:hkore[at]erciyes.edu.tr), ORCID ID: 0000-0002-3735-5652.

Extended Abstract

This study investigates the shifting dynamics of feminist discourse in South Korea and how these ideological transformations are mirrored, resisted, and redefined through contemporary literature. Tracing the evolution of feminist movements from analog collectivism in the 1980s to digital radicalism in the 2000s, the research also considers the simultaneous rise of anti-feminist backlash. In this context, literature is approached as a cultural battleground where gender roles, identity, and resistance are negotiated. The analysis is centered on Cho Namjoo's novel *Kim Jiyeong, Born 1982*, which functions not only as a fictional narrative but also as a socio-political artifact, reflecting the tensions of its time.

By merging narrative with ideological critique, the novel serves as a platform through which the emotional and political dimensions of feminist struggle become intelligible to a broader audience.

The research is guided by three central questions: How have feminist movements in South Korea transformed since the 1980s, especially under the pressures of neoliberalism and digitalization? What are the cultural and social consequences of the anti-feminist backlash on the visibility and reception of feminist discourses in literature and popular culture? And finally, in what ways does *Kim Jiyeong, Born 1982* serve as a literary mirror of gender-based oppression and collective feminist memory?

To answer these questions, the study adopts a feminist literary criticism framework, integrating theories from Judith Butler, Julia Kristeva, and Luce Irigaray. Butler's theory of gender performativity helps explain how femininity is socially constructed through repetition and normativity, while Kristeva's concept of abjection is used to interpret the ways in which female bodies and experiences are culturally rejected. Irigaray's critique of patriarchal language systems informs the analysis of how women's voices are silenced or marginalized within dominant discourses. This theoretical triad offers a robust lens to examine the mechanisms of exclusion and resistance as portrayed in literature. It also allows for an exploration of how feminist literature can function as a space of re-articulation, reclaiming the suppressed narratives of women under patriarchy.

The literature review situates the feminist movement within South Korea's democratization process in the 1980s, highlighting key milestones such as the formation of women's organizations, increased political participation, and legislative reforms including the Equal Employment Act and the Women's Development Act. It also tracks the emergence of digital feminism, particularly the influence of platforms like Megalia and public events such as the Gangnam Station Murder, both of which marked pivotal shifts in feminist consciousness and mobilization strategies. Alongside this progress, the study also notes the

concurrent rise of anti-feminist rhetoric, often driven by narratives of male victimization, economic insecurity, and fears of female empowerment that has contributed to widespread cultural resistance against feminist discourse. These historical shifts underline the dual trajectory of empowerment and resistance, which literary texts like *Kim Jiyeong, Born 1982* powerfully mediate.

The study employs a qualitative, text-centered methodology, offering a close reading of *Kim Jiyeong, Born 1982*. The novel is treated as a site of cultural critique, where themes of patriarchal surveillance, gender performance, linguistic silencing, and maternal sacrifice are explored. Jiyeong’s transformation from an ordinary woman to someone experiencing psychological dissociation is interpreted as a symbolic representation of collective trauma. Her temporary embodiment of other women’s voices is not simply a narrative device but a metaphor for suppressed female memory and solidarity. In Kristeva’s terms, this act signals the return of what has been abjected by society - that is, the repressed and marginalized aspects of female experience that destabilize cultural norms when reintroduced into language and representation. This theoretical framing enables the novel to function as a critique of both private and institutional forms of patriarchal control. The results indicate that the novel encapsulates the pervasive and structural nature of gender inequality in South Korea. Jiyeong’s experience of exclusion from professional spaces, the invisibility of domestic labor, and the societal expectation of maternal self-sacrifice reveal the multiple layers of systemic oppression. The novel critiques these conditions not through overt rebellion but through the psychological unraveling of its protagonist, a device that highlights the emotional cost of conformity. In so doing, the narrative emphasizes the emotional dimensions of structural inequality and invites readers to engage with the interior lives of women as political texts. The public reception of the novel further validates its cultural significance. When K-pop idol Irene was publicly criticized for reading the book, it became evident how contentious feminist expression remains in contemporary Korean society. The backlash not only reinforced the novel’s political relevance but also underscored the limits of feminist visibility in mainstream culture. This incident also reflects how literature can transcend its fictional boundaries and provoke real-world sociopolitical debate.

The study concludes that *Kim Jiyeong, Born 1982* surpasses mere literary work; it is a political and cultural event that has shaped public discourse on gender justice in South Korea. Its ability to articulate silenced experiences and evoke collective memory affirms the transformative potential of literature in contexts where feminist voices are systematically marginalized. The text operates simultaneously as a critique of social norms and as a site of ideological intervention, bridging the personal and the political. Through its integration of theory and narrative, the novel serves as a conduit between lived experience and cultural critique.

This research underscores literature's capacity to disseminate feminist ideas and foster sociopolitical awareness. By unveiling structural inequalities and offering space for suppressed narratives, literary texts such as *Kim Jiyeong, Born 1982* contribute to both emotional solidarity and critical engagement in feminist education. The novel stands as a resource for educators, scholars, and activists seeking to challenge dominant gender ideologies through culturally resonant storytelling.

Keywords: South Korea, Feminism, Anti-feminism, Gender inequality, Feminist literary criticism.

Giriş

Güney Kore, geleneksel ataerkil değerlerle modern toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelelerinin kesiştiği dinamik ve çok katmanlı bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu süreçte feminizm, yalnızca eşitlik talebinde bulunan bir ideolojiden ibaret kalmamakta; kültürel temsillerin, edebi anlatıların ve toplumsal normların dönüşümünde de belirleyici bir rol üstlenmektedir. 1980’lerde kolektif örgütlenme ve demokratik haklar odağında şekillenen kadın hareketleri, 2000’li yıllarla birlikte dijital aktivizme, bireysel kimlik taleplerine ve kültürel üretim alanlarına yayılmıştır (Lee, 2016; Park, 2009). Bu dönüşüm; hareketin dijitalleşme ile hız kazanması, anti-feminist direnişlerin kamusal söylemi yeniden şekillendirmesi ve kadın deneyimlerinin daha görünür biçimde edebiyata taşınması gibi çeşitli boyutları içermektedir. Özellikle dijitalleşme ve neoliberal politikalarla şekillenen yeni toplumsal dinamikler, feminist söylemlerin hem güç kazanmasına hem de anti-feminist karşı çıkışların yükselmesine neden olmuştur (Baik, 2019; Nah, 2022). Böylece Güney Kore’de feminizm, sadece politik bir duruş değil aynı zamanda kültürel bir mücadele alanı ve edebiyatta eleştirel bir anlatı biçimi hâline gelmiştir.

Bu dönüşüm bağlamında, çağdaş Kore edebiyatı da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, patriarkal yapıları ve kadınlık deneyimlerini irdeleyen bir söylem alanı olarak dikkat çekmektedir. Edebi metinler, özellikle feminist kuramların sunduğu analiz çerçeveleriyle okunduğunda, kadınların görünmez kılınan emeğini, beden politikalarını ve dilsel dışlanma biçimlerini açığa çıkarma potansiyeline sahiptir. Judith Butler’ın *toplumsal cinsiyet performativitesi*, Julia Kristeva’nın *abjeksiyon kuramı* ve Luce Irigaray’ın *ataerkil dil eleştirisi* bu bağlamda çalışmanın kuramsal zeminini oluşturmaktadır. Butler (2005), toplumsal cinsiyetin sabit bir kimlik olmadığını ve tekrarlanan performatif eylemlerle inşa edildiğini savunurken, Kristeva (1982) bastırılmış ve kültürel olarak dışlanmış olanın toplumsal yapıya geri dönüşünü “abjeksiyon” kavramıyla açıklar. Irigaray (1995) ise erkek merkezli dilin kadın olan özneyi sistematik biçimde dışladığını vurgulamaktadır. Bu kuramsal çerçeveler, özellikle kadınlık deneyimlerinin edebi temsiller yoluyla nasıl yapılandığını anlamak açısından son derece işlevseldir. Ancak literatürde bu kuramsal

perspektiflerle yapılmış kapsamlı çözümleme sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, çağdaş Kore edebiyatının feminist kuram ışığında ele alınması hem edebi hem de toplumsal düzeyde önemli bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Güney Kore’de 1980’li yıllardan günümüze uzanan feminist hareketlerin dönüşümünü ve çağdaş edebiyattaki temsillerini incelemek; söz konusu edebi yansımaların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı geliştirdiği eleştirel yaklaşımları, özellikle *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* adlı roman üzerinden analiz etmektir.

Güney Kore Feminizminin Toplumsal Arka Planı

Feminizm ve kadın hareketleri, ataerkil yapıya sahip toplumlarda tarih boyunca bastırılmış kadın kimliğini görünür kılmayı, gasp edilen hakları yeniden talep etmeyi ve kadınların toplumsal varlığını dönüştürecek yeni özneleşme biçimleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Güney Kore’de bu mücadele özellikle 1980’li yıllarda ivme kazanmış, kadın hareketleri demokratikleşme süreciyle eş zamanlı olarak kamuoyunda görünürlük bulmuştur. Bu dönem, yalnızca siyasal baskıların arttığı bir geçiş evresi değil, aynı zamanda kadınların sınıf, emek ve cinsiyet eksenlerinde adalet taleplerini kamuoyunun gündemine taşıdıkları bir dönüm noktası olmuştur (Cho, 2016, s. 244). Kadınlar bu dönemde, demokratik haklar mücadelesi içinde öznelliklerini tanımlama ve toplumsal dönüşümün aktif bileşeni olma yönünde önemli adımlar atmıştır.

1980’lerin Koreli kadın işçileri, üniversite öğrencileri ve entelektüelleri tarafından kurulan örgütler, cinsiyet ayrımcılığına karşı sadece bireysel değil kolektif bir mücadele de yürütmüştür. Bu dönemde kurulan kadın dernekleri, ayrımcılığı teşhir etmekle kalmamış, aynı zamanda kadınların kamusal alandaki rollerini dönüştürmeyi hedefleyen eğitim programları, kampanyalar ve yasal talepler de ortaya koymuştur (Lee & Chin, 2007). Feminist bilincin bu örgütsel kanallar aracılığıyla toplumsallaşması, tek başına bir hak mücadelesini değil; aynı zamanda edebi üretimde de temsili değiştirerek kadınların kolektif hafızasını yeniden kurma imkânını yaratmıştır.

Kadın örgütlerinin sayısındaki artış, 1980’lerin sonlarına doğru niceliksel bir çoğalma eğilimi göstermekle kalmamış, aynı zamanda niteliksel bir dönüşümün göstergesi olmuştur. 1960’larda birkaç kadın derneği bulunurken, 1989’agelindiğinde bu sayı 2000’i aşmıştır (Lee & Chin, 2007). Bu örgütlenmeler, kadınların karşılaştığı eşitsizlikleri görünür kılmakla kalmamış; eğitim, hukuk, siyaset gibi alanlarda farkındalık yaratmak ve bu alanlardaki eşitsizliklere müdahil olmak amacıyla çok yönlü faaliyetler yürütmüştür. 8 Mart 1985’te askeri rejim döneminde düzenlenen ilk Dünya Kadınlar Günü Konferansı, feminist söylemin kamusal alana taşınmasında bir dönüm noktası oluşturmuş; bu konferansta yer alan kadın örgütleri, ulusal demokratik hareketin bir parçası olarak yeni bir kadın hareketi anlayışı ortaya koymuştur (N. Lee, 2020).

Bu dönemle birlikte, kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ve iş gücüne katılımının artması, feminist söylemin kurumsal ve toplumsal düzeyde güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Lee ve Chin (2007) bu sürecin ardındaki üç temel etkeni vurgular: Kadın işçilerin ve entelektüellerin sayısındaki artış, kolektif hareket etme kapasitesini artıran örgütlenmelerin yaygınlaşması ve kadınların toplumsal görünürlüğüne destekleyen sosyal dönüşümler. Bugelişmelerin sonucunda kadın hareketi, sadece ayrımcılığa tepki gösteren bir oluşum olmanın ötesinde siyasi aktörlük biçimlerine yön veren bir güç haline gelmiştir. Toplumsal değişimin yalnızca dışsal yapılarla değil, bireysel ve kolektif özneleşme biçimleriyle de bağlantılı olduğunu hatırlatan bu süreç, feminist anlatının edebi üretimle kesiştiği noktaları da önceden kuran bir dinamik olarak okunabilir.

1983 ila 1987 yılları arasında kurulan kadın örgütleri, Güney Kore kadın hareketinde kurumsal bir kırılma yaratarak feminist söylemin yönünü belirleyen aktörler hâline gelmiştir. Bu örgütler genel olarak üç temel hedef etrafında şekillenmiştir: Kadınların siyasi temsilini artırmak, cinsiyet temelli şiddetle mücadele etmek ve toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı eğitim yoluyla farkındalık yaratmak. Örneğin 1983’te kurulan Kadın Dayanışma Derneği, kadınların kamusal alanda özneleşmesini teşvik eden kampanyalar yürütmüş; Kore Kadınlarının İletişim Hattı ise aynı yıl kurulup toplumsal cinsiyet temelli şiddeti görünür kılarak hukuki destek sağlamıştır (Choe, 2021).

Bu örgütlenmelerin etkisi kısa sürede yasal düzenlemelere de yansımıştır. Nitekim, Lee ve Chin'e göre (2007), 1987 yılı feminist örgütlenmenin kolektif mücadeleye dönüştüğü bir eşik işlevi görmüştür. Kore Kadın İşçileri Derneği ile Kore Kadın Özgürlük Derneği gibi yapılar, sınıf ve toplumsal cinsiyet temelli baskıları birlikte ele alan söylemleriyle dikkat çekmiş; kadın işçiler için güvenli ve eşit çalışma koşulları talep eden bir mücadele hattı kurmuştur. Aynı yıl farklı kadın gruplarının birleşmesiyle kurulan Kore Kadın Dernekleri Federasyonu ise, cinsiyet eşitliğini bireysel ve kurumsal düzeyde savunmayı amaçlayarak uzun soluklu hukuki reformlara zemin hazırlamıştır. Bu örgütlenme biçimleri, ilerleyen yıllarda edebi temsillerde karşımıza çıkacak olan kolektif kadın öznesinin tarihsel ve politik zeminini inşa etmiştir.

1980'lerin sonunda ivme kazanan kadın hareketi, toplumsal farkındalık yaratmakla kalmamış, aynı zamanda hukuki ve siyasal kazanımlara da öncülük etmiştir. 3989 sayılı *İstihdamda Cinsiyet Eşitliği Yasası* (RG, 4 Aralık 1987, Sayı 10802) iş gücünde kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığı önlemeyi ve cinsel tacizi suç kapsamına alarak kadınların çalışma yaşamındaki konumlarını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bunu 4702 sayılı *Cinsel Suçların Cezalandırılması ve Mağdurların Korunması Yasası* (RG, 5 Ocak 1994, Sayı 12609) ve 15826 sayılı *Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Yasası* (RG, 1 Temmuz 1998, Sayı 13944) izlemiştir. En kapsamlı reform ise 1995 yılında yürürlüğe giren 5136 sayılı *Temel Kadın Gelişimi Yasası* (RG, 30 Aralık 1995, Sayı 13202) olmuştur. Bu yasa ile kadınların sosyal, ekonomik, politik ve hukuksal statülerini geliştirmeye yönelik beş yıllık planların hazırlanması zorunlu hâle getirilmiş, cinsiyet eşitliği ilkesi anayasal düzeyde genişletilmiştir (Kim, 2011).

Ancak bu yasal düzenlemeler feminist hareket tarafından sadece kazanım olarak değil aynı zamanda sorgulama alanı olarak da değerlendirilmiştir. Uygulamadaki sınırlılıklar, kadınların kamusal alanda görünürlük kazanmalarına karşın ataerkil normların yeniden üretildiği yapıları ortadan kaldıramamış; bu da feminist hareketin politik söyleminde yeni bir sorgulama sürecini tetiklemiştir. Bu çelişkiler, özellikle çağdaş edebiyatta kadın karakterlerin “yarım kalmış özneleşme” (Lee, 2023, s. 103) süreçlerinde kendini göstermiş; yasaların sunduğu haklarla toplumsal gerçeklik arasındaki gerilim edebi anlatılarda sıklıkla işlenerek görünür hale gelmiştir. Bu noktada, yasal kazanımların yapısal ve kültürel

düzeyde nasıl içselleştirildiği sorusu feminist edebi eleştirinin de merkezine yerleşmiştir.

2008 yılında iktidara gelen yeni muhafazakâr hükûmetle birlikte, Güney Kore devletinin özellikle 1995’teki *Temel Kadın Gelişimi Yasası*’nın yürürlüğe girmesiyle ivme kazanan, kadınların sosyal statüsünü yükseltme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini yasal, kurumsal ve politik düzeyde ilerletme yönündeki stratejilerinde sapmalar gözlenmiştir. Bu dönemde iktidara gelen Lee Myungbak hükûmeti, neoliberal kalkınma politikalarını önceliklendirmiş; feminist hareketle mesafeli bir ilişki kurarak toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen devlet politikalarının kapsamını daraltmıştır. Nitekim Ma, Kim ve Lee (2016), bu dönemi feminist grupların politika yapım süreçlerinden dışlandığı, buna karşılık muhafazakâr kadın örgütlerinin hükûmet söylemini destekleyen araçsal aktörler olarak öne çıkarıldığı bir kırılma evresi olarak tanımlar. Hükûmetle yapılan iş birlikleri de feminist örgütlerin politikalarını net bir biçimde tanımlamasını zorlaştırmış, bu durum feminist hareketin bağımsızlığına yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Shin (2011) ve Seo’ya göre (2012) bu süreçte kadın hareketi, geleneksel patriarkal yapılar ile devlet destekli eşitlik politikaları arasında sıkışarak hem siyasi temsiliyetini kaybetmiş hem de öznellik krizine sürüklenmiştir. Feminist aktivistler, kamu politikalarına yön verme fırsatını değerlendirirken, aynı zamanda eleştirel duruşlarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde örgütlerin görünürlüğü azalmış, hedefleri belirsizleşmiş ve kamuoyundaki etkileri zayıflamıştır. Bu durum, siyasi ve kültürel düzeyde de feminist hareketin sorgulanmasına neden olmuştur.

Aynı yıllarda, Batı literatüründe 1990’ların başında tartışılmaya başlanan post-feminizm olgusu, Güney Kore bağlamında da gündeme gelmiştir. Neoliberal kapitalizmin bireysel başarıyı ve tüketimi öne çıkaran söylemleriyle iç içe geçen post-feminist yaklaşımlar, kadınların özgürleştiği yanılsamasını üretirken, kolektif mücadele kültürünü aşındırmıştır. Lim (2011) ve Jang’ın (2011) aktardığı üzere, akademide kadın araştırmalarının sayıca artması, feminizmin toplumsal etkisinin yaygınlaştığı anlamına gelmemiş; aksine, bu durum feminist söylemin içeriğini belirsizleştiren bir dönüşüme işaret etmiştir (Akt. Gang, 2013). Bu çelişki, özellikle edebiyatta sessizlik, görünmezlik ve aidiyetsizlik gibi temalarla ifade bulmuş; bireysel düzlemde çözülmeyen çelişkiler, kadın karakterlerin anlatılarında sıklıkla işlenmiştir.

2010'ların ortasından itibaren Güney Kore kadın hareketi, geleneksel örgütlenme biçimlerinden dijital aktivizme doğru önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Dijital platformların sağladığı görünürlük, feminist hareketin kamusal alandaki etkisini artırmış; özellikle genç kadınların liderliğinde şekillenen yeni kuşak feminizm, dijital dilin araçsallaştırılmasıyla daha geniş bir kitleye ulaşmıştır.

Bu bağlamda 2015 yılında kurulan Megalia, cinsiyetçi dijital içeriklere karşı geliştirdiği “aynalaştırma” (mirroring) stratejisiyle büyük ses getirmiştir. Mizah (erkek egemen dilin taklidi), parodi ve provokatif söylem yoluyla sistemik cinsiyetçiliği ifşa eden bu hareket, kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açmış; kimi çevrelerce “erkek düşmanlığı” ile suçlanmış, kimilerince ise kadınların dijital alanda kolektif özneleşmesini mümkün kılan bir eşik olarak değerlendirilmiştir (Jeong, 2020; Lee, 2019).

Megalia'nın başlattığı dijital direnişin en görünür kırılma noktalarından biri, 2016'da yaşanan Gangnam İstasyonu cinayeti olmuştur. 34 yaşındaki Kim Sungmin isimli bir erkeğin, “kadınlar tarafından görmezden gelindiği” gerekçesiyle tanımadığı bir kadını metro istasyonunda öldürmesi, feminizm hareketini hedef alan şiddetin sembolik bir örneği hâline gelmiştir. Cinayetin ardından kadınların metro çevresinde düzenlediği anma etkinlikleri ve toplumsal cinsiyet temelli şiddete karşı geliştirdikleri kolektif söylem, feminist hareketin kamuoyundaki görünürlüğünü dramatik biçimde artırmıştır (Cheon, 2016). Olayın hükûmet tarafından “kadın nefretiyle ilgisi yok” şeklinde yorumlanması, devletin cinsiyetçi şiddet karşısındaki tutumunu yeniden sorgulatan bir krize dönüşmüştür. Aynı dönemde, kamusal ve özel alanlara yerleştirilen gizli kameralarla kadınların mahremiyetini ihlal eden “molka” (gizli kamera) skandalları da gündeme gelmiş, feminist hareket bu skandallar üzerinden dijital patriarkanın ifşasına yönelmiştir (Kim, 2017).

Gangnam İstasyonu cinayetiyle kitlesel bir kırılma yaşayan dijital feminizm, kısa sürede daha radikal yönelimlerle farklılaşmıştır. Bu bağlamda Megalia sonrası ortaya çıkan yeni feminist dijital çevre, yalnızca direniş stratejilerinin değil, kadın kimliğinin de radikal biçimde yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu sürecin dikkat çeken örneklerinden biri “4B hareketi”dir. Womad platformu etrafında şekillenen bu

hareket, “Bihon” (evliliğe hayır), “Bichulsan” (çocuk doğurmaya hayır), “Biyonae” (romantik ilişkilere hayır) ve “Bisekseu” (cinsel ilişkilere hayır) ifadelerinden oluşmakta; kadın bedenini, emeğini ve arzularını erkek egemen sistemin dışına çekmeyi hedeflemektedir (Jeong, 2020, s. 6). 4B hareketi, kadınların ataerkil aile yapısına ve neoliberal devlet politikalarının dayattığı doğurganlık temelli vatandaşlık anlayışına karşı da direndiği yeni bir özneleşme biçimini temsil eder. Bu radikal duruş, edebi temsillerde kadının geleneksel rollerden kopuşunu ve bireysel varoluş arayışlarını betimleyen figürlerin çoğalmasına da olanak tanımıştır (Jeong, 2020; Park, 2013).

2018 yılında Tongyeong Cumhuriyet Savcılığı’ndan Seo Jihyun’un, bir televizyon programında eski müdürünü cinsel tacizle suçlamasıyla Güney Kore’de #MeToo hareketi yeni bir ivme kazanmıştır. Seo’nun bu ifşası, bireysel bir deneyimin yanı sıra kolektif belleğin kamusal alanda inşasına zemin hazırlamıştır (N. Lee, 2020). Sinema, medya ve K-pop sektörlerinden kadınların da benzer anlatılarla harekete katılması, feminist söylemin kültürel mecralarda giderek güçlenmesini sağlamıştır. #MeToo, tanıklığa dayanan bir direniş biçimi olmasının yanı sıra kadınların sessizlikten söze eriştiği, özel deneyimlerin toplumsal görünürlüğe taşındığı söylemsel bir dönüşüm aracı olarak da değerlendirilmelidir. Bu sosyo-kültürel dönüşümler sadece politik alanda değil edebî üretimlerde de güçlü yansımalar bulmuştur. Feminist hareket, Cho Namjoo’nun *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* romanında olduğu gibi çağdaş Kore edebiyatında sıklıkla karşılaşılan “sessizliğin dili”, “travmatik hafıza” ve “bedensel hatırlama” gibi temaların zeminini oluşturmuş; böylece feminist hareketin toplumsal yankısı, edebi yapılar üzerinden yansıtılmıştır.

Güney Kore’de Anti-Feminizm Söyleminin Yükselişi

2000’li yıllardan itibaren Güney Kore’de feminist hareketin hem akademik hem de toplumsal düzeyde görünürlük kazanması, buna paralel olarak anti-feminist söylemlerin de güçlenmesine yol açmıştır. Feminist kuramın kurumsal olarak kabul görmeye başlaması, bazı kesimler tarafından “kadınların artık ayrıcalıklı konumda olduğu” şeklinde yorumlanmış; bu da kadın hakları taleplerinin mevcut düzen için tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Gang’a göre (2013), özellikle genç erkekler

arasında yükselen bu tepki, neoliberal bireycilik, ekonomik güvencesizlik ve sosyal medya aracılığıyla yayılan dezenformasyonla birleşerek anti-feminizmi yalnızca politik bir duruş değil, aynı zamanda kültürel bir direniş biçimi hâline getirmiştir.

Bu söylemler, feminizmin eşitlik talebini “haksız avantaj” arayışı olarak çarpıtarak kadınları hem güçlü hem de “tehlikeli” figürler olarak konumlandırmaktadır. Lee (2011), bu çerçevede kadınların artık “zayıf” bir grup olarak algılanmadığını, dolayısıyla eşitlik taleplerinin toplumda bencilce bulunabildiğini belirtir. Bu algı, feminist söylemlere yönelik sistematik tepkileri beslemekte; özellikle kadınların ifade alanlarında suskunluk, dışlanma ve itibarsızlaştırma biçiminde tezahür etmektedir. Medya ve popüler kültür, bu karşıtlığın yoğunlaştığı mecralar hâline gelirken, kadınların temsili sıklıkla alaycı, bastırıcı ya da çarpıtıcı anlatımlarla yeniden üretilmektedir. Bu bağlam, çağdaş edebiyatta sıkça karşılaşılan “bastırılma”, “yabancılaşma” ve “dil kaybı” gibi temaların arka planını oluşturmaktadır.

Anti-feminizmin yükselişi, kültürel değerlerin ve ekonomik koşulların ürettiği bir söylem dönüşümüdür. Gang (2013), neoliberal politikaların bireysel başarıyı yücelten yapısının, kolektif dayanışmayı görünmez kıldığını ve kadın hakları taleplerini kişisel çıkar arayışı gibi gösterdiğini belirtir. Bu durum sadece kadınlara değil, aynı zamanda erkeklere de toplumsal roller bağlamında krizler yaşatmaktadır. Ekonomik belirsizlik ve iş güvencesizliği, genç erkeklerin geleneksel “aile geçindirme” rollerini sorgulamasına yol açmakta; bu kırılmalı hali ise kadınlara yönelik öfke ve düşmanlığı besleyen bir zemin oluşturmaktadır (Cheon, 2016).

Toplumsal cinsiyet dinamiklerinin dönüşümünde, özellikle “erkekliğin tehdit altında olduğu” algısı öne çıkmaktadır.

Kim ve Kweon (2022), genç erkeklerin kadınların sosyal ve ekonomik alanlarda yükselişini kendi toplumsal statülerine yönelik bir tehdit olarak algıladıklarını ve bu algının cinsiyet eşitliğine yönelik politikalarla karşı direnç göstermelerine yol açtığını belirtmektedir. Bu çerçevede, toplumsal yapısal cinsiyet ayrımcılığı gibi sistemseller sorunların çoğu zaman bireysel yetersizliklere indirgenerek algılandığı, genç işsizliği gibi konuların ise kadın hareketleri ya da feminizmle ilişkilendirilmediği

görülmektedir. Yapısal eşitsizliklerden kaynaklanan zorlukların bireyler tarafından kişisel başarısızlık olarak içselleştirilmesi, erkeklerde “sömürülme” hissinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır (Mun, 2016, s. 60). Ancak bu duygulanım, çoğu zaman yanlış hedeflere yönelmekte; göçmenler, kadınlar ve diğer dezavantajlı toplumsal gruplar, sistemsel mağduriyetlerine rağmen “sömüren öteki” olarak temsil edilmektedir. Bu çarpıtılmış algılar, feminist edebiyat gibi eleştirel üretim alanlarına da yönelen karşıtlık biçimlerine dönüşmekte; kadın yazarlar ve feminist anlatılar, tematik ve ideolojik düzeyde de hedef alınmaktadır. “Kimchinyeo” (kimchi kadını) veya “Kkolpemi” (çirkef feminist) (Jeong, 2020, s. 82) ifadelerinin yanı sıra *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* romanında olduğu gibi “ana kene” gibi terimler, kadınların toplumsal varlığını ve entelektüel üretimini aşağılamaya yönelik bir dil politikası hâline gelmiştir.

Anti-feminist söylemin sosyal medyanın yanı sıra kültürel üretim alanlarını da biçimlendirmeye başladığı bu dönemde özellikle K-pop sektörü, kadın sanatçılar üzerindeki normatif baskılarla bu sürecin merkezine yerleşmektedir. Kadın sanatçıların dış görünüşleri, davranışları ve sözleri sürekli denetlenmekte; feminizme dair en küçük ima, sosyal medya linçleriyle karşılanmaktadır. Bu nedenle birçok sanatçı sessiz kalmayı ya da görüşlerini dolaylı ifadelerle sınırlamayı tercih etmektedir.

Bu durum, edebiyatta sıkça rastlanan “konuşamayan kadın” imgesini bireysel travmaların ve sistematik susturma stratejilerinin bir yansıması hâline getirir. Kadın karakterlerin suskunluğu, çoğu zaman bireysel bir ruhsal çöküntüden çok, toplumsal baskının içselleştirilmiş bir sonucu olarak temsil edilir. Bu bağlamda sessizlik, bir eksiklik ya da mağduriyetin ötesinde ataerki yapılar karşısında kadına biçilen edilgenliğin sembolüdür. Dolayısıyla feminist edebi metinlerin anlamı, sadece içerikleriyle değil, üretildikleri toplumsal bağlamla da beraber değerlendirilmelidir. Özellikle *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* gibi eserler, bireysel açıdan bir kadının hikâyesini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda sistematik olarak bastırılan, görünmez kılınan ve siyasal olarak etkisizleştirilen Kore kadınına edebi formla işler. Anlatının merkezindeki karakterin yaşadığı etkisizleştirilme, maruz kaldığı toplumsal şiddet kadar; devlet söylemi, medya temsilleri ve aile yapıları tarafından da inşa edilmektedir. Bu nedenle anti-feminizm, sosyal bir tepki olmanın yanı sıra edebi temsillerin biçimini belirleyen ideolojik bir etken olarak da değerlendirilmelidir.

Çağdaş Kore Edebiyatında Feminizmin Yükselişi

Anti-feminist söylemlerin yükselişiyle birlikte Güney Kore’de kadınların kamusal görünürlüğünün tehdit altında olduğu bir dönemde, edebiyat yalnızca bireysel ifade alanı olmanın ötesinde kolektif direnişin üretildiği bir platforma dönüşmüştür. Kadın yazarlar, bireysel hikâyeleri ve sistematik baskı biçimlerini metinlerinde temsilştirerek toplumsal hafızanın yeniden inşasına katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda çağdaş Kore edebiyatı, estetik sınırların ötesinde, feminist düşüncenin dil, beden ve bellek temelli direniş anlatısına zemin sunmaktadır.

1980’lerden itibaren feminist düşünceler edebiyatla daha güçlü biçimde kesişmeye başlamış; kadın yazarlar, ataerkil sistemin ürettiği eşitsizlikleri hem bireysel hem de yapısal düzeyde sorgulayan bir anlatı dili geliştirmiştir. Bu süreçte feminizm, ideolojik bir yönelim ve edebi üretimde toplumsal dönüşüme müdahale biçimi olarak yer edinmiştir. Kim (2011), kadın edebiyatını sanatsal bir ifade olmanın ötesinde patriarkal düzeni dönüştürme amacı taşıyan politik bir müdahale biçimi olarak tanımlar.

Çağdaş Kore kadın edebiyatının belirleyici temaları arasında; ev içi emek, annelik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sınıfsal sömürü ve kültürel patriarka yer almaktadır. Kadın karakterlerin yaşadığı baskı altına alınma, aile ya da iş yaşamındaki bireysel krizlere indirgenmemekte, bunun yerine yapısal ataerkil ilişkiler eleştirel bir gözle işlenmektedir. Özellikle kapitalist üretim sistemiyle patriarkanın kesişiminde yer alan “ikili sömürü” biçimi, kadınların ekonomik ve duygusal emeklerinin sistematik olarak değersizleştirilmesiyle ilişkilendirilir. Bu temalar, kadın anlatılarında sadece kurbanlaştırıcı bir pozisyona değil, aynı zamanda direniş stratejilerine de zemin hazırlar.

Bu bağlamda feminist edebiyat ile emek mücadelesi arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Kadın yazarlar, sınıfsal aidiyetleri ve toplumsal cinsiyet kimliklerini birlikte düşünerek, edebiyatı hem sömürü ilişkilerinin hem de kimlik siyasetinin açığa çıkarıldığı bir alan hâline getirmiştir. Bu anlatıların kolektifleştiği mecralardan biri de 1980’lerde kurulan feminist edebi dergilerdir. Bunlar arasında

öne çıkanlardan biri *Bir Başka Kültür* dergisidir. Bu gibi feminist edebi dergiler, kadınların bireysel deneyimlerinin yanı sıra kolektif mücadele pratiklerini de görünür kılmıştır. Bu dergi, kadınların edebi alanda kendi gündemlerini oluşturabilecekleri bir alternatif platform sunmuş; kadınlık deneyimlerinin sınıf, emek, annelik ve toplumsal cinsiyet gibi kesişimsel alanlarda tartışılmasını sağlamıştır. Dergide yer alan yazılar, şiirler ve kuramsal metinler aracılığıyla, kadınların gündelik yaşamdaki baskı biçimlerini doğrudan ifade edebildikleri bir kamusal söylem alanı yaratılmış; bu yolla edebiyat, kadın özgürleşiminin yalnızca edebi estetikle sınırlı olmayan, toplumsal dönüşümle iç içe geçmiş bir mücadele alanına dönüşmüştür. Y. Cho (2016), bu süreci kadın anlatıcıların sadece temsilî değil, aynı zamanda söylemsel ve politik bir müdahale olarak gerçekleştirdiğini vurgular. Derginin “kadınlar tarafından, kadınlar için” kurulmuş yapısı, feminist eleştirinin yazınsal ve toplumsal bir direniş biçimi olarak kurumsallaşmasına da olanak tanımıştır.

Bu tarihsel ve toplumsal bağlam, 2010’lar sonrası edebi üretimi de biçimlendirmiştir. Özellikle Cho Namjoo’nun *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* adlı romanı, bireysel travmalarla toplumsal hafıza arasındaki ilişkiyi feminist bir çerçevede kurar. Roman, sıradan bir kadının yaşam öyküsü üzerinden Güney Kore’de kadınların sessizliğe zorlanma, bastırılma ve değersizleştirilme deneyimlerini görünür kılar. Karakterin yaşadığı psikosomatik çöküş, ataerkil sistemin kadınları susturmaya yönelik yapısal baskılarının bir tezahürü olarak betimlenir. Bu yönüyle eser, feminist literatürde “sessizliğin dili” olarak adlandırılan temayı somutlaştırır ve okuyucuya, görünmeyen şiddet biçimlerini fark etme imkânı sunar.

***Kim Jiyeong, Doğum: 1982* Romanında Kadın Kimliğinin Kurgulanışı: Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Bir Okuma**

Kadın bedeni, sadece fiziksel olarak kontrol edilmez. Aynı zamanda toplumun kadınlara dair kuralları (kültürel normlar) ve dil (söylem) aracılığıyla da kontrol edilir. Julia Kristeva’nın “abjeksiyon” kavramı, yalnızca bireyin bilinç ve bilinç dışı süreçleriyle beden arasında kurduğu ilişkiyi değil, aynı zamanda bu bedenin toplumsal olarak nasıl kontrol altına

alındığını ve patriarkal tahakküm altında nasıl dışlandığını da açıklamaya yarayan temel kuramsal araçlardan biridir. Kristeva'nın psikanalitik yaklaşımı, özellikle kadın bedeninin "abjekt" hâline getirilerek hem arzu nesnesi olmaktan çıkarılmasını hem de kültürel ve sembolik düzeyde ötekileştirilmesini analiz etme imkânı sunar (Kancı & Tarcan, 2022; Kristeva, 2014). Kancı ve Tarcan'a (2022) göre ise abjeksiyon fiziksel dışkılama ötesinde patriarkal tahakküm altında "bayağı", "dışlanması gereken" olarak kodlanan tüm deneyimleri kapsar. Kadın bedeni ise bu tahakküm içerisinde, tıpkı bedenin "atıkları" gibi bastırılmış ve kültürel söylem içinde denetime tabi tutulan bir imgeye evrilir.

Romanın bir sahnesinde Jiyeong'un regl döneminde annesinin onu kıyafetindeki kan lekesi nedeniyle uyararak odasına göndermesi, bu bastırmanın gündelik yaşamdaki ifadesi hâline gelir: "(...) [A]nnesi telaşla kızını dürterek gözüyle önünü işaret eder ve Jiyeong büyük bir suç işlemiş gibi kaçarcasına odasına giderek kıyafetlerini değiştirdi" (Cho, 2021, s. 48). Bu sahne, kadın bedeninin "doğal" işlevlerinin nasıl utanç ve gizlenme duygularıyla örtüldüğünü, bedenin hem biyolojik hem de kültürel olarak nasıl dışlandığını açıkça ortaya koyar. Kristeva'nın (1982) vurguladığı biçimiyle abjeksiyon, bireyin bastırdığı şeyi bir yandan dışlarken bir yandan da ona ait olması gerilimini taşır. Jiyeong'un bu gerilimi hem annesiyle kurduğu kadınlık aktarımı hem de toplumla kurduğu sessizlik ilişkisi üzerinden belirginleşir. Kristeva'nın psikanalitik çerçevesi, kadın bedeninin kültürel dışlanma biçimlerini anlamada önemli bir zemin sunarken; Irigaray'ın özne ve dil kuramı, bu dışlanmanın söylemsel boyutlarını açıklamak açısından tamamlayıcı bir perspektif sunar.

Luce Irigaray'a (1985) göre ataerkil düzen, kadını yalnızca erkek öznenin karşıtı olarak kurar; bu kurgu içerisinde kadın, kendi sesine ve deneyimine ulaşamaz. Irigaray, ataerkil söylemin, kadını hem toplumsal hem de dilsel düzeyde "öteki" konumuna yerleştirdiğini, bu nedenle de kadının kendi bedeniyle ve arzularıyla doğrudan ilişki kurmasının engellendiğini belirtir. Kadının fiziksel varlığı bu sistemde çoklu, akışkan ve birden fazla erojen bölgeden oluşan yapıyla, patriarkanın özdeşlik ve tekillik üzerine kurulu özne modeline uymaz. Bu uyumsuzluk, kadının dilini "sabitlenemez" ve "temsil edilemez" kılar. Irigaray'a göre (1985), kadın sadece erkek diliyle konuşabildiği ölçüde kamusal söylemde yer

bulur; bu da kadının kendi sesine sahip olmasını değil, erkeğin yapısal çerçevesinde var olmasını mümkün kılar. “Kadının sesi bastırılır; konuştuğunda bile kendi arzusunu dile getiremez çünkü onun dili, erkek öznenin söyleminde zaten önceden belirlenmiştir” (s. 85). Bu nedenle kadın hem bedensel hem de söylemsel düzeyde kendi öznelliğini kuramaz. Irigaray’ın kuramsal çerçevesi, Jiyeong’un annelik deneyiminde somut karşılıklarını bulur ve bu bastırılmış özne hâlinin somut bir yansımasıdır. Annelik, Kore kültüründe kutsal bir rol olarak sunulsa da Jiyeong’un deneyiminde bu kimlik, görünmezliğin ve yalnızlığın meşruiyeti hâline gelir. Onun şu sözleri, kadın bedeninin biyolojik ve duygusal düzeyde de nasıl nesneleştirildiğini gösterir: “Ben... çok yorgunum. Uyuyamam, dinlenemem. Bedenim bana ait değilmiş gibi” (Cho, 2021, s. 89). Burada Jiyeong’un yorgunluğu fiziksel bir tükenmişliğin ötesinde, öznenin bedeninden ve sesinden koparılışının göstergesidir.

Ev içi emeğin eril söylem içinde “yardım” olarak tanımlanması, ataerkil ideolojinin gündelik dil yoluyla yeniden üretildiği alanlardan biridir. Jiyeong’un eşine verdiği “Yardım edeceksin, çocuk yetiştirmeme yardım edeceksin... Burası senin de evin değil mi? Çocuk senin de çocuğun değil mi?” (s. 119) tepkisi, bireysel bir çıkış olmanın ötesinde kadınların kolektif biçimde bastırılmış öfkesinin dışavurumudur. Bu noktada Luce Irigaray’ın (1985) “kadının ötekinin diliyle konuşmaya zorlandığı” yönündeki tespiti belirleyicidir; Jiyeong’un bu çıkışı, kadına yüklenen rollerin ve bu rollerin anlatım biçimlerinin sorgulandığı bir kırılma anıdır. Eril dilin “yardım” gibi sözde destekleyici ifadelerle kadının asli emeğini ikincil konuma indirgemesi, söylemsel ve yapısal bir dışlamanın parçasıdır. Jiyeong’un tepkisi, bu dışlamaya karşı sesin yeniden kazanılması ve kadınlık deneyiminin kendine ait bir dille ifade edilmesi yönünde güçlü bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Jiyeong’un çalışma yaşamına dair gözlemleri, kadın emeğinin ekonomik ve sembolik olarak da değersizleştirildiği bir sömürü rejimini ortaya koymaktadır. Özellikle fabrika işçisi kadınların deneyimleri, “erkek kardeşlerinin okul harçlarını ödemek” gibi fedakârlıklarla tanımlanırken (Cho, 2021, s. 27) kadının kendi emeği, erkeklerin başarısı için harcanabilir bir kaynak hâline gelir. Bu noktada Irigaray’ın (1985) “kadının yalnızca değişim nesnesi değil, ekonomik bağış olarak değerlendirildiği” yönündeki tespiti belirleyici bir açıklama sunar.

Judith Butler'ın (1988) cinsiyetin "performatif" doğasına ilişkin yaklaşımı, Jiyeong'un deneyimlerini açıklamak için kuramsal bir çerçeve sunar. Butler'a göre toplumsal cinsiyet, bireyin sahip olduğu içsel bir kimlikten ziyade, zaman içinde tekrar eden ve normatif beklentilere göre şekillenen bir performanstır. Bu performanslar, kültürel olarak onaylanan ve tekrarlanan edimler aracılığıyla kadınlık gibi kimlikleri inşa eder. Jiyeong'un kulüp deneyimindeki "varlığınız bile bize güç veriyor" (Cho, 2021, s. 73) gibi ifadeler, kadının edilgen bir figür olarak performans göstermeye zorlandığını açıkça ortaya koyar. Ancak bu performans, normatif yapıya aykırı davranışlarla, örneğin hak talep etmek gibi, bozulduğunda kadınların sistematik biçimde bastırılması ya da dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Romanda, 2005 yılında yapılan bir ankette kadınların işe alınma oranının sadece %29,6 olduğunun belirtilmesi ve hiçbir işverenin "kadınları tercih ederim" dememesi (s. 77), Jiyeong'un deneyiminin bireysel bir ayrımcılıktan ibaret olmadığını, tersine kadınlık performansının belirli normlara uyduğu sürece meşrulaştırıldığı bir patriarkal yapı tarafından şekillendirildiğini gösterir. Butler'ın vurguladığı üzere, toplumsal cinsiyet performansı yalnızca görünür kimlikleri üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu kimliklerin kabul göreceği dar normatif alanları da belirler. Jiyeong'un iş yaşamında kurumsal ayrımcılığa maruz kalışı, toplumsal cinsiyetin süregelen biçimde tekrarlar aracılığıyla kurulduğunu ve bu tekrarların dışına çıkan her öznenin görünmezliğe veya cezalandırmaya maruz kaldığını gösterir.

Toplumsal cinsiyetin performatifliği kamusal alandan bireyin aile içi ilişkilerine kadar yeniden üretilmektedir. Kadın kimliğinin kültürel olarak yeniden üretildiği en erken ve en etkili alanlardan biri, aile yapısıdır. Jiyeong'un annesiyle ilişkisi, kuşaklar arası bağ değildir. Ataerkil değerlerin içselleştirilerek nasıl aktarıldığının da sembolüdür. Jiyeong'un kendini "annesinin uzun etekliğinin ucuna yapışıp kalmış küçük ama ağır bir taş parçası gibi hissetmesi" (s. 29), kadınlığın bireysel bir özneleşme süreci olmaktan çok, geçmişten miras kalan bir yük haline geldiğini göstermektedir. Bu sahne, Irigaray'ın (1985) ataerkil düzende kadının sadece "ötekinin içinden temsil edilen" bir varlık olduğu yönündeki saptamasını destekler.

Annesinin doğum sonrası söylediği “Sonraki oğlan olur” (Cho, 2021, s. 117) sözü ise yalnızca bir temenni değildir. Kız çocuklarının değerinin erkek çocuklar üzerinden ölçüldüğü kültürel kodların yeniden üretimidir. Bu ifade, kadının toplumsal statüsünün aile içi konumlanışta bile eril normlara göre belirlendiğini, anneliğin dahi patriarkal sistem tarafından araçsallaştırıldığını ortaya koyar. Bu tür gündelik ifadeler, kadınların birbirlerine aktardığı sessiz bir boyun eğişin taşıyıcısı hâline gelirken, Jiyeong’un üzerindeki baskının içselleştirilmiş bir kontrol biçimi olduğunu da ifşa eder.

Toplumsal cinsiyet normları, kadın bedenini biyolojik bir varlık olmanın ötesinde kültürel anlamlarla yüklenmiş bir denetim nesnesi hâline getirir. Kadın bedenine dair toplumsal kodlar, regl gibi doğal bir sürecin yanı sıra cinsellik ve bekâret gibi kültürel kavramları da kuşatır. Jiyeong’un tanık olduğu “Çiğnenip tükürülmüş sakızı kim çiğnemek ister?” (s. 74) ifadesi, bekâretin bir “değer” kriterine dönüştürülerek kadın kimliğini ahlaki normlarla sınırlandırdığını açık biçimde ortaya koyar. Bu söylem, kadının cinsel geçmişinin onun toplumsal konumunu belirlediğini, bedenin ise bir anlamda denetime açık bir mülkiyet alanına dönüştüğünü yansıtır. Irigaray’a (1995) göre, ataerkil söylemde kadın bedeni hem arzusun hem de ahlakın sınırlarında konumlanır; dolayısıyla kadın hem temsil edilen hem de disipline edilmesi gereken bir varlık olarak çifte baskıya maruz kalır.

Kadınlığın kültürel temsilinin bu denetleyici doğası, anlatının merkezindeki kadın figürünün her deneyimin nasıl bir “görünmezlik” ve “sessizlik” rejimi içinde şekillendiğini açıklar. Toplumsal normlar tarafından çizilen kadınlık sınırları, bireyin öznel deneyimlerini ifade etmesini değil, belirli kalıplar içinde yeniden üretmesini teşvik eder. Bekâret, evlilik ve annelik gibi kimlik kategoriler, Jiyeong’un öznel varoluşunu tanımlamak yerine, onun adına konuşan kültürel metinler gibi işlev görür. Jiyeong’un yaşamı, kadına dair toplumsal beklentilerin nasıl içselleştirilmiş denetim biçimlerine dönüştüğünü gösterir. Butler’ın (1988) toplumsal cinsiyetin performatif doğasına yaptığı vurgu da Jiyeong’un deneyiminde açıkça karşılık bulur. Özellikle bekâret gibi kültürel anlamlarla yüklenmiş bir değer yargısı, kadının bedeni üzerinde ahlaki bir denetim mekanizması kurar. Bu mekanizma, kadın kimliğini

bireysel bir tercih ya da deneyimden çok, toplum tarafından belirlenmiş bir görevler dizisine indirger. Jiyeong'un yaşadığı yabancılaşma, bu rollerin onun adına konuşmasından kaynaklanır; kendine ait bir ses geliştirememesi, onu sessizlik ve görünmezlikle baş başa bırakır.

Kadınlık kimliğinin kurumsallaştığı en belirgin yapılardan biri olan evlilik, Jiyeong'un bireysel varoluşunu daha da sınırlandıran bir alan hâline gelir. Evlilik kurumu, Jiyeong'un bireysel özneleşme süreci açısından bir kırılma noktası oluşturur. Başlangıçta Daehyun'un evlilikteki aceleciliği Jiyeong için hem güven hem de yabancılık duygusu yaratır: "Jiyeong kocasına yeni bir gözle baktığını fark etti; daha güvenilir ama aynı zamanda tuhaf bir şekilde daha yabancı biri gibiydi" (Cho, 2021, s. 107). Jiyeong'un evliliğe hem güven hem de yabancılaşma duygusuyla yaklaşması, onun bu sistem içinde birey olarak görülmediğini, "eş" ya da "anne" gibi rollerle tanımlanma baskısı hissettiğini gösterir. Kadının kimliğini yalnızca eş ve anne olma üzerinden kuran ataerkil normlar, bu rolleri kadının "gerçekleşmiş hâli" olarak dayatmakta; ancak kadın bu rolleri üstlendiğinde bile değersizleştirilmekten, emeğinin görünmez kılınmasından kurtulamamaktadır.

Jiyeong'un annelik deneyimi, Kore toplumunda kadına yüklenen kültürel normların yarattığı çelişkiyi açık biçimde görünür kılar. Konfüçyüsçü değer yargılarının hâkim olduğu bu toplumsal yapıda annelik, yüceltilen ve kutsanan bir kimlik olarak sunulsa da Jiyeong açısından bu rol, görünmezliğin, yalnızlığın ve tükenmişliğin alanına dönüşür. Zira Konfüçyüsçü düşünce sistemi, kadını ev içi rollerle sınırlandırır; fedakârlık ve itaat gibi erdemleri kadınlıkla özdeşleştirerek bu normları doğal ve değişmez bir yapı olarak meşrulaştırır. "Kadın fedakârlıkla güzelleşir, ancak anne olduğunda anlam kazanır" (Azertürk & Akman, 2018, s. 3) anlayışı, yalnızca geçmişin geleneksel değerlerini temsil etmez, aynı zamanda günümüz kadınının içselleştirdiği kültürel belleği de şekillendirmeye devam etmektedir.

Toplum, anneliği kutsarken bu rolü üstlenen kadınları gündelik yaşamın fiziksel ve duygusal yükleriyle baş başa bırakır. Kadının emeğini görünür ve meşru bir toplumsal değer olarak kabul etmemektedir. Jiyeong'un parkta tanık olduğu "Bu devirde kadın olmak varmış... Kocanın maaş kartı

cebinde, elinde kahve... Ana kene parka çıkmış” (Cho, 2021, s. 136) ifadesi, evde çocuk büyüten kadınların yük olduğu, üretkenlikten uzaklaştığı yönündeki cinsiyetçi algının somut bir tezahürüdür. Bu küçümseyici söylem, kadınların annelik ve ev işlerinde özverili olmalarının hiçbir biçimde değer görmemesinin kültürel temelini gözler önüne serer.

Jiyeong’un bu söyleme tepkisi, bireysel bir çıkış değildir. Kadın emeğinin sistematik olarak değersizleştirilmesine karşı bir bilinçlenmenin ifadesidir: “Acıdan inleye inleye çocuk doğurdum. Ve onu kendim büyütebileyim diye hayatımdan, kariyerimden, hayallerimden, kendimden, her şeyden vazgeçtim. Ve sonuçta ana kene oldum. Söylesene, ben daha ne yapayım?” (s. 137). Bu cümle hem toplumun kadına dayattığı özveri beklentisini hem de bu özverinin ardından gelen yok sayılmayı çarpıcı biçimde dile getirir.

Bu bağlamda Jiyeong’un evliliği ve annelik deneyimi, onun özne olarak var olma mücadelesiyle doğrudan bağlantılıdır. Evlilik ve annelik, toplumun gözünde kadını “tamamlayan” kimlikler olarak idealize edilse de bu kimliklerin içinde kadınlar sıklıkla yalnızlaşmakta, görünmezleşmekte ve kendi varlıklarını ifade edemez hâle gelmektedir. Jiyeong’un annelik deneyimi, özneleşme çabasını sekteye uğratan bir bastırma mekanizması olarak işlev görür. Irigaray’ın kadınların “kendi diline ulaşamadığı sürece yalnızca işlevsel bir varlık” olarak kalacağı yönündeki saptaması, Jiyeong’un sessizliğinde ve içsel çözülmesinde vücut bulur. Burada Butler’ın (2005) toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin yaklaşımı, Jiyeong’un yaşadığı kimlik çözülmesini kavramak açısından da aydınlatıcıdır. Jiyeong’un annelik rolüne dair toplumsal beklentileri yerine getirmeye çalışması, aslında bu normatif performansı sürdürme çabasıdır. Ancak bu tekrarlar özneleşmeye değil öznenin kaybına yol açar çünkü Butler’ın da (2005, s. 230) belirttiği gibi toplumsal cinsiyet performansları özneyi kurarken aynı zamanda onu sınırlandırır. Jiyeong’un kendi deneyimlerine dayalı bir dil geliştirememesi, bu performatif yapının içinde öznelliğinin bastırıldığını gösterir.

Jiyeong’un yaşadığı psikolojik çözülme, sadece bireysel bir kırılma olarak değil aynı zamanda ataerkil yapıların kadına dayattığı normatif rollerin uzun vadede yarattığı yıkımın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Roman boyunca kadının emeği, bedeni ve sesi sistematik biçimde bastırılırken; Jiyeong'un duygu dünyasında biriken bu baskı, sonunda kimliğin parçalanmasıyla sonuçlanır. "Ben gençliğimi, sağlığını, işimi, arkadaşlarımı, sosyal çevremi, kariyer planlarımı, geleceğimi... hepsini kaybedebilirim" (Cho, 2021, s. 113) cümlesi, onun sadece sosyal haklarından değil aynı zamanda kendi geleceğini kurma imkânından da vazgeçmek zorunda kaldığını ortaya koyar.

Jiyeong'un iş yaşamından uzaklaşması, onun hem ekonomik hem de varoluşsal düzeyde bir boşluk yaşamasına neden olur. "Aslında işinin ona nasıl bir koruma kalkanı sunduğunu görüyordu" (s. 120) ifadesi, kadının kamusal alanda özneleşebilme imkânının nasıl elinden alındığını açıkça gösterir. Jiyeong'un evin içine çekildikçe yalnızlaşması ve görünmezleşmesi, Irigaray'ın "ötekinin diliyle konuşmaya zorlanan kadın" konumunu doğrudan yansıtır.

Bu yalnızlık ve yabancılaşıma, romanın ilerleyen bölümlerinde Jiyeong'un psikolojik çözülme yaşamasıyla dramatik bir biçimde görünür hâle gelir. Jiyeong, bir süre sonra çevresiyle iletişim kurmakta zorlanmaya başlar ve zaman zaman başka kadınların kimliklerine bürünerek konuşur. Bu durum, sadece bireysel bir ruhsal bozukluk değil, bastırılmış kadın deneyimlerinin bedensel düzlemde dışa vurulan kolektif bir kimlik sarsıntısıdır. "Her seferinde başka biri olması" ve bu kadınların "hepsinin Jiyeong'un tanıdığı kadınlar olması" (s. 138), onun bireysel belleğinin sınırlarını aşarak kadınlara ait bastırılmış bir kolektif hafızayı taşıdığını ortaya koyar.

Bu bağlamda Kristeva'nın "semiyotik dil" kavramı açıklayıcı olur: Kadınların dile getiremedikleri bastırılmış deneyimler, semboller, jestler ve bedensel tepkiler yoluyla, yani semiyotik düzeyde geri döner (Kristeva, 1982). Jiyeong'un başka kimliklere bürünmesi hem dillendirilemeyen kadınlık deneyimlerinin hem de toplumsal şiddetin bedende birikerek nasıl bir psikosomatik patlamaya dönüştüğünün göstergesidir. Jiyeong'un giderek içine kapanması ve sessizleşmesi, sadece toplumsal baskının değil, aynı zamanda kendine ait bir ifade biçiminin eksikliğinin sonucudur. Bu sessizlik, görünür bir baskıdan çok, kadının dilinin toplum tarafından tanınmamasıyla oluşan yapısal bir silinmeyi işaret eder. Toplum

tarafından dışlanan kadınlık deneyimi, bu anlatıda bireysel bir psikolojik kırılmanın ötesinde, bastırılmış kolektif belleğin anlatısal düzeyde geri dönüşü olarak işlev görür. Kristeva’nın da belirttiği gibi öznenin dışladığıyla yüzleşmesi, çoğu zaman onun kimliğinde bir sarsıntıya neden olur. Jiyeong’un yaşadığı çözülme, kadın kimliğine yönelik ataerkil dayatmaların ve bastırılmışlıkların taşınamaz hâle geldiği bir politik kırılma olarak okunabilir. Bu noktada Jiyeong’un kimliğinin parçalanması, bireysel bir rahatsızlıktan çok, toplum tarafından şekillendirilen kadınlık normlarına verilmiş bedensel ve anlatısal bir yanıtıdır.

Kim Jiyeong, Doğum: 1982, Güney Kore’de yalnızca bireysel bir kadın hikâyesi anlatmakla kalmamış; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik geniş ölçekli bir farkındalık dalgası yaratmış, feminist tartışmaları kamuoyunun merkezine yerleştirmiştir. Roman, kadınların gündelik yaşamda maruz bırakıldıkları ayrımcılık biçimlerini sıradan deneyimler içinden görünür kılar. Böylece feminist bilincin kültürel alandaki taşıyıcılarından biri hâline gelir. Özellikle Jiyeong’un yaşam öyküsü aracılığıyla kurulan anlatı, kadınların bireysel deneyimlerini kolektif bir bellek düzlemine taşıyarak, toplumun sessizlik normlarını sorgulayan bir metne dönüşmüştür.

Eserin yayınlandığı 2016 yılından kısa bir süre sonra ulaştığı 1 milyonu aşkın satış rakamı (Y. Lee, 2020), sadece bir edebi başarının değil aynı zamanda toplumsal bir ihtiyacın, bastırılmış bir anlatma arzusunun tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Romanın Korece dışında farklı dillere çevrilerek uluslararası edebi arenada yer bulması, yalnızca yerel değil, küresel feminist tartışmalar içinde de dikkate değer bir konum kazandığını göstermektedir. Irene (Red Velvet) gibi popüler kültür figürlerinin bu eseri okuduklarını beyan etmeleri sonrası maruz kaldıkları eleştiriler ve sosyal medya linçleri, romanın ataerkil yapılar açısından nasıl bir tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Y. Lee (2020), romanın toplumsal yankısını kadınların “bireysel hikâyeleriyle yalnız olmadıklarını fark etmeleri” (s. 151) ve sessizliklerinin kolektif bir hafızayla birleşmesi olarak açıklar. Bu yorum, romanın sadece bir temsil alanı sunmakla kalmadığını; aynı zamanda kadınların özneleşme süreçlerine katkı sağlayan bir edebi müdahale işlevi gördüğünü de ortaya koyar. Roman, kadın öznesi yaşantısının meşrulaştırıldığı bir kamusal

alan açarken, aynı zamanda toplumsal yüzleşmeyi tetikleyen kültürel bir uyarana dönüşmüştür. Bu görünürlük, edebiyatın ötesine geçerek dijital mecralarda kolektif bir ifade biçimine dönüşmüştür.

Jeong'a göre (2020), dijital feminizmin yükselişiyle birlikte kadınlar, bireysel deneyimlerini çevrim içi platformlar aracılığıyla kolektif bir mücadele diline dönüştürmüş; *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* ise bu dönüşümün edebi boyutunu temsil etmiştir. Bu nedenle roman hem estetik hem de politik bir metin olarak değerlendirilmektedir. Kadınların maruz kaldıkları sembolik ve yapısal şiddet biçimlerinin edebi olarak temsili, romanın kurmaca sınırlarını aşmasına ve doğrudan sosyal gerçeklikle ilişki kurmasına olanak tanımıştır. Roman, kısa sürede Güney Kore'de geniş bir kamusal tartışmaya yol açmış ve kadın okurlar tarafından bir tür kolektif öz yaşam anlatısı gibi sahiplenilmiştir. 2019 yılında sinemaya uyarlanması ve destek veren kadınların çevrim içi tacize uğraması gibi gelişmeler, romanın sadece edebi değil, doğrudan politik bir etki yarattığını kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda roman, edebi sınırları aşarak kültürel bir fenomene dönüşmesi nedeniyle hem güçlü bir metin hem de Kore feminist hareketinin etkin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışma, Güney Kore'de gelişen feminist hareketlerin tarihsel seyri, bu hareketlerin karşılaştığı anti-feminist tepkiler ve söz konusu gerilimin çağdaş edebiyattaki yansımalarını *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* romanı aracılığıyla inceleyerek feminist edebiyat eleştirisi bağlamında özgün bir katkı sunmayı hedeflemiştir. Araştırma, bireysel bir kadın hikâyesi yoluyla Güney Kore'de kadınların toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizliklere karşı yürüttüğü mücadelenin kültürel bellekteki iz düşümünü analiz etmiştir.

Kuramsal çerçeve olarak Judith Butler'ın toplumsal cinsiyetin performatif doğasına, Julia Kristeva'nın abjeksiyon kavramına ve Luce Irigaray'ın ataerkil dil eleştirisine başvurulmuş; bu kuramsal arka plan aracılığıyla, romanın temsilleri derinlemesine çözümlenmiştir. Jiyeong'un bedeni, emeği ve sesi üzerinden örülen anlatı sadece bireysel değil aynı zamanda kolektif bir bastırılma sürecini görünür kılmakta ve ataerkil yapının farklı alanlardaki sürekliliğini sorgulamaktadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan en önemli bulgu, *Kim Jiyeong, Doğum: 1982* romanının yalnızca bireysel bir kadın hikâyesi anlatmakla kalmadığı, aynı zamanda kadınların toplumsal cinsiyet temelli maruz kaldığı yapısal eşitsizlikleri kolektif bir belleğe dönüştürdüğüdür. Roman, annelikten cinselliğe, iş yaşamından kimlik inşasına kadar pek çok temayı merkezine alarak kadın kimliğinin hem aile içinde hem de toplumsal alanda sistematik olarak görünmez kılındığı çok katmanlı bir gerçekliğe işaret etmektedir. Bu temalar üzerinden yapılandırılan analizlerde, kadınların görünür kılınmayan emekleri, patriarkal aile yapısı içindeki hiyerarşileri ve kadın bedeninin denetim altına alınması gibi meseleler romanın feminist açıdan güçlü bir temsiliyet sunduğunu göstermiştir.

Bu bulgular, feminist kuramla edebiyatın nasıl etkileşime geçtiğini açığa çıkarmakla kalmayıp, feminist edebiyat eleştirisinin sadece kuramsal bir araç değil aynı zamanda etik ve toplumsal dönüşüm odaklı bir pratik olduğunu ortaya koymuştur. Romanın güçlü dili ve kurgusu, kadınların yaşadığı sorunları dramatize etmenin ötesine geçerek bu sorunlara dair toplumsal bir farkındalık geliştirme çağrısında da bulunmuştur. Bu yönüyle *Kim Jiyeong, Doğum: 1982*, Güney Kore’deki güncel feminizm tartışmalarının toplumsal bellekteki etkisini edebiyat aracılığıyla görünür kılan örnek bir metin olarak değerlendirilmektedir. Roman, bireysel anlatı ile kolektif bilinç arasında bir köprü kurarak kadınların toplumsal roller, sessizlik ve görünmezlik deneyimlerini kuramsal bağlamda tartışmaya açmakta ve böylece feminist teori ile toplumsal gerçeklik arasındaki canlı ilişkiyi somutlaştırmaktadır. Böylece Butler, Kristeva ve Irigaray’ın kuramları, Jiyeong’un deneyimleri aracılığıyla edebi bağlamda somutlaştırılmış; bu sayede edebiyat, temsille sınırlı kalmayan, eleştirel ve dönüştürücü bir alana evrilmiştir.

Romanın yayımlandığı kısa süre içinde milyonlara ulaşan satış rakamı ve kamuoyundaki etkisi, bu metnin salt edebi bir anlatı olmadığını, Güney Kore’de bastırılmış kadın yaşantısının ortak bir hafızaya dönüştüğü kültürel bir kırılma anına karşılık geldiğini göstermektedir. Romana yönelik yoğun ilgi ve tepkiler, feminist seslerin toplumsal alanda hâlâ tartışmalı ve denetim altında olduğunu da ortaya koymuştur. Bu yönüyle eser hem bir anlatı hem de bir karşı duruş olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca bu çalışma, Kore örneğini aşarak daha geniş bir coğrafyada feminist edebiyatın dönüştürücü potansiyeline ilişkin yeni soruların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Gelecekteki araştırmalarda anti-feminist söylemlerin edebi temsilleri, kadınların dijital çağda kurduğu kimlik ilişkileri ya da farklı sınıfsal geçmişlere sahip kadın karakterlerin karşılaştırmalı çözümlemeleri gibi konular üzerine odaklanılması önerilmektedir. Böylece feminist edebiyat eleştirisi hem teorik hem de pratik düzeyde daha kapsayıcı bir boyuta taşınabilir.

Teşekkür: Yazarlar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The authors declare no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The authors declare no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The authors declare that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

- Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Yasası. (1998, 1 Temmuz). *Gwanbo (Resmî Gazete)* (Sayı: 13944). Erişim adresi: <https://theme.archives.go.kr/next/gazette/viewGazetteDetail.do?gazetteEventId=0028426049&actionType=keyword>
- Azertürk, S. İ. & Akman, T. (2018). Konfüçyüs'ün kadın görüşü üzerine. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 19–37. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.456909>

- Baik, M. (2019). The transition of feminist politics after the Korean #metoo movement: Toward 'politics of solidarity', *The Korean Review of Political Thought*, 25(2), 68-92.
- Butler, J. (1988). Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory. *Theatre Journal*, 40(4), 519-531. <https://doi.org/10.2307/3207893>
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. Metis Yayınları.
- Cheon, J. (2016). Gangnam-yeog sal-insageonbuteo 'megallia' nonjaengkkaji (From the Gangnam Station Murder Case to the 'Megalia' Debate). *Critical Review of History*, 353-381. <https://doi.org/10.1353/cj.2021.0044>
- Cho, N. (2021). *Kim Jiyeong, doğum: 1982*. (Çev. B. Tinkılıç). A7 Kitap Yayıncılık.
- Cho, Y. (2016). Rethinking the interrelations of popular movements and women's movements in the 1980s Korean literature. *Ulimalgeul*, 71, 241-273.
- Choe, J. (2021). *1980nyeondae yeoseong-undong: Jinbojeog yeoseong-undong-ui deungjang-gwa inyeom-eul neom-eoseon yeondae (Women's movement in the 1980s: The emergence of progressive feminism and solidarity beyond ideology)*. [Araştırma Raporu]. Hanguk Minjujuui Yeonguso.
- Cinsel Suçların Cezalandırılması ve Mağdurların Korunması Yasası. (1994, 5 Ocak). *Gwanbo (Resmî Gazete)* (Sayı: 12609). Erişim adresi: <https://theme.archives.go.kr/next/gazette/viewGazetteDetail.do?gazetteEventId=0028305998&actionType=keyword>
- Gang, I. (2013). Yeoseongjuui yeonguleul dol-aboda (Revisiting feminist studies). *Gyeongjewasahoe*, 100, 229-250.
- Irigaray, L. (1985). *This sex which is not one*. (Çev. C. Porter ve C. Burke). Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1995). *Je, tu, nous: Toward a culture of difference*. (Çev. A. Martin). Routledge.
- İstihdamda Cinsiyet Eşitliği Yasası. (1987, 4 Aralık). *Gwanbo (Resmî Gazete)* (Sayı: 10802). Erişim adresi: <https://theme.archives.go.kr/next/gazette/viewGazetteDetail.do?gazetteEventId=0028204774&actionType=keyword>
- Jeong, E. (2020). Troll feminism: The rise of popular feminism in South Korea, (Doktora Tezi). University of York.

- Kancı, T. & Tarcan, U. (2022). Beden, abjeksiyon ve patriarkal tahakküm. *Alternatif Politika*, 14(2), 311–331. <https://doi.org/10.53376/ap.2022.11>
- Kim, H. (2011). 1980nyeondae ihu hangugsahoe bipanjeog gajogdamlon-ui byeonhwa: Bidongsiseong-ui dongsiseong (The change of critical family discourses in post-1980s Korean society). *Gajoggwa Munhwa*, 24(4), 166–195.
- Kim, L. (2011). The change of women's social status in Korea: Progress and reaction. *Asian Women*, 27, 45–66.
- Kim, R. (2017). The Megalians' project of the category of women and the solidarities: "The important thing is not 'who' but our 'plan'". *Journal of Korean Women's Studies*, 33(3), 109-140. <https://doi.org/10.30719/JKWS.2017.09.33.3.109>
- Kim, Y. (2019). Peminijeum yeolpung, eotteohge bol geos-inga (How should we understand feminist enthusiasm?). *Sahoejinboyeondae, Yeoleumho*, 87–115.
- Kim, J. & Kweon, Y. (2022). Why do young men oppose gender quotas? Group threat and backlash to legislative gender quotas. *Legislative Studies Quarterly*, 47(4), 991–1022.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection* (Çev. L. S. Roudiez). Columbia University Press.
- Lee, A., & Chin, M. (2007). The women's movement in South Korea. *Social Science Quarterly*, 88(5), 1205–1226.
- Lee, J. (2019). The online-based women's movement in Korea after Megalia (Yüksek Lisans Tezi). Chungnam National University.
- Lee, M. (2011). Jendeojihyeong-ui byeonhwawa peminijeum-ui milae-1990nyeondae miguggwa 2000nyeondae hangug peminijeum damlon bigoyeongu (Changes in gender configurations and the future of feminism). *Yeoseongmunhag-Yeongu*, 26, 133–161.
- Lee, N. (2016). Misogyny, gender discrimination, and feminism: A feminist project of social justice surrounding the 'gangnam station 10th exit'. *Korean Journal of Cultural Sociology*, 47-186. <https://doi.org/10.17328/KJCS.2016.22..004>
- Lee, N. (2020). Hangug-yeoseong-undong-ui yeogsaleul eotteohge gieoghago gyeseunghal geos-inga? - 3·8 segye yeoseong-ui nal-eul maj-a (How should we remember and continue the history of the Korean women's movement?). *Issue and Review on Democracy*, 47, 1–18.

- Lee, S. (2023). Ethical discourse of an incomplete subject: Focusing on the modern female subjectivity in Kim Myung-Soon's novels. *Feminism and Korean Literature*, (59), 97-127.
- Lee, Y. (2020). A study on the aspects of gender expression in the translation of novel "Kim Ji-young Born in 82" -Focusing on women's speech expressions-. *Journal of the Society of Japanese Language and Literature, Japanology*, (88), 149-178.
- Ma, K., Kim, S. & Lee, J. (2016). Work and family policy framing and gender equality in South Korea: Focusing on the Roh Moo-hyun and Lee Myung-bak administrations. *Development and Society*, 45(3), 619-652. <https://doi.org/10.21588/dns/2016.45.3.010>
- Mun, E. (2016). Yeoseong-undong-eseo peminijeum-ui jali chajgi (Finding the place of feminism within the women's movement). *Naeil-Eul Yeoneun Yeogsa* (64), 53-64.
- Nah, Y. (2022). Feminist pedagogy for anti-feminist male youths in Korea. *Issues in Feminism*, 22(2), 33-77.
- Park, I. (2009). A study on primary factors of the subject building of the 'new' korean women's movement in 1980s -focused on the women's public education and discourse on 'women's humanization' from the Christian academy-. *Journal of Korean Women's Studies*, 25(4), 141-174.
- Park, S. (2013). Peminijeum ildongwa munhag-eseoui yeoseongseong byeon-iwa jeungsig gwajeong-Jeong-ihyeon jaggau jagpum-eul jungsim-eulo (A change & increase process of 'femininity' on feminism-theory and literature works-Focus on ee-hyun, jung's works-). *Eomunhag*, 121, 269-301.
- Seo, D. (2012). Jendeo jedohwau gyeolgwawa hangug yeoseong-undong-ui donghag (The outcomes of gender institutionalization and the dynamics of the Korean women's movement). *Aseayeongu*, 55(1), 162-192.
- Shin, S. (2011). Sinjayujuui sidaeui jendeo-geobeoneonseu: Guggagiguui jodojeog seontaegseong-gwayeoseongundong (Gender governance in the neoliberal era: Institutional selectivity and women's movements). *Peminijeum-Yeongu*, 11(2), 153-197.
- Temel Kadın Gelişimi Yasası. (1995, 30 Aralık). *Resmî Gazete (Gwanbo)* (Sayı: 13202). Erişim adresi: <https://theme.archives.go.kr/next/gazette/viewGazetteDetail.do?gazetteEventId=0028351306&actionType=keyword>

Sarayda Bir Cariye: Gülfem Hatun ve İnas Rüşdiyesi

A Concubine in the Palace: Gülfem Hatun and Her İnas Rüşdiyesi

Fatma Erten¹ 

Öz

Tanzimat dönemi ile birlikte yaygınlaşan eğitimde modernleşme çabalarının bir sonucu olarak devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi amacıyla 1847 yılında İstanbul'da ilk erkek rüşdiye mektebi açılmıştır. Erkek rüşdiye mekteplerinin açılmasıyla kız çocuklarının eğitimi meselesi de gündeme gelmiş, 1859'da ilk kız rüşdiyesinin kurulmasıyla kızlar da ortaöğretim eğitimi alma imkânı elde etmiştir. Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi de bu bağlamda açılan kız rüşdiye mekteplerinden biridir. Mektebin adını aldığı Gülfem Hatun, Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyelerindendir. Gülfem Hatun, imparatorluğun farklı yerlerinde pek çok hayır kurumu yaptırmış, Üsküdar'da yaptırdığı vakıf eserleri arasında bir de mektep ve medrese yer almıştır. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Gülfem Hatun'un padişahın emriyle idam edilmesi, onun yaşamı ve yaptıklarının merak konusu olmasına neden olmuştur. Çalışmada, öncelikle Gülfem Hatun'un rivayetlerden ibaret olan ölümü arşivden çıkarılan mektup vasıtasıyla ele alınmış, ölümü ile ilgili rivayetlerin gerçeklerle bağdaşmadığı ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmada, Gülfem Hatun'un adını taşıyan ve 1874 yılında sıbyan mektebinden inas rüşdiyesine dönüştürülen mektebin öğrenci sayısı, okutulan dersler ve zaman içerisinde okulun geçirdiği değişim süreci; arşiv vesikaları, matbu kaynaklar ve araştırma eserlerinden faydalanılarak ortaya koyulmuştur. Çalışmamızın konusu olan Gülfem Hatun Mektebi'nin, sıbyan mektebinden inas rüşdiyesine daha sonra da ibtidâi mektebine dönüştürülerek 1923 yılına kadar eğitim sistemimize katkı vermeye devam ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kızların eğitimi, Rüşdiye, Gülfem Hatun İnas rüşdiyesi, Gülfem Hatun.

Abstract

As a result of modernization efforts in education that became widespread during the Tanzimat Period, the first boys rüşdiye school was established in Istanbul in 1847 with the aim of training a qualified human resource needed by the government. Following the opening of boys rüşdiye schools, the issue of girls education also became a current issue, and consequently with the establishment of the first girls rüşdiye in 1859, girls also had a chance to receive middle school education. Within this context, Gülfem Hatun Girls Rüşdiye was one of the girls schools established during this period. Gülfem Hatun, from whom the school takes its name, was one of the concubines of Sultan Suleiman the Magnificent. She commissioned numerous charitable institutions across various parts of the empire, including a school and a madrasa among the endowed structures she had built in Üsküdar. Although little is known about her life, the fact that she was executed by the order of the sultan has aroused interest in her life and charitable works. In this study, the circumstances surrounding Gülfem Hatun's death previously based only on hearsay are introduced with the help of a newly discovered archival letter, revealing that the prevailing narratives about her execution are inconsistent with historical facts. Furthermore, this study examines the number of students, the subjects taught, and the institutional transformation of the school named after Gülfem Hatun, which was converted from a sıbyan school into a girls rüşdiye in 1874, through the use of archival documents, printed sources, and scholarly studies. It has been found that the Gülfem Hatun School, which is the main topic of our study, continuously contributed to the educational system until 1923 meanwhile undergoing transformations from a sıbyan school to a girls' rüşdiye, and later to an ibtidâi (elementary) school.

Keywords: Girls education, Rüşdiye, Gülfem Hatun İnas rüşdiyesi, Gülfem Hatun.

Atıf/Citation: Erten, F. (2025). Sarayda bir cariyeye: Gülfem Hatun ve İnas rüşdiyesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 133-158. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.176>

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, fatmaerten[at]karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0934-3347.

Extended Abstract

One of the most significant steps in the modernization process of the Ottoman Empire was its educational reforms. The rüşdiye schools, established within the framework of renewal movements and were opened during the reign of Mahmud II, represent a fundamental transformation in the education system. Traditional sıbyan schools were under the supervision of religious scholars and were resistant to modern reforms. Therefore, the Ottoman government established the rüşdiye schools for both training statesman who would implement administrative reforms and enhancing the quality of education. These schools played a significant role in the empires transformation process by educating civil servants with modern training for the Ottoman bureaucracy.

In 1839, following the establishment of the Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti work was initiated to open the first rüşdiye schools in İstanbul. These schools, located in areas such as Davud Pasha, Bayezid, Üsküdar, Tophane, and Bâbüâlî, gave lectures on Arabic, Persian, mathematics, and geography. Students gained contemporary knowledge through new educational methods known as usûl-i cedîde. The success of these schools increased public interest, leading to a rapid rise in student enrollment. These institutions were among the earliest examples of modern education in the Ottoman Empire and were also the first educational institutions established by the government in rural areas. Rüşdiye schools, which were first opened only for male students, soon came to the fore for the education of girls as well. During the Tanzimat Period, the right of women's education became a current issue, and in 1859, the Cevri Usta İnas Rüşdiyesi was established in Sultanahmet. This institution was the first girls' secondary school in the Ottoman Empire and it was also marked the first attempt at technical education. With the introduction of girls rüşdiye schools, female students were granted access to education associated with the contemporary and scientific educational standards. However, due to low interest from girls in these schools, newspapers published articles encouraging parents to send their daughters to school.

As a result of the work that began in 1869, seven girls' secondary schools were opened in İstanbul, named Beşiktaş, Üsküdar, Mahmud Paşa, Şehzadebaşı, Aksaray, Atpazarı and Eski Ali Paşa İnas Rüşdiyeleri. However, as the expected level of student interest wasn't met, authorities tried to take further measures. During this period, one of the girls rüşdiye schools, Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi, was opened.

Gülfem Hatun was one of the concubines of Sultan Suleiman the Magnificent, yet historical records about her life are quite limited. She lived in the same period with Hürrem Sultan, who was one of the most famous figures in the Topkapı Palace. Letters written by Hürrem to Sultan Suleiman frequently mentioned Gülfem, suggesting that the two had a good relationship. Gülfem Hatun stands out with the trust she established and the charitable works she commissioned. She built a complex (külliye) in Üsküdar, which comprised of a mosque and a school. She owes her name to the pages of history and to the present day to these charitable works she commissioned.

The most intriguing aspect of Gülfem Hatun's life is that she was reportedly executed on the orders of Sultan Suleiman. However, there are different sources that provide varying rumors dealing with the reasons for her execution. The most common incident in the sources regarding the death of Gülfem Hatun is just a rumor at all. According to this rumor, after Hürrem Sultan's death, Gülfem became the Sultan's favorite concubine. Meanwhile, Gülfem Hatun, who was having a mosque built in

Üsküdar, needed money to finish the mosque. In order to obtain the money, she transferred the night watch with Suleiman the Magnificent to another concubine in the palace in exchange for money. That night, while Kanuni was waiting for Gülfem, he saw someone else in front of him and asked why, and the concubine explained that Gülfem had given her turn in exchange for money. When the Sultan discovered this, he became furious and ordered her execution. Later, upon learning the truth, he was sorry for his decision and ordered Mimar Sinan to complete Gülfem Hatun's mosque, also including a tomb and a school in her name.

It is seen that this story, which was told as the reason for the execution of Gülfem Hatun, is nothing more than a rumor and does not bear reality. In fact, Gülfem Hatun had her trust charter approved and completed her mosque 20 years before her death (her death date is 1562 and the registration date of her foundation is 1542). Then, there must be another reason for the death order for Gülfem Hatun. While Suleiman the Magnificent was alive, there was a struggle for the throne between his two sons, Prince Selim and Prince Bayezid, and the two brothers encountered in Konya. In their battle for the throne, Bayezid, who lost the war, took refuge in Iran and was caught and killed by the order of Suleiman the Magnificent. The letter found in the Topkapı Palace Archive Documents, which is understood to have been written by Gülfem Hatun to Prince Bayezid during the struggle between the two princes, gives us an idea on this subject. Based on this evidence, it seems more plausible that Gülfem Hatun supported Bayezid by taking sides in the political struggle between the princes of Suleiman the Magnificent, Bayezid and Selim, and that this support cost him her life.

The school within Gülfem Hatun's complex in Üsküdar began operating as Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi in 1873, providing education to girls in subjects such as Arabic, Persian, mathematics, geography, and Ottoman Turkish. Its teaching staff consisted of female graduates from the Dârülmuallimât. Student enrollment increased rapidly, but the school also faced financial difficulties, particularly in paying teachers' salaries. In 1891, Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi was converted into a primary school (ibtidâiye) related to educational reforms. Archival records indicate that by 1913, the school had been converted into a coeducational institution, teaching both boys and girls. It remained active until the late Ottoman period but was eventually demolished in the 1930s, and its land was sold.

This study examines the significance of rüşdiye schools within the concept of Ottoman educational reforms, particularly in the context of women's education. These institutions played a vital role in increasing access to education for girls during the transformation of the Ottoman education system. The evolution of Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi from a sıbyan school to a rüşdiye and later an ibtidâiye reflects the broader changes and modernization efforts in the Ottoman education system. In conclusion, rüşdiye schools were crucial in modernizing the Ottoman education system. These institutions contributed significantly to the training of modern bureaucrats and, at the same time, facilitated women's access to education. Institutions like Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi serve as the most concrete examples of Ottoman educational reforms, playing a pivotal role in expanding female education and promoting societal transformation.

Keywords: Girls education, Rüşdiye, Gülfem Hatun İnas rüşdiyesi, Gülfem Hatun.

Giriş

II. Mahmud döneminde başlatılan okullaşma hamlesinin ve eğitimde modernleşme çabalarının bir tezahürü olarak karşımıza çıkan rüşdiye mektepleri, aynı zamanda yenileşme hareketlerinde bir mihenk taşı olmuştur. Eğitim sürecinin ilk basamağında bulunan sıbyan mekteplerinin ulema sınıfının denetiminde olması nedeniyle ıslahının mümkün görünmeyişi, yeni okulların açılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle eğitimde okullaşma hamlesi hem ihtiyaçtan hem de zorunluluktan dolayı ortaokul derecesindeki rüşdiyelerin açılması ile başlatılmıştır. Reformların başarısı ile eğitim arasındaki doğru orantı, devleti reformları uygulayacak bürokratları yetiştirme gereğine sevk etmiştir. Bu okullarda verilen eğitim vasıtasıyla bürokrasinin vazgeçilmez unsuru olan memurların, dünyadaki yeni gelişmelerden haberdar olarak yetişmeleri amaçlanmıştır (Akyıldız, 2018). Nitekim devlet kadrolarına alınacak kişilerin aynı dönemlerde açılan mekâtib-i rüşdiye, Dârülmaârif ve Maârif-i Adliye öğrencilerinden seçilmesi, bunun bir göstergesidir (BOA, *AJDN*, 81/20).¹ Böylece devlete sıkı sıkıya bağlı, reformları özümsemiş yeni bir memur kadrosunun oluşturulması amaçlanmıştır (İnalcık, 2016).

Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mekteplerinin açılması kararı ve bu amaçla 1839'da Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin kurulması ile birlikte ilki Davudpaşa'da (Öztürk, 2008) olmak üzere, Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Bâbüâli civarındaki Ağa Camii'nde (Akyıldız, 2018; Demirel, 2002) beş adet yeni erkek rüşdiye mektebi açılmıştır. Bu okullarda "usûl-i cedîde" denilen yeni usullerle Arapça, Farsça, coğrafya ve hesap dersleri verilmiştir. Anlaşıldığı üzere yeni açılan erkek rüşdiye mekteplerindeki öğrenciler kısa sürede büyük başarı elde etmiş ve bu başarı sadaret makamı tarafından öğrencilere verilen "nişân-ı âferin" ile ödüllendirilmiştir (BOA, *İ.DH*, 197/11190-3). Okulların eğitimde gösterdiği başarı halkın da okullara rağbetini artırmış, kısa sürede özellikle Davudpaşa Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı hızla artarak 100'ün üzerine çıkmıştır (BOA, *İ.DH*, 175/9411).

¹ Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi eserinde (1993, c. XV, s. 27) "Mekâtib-i Rüşdiye'den bâ-şehâdet-nâme me'zûn olamayanların devâir-i resmîye kalemlerine mülâzım kaydolunmamaları 'umûmen tenbîh ve 'ilân olundu" diyerek buna değinmektedir.

Edirne ve Bursa’da açılacak olan erkek rüşdiye mekteplerine dair Meclis-i Maârif-i Umûmiye’den gönderilen 24 Zilkade 1264/22 Ekim 1848 tarihli bir mazbatada rüşdiye mekteplerinin faydalarından bahisle kullanılan “terbiye-i teb’a” (BOA, *İ.MVL*, 127/3324-2) ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifadeden rüşdiyelerin önemli bir gayesinin de eğitilmiş bir toplum meydana getirme ve halka ahlakî değerleri aşılama olduğu anlaşılmaktadır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın rüşdiyeler, Osmanlı İmparatorluğu’nda modern okulların ilk örneklerinden olmuştur.

Rüşdiye mektepleri ilk etapta sadece erkek çocuklarına yönelik olarak açılmış ancak kısa süre sonra kız çocuklarının eğitimi meselesi de gündeme gelmiştir. Tanzimat dönemi kız çocuklarına ortaöğretim imkanlarının sağlandığı bir dönem olmuş, ilk kız rüşdiyeleri bu dönemde açılmıştır. II. Mahmud’un haremünde görev yapan Cevri Kalfa’nın ölümünden sonra ondan kalan mallar ile Sultanahmet bölgesinde At Meydanı diye tabir edilen yerde inşa edilmiş olan sıbyan mektebi binasında, 6 Ocak 1859’da ilk inas rüşdiyesi yani kız ortaokulu açılmıştır (Akyüz, 2006; BOA, *A)MKT.MHM*, 147/40; BOA, *A)MKT.NZD*, 287/97; Çakmak, 2024). Cevri Usta İnas Rüşdiyesi adıyla eğitime başlayan okul aynı zamanda “sınayi-i tahsil için müstakil kızlar rüşdiyesi” (BOA, *A)MKT.MHM*, 147/40) yani kızların teknik eğitimi ile ilgili ilk girişim (Akyüz, 2020) olarak kabul edilmektedir. Bu ilk kız rüşdiyesi için 1862’de yeni bir nizamnâme hazırlanmış, “usûl-i cedîde”ye uygun biçimde eğitim programı yeniden düzenlenmiştir.

Halkın mektebe ilgisini çekebilmek amacıyla da 26 Zilhicce 1278/24 Haziran 1862 tarihli *Takvîm-i Vekâyî*’de bir yazı yayımlanmıştır. Gazetede yayımlanan bu yazıda kız çocuklarının daha iyi eğitim görmelerinin, dinî ve dünyevî bilgileri öğrenmelerinin anne ve babalarına borç olduğu ifade edilmiş, kız çocuklarını okula göndermeleri ihtar olunmuştur. Mektebin açılışından üç yıl sonra *Takvîm-i Vekâyî*’de böyle bir yazı yayımlanması mektebin istenilen rağbete mazhar olamadığını göstermektedir. Her şeye rağmen rüşdiye mekteplerinin misyonu düşünüldüğünde, ilk kız rüşdiyesinin açılması Tanzimat dönemi eğitim reformunun önemli başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (Berkes, 1978). Kız rüşdiye mekteplerinin açılması ile çağdaş ve bilimsel eğitimin gereklerine uygun şekilde kız öğrencilerin de eğitim almasına olanak sağlanmıştır.

Kız rüşdiyelerinin sayılarının artırılması ve bu okulların belli bir nizama bağlanması şüphesiz 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan, beş bölüm ve 198 maddeden oluşan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanması ile olmuştur. Nizamnâmede kız çocuklarının eğitime ayrı bir yer verilmiş ve kız rüşdiyelerinin açılması hakkında hükümler yer almıştır (BOA, *Y.EE*, 112/6). Daha Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanması çalışmaları devam ederken 1286/1869 yılında İstanbul'da yedi adet yeni kız rüşdiyesinin açılması gündeme gelmiştir (Çakmak, 2024; Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, 2002). Meclis-i Maârif'in hazırladığı mazbata Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından sadarete havale edilmiş buradan ise görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde yapılan görüşmelerde, kız öğrenciler için yedi tane rüşdiye mektebinin açılması kararı eğitimin yayılması ve ilerlemesi için oldukça önemli görülmüştür. Zira İstanbul'da bile kız rüşdiyelerinin sayısı henüz istenilen düzeye ulaşmamıştır. Bu durum kızların eğitimden uzak kalmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin bu teşebbüsü son derece takdire şayan bulunmuştur. Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi, açılacak yeni mekteplerle kızların eğitim ihtiyacının en azından bir kısmının karşılanabileceğine inanmaktadır (BOA, *İ.ŞD*, 14/637-1).

Meclis-i Maârif yaptığı çalışma ile bazı sıbyan mekteplerinin kız rüşdiyesine çevrilmesine karar vermiş, bu şekilde açılacak yedi mektep belirlenmiştir (BOA, *İ.ŞD*, 14/637-5; Çakmak, 2024; Tümer-Erdem, 2013).

Tablo 1. 1286/1869'da İstanbul'da sıbyan mektebinden kız rüşdiyesine çevrilen mektepler (BOA, *İ.ŞD*, 14/637-5).

Eski Adı	Yeni Adı
Valide Sultan Sıbyan Mektebi	Beşiktaş İnas Rüşdiyesi
Süleyman Paşa Sıbyan Mektebi	Üsküdar İnas Rüşdiyesi
Beyhan Sultan Sıbyan Mektebi	Mahmud Paşa İnas Rüşdiyesi
İbrahim Sarım Paşa Sıbyan Mektebi	Şehzadebaşı İnas Rüşdiyesi
Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi	Aksaray İnas Rüşdiyesi
Valide Sultan Sıbyan Mektebi	Atpazarı İnas Rüşdiyesi
Hâni Hatun Sıbyan Mektebi	Eski Ali Paşa İnas Rüşdiyesi

Kız rüşdiyelerinin açılışından iki yıl sonra karşımıza çıkan 23 Cemaziyevvel 1289/29 Temmuz 1872 tarihli bir vesikada rüşdiye mekteplerinde okuyan kız öğrencilerin sayısının azlığından şikâyet edilmektedir (BOA, *MFİBT*, 1/86). Buna rağmen Bâbîâli gerek İstanbul’da gerekse imparatorluğun diğer bölgelerinde yeni kız rüşdiyeleri açma girişimlerine devam etmiştir.² Aşağıda anlatılacağı üzere Şevval 1290/ Aralık 1873’te alınan bir kararla 1874 yılında Üsküdar’da açılan Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi de yeni açılan kız rüşdiyelerinden biridir.

Şehide Bir Saraylı: Gülfem Hatun

Kanunî Sultan Süleyman’ın cariyelerinden biri olan Gülfem Hatun’un hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kendisi ile ilgili ilk bilgiye Hüseyin Ayvansarâyî’nin 1768-69 yıllarında yazmaya başladığı ve 1781 yılında tamamladığı *Hadikatü’l-Cevâmi* adlı eserinde rastlanmaktadır. Hüseyin Ayvansarâyî, İstanbul’daki cami ve mescitleri anlatan eserinde (Eyice, 1998) Gülfem Hatun Camii’nden bahsederken bu saray hatunu hakkında da kısaca bilgi vermektedir. Ayvansarâyî “Gülfâm Camii” olarak zikrettiği eserle ilgili olarak; banisinin Kanunî’nin cariyelerinden Gülfem Hatun olduğunu, cami külliyesi içinde aynı zamanda türbesi ve mektebinin bulunduğunu belirtmektedir. Mezar taşında “sâhibetü’l-hayrât şehîde-i sâide Gülfâm Hatun, sene tis’a sittîn ve tis’a mie (969)” yazdığını söyleyen Ayvansarâyî (1281) ayrıca Gülfem Hatun’un adını taşıyan bir mahalle olduğunu yazmaktadır. Bu bilgilerden en dikkat çekici olanı ise Gülfem Hatun’dan “kutlu şehit” olarak bahsedilmesidir.

Gülfem Hatun, Topkapı Sarayı’nda Hürrem Sultan’la aynı dönemde Kanunî’nin cariyelerinden biri olarak yaşamıştır. Hürrem’in Kanunî Sultan Süleyman’a yazdığı mektuplarda Gülfem’den sıklıkla bahsetmesi, onun selamlarını iletmesi (Uluçay, 2001), Hürrem ile Gülfem’in aralarının iyi olduğunu göstermektedir. Nitekim Gülfem Hatun, ünü ve şöhreti saray duvarlarını aşarak tüm dünyaya yayılan Hürrem Sultan’ın ölümünden sonra Kanunî’nin gözdelelerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı sarayındaki birçok cariyeye gibi Hürrem Sultan’ın gölgesinde kalmış olan Gülfem Hatun’un nereli olduğu, saraya nasıl girdiği soruları maalesef

² Bk. BOA, *MFİBT*, 2/92; BOA, *MF.MKT*, 6/34; BOA, *MF.MKT*, 16/76; BOA, BOA, *MFİBT*, 3/41.

cevaplanamayan sorular arasındadır. Kendisinin Sicilyalı ya da Polonyalı olduğu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır (Özcan, 2006). Gülfem Hatun'un Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin imzasını taşıyan vakfiyesinde baba adı olarak Abdurrahman geçmektedir. Bu durum ise Gülfem Hatun'un mühtedi olduğunu göstermektedir. Zira mühtedilere "Allah'ın kulu" anlamında "abd" kökünden türetilen Abdullah, Abdurrahman gibi isimler verilmesi yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Konyalı, 2021, c. I).

Osmanlı haremi hakkında bir eser yazmış olan Leslie P. Pierce eserinde, Gülfem Hatun'un saraydaki konumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kanunî'nin çok küçük yaşlarda hayatını kaybeden çocuklarından Şehzade Mahmud ve Şehzade Murad'ın annelerinin Gülfem Hatun olduğu konusundaki iddiaları değerlendiren Pierce, Gülfem Hatun'un saraydaki itibarına bakıldığında bu durumun şehzadelerin annesi olması ile açıklanabileceğini düşünmektedir. Ancak Pierce, vakıf defterlerinde, hazine defterlerinde ya da mezar taşında Gülfem'in isminin sadece Gülfem Hatun şeklinde yazılmış olmasından yola çıkarak da bunun pek mümkün görünmediğini belirtmektedir. Zira Pierce'a göre eğer adı geçen şehzadelerin annesi Gülfem Hatun olmuş olsaydı resmî kayıtlarda şehzade validesi olarak isminin yazılması gerekirdi. Bütün bunlara rağmen Pierce, Gülfem Hatun'un Kanunî'nin sarayında önemli bir yere ve itibara sahip olduğunu da hatırlatmaktadır. Pierce (2021) bu itibar dolayısıyla Gülfem'in, saray haremde bir üst düzey idarî görevli olduğu kanısına ulaşmıştır. Eldeki veriler ve Hürrem Sultan'ın Kanunî'ye yazdığı mektuplarda Gülfem Hatun'dan "Gülfem cariyeniz" şeklinde bahsetmesi Gülfem Hatun'un Kanuni Sultan Süleyman'ın cariyelerinden olduğu konusunda bir şüphe bırakmamaktadır.

Pierce aynı eserinde Osmanlı sarayında giderler için tutulan harc-ı hâssa defterlerinden bahsederken 1552 yılına ait bir defterden örnek vermektedir. Pierce, bu defterde dikkatini çektiğini belirttiği bir müteferrika³ sınıfından bahsetmektedir. Bu zümrenin içerisinde Gülfem Hatun'un, vefat eden Şehzade Mehmed'in lalası ile kızının annesinin, Şehzade Cihangir'in lalası ve saray imamının isimlerinin yer aldığını

³ Müteferrika için bk. Erhan Afyoncu, "Müteferrika", TDVİA, C. 32, s. 182-185.

belirtmektedir. Gülfem'in adının defterdeki seçkinler zümresi içinde yer alması, üstelik Osmanlı haremünde bir cariyenin günlük 6 akçe aldığı bir dönemde Gülfem Hatun'un günlük 150 akçe alması Pierce'a göre (2021) Gülfem Hatun'un saraydaki konumunun önemini göstermektedir.

Gülfem Hatun, birçok saray hatunu gibi kurduğu vakıf ve yaptırdığı hayır eserleri ile de karşımıza çıkmaktadır. İsminin tarih sayfalarına girmesini ve günümüze kadar ulaşmasını da yaptırdığı hayır eserlerine borçludur. Gülfem Hatun'un yaptırdığı vakıf eserlerinden günümüzde geriye Üsküdar'da adını taşıyan bir mahalle ve bulunduğu mahalleye adını vermiş olan cami kalmıştır. Gülfem Hatun ile Şehzade Süleyman'ın yollarının, şehzadenin Manisa sancağında bulunduğu sırada kesiştiği anlaşıyor. Gülfem Hatun'un İstanbul'a gelip Topkapı Sarayı'na yerleştikten sonra sadece İstanbul'da değil Manisa'da eserler yaptırması da bu bağlantıdan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Gülfem Hatun'un Manisa'da yaptırdığı çeşme, mektep gibi hayır eserleri mevcuttur. Hatta Üsküdar'da yaptırdığı camisi için Manisa'da otuz dükkân ve 20 bin akçe de para vakfetmiştir. Ayrıca İstanbul'a geldikten sonra Manisa'nın Horoz Köyü'nde medfun Karaca Ahmed Sultan için İstanbul'da bir türbe inşa ettirmiştir (Haskan, 2001, c. I; Güler, 2008).

Gülfem Hatun'un en önemli eserleri ise Üsküdar'da karşımıza çıkmaktadır. Gülfem Hatun Külliyesi diyebileceğimiz eserler arasında; cami, mektep, medrese, imaret, zaviye ve han yer almaktadır (Güler, 2008). Gülfem Hatun'un vakfının Cemaziyelahir 949/Eylül 1542 tarihinde dönemin şeyhülislamı Ebussuûd Efendi tarafından tescil edildiği görülmektedir. Gülfem Hatun'un külliyesinin inşasına 946/1539 yılında başlandığı ve vakfın tescil edildiği tarihte külliyenin tamamlandığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2006). Her ne kadar 949/1542 yılına ait vakıf defterine arşiv kayıtlarından ulaşılammışsa da 953/1546 yılına ait İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nden Gülfem Hatun Vakfı ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Buradaki kayıtlardan Gülfem Hatun Vakfı'nın oldukça zengin bir vakıf olduğu görülmektedir. Vakfın 360 bin akçe nakit parası ve ayrıca ev, dükkân, fırın ve oda gibi değeri hayli yekûn tutan gayrimenkulü bulunmaktadır (Güler, 2008). 972/1564 yılına ait bir başka kayda göre de vakfın 550 bin akçe nakit parası vardır. Bu rakamlar vakfın giderlerini rahatlıkla karşılayabildiğini göstermektedir (Özcan, 2006).

Gülfem Hatun Külliyesi'nin vakıf eserlerinden bizim üzerinde duracağımız Gülfem Hatun Mektebi olacaktır. Gülfem Hatun'un külliyesinin içinde iki okul binasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi Mimar Sinan'ın eserleri arasında adı geçen medrese, bir diğeri de mektep, diğer adıyla "muallimhane"dir. Ancak medreseden daha sonraki dönemlerde söz edilmeyişi bu yapının sonraki dönemlere ulaşmadığını göstermektedir (Güler, 2008). Üsküdar'da sayısız esere imza atan Mimar Sinan'ın Gülfem Hatun Külliyesi içerisindeki diğer eserlerin ve dolayısıyla mektebin de mimarı olduğu kabul edilmektedir (Konyalı, 2021, c. I). İbrahim Hakkı Konyalı 1941 yılında gördüğünü belirttiği mektebin, Üsküdar'da Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nde Davud Paşa Camisi karşısında olduğunu yazmaktadır. Mektebin bakımsızlıktan yıkıldığını ve arsa haline geldiğini belirtmektedir. Aynı arsada büyük bir çınar ve altında da Gülfem Hatun'un mezarı bulunmaktadır. O tarihlerde mektebin üstünde bir kitabe, dolayısıyla yapılış tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır (Konyalı, 2021, c. II).

976/1568-69 yılına ait şeriiye siciline göre mektebin önünde avlusu, avlunun bir köşesinde tuvaleti, alt köşesinde ise çeşmesi bulunmaktadır. Bu çeşme hem mahalle halkının hem mektep çocuklarının su ihtiyacını karşılamış, hatta çeşmenin bakımı için bir görevli tayin edilmiştir (Güler, 2008). Gülfem Hatun Mektebi, medresesi, camisi ve ölümünden sonra yine Mimar Sinan tarafından yapıldığı düşünülen türbesi 1266/1850 yılında meydana gelen yangında tamamen yanmıştır. 1285/1868-69 yılında cami ve mektep halk tarafından tamir edilmiş, fakat medrese ve türbeye dokunulmamıştır. Bu sırada Gülfem Hatun'un mezar taşı da kaybolmuştur. Sonradan yeniden yazılan mezar taşı, Gülfem Hatun'un diktiğine inanılan çınar ağacının yanına yapılan mezarına konulmuş, ancak Gülfem Hatun'un ölümü ve babasının adı gibi bilgiler yanlış yazılmıştır. 1940 yılında ise mezar taşı şimdiki yerine, caminin kible tarafına nakledilmiştir (Sezgin, 2004). Aşağıda anlatılacağı üzere mektep, 1873 yılında inas kız rüşdiyesi haline getirilene kadar sıbyan mektebi olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Gülfem Hatun'un hayatının en çok merak uyandıran yanı ise ölümü olmuştur. Bu saray hatununun Kanun'ın emriyle öldürüldüğü konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Ancak öldürülme nedeni ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Gülfem Hatun'un ölümü ile

ilgili kaynaklarda karşımıza çıkan ve birbirinin tekrarı olarak anlatılan hadise, ilk kez Ahmet Refik Altınay'ın eserinde kaynak göstermeksizin yer verdiği bir rivayetten ibarettir. Aynı rivayeti Haskan, bir halk rivayeti olarak anlatmıştır. Buna göre; Gülfem Hatun, Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra Kanunî'nin en gözde cariyesi olmuştu. Bu sırada Üsküdar'da cami yaptırmakta olan Gülfem Hatun, camiyi bitirebilmek için paraya ihtiyaç duymuştur. Bu parayı tedarik edebilmek için Kanunî ile olan gece nöbetini para karşılığında saraydaki başka bir hasekiye devretmiştir. O gece Kanunî, Gülfem'i beklerken karşısında başka birini görünce nedenini sormuş ve haseki de Gülfem'in sırasını para karşılığında kendisine verdiğini biraz da abartarak sultana anlatmıştır. Buna çok hiddetlenen sultan; "Benim yatağımı satıp değiştiren kimseden vefâ olmaz" diyerek Gülfem'in öldürülmesini emretmiştir. Daha sonra işin aslını öğrenen sultan, çok üzölmüş, çok gözyaşı dökmüş, bu hatasını telafi etmek için Gülfem Hatun'un camisini Mimar Sinan'a tamamlattırılmış ve camiye Macaristan'da birçok evkaf vakfetmiştir. Ayrıca Gülfem için bir türbe ve mektep yapılmasını da emretmiştir (Altınay, 1984; Haskan, 2001, c. I).

Gülfem Hatun'un öldürölme gerekçesi olarak anlatılan bu hikâyenin bir rivayetten öteye geçmediğı ve gerçeklik taşımadığı görölmektedir. Zira Gülfem Hatun ölümünden 20 yıl önce (Ölüm tarihi 1562, vakfının tescil tarihi ise 1542'dir.) vakfiyesini onaylatmış ve camisini de tamamlamıştır. Üstelik oldukça zengin ve itibarlı olduğuna yukarıda temas ettiğimiz Gülfem Hatun'un böyle bir paraya ihtiyaç duymayacağı da aşıkardır. Dolayısıyla Gülfem Hatun'un ölüm fermanının imzalanmasının başka bir nedeni olmalıdır. Ayvansarâyî (2001), eserinde bu konu ile ilgili farklı ve kısa bir bilgi vermekte, Gülfem Hatun'un; "Galiba Şehzade Bayezid'a niyyetnâmesi vardı" diyerek bu nedenle öldürölldüğünü yazmaktadır. Bilindiğı gibi Kanunî'nin sağlığında iki oğlu Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid arasında bir taht mücadelesi yaşanmış ve iki kardeş Konya'da karşı karşıya gelmiştir. Savaşı kaybeden Bayezid İran'a iltica etmiş ve Kanunî'nin emriyle yakalanarak öldürölümüştür. Taht yolunda Hürrem Sultan'ın en çok desteklediğı şehzadesi olarak bilinen ancak onun ölümünden sonra bu güçlü destekten mahrum kalan Bayezid'in, Hürrem Sultan'la Gülfem Hatun arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda Gülfem Hatun'dan da destek görmesi olasıdır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı'nda bulunan ve Gülfem Hatun tarafından Şehzade Bayezid'e yazılmış olduğu anlaşılan, çalışmanın ekinde transkripsiyonu ile birlikte verilmiş mektup, bu konuda bize bir fikir vermektedir. Söz konusu mektubun bir kısmı Çağatay Uluçay'ın (2012) *Haremden Mektuplar* adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'e haremın nüfuzlu bir hatunu tarafından yazılmış cülus tebriği olarak verilmiştir. Uluçay (2011) daha sonra kaleme aldığı *Padişahların Kadınları ve Kızları* adlı çalışmasında ise bu mektubun Şehzade Bayezid'e yazılmış olmasının daha kuvvetli bir ihtimal olduğunu belirtmektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan mektubun Bayezid'in eline ulaşmış olup olmadığı bilinmiyor fakat mektubun Kanunî tarafından okunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Mektup 966/1559 tarihlidir. Yani Şehzade Bayezid'in kardeşi Şehzade Selim ile mücadeleye giriştiği ve ardından İran'a iltica ettiği tarihlerde yazılmıştır.

Gülfem Hatun mektubuna Bayezid'e hitaben; alemin güneşi, saadeti, devletimin direği sultanım, padişahım diyerek başlamış ve ardından dualarla devam etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere mektup, Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim mücadelesinin kızıştığı esnada yazılmıştır. Gülfem Hatun'un yazdıkları da bunu gösterir niteliktedir. Zira mektubunda, Bayezid'in babasının adaletine sığınmak istediğine dair müjdeli bir haber aldığını, bu haber ile çok mutlu olduğunu anlatmaktadır. Ardından ise kötü, sıkıntılı bir haber aldığını söylemekte ve "Sultanım ilim ve akıl sahibi bir sultandır, ona layık olmayan bir hâl olduğunu duyduk, bu haber hepimizi gama, üzüntüye boğdu" yazmaktadır. Gülfem Hatun'un duymuş olduğu ve kendisini gama düşüren bu haber Bayezid'in asker toplayıp bir kalkışma hazırlığına girişmesi olmalıdır. Gülfem Hatun mektubunun devamında, duyduğu üzüntüyü katilin zehrinden daha şiddetli bir acı olarak tarif etmekte, gönlünün bu haberle harap olduğunu anlatmaktadır. Bayezid'in sıhhat haberlerini öğrenince ise şükürler ettiğini söylemektedir.

Mektubun devamında Bayezid'e nasihat ettiği görülmektedir. Babasının bu olay dolayısıyla üzüntüden hasta olduğunu, babasını incitmemesini, onun bedduasını almamasını istemektedir: "Bundan sonra babanızdan izinsiz bir iş yapmayınız, hele ki babanız hayatta iken üzerine askerle gelmek size yakışmayan bir harekettir, adınız bununla anılmaya" demektedir. "Babanız kararını vermiştir, onun kararına uyup sancağınızda saltanat sürün zaten şimdi dahi padişahsınız ve gelecekte tahta, taca layık, gönüllerde makbul bir sultansınız" ifadelerini kullanmaktadır. Allah nasip etmişse

buna kimsenin engel olamayacağını hatırlatan Gülfem Hatun, bunun için bunca kan dökmeye gerek olmadığını belirtir. Bu sözleriyle Gülfem Hatun, Bayezid'in babası tarafından gönderildiği Amasya Sancağı'nda kalarak babasının kararına saygı göstermesini istemektedir. Hiç kimseye düşmanlık etmemesini de nasihat eden Gülfem Hatun; "Kişinin bin dostu olsa az gelir, fakat bir düşman olsa çok gelir" diyerek de düşman edinmemesini tavsiye etmektedir.

Mektubunda bu yazdıkları için Bayezid'den af dileyen Gülfem Hatun; "Sen kim oluyorsun bana nasihat verecek deme, bu yazdıklarım Allah biliyor ki tamamen yüreğimin sadıklığından ve iyi niyetimdenidir" ifadelerini kullanmaktadır. "Vallahi mümkün olsa gelip sizi görmek isterdim, sırtları kavuşturan Allah'tır, Allah inşallah kavuşmayı nasip eder" diye dualar ederek mektubuna son vermektedir (BOA, *TS.MA.e*, 757/32).

Görüldüğü üzere mektup bir anne şefkati ve üzüntüsüyle yazılmış izlenimi vermekte ve Gülfem Hatun'un Bayezid'e olan sevgi ve muhabbetini göstermektedir. Mektup, Gülfem Hatun'un öldürülmesi için tek başına yeterli bir kanıt olarak görülme de Şehzade Bayezid'in İran'a iltica ettiği süreçte; "Gülfem Hatun'un başka mektupları var mıdır?" sorusunu da akıllara getirmektedir. Elimizde bu konuda bir veri olmadığı için bunu şimdilik bilemiyoruz. Ancak Gülfem Hatun'un Şehzade Bayezid'e nasihat içerikli de olsa böyle bir mektup göndermiş olması, aralarında şehzadenin sarayda doğup büyüdüğü zamanlardan kalma bir ünsiyet olduğunun açık göstergesidir. En önemlisi de Şehzade Bayezid ve Gülfem Hatun'un öldürüldüğü tarihlerin aynı olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Dolayısıyla Gülfem Hatun'un Kanunî'nin şehzadeleri arasındaki taht mücadelesine kurban gitmiş olması son derece akla yakın görünmektedir.

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi

Okulun Açılması ve Eğitim Kadrosu

Gülfem Hatun 1542 yılında tamamlanan külliyesi bünyesinde iki adet mektep binası inşa ettirmiştir. Ancak bunlardan medrese olarak kullanılan bina bir yangın sırasında tamamen yok olmuş ve tekrar inşa edilmemiştir. Muallimhane adıyla anılan okul ise halkın desteğiyle yeniden yapılmış ve sıbyan mektebi olarak eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Yukarıda anlatıldığı üzere 1869 yılında, Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin

hazırlanması çalışmaları sırasında kız mekteplerinin sayısının artırılması gündeme gelmiş ve İstanbul'daki yedi adet sıbyan mektebi, inas rüşdiyesine dönüştürülmüştür (BOA, *İ.ŞD*, 14/637-5). Ancak Üsküdar'da açılan inas rüşdiye mektebinin ihtiyaca cevap verememesi, yeni bir inas rüşdiyesinin açılmasını gündeme getirmiştir.

Maârif Nezâreti tarafından sadarete gönderilen 12 Şevval 1290/3 Aralık 1873 tarihli bir vesikada Üsküdar'ın nüfusunun fazlalığı nedeniyle var olan inas rüşdiyesinin yeterli gelmediğinden bahsedilmektedir. Üstelik bu okulun bazı mahallelere uzaklığı nedeniyle öğrenciler gelip gitmekte zorluk yaşamaktadır. Bu nedenle çarşı bölgesinde bulunan Gülfem Hatun Mektebi'nin inas rüşdiyesi haline getirilmesine karar verilmiştir (BOA, *MF MKT*, 157/8; BOA, *İ.ŞD*, 28/1316-1). Sadaretin Şûrâ-yı Devlet'e gönderdiği karar Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde görüşülmüş ve uygun bulunmuştur. Buna uygun şekilde mektebin eğitim kadrosu da oluşturulmuş ve personel maaşlarının maarif bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir. Dârümuallimât'tan yeni mezun olmuş olan Üsküdarlı Münibe Hanım'ın 300 kuruş maaşla birinci muallime olarak atanması, Ayasofyalı Hatice Hanım'ın yine 300 kuruş maaş ile Türkçe, rika ve nakış dersleri muallimeliğine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Mektebin bevvâblığına ise 150 kuruş maaş ile Yusuf Ağa getirilmiştir (BOA, *MF MKT*, 157/8; BOA, *ŞD*, 207/3-1-2-3; BOA, *İ.ŞD*, 28/1316-4; BOA, *A) MKT. MHM*, 472/35; BOA, *A) MKT. MHM*, 472/36). Böylece Gülfem Hatun Sıbyan Mektebi inas rüşdiyesi haline dönüştürülmüştür.

İnas rüşdiyesine dönüştürülen Gülfem Hatun Sıbyan Mektebi'nin öğretmen maaşları daha önce açılmış olan inas rüşdiye mektepleri öğretmen maaşları ile karşılaştırıldığında belirgin farklılık görülmemektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk açılan inas rüşdiyesi olarak bilinen Cevri Usta İnas Rüşdiyesi birinci mualliminin 300 kuruş, ikinci muallimin 200 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Maaşlarda önemli bir farklılık sadece bevvâb maaşlarında karşımıza çıkmaktadır. Cevri Usta İnas Rüşdiyesi bevvâb maaşlarının 83-100 kuruş arasında değiştiği görülmektedir (BOA, *İ.DH*, 443/29304; BOA, *İ.DH*, 433/28665; BOA, *ŞD*, 205/9-2). İstanbul'da Cevri Usta İnas Rüşdiyesi'nden sonra açılan diğer inas rüşdiyelerinde öğretmen ve bevvâb maaşlarına bakıldığında ise birinci mualliminin maaşının 500 kuruş olduğu, bevvâb maaşının da 100 kuruş olduğu anlaşılmaktadır (BOA, *İ.ŞD*, 14/637-4-5).

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin açılma kararının hemen ardından eğitim-öğretime başlamadığı anlaşılmaktadır. Okulun eğitime ne zaman başladığı tam olarak tespit edilemese de mektebin 1291/1874 yılının başlarında eğitime başladığı tahmin edilmektedir (Çakmak, 2024; Dobрева, 2021, s. 276). 22 Şevval 1291/2 Aralık 1874 tarihli vesikadan Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin eğitime devam ettiğini görmek mümkündür. Vesika, inas rüşdiye mekteplerinde görev yapan muallimlerin zükur (erkek) mekteplerine kaydırılmaları ve yerlerine Dârülmuallimât'tan mezun olmuş bayan muallimlerin atanması ile ilgilidir (BOA, *MF MKT*, 21/166). Bu düzenlemenin nedeni Dârülmuallimât'ın 1873 yılında 17 muallime ile ilk mezunlarını vermiş olmasıdır. Bu tarihte Dârülmuallimât'ın yeni mezunları inas rüşdiyelerinde muallime olarak göreve başlamıştır (Çakmak, 2024; Öztürk, 1993).

Vesikalardan anlaşıldığına göre yeni atanan bu muallimelere birinci muallimeyse 475, ikinci muallimeyse 300 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ancak Sultanahmed, Altay ve Gülfem Hatun İnas Rüşdiyeleri muallimleri bu usulün uygulamaya konulmasından önce tayin edildikleri için onlara farklı maaş ödenmektedir. Aynı durum bu mekteplerin bevvâbları için de geçerlidir. Bu durumun düzeltilmesi ve ücretlerin eşitlenmesi kararı alınmış ve bu amaçla Maârif Nezâreti ile Maliye Nezâreti arasında yazışmalar yürütülmüştür (BOA, *MF MKT*, 21/166; BOA, *İ.DH*, 695/48622-1-3-4; BOA, *MF MKT*, 30/11). Vesikalardan Sultanahmed, Altay ve Gülfem Hatun İnas Rüşdiyeleri'nin öğretmenlerinin 22 Şevval 1291/2 Aralık 1874 tarihinden önce göreve başladığı anlaşılmaktadır. Demek ki Gülfem Hatun Mektebi 1874 yılında aktif şekilde inas rüşdiyesi olarak eğitim vermektedir. O halde mektebin 1874 yılı başlarında eğitim-öğretime başladığı kabul edilebilir. Vesikada dikkat çeken bir başka husus güncellenen öğretmen maaşlarıdır. Görüldüğü üzere birinci muallimenin maaşı 300 kuruştan 475 kuruşa çıkarılmıştır. Bu düzenlemenin diğer okullara da uygulanması ile Babîâli, öğretmen maaşlarını belli bir standarda bağlamayı amaçlamıştır.

Mektebin açılışı sırasında sadaretin Maliye ve Maârif Nezâreti'ne gönderdiği yazılardan Gülfem Hatun Mektebi'nin sıbyan mektebi olarak kullanıldığı esnada bir tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu tamiratın masrafının bir kısmı vakıf bütçesinden karşılanmış, bir kısmı ise okulun muallimi olan Mehmed Akif Efendi'nin şahsî bütçesinden ödenmiştir.

Hatta bu tadilat sırasında mektebin altına bir de dükkân yaptırılmış ve dükkânın kirasını da Mehmed Akif Efendi almaya başlamıştır. Gülfem Hatun Mektebi'nin inas rüşdiyesine dönüştürülmesi kararı sonrasında, Mehmed Akif Efendi'nin okulun tadilatı sırasında kendi cebinden yaptığı masraf gündeme gelmiş ve bu durum Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile Maârif Nezâreti arasında yazışmalara konu olmuştur. Bâbîâli, Mehmed Akif Efendi'nin cebinden harcadığı paranın ödenebilmesi için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından Mehmed Akif Efendi'nin yaptığı harcamanın ne kadar olduğunun tespit edilmesini istemiş ve bu süre zarfında da mektebin altındaki dükkânın aylık 400 kuruş kirasının Mehmed Akif Efendi'ye verilmesine karar vermiştir (BOA, *MF.MKT*, 157/8; BOA, *ŞD*, 207/3-1-2-3; BOA, *A)MKT.MHM*, 472/35; BOA, *A)MKT.MHM*, 472/36).

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin Öğrenci Mevcudu ve Ders Programı

Mahmud Cevad'ın eserinde yer alan, 1291/1874 yılı Dârülmuallimât ile inas rüşdiyelerine ait Maârif Nezâreti'nin yayımladığı istatistik cetvelinde Üsküdar'da Gülfem Hatun Mektebi'nin öğrenci sayısı 24 olarak gösterilmektedir (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002). Devlet salnâmeleri incelendiğinde ise mektebin adına ilk kez 1292/1875 yılına ait salnâmede rastlanmakta ve öğrenci sayısı 30 olarak gösterilmektedir. Aynı salnâmede Gülfem Hatun Rüşdiyesi'nden daha eski olan Üsküdar İnas Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı ise 28 olarak verilmiştir (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1292/1875). Bu durum Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'ne kısa sürede büyük bir talep olduğunu göstermektedir.

Nitekim okula olan talebi bir başka vesikadan da görmek mümkündür. 15 Rebiulevvel 1293/10 Nisan 1876 tarihli, Maârif Nezâreti'nin Bâbîâli'ye gönderdiği tezkirede okulun öğrenci sayısının artması nedeniyle nakış muallimeliği görevini de yürüten ikinci muallimenin bu iş için yeterli gelmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle ilave bir nakış muallimesi ihtiyacı oluşmuş ve Dârülmuallimât mezunelerinden Üsküdarlı Hafize Fatma Hanım'ın tayin edilmesi uygun görülmüştür (BOA, *MF.MKT*, 34/180). 1294/1877 yılına ait salnâmede ise okulun öğrenci sayısı yine 30 olarak gösterilmekte ve okulun altı tane de mezun verdiği bilgisine yer verilmektedir. 1295/1878 tarihli salnâmede okulun öğrenci sayısı yine 30 ve mezun olan öğrenci sayısı ise ikidir. 1298/1880 senelerine

ait salnâmelerde ise öğrenci sayısının 35'e çıktığı görülmektedir. 1299/1881 senesinde okulun mevcudu 33'e düşmüş, 1300/1882 yılına ait salnameye göre ise okulun mevcudu yine 35'e çıkmıştır. Okulun o sene mezun vermediği de anlaşıyor (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1294/1877; 1295/1878; 1296/1878; 1298/1880; 1299/1881; 1300/1882). Okulun öğrenci sayıları bir çizelge halinde gösterilecek olursa karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 2. *Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin Yıllara Göre Öğrenci Mevcudu (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1292, 1294, 1295, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305; Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002).*

Yıllar	Öğrenci sayıları	Mezun olan öğrenciler
1874	24	-
1875	30	-
1877	30	6
1878	30	2
1880	35	-
1881	33	-
1882	35	-
1883	54	5
1884	45	10
1885	48	3
1886	39	4
1887	35	7

Gülfem Hatun İnas Rüdiyesi'nde nasıl bir eğitim yapıldığını anlayabilmek için de inas rüşdiyelerinin 1290/1873 tarihli ders programlarına bakmak yeterli olacaktır. Ders programlarına bakıldığında birinci sınıf dersleri Arapça, Farsça, hesap, coğrafya, sülüs, rik'a, kıraat-ı Türkiye, imlâ, nakış; ikinci sınıf dersleri Arapça, Farsça, hesap, coğrafya, kıraat-ı Türkiye, sülüs, rik'a, nakış; üçüncü sınıf dersleri Arapça, Farsça, hesap, coğrafya, kıraat-ı Türkiye, sülüs, rik'a, nakış; dördüncü sınıf dersleri ise Arapça, Farsça, ta'dat ve terkim (aritmetik), ahlâk, ilm-i hal, sülüs, nakış idi (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002).

1293/1876'dan itibaren ise ders programlarında bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Yukarıda verilen derslere ilave olarak her senenin müfredatına Ulûm-ı Diniyye dersinin konulması din derslerine ağırlık verildiğini göstermektedir. Ayrıca Tarih, Malûmât-ı Nâfia (faydalı bilgiler) Lisan-ı Osmânî, Hıyatıyât (dikiş), Medhal-i Kavâid (dil bilgisi kuralları) gibi dersler de müfredata yeni konulan dersler arasındadır (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1294/1877). İnas rüşdiyelerinde okutulan derslerle ilgili ayrıntılı bilgi maârif salnâmelerinde yer almaktadır. Örneğin; üç yıl boyunca haftada iki saat olarak okutulan Coğrafya dersinde ilk sene yerel coğrafya, genel coğrafya, harita ve plan gibi coğrafyaya ilişkin genel bilgiler ile Osmanlı Devleti'nin sınırları anlatılmaktadır. İkinci sene evren, güneş, gezegenler, dünyanın hareketleri ve Dünya üzerinde Osmanlı'nın yeri anlatılmaktadır. Üçüncü sene ise beş kıtanın doğal ve idari coğrafyası işlenmektedir (Eren-Aydınlık, 2018).

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin genellikle üç öğretmenle eğitim verdiği görülmektedir. Bu öğretmenler zaman zaman değişmiştir. Muallimelerin değişimleri ile ilgili de arşiv vesikaları bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Örneğin 1293/1876 yılında Gülfem Hatun mektebine nakış muallimesi olarak atanan Hafız Fatma Hanım, Umurbey'de açılan inas mektebine tayin edilmiş ve onun yerine Hamide Hanım atanmıştır. Aynı şekilde Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nde ikinci muallime olarak görev yapmakta olan Hatice Hanım, yine Üsküdar'da bulunan Atik Kız Rüşdiyesi'ne birinci muallime olarak tayin edilmiştir (BOA, *MEFKT*, 59/77; BOA, *MEFKT*, 59/109; BOA, *MF. MKT*, 64/61). Salnâmelerde de görüldüğü üzere Dârülmuallimât'ın ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla birlikte okulun hocalarının Dârülmuallimât mezunlarından, yani kız öğretmen okulundan mezun hocalardan seçilmesine özen gösterilmiştir (Kurnaz, 1996).

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi ile ilgili vesikalara yansıyan bir başka husus ödenemeyen ve biriken öğretmen maaşları olmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisiyle devletin iyice bozulan malî düzeni öğretmen maaşlarının zamanında ödenememesine neden olmuştur. 1298/1881 ve 1299/1882 yıllarına ait iki vesikada Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi muallimleri Hamide, Hatice ve Lütfiye Hanımların 1295/1878 senesinden birikmiş olan maaş alacaklarından bahsedilmekte ve bu alacaklarının Kastamonu Vilayeti emvalinden ödenmesi istenmektedir (BOA, *MEFKT*, 69/80; BOA, *MEFKT*, 75/141). Savaşın devletin bütçesi

üzerindeki etkisini Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki bütçelerine bakarak anlamak mümkündür. Devletin 1292/1876-77 mali yılı bütçesinde maarif giderleri için ayrılan pay 14.103.000 kuruştur. Savaşın başladığı 1293/1877-78 mali yılı bütçesinde maarif giderleri için 13.827.000 kuruşluk pay ayrılmıştır. 1295/1879-80 mali yılı bütçesinde ise maarife ayrılan pay 9.500.000 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır (Güran, 2003). Bu durum savaşın ekonomiye olumsuz etkisinin toplumsal yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin İbtidâiye Dönüştürülmesi

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin eğitim-öğretim faaliyetlerine 1309/1891 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yıldan itibaren ise okulun rüşdiyeden ibtidâiye çevrildiği görülmektedir. 23 Rebiülahir 1309/26 Kasım 1891 tarihli bir vesikada, Üsküdar'daki Gülfem Hatun Mektebi'nin konumu itibarıyla rüşdiyeden ibtidâiye çevrilmesi lüzumunun ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Ancak bunun neden kaynaklandığına dair bir açıklamaya yer verilmemektedir. Vesikaya göre Dârümuallimîn mezunlarından Sultan Ahmed Han Medresesi'nden Ali Efendi, ibtidâi mektebine dönüştürülen Gülfem Hatun Mektebi'ne hocalık için talip olmuştur. Ali Efendi'nin bu talebi üzerine çalıştığı Sultan Ahmed Han Medresesi'ne bir takrir gönderilerek hocanın talebinin uygunluğuna dair bir şehadetnâme istenmiştir. Sultan Ahmed Han Medresesi istenilen şehadetnâmeyi göndermiş, bunun üzerine Ali Efendi, Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi'ne hoca olarak tayin edilmiştir (BOA, *MF.İBT*, 28/37-1-2). Mektebin ibtidâi mektebine dönüştürüldüğüne bir başka kanıt ise Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin 1894-1896/1310-1311 senelerine ait istatistiklerinde İstanbul'da bulunan inas rüşdiyeleri içerisinde Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin yer almasıdır (Tümer-Erdem, 2013).

Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin ibtidâi mektebine dönüştürülmesi aslında bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ilköğretim okulları yeniden ele alınmış, sıbyan mekteplerine dokunulmadığı için ibtidâi mekteplerin açılması yoluna gidilmiştir. Usûl-i cedîde üzere eğitim yapacak olan ilk ibtidâi mektebi 1873 yılında İstanbul'da açılmıştır. Zamanla bu okulların sayısı artırılmış, kızlar için de ibtidâi mektepleri açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde ilköğretime büyük

önem verilmesi ibtidâi mekteplerinin sayısının çoğaltılması girişimlerini de beraberinde getirmiştir (Tümer-Erdem, 2013). Özellikle Üsküdar gibi nüfusun kalabalık olduğu yerlerde ibtidâi mekteplerine duyulan ihtiyaç daha fazla hissedilmiş, bu durum Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin ibtidâi mektebine dönüştürülmesine neden olmuştur. 1913 yılında çıkarılan kanunla da rüşdiyeler ibtidâilerle birleştirilerek birer ilköğretim okulu haline getirilmiştir (Tümer-Erdem, 2013).

Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi ile ilgili 1313/1896 yılında arşiv vesikalarına yansıyan bir başka bilgi, mektebin altında bulunan kahvehanenin işletmecisi Halil Efendi tarafından taamhaneye çevrilmek istenmesi ile ilgilidir. Konu ile alakalı olarak Maârif Nezâreti, Zaptiye Nezâreti'ne bir yazı göndermiş ve kahvehanenin Halil Efendi tarafından taamhaneye çevrilmesine engel olunmasını istemiştir. Zaptiye Nezâreti Maârif Nezâreti'ne gönderdiği cevabî yazıda Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından Halil Efendi'nin girişiminin durdurulduğu bilgisini vermektedir (BOA, *MF.MKT*, 305/3-1-2-3). Daha önce de vesikalara yansıyan ve sonradan mektebin altına ilave edilmiş olan kahvehane kira usulü ile işletilmekte ve mektebe gelir sağlamaktadır.

Mekteple ilgili arşiv vesikalarına yansıyan bir başka konu ise mektebin vakfiyesi ile ilgilidir. Mekâtib-i İbtidâiyye İdaresi 1 Zilhicce 1323/27 Ocak 1906 yılında Maârif Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, Üsküdar çarşı meydanında Karacaahmet Caddesi'nde Sultan Süleyman'ın harem-i hümayunlarından Gülfem Hatun'un yaptırdığı mektebin vakfiyesinin kaybolduğunu bildirmekte ve vakfiyenin Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nden talep edilmesini istemektedir (BOA, *MF.MKT*, 908/36). Mektebin vakfiyesi, mektebin geçirdiği tadilatlar da veya ibtidâi mektebine dönüştürüldüğü sırada kaybedilmiş olmalıdır.

Zaman zaman tadilata uğrayan mektep, Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi olarak kullanıldığı 1325/1907 yılında tekrar tadilat geçirmiştir. Bunun için 300 kuruş harcanmıştır. Mektebin tadilatı ile ilgili yapılan yazışmalardan mektebin muallim değişikliği ile ilgili de bilgi edinilmektedir. Mektebin muallimi bulunan Hafız Hüseyin Tefik Efendi, mektebin tadilatı sırasında vefat etmiş ve yerine oğlu Hafız Mehmed Eşref Efendi muallim tayin edilmiştir (BOA, *ME.İBT*, 187/114-1-2).

Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi'ne ait 9 Ramazan 1331/12 Ağustos 1913 tarihli bir imtihan cetvelinden ise okulun bu sırada karma eğitim yaptığı anlaşılmaktadır. Cetvelde okulda eğitim gören 97 erkek, 20 kız olmak üzere toplamda 117 öğrencinin imtihanının yapıldığı bilgisi yer almaktadır (BOA, *MEİBT*, 447/48). Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre ibtidâi mekteplerinde karma eğitim yapılması yasaktır. Ancak ulaşım zorlukları olan ya da kız ibtidâi mekteplerinin bulunmadığı yerlerde karma eğitim verilmemek koşuluyla kız öğrencilerin erkek ibtidâi mekteplerinde öğrenim görmesine müsaade edilmiştir (Tümer-Erdem, 2013). Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi'nde bu nedenle karma eğitime müsaade edilmiş olmalıdır.

Bu tarihten hemen sonra başlayan savaş dönemi koşullarında okulun eğitim faaliyetleri ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Dolayısıyla Gülfem Hatun İbtidâiyye Mektebi'nin eğitim-öğretim faaliyetlerine ne zamana kadar devam ettiğini tespit etmek güçleşmektedir. Ancak 1341/1923 tarihli bir evkâf defterinden yola çıkılarak okulun 1923 yılında halen eğitime devam ettiği söylenebilir (BOA, *EV.d.*, 40131). Mektep binasının 1930 yılında hala ayakta olduğu bilinse de eğitim amaçlı kullanılıp kullanılmadığı ise tespit edilememektedir. Günümüze ulaşmayan mektebin ne zaman yıkıldığı konusunda da farklı görüşler vardır. Semavi Eyice (1996) mektebin 1930 yılında ana caddenin genişletilmesi sırasında yıkıldığını ifade ederken; Haskan (2001, c. II), mektebin 1930 yılında mevcut olduğunu, 1940 yılında yıkılarak arsasının satıldığını anlatmaktadır. Hatta Gülfem Hatun'un kabrinin de bu sırada caminin yanına nakledildiğini yazmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın ise mektebi 1941 yılında incelediğini söylemesi, mektebin bu yıllarda en azından kalıntılarının varlığını ispat etmektedir. Konyalı (2021, c. II), tarih vermeden mektebin arsasına daha sonra Denizcilik Bankası yapıldığı bilgisini de vermektedir.

Sonuç

Çalışmanın konusu olan Gülfem Hatun; Kanunî döneminde Topkapı Sarayı'nda yaşamış Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyelerinden biridir. Gülfem Hatun, yaptırdığı hayır eserleri ile adını günümüze taşımış bir saray hatunudur. Hayır eserlerinden günümüze kadar, adını taşıyan bir camisi ve mahallesi ulaşabilmiştir. Çalışmada öncelikle, Gülfem Hatun'un

merak uyandıran hayatı, özellikle Kanunî tarafından ölüm emrinin verilmesinin nedenleri tartışılmıştır. Eldeki veriler ışığında Gülfem Hatun'un Kanunî'nin şehzadeleri Bayezid ve Selim arasındaki siyasî mücadelede taraf olarak Bayezid'i desteklediği ve bu desteğin hayatına mâl olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ayrıca Gülfem Hatun Mektebi'nin zaman içerisinde, sıbyan mektebinden inas rüşdiyesine ve oradan da ibtidâi mektebine dönüştürülmesi süreci arşiv vesikaları ve mevcut literatür üzerinden ortaya konmuştur. Gülfem Hatun'un Üsküdar'da inşa ettirdiği külliye içerisinde yer alan mektebi, Cumhuriyet dönemine kadar bir eğitim kurumu olarak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitimde modernleşme sürecinde kızların eğitimi için sunduğu katkı ile inas rüşdiyeleri önemli bir mihenk taşı rolü üstlenmiştir. İstanbul'da açılan inas rüşdiyelerinin ilklerinden olan Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi, 1873'ten 1891 tarihine kadar kız çocuklarına eğitim vermiştir. Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi, Dârülmua'llimât mezunu hocaları ile kız çocuklarına ortaöğretimin kapılarını açmış, onlara iyi bir eğitim imkânı sunmuştur. Dolayısıyla bu mektep, kızların eğitimine ve eğitim tarihimize uzun yıllar katkı sağlamıştır. İhtiyaçlar neticesinde 1891'de ibtidâiye çevrilen okul, karma eğitimle yine kız çocuklarına eğitim vermeye devam etmiştir. Dolayısıyla çalışmamız, kız çocuklarına eğitim imkânı sunan Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi'nin varlığının ve faaliyetlerinin gün yüzüne çıkarılmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda Osmanlı'da kızların eğitim alanında elde ettiği kazanımların Cumhuriyet Dönemi'nde de kızların eğitimi konusunda yapılacak girişimlere zemin hazırlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

- Ahmed Lûtfî Efendi. (1993). *Ahmed Lûtfî Efendi tarihi*. (C. XV). (Haz. M. Aktepe). TTK Basımevi.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (2006). Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında Darülmualimîn’in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (20), 17-58. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000532
- Akyüz, Y. (2020). *Türk eğitim tarihi*. Pegem Akademi.
- Altınay, A. R. (1984). *Kadınlar saltanatı*. Erdem Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi. (1281). *Hadîkatü’l-cevâmi*. Matbaa-i Amire.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî ‘Efendi, Süleymân Besîm Efendi. (2001). *Hadîkatü’l-cevâmi’ (İstanbul câmilere ve diğer dînî-sivil mi‘marî yapıları)*. (A. N. Galitekin, Haz.). İşaret Yayınları.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları.
- Çakmak, B. (2024). Payitaht İstanbul’da modern eğitimin izini sürmek: Eyüp kız rüşdiye mektebi [1875-1914], *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (22), 225-245. <https://doi.org/10.21021/osmed.1449158>
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. *Türkler ansiklopedisi* içinde, (ss. 64-93). Yeni Türkiye Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *EV.d...*, 40131.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İ.DH*, 197/11190; 175/ 9411; 695/48622; 443/29304; 433/28665.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İ.MVL*, 127/3324.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İ.ŞD*, 14/637; 28/1316.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT*, 21/166; 30/11; 34/180; 59/77; 59/109; 64/61; 6/34; 16/76; 69/80; 75/141; 305/3; 908/36; 57/8.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.İBT*, 1/86; 2/92; 3/41; 28/37; 187/114; 447/48.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *A) MKT.NZD*, 287/97.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *A.MKT.MHM*, 147/40; 472/35; 472/36.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *A)DVN*, 81/20.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *ŞD*, 207/3; 205/9.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *TS.MA.e*, 757/32.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *YEE*, 112/6.
- Dobrev, M. (2021). Tanzimat dönemindeki İstanbul rüşdiyeleri hakkında bazı tespitler, (Haz. C. Çiftçi) *Osmanlı'nın dahi devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa* içinde (ss. 261-281). Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Eren-Aydınlık, B. (2018). Osmanlıların modern döneminde kızların eğitimi: İnas rüştiyeleri ve eğitim programları (1859-1908) [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Eyice, S. (1996). Gülfem Hatun Camii. İçinde *TDVİA* (C. 14, ss. 238-239). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1998). Hüseyin Ayvansarâyî. İçinde *TDVİA* (C. 18, ss. 528-530). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güler, N. (2008). XVI. yüzyılda Üsküdar'da Gülfem Hatun mahallesi (1540-1600) [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı malî istatistikleri bütçeler (1841-1918)*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Haskan, M. M. (2001). *Yüzyıllar boyunca Üsküdar*. Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-IV*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koçer, H. A. (1974). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. MEB Basımevi.

- Konyalı, İ. H. (2021). *Abideleri ve kitabeleriyle Üsküdar tarihi*. (C. I-II). Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. meşrutiyet döneminde Türk kadını*. MEB Basımevi.
- Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi. (2002). *Maârif-i umûmiye nezâreti tarihçe-i teşkilât ve icrââtı*. MEB Yayınları.
- Özcan, T. (2006). Hayatını vakfeden bir saraylı Gülfem Hatun. *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, 94-98.
- Öztürk, C. (1993). Dârümuallimât. İçinde *TDVİA*, (C. 8, ss. 549-550). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, C. (2008). Rüşdiye. İçinde *TDVİA*, (C. 35, ss. 300-303). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pierce, P. L. (2021). *Harem-i hümmayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar* (A. Berktaş, Çev.). Işık Yayınları.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*. (H. 1292,1294, 1295, 1296, 1298, 1299, 1300). *TV*, 26 Zilhicce 1278, nr. 649.
- Sezgin, T. (2004). *Üsküdar'daki hatun türbeleri*. Üsküdar Sempozyumu I.
- Tümer Erdem, Y. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kızların eğitimi*. TTK Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2001). *Osmanlı sultanlarına aşk mektupları*. Ufuk Kitapları.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2012). *Haremden mektuplar*. Ötüken Yayınları.

Hazret-i selâtînü'l-izâm

Âfitâb-ı devlet-i der-eflâk-i saâdet hilâfet-nisâb-ı ma'delet-penâh zill-i ilahi sultânım pâdişâhım şems-i semâ-i sa'âdetim ve rûkn-i kavvâm-ı devletim ve mu'âvenet-i rûzgârım halledallâhu sultânehu ve evzah-ı ale'l-âlemîn merhametuhu ve ihsânehu ba'de'd-duâ ve senâ ol cenâb-ı saâdet-bahş dergâh-ı muallâya yüz sürdükden sonra bu kemînenün arz-ı fakîr-i hakîrânesi oldur ki bu zerre-i bî-mikdâr karavaşun eğer sultânım kadîm-i lütf-i kereminden şemme ve zerre zuhûra gelüp istifsâr-ı hâl buyrulursa leylen ve nehâren ol hazretin tevvâbe (?) eyyâm-ı devlet ve terakkî-i avâm-ı saltanat duâsına meşgûl mülâhaza buyrula inşâallâh miftahu'l-ebvâb dergâhlının inâyet-i karîn ve nusret-i mu'în olup adâlar kahr u mehzûl olup husûl-i merâdât ve nîk-i saâdet bula sürûr-ı saltanat tahtında pâydâr olup hâmîşe Hakk Teâlânun hıfz-ı emânında olup bâkî ve pâyende olasınız âmîn yâ mu'în ba'dehu bundan akdem sa'âdet bula sultânım yed ve adâletine gelmekliğe iltizâm gösterdi deyü beşâret haberi yetişmişdi bu mübârek haberün istimâ'ından ferâvân-ı behcet ve şâdumânî gıbtat-ı kâmurânî müyesser olmuş idi ve ândan sonra ki ihbâr-ı melâl ve âsâr-ı infî'âl yetişüp sultânım ki sa'âdet güneşi ve sâhibü'l-akl ve kemâl-i ilm ile meşhûr selâtîndir lâyük ve revâ olmayan vâkı-i hâl olduğu perîşânlık ki istimâ olıcak hakk-ı alîm ve allâmdır ki bu haber-i pür-gam kemînenize yetiše gelin ki zehr-i kâtilden eşeddür heman saat-i gönül-imâreti harâb ve gözler yaşı seylâb olup melâlet gûşında münkesirü'l-hâl ve muzdarib-i ahvâl olduk tâ âna dek ki sultânımın devlet ve saâdet bula sıhhat haberleri istimâ olundu Hakk Te'âlâ dergâhına çıkacak şükürler ve senâlar edâ olundu şöyle ki bu karâvaşa vâcib ve lâzımdı ve bu defa devlet ve saâdet birle girü berü memlekete geldiğünüz istimâ olıcak begâyet ferah kesb idüp şad-ı hürrem olduk inşâallâh hayırlı saate ve mübârek kudûmuyla gelmiş olasınız. Ümiddir ki sultânım şân-ı azîminize lâyük ve

kemâl-i aklûnuza münâsib ki izhâru's-şems-i ve'l-kamerdür
 eylece hareket edeler ki pâdişâh atanız hâl-i hayâtta iken ki
 pîr u marîz olmuşdur mübârek hâtırları incinüb rencîde olup
 hazret-i sultânıma nâgâh bir bedduâ etmeyeler ve bundan
 akdem aba vü an-ceddünüzden sâdır olmayan iş ki atâ hâl-i
 hayâtta iken üzerine askeriyle gelmek ve şimden girü cümle
 âl-i Osmândan erkeği ve dişisi kıyâmete dek dâstân idüp
 tevârihlere yazılmalu sultânım lâıyk olmayan adıyla zikr
 olunmaya cihâna gelüp gitmek hod-berâh bir eyü ad içündür
 şol ki pâdişâh atânız kavl-i karâr olunmuşdur ânun üzerine
 saâdetlü sancağınızda saltanat sürün. Bihamdillâh şimdi
 dahi pâdişâhsın ve adl ü şecâ'at-âtî tahta tâca lâıyk cümle
 gönüllerde makbûl olmuş selâtînsin

beyt

hemen cehd it ki bahtı dilerse pâyidâr

kim işünden râzı ola girdigâr

Allah Te'âlâ müyesser etmişse cümle mahlûkât dirilüp men'
 edemez ve eğer bir dürlü dahi olursa bari bunca kana sebep
 olup leşker kırdırub

beyt

iş ki ândan fitne kopar işleme

hiç kimseyle adâvet eyleme

ve sultânıma ma'lûmdur ki kişiye bin dost olsa olur az çoh
 durur bir düşman olsa gine sâz ger olayım deyusen peyveste
 şâh cehd it kim olmaya ardınca âh âmîn. Bâkî fermân ol
 azîmü'l-kadr cânibine menûtdur ki zill-i âlî-i vücuh-ı memduh
 bi'r-rubûbü'l-ibâd

Kemîne-i fakîre Gülfâm

Kenar yazısı:

Ve mutazarrı'dır ki sultânım bol ve âlî lütfundan bu
kemînenün küstahlığın afv ideler ki haddümden ziyâdedür
ve revâdır ki hakkuma dinile

beyt

sen-kim olasın cihanda delü

kim nasîhat viresin bana ûlû

amma vallâhi ve billâhi ve tallâhi sultânımın sâdıkı'l-fuâd ve
hâlisü'l-i'tikâd-ı câriyesi olduğumdandır ânı bir Allah bilür
bâkî vallâhi mümkün olsa sa'âdetlü hâkpâyinize yüzler sürüp
varurdum inşâallah sırtları birbirine kavuşduran Allah bu
kimesneye müyesser ide inşâallâhu cezîle müyesser ola âmîn
yâ Rabbe'l-âlemîn.

The Construction of Rabia as an Eastern Woman in *Sinekli Bakkal**

Sinekli Bakkal'da Rabia'nın Doğulu Bir Kadın Olarak İnşası

Beyhan Uygun Aytemiz¹ 

Abstract

Halide Edib Adivar's novel *Sinekli Bakkal*, originally written in English in 1935 under the title *The Clown and His Daughter* and published in Turkish in 1936, is one of the significant works of Turkish literature from the Republican era. The novel portrays Istanbul during the reign of Sultan Abdulhamid II through vivid scenes and draws attention, with its proposed "solutions" to the East-West conflict—a central theme of modernization literature that began with the Tanzimat period. The work opens the doors of the Eastern reality, especially that of the Eastern woman who has long fascinated the Western imagination, to the Western world. It does so by providing many details about the social life of the time, particularly through the descriptions of the formation of daily life, as exemplified by the lifestyle of the character Rabia. This study will first examine critical readings of *Sinekli Bakkal* to understand how the main character Rabia has been perceived. Then it will question the instruments Halide Edib utilizes to construct Rabia as an Eastern woman. To this end, the construction of Rabia's personality will be uncovered through an examination of the traits she inherits from her mother and father. In addition to the living conditions of her family and her neighborhood Sinekli Bakkal, her interactions with the mansion and palace circles as well as with the musician Peregrini, will be analyzed. The study aims to discuss how Halide Edib, through the character of Rabia, attempted to present an image of the Eastern woman to both Western and Eastern readers.

Keywords: Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, The East-West conflict, Eastern woman, Orientalism.

Öz

Halide Edib Adıvar'ın (1882-1964) 1935 yılında *The Clown and His Daughter* adıyla İngilizce olarak kaleme aldığı, 1936'da da Türkçe olarak yayımladığı romanı *Sinekli Bakkal*, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yapıtlarındandır. II. Abdülhamit dönemi İstanbul'unu canlı tablolarla yansıtan ve Tanzimat'la birlikte başlayan yenileşme edebiyatının temel konularından biri olan Doğu-Batı sorununa getirdiği "çözüm" önerileriyle dikkat çeken yapıtın, dönemin sosyal yaşamına ve özellikle Rabia'nın şahsında temsil edilen kadının gündelik yaşamının biçimlenişine ilişkin pek çok detayla Doğu'nun ve Batılı muhayyileyi hayli meşgul eden Doğulu kadının "gerçekliği"nin kapılarını Batı dünyasına araladığı söylenebilir. Bu incelemede öncelikle *Sinekli Bakkal* hakkında yapılan eleştirel okumaların sunduğu veriler ışığında romanın ana karakteri Rabia'nın nasıl algılanageldiği açığa çıkarılacak, sonrasında da Doğulu bir kadın olarak Rabia'nın nasıl kurgulandığı sorgulanacaktır. Bu amaçla, öncelikle Rabia'nın kişiliğinin nasıl inşa edildiği, anne ve baba tarafından tevarüs ettiği özelliklerin irdelenmesi yoluyla açığa çıkarılacaktır. Rabia'nın içine doğduğu ailedeki ve *Sinekli Bakkal*'daki yaşam koşullarının yanı sıra, konak ve saray çevresiyle ve müzisyen Peregrini'yle olan ilişkisi incelenecek ve Halide Edib'in, Rabia'nın şahsında gerek Batılı gerekse Doğulu okurlarına nasıl bir Doğulu kadın imgesi sunmayı denediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Doğu-Batı meselesi, Doğulu kadın, Oryantalizm.

Atıf/Citation: Uygun Aytemiz, B. (2025). The construction of Rabia as an eastern woman in *Sinekli Bakkal*. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 159-180. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.177>

* This article is an expanded version of the paper that was presented in Turkish at the "2nd International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences" held in İstanbul on June 18-19, 2019.

¹ Assist Prof., İstanbul Arel University, beyhanaytemiz[at]arel.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9403-9760.

Extended Abstract

Halide Edib Adıvar's (1882, Istanbul-1964, Istanbul) novel *Sinekli Bakkal*, originally written in English in 1935 under the title *The Clown and His Daughter* and published in Turkish in 1936, is one of the most important works of Turkish literature from the Republican era. This work, a product of the years the author spent abroad, focuses on the life of the main character Rabia during a period set against the backdrop of the era of Abdülhamit II. It paints a panorama of Istanbul of that time through the lives of the residents of Sinekli Bakkal Street, where Rabia was born and raised, and the characters who became part of Rabia's life.

Sinekli Bakkal has been extensively studied and analyzed concerning the data it provides on the East-West conflict, a central theme in the Turkish novel, particularly since the Tanzimat period. In this context, the symbolic union of Rabia and the musician Peregrini, who embraced Islam and adopted the name Osman, has been interpreted as Halide Edib's proposed resolution to the East-West conflict. However, without first examining how the character of Rabia, who stands at the center of the narrative, is constructed –along with her interpersonal relationships and, more specifically, the nature of her relationship with Peregrini– it is difficult to clearly determine how Halide Edib structures the East-West dynamic in *Sinekli Bakkal*.

To reveal Rabia's personality traits, it is essential to examine how her parents –Kız Tevfik and Emine, the daughter of Imam Hacı İlhami Efendi– are portrayed in the novel, as she was born from their short-lived marriage. It is essential that she is portrayed as the daughter of Emine, an avaricious and unloving woman raised by an imam with strict rules, who built her life on the fear of hell, and Tevfik, a pure and virtuous meddah (public storyteller) who knew how to enjoy life and would sacrifice himself for his friends when necessary. Rabia's personality is shaped by the traits she inherits from her mother and father, making it essential to examine their influence on her character. In the absence of her father, Rabia grows up with her mother and grandfather in an environment dominated by the strict Islamic conservatism embodied by her grandfather. Imam Hacı İlhami Efendi is not only a greedy, money-loving, and stingy man but also enforces a rigid and austere interpretation of religion. İlhami Efendi instills fear in those around him with his terrifying depiction of the afterlife and his portrayal of a "Qahhar" creator (the One whose vengeance none can withstand), a worldview his daughter Emine mirrors closely. Living under the dominance of these two figures, Rabia experiences life as an ordeal. However, her world takes on a brighter and more joyful turn when her exiled father, Tevfik, who had been sent to Gallipoli, is pardoned and returns to Istanbul. Upon learning from Sabiha Hanım, the wife of Selim Pasha –the apprehensive Minister of Police Command Forces– that Tevfik, whom she has never met, has returned from exile, Rabia feels an irresistible pull toward her father's grocery store. As a result, father and daughter, along with Tevfik's acquaintance, Cüce (Dwarf) Rakım, settle down to live together.

On the other hand, the involvement of her grandfather, Imam Hacı İlhami Efendi, followed by Mevlevi Vehbi Dede, who is portrayed as the embodiment of love and tolerance, in Rabia's education plays a crucial role in shaping her personality. The traits she inherits from her mother and grandfather lay the foundation for her "asceticism" and "abstinence", as well as her stubborn and strong-willed nature. However, with their love and tolerance, Tevfik and Vehbi Dede introduce a new dimension to her life, one characterized by warmth and acceptance. Within this framework, Rabia is ultimately constructed as the ideal synthesis of the East's contradictory mental climate, shaped by the tension between rigid discipline and compassionate wisdom.

As a writer keenly aware of the Orientalist consciousness that shapes the West's perception of the East –particularly the Eastern woman– Halide Edib, with her deep familiarity with Western civilization, can be seen as engaging in a serious reckoning with the stereotypical image of the Eastern woman in the Western imagination. Through Rabia, she challenges and undermines the long-standing Orientalist cliché that depicts Eastern women as submissive, passive, and veiled in mystery. Instead of conforming to these tropes, Rabia emerges as a strong-willed, disciplined, and capable character who is deeply rooted in her own culture yet possesses an inner autonomy that defies Western stereotypes. In Edward W. Said's (2013) seminal work, *Orientalism* is characterized as "the exploratory branch of colonialism", a concept that frames the West's efforts to Orientalize the East as a means of justifying its presence and dominance in the region. Within this framework, the Westerner, through literature, art, and intellectual discourse, constructs the East in a negative light, positioning it as the irrational, regressive, and emotionally driven counterpart to the rational, progressive, and civilized West. This binary opposition not only reinforces the perception of the East as stagnant and backward but also serves as a tool of power, shaping how the West defines itself in contrast to an imagined "Other". This ideological framework establishes the legitimate foundation for Western governance over the East, effectively resulting in its exploitation. Among the many works produced by Western travelers, painters, and writers, the Eastern woman and her way of life hold a particular fascination. In these representations, the status of women in Eastern societies is often used as a benchmark to highlight the East's perceived underdevelopment and backwardness. The harem, constructed as an eroticized and exoticized "realm of pleasure and indulgence", is an inseparable part of the Westerner's fantasy of the East. In this context, the life of Kanarya, who is raised in Selim Pasha's mansion to be presented to the palace, the conflict between Sabiha Hanım and her daughter-in-law Dürnev, who undertake Kanarya's training, the conditions under which Kanarya's marriage to Nejat Efendi take place, and the life she leads serve as a contrast to the relatively "free" life Rabia leads in *Sinekli Bakkal*. Compared to the women whose lives are "vainly" consumed, Rabia is portrayed as a character who represents local and national values, as a woman who works, produces, reads, and can make her own choices freely. Thus, Rabia

of *Sinekli Bakkal*, through the life she leads, the education she receives, and her existence in both the public and private spheres, diverges from the image of the Eastern woman imposed by the Orientalist imagination.

On the other hand, the marriage between Rabia and Peregrini has often been interpreted as Halide Edib's proposed solution to the East-West dilemma; however, it can be said that the love and marriage relationship between the two has divided critics. Berna Moran (1998) criticizes Halide Edib's proposed solution to the East-West conflict through the Rabia-Peregrini marriage, arguing that the love relationship between the two is implausible, while Cevdet Kudret and İnci Enginün accept this relationship as an inherent of the novel. Whether this marriage truly corresponds to a synthesis, or even whether Halide Edib was in search of a synthesis at all, can be determined by examining which side outweighs in their marriage. Peregrini's conversion to Islam and adoption of the name Osman to marry Rabia, his willingness to live under her conditions in *Sinekli Bakkal* –despite the difficulties he sometimes faces– and his choice to renovate and settle in the house where Rabia was born and raised after Hacı İlhami Efendi's passing, all establish him as the one making sacrifices in their relationship. However, it should not be forgotten that Rabia's life in a poor back street of Istanbul with all its authenticity attracts Peregrini, who comes from a rich and noble family, and who, under the influence of his mother, a devout Catholic, was a priest in his youth, but was later excommunicated. The Eastern way of life –especially the love, tolerance, and humanism found in Rabia's home and surroundings, as well as in the teachings of Vehbi Dede– ultimately enables this disillusioned Westerner to reconnect with the divine.

Halide Edib, through the world she constructs around Rabia, opens the doors to the “private” living spaces of women from different social classes in the East through Rabia's experiences, which begin in her grandfather's house in *Sinekli Bakkal*, extend to Selim Pasha's mansion, and then to the waterfront mansions along the Bosphorus. Through intricate details of social life, particularly as embodied by Rabia's daily experiences, *Sinekli Bakkal*, which captures the dynamic atmosphere of Istanbul during the reign of Abdülhamit II, and attracts attention with its “solutions” addressing the East-West problem –an essential theme in the modernization literature initiated by the Tanzimat era– opens the doors of the East for the West and also serves to unveil the “reality” of Eastern woman, who has long captivated the Western imagination.

Keywords: Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, The East-West conflict, Eastern woman, Orientalism.

Introduction

Sinekli Bakkal, a canonical novel of Halide Edib Adivar (1882, Istanbul-1964, Istanbul), was originally written in English in 1935 with the title of *The Clown and His Daughter*.¹ Published in Turkish in 1936, the novel became one of the most important works of Turkish literature from the Republican era. This work, a product of the years the author spent abroad, focuses on the life of the main character Rabia against the backdrop of the period of Abdülhamit II, while also depicting a panorama of Istanbul of that era through the lives of the residents of Sinekli Bakkal Street, where Rabia was born and raised, and through the lives of some other characters who became part of Rabia's life. Halide Edib presents a plethora of characters, experiences, and lives that reflect her profound yearning for her native city, highlighting both her emotional attachment and the boundaries of her artistic prowess during her time abroad. The work has been extensively studied and analyzed regarding the data it provides on the East-West conflict, a central issue in the Turkish novel since the Tanzimat period. Within this framework, the symbolic marriage of the musician Peregrini, who marries Rabia after being a Muslim and adopts the name Osman, is interpreted as Halide Edib's suggested resolution to the East-West conflict. Recep, born as a result of this marriage, can be considered the embodiment of East-West synthesis. It appears impossible to elucidate Halide Edib's construction of the East-West relationship in *Sinekli Bakkal* without initially examining the characterization of Rabia, the central figure of the text, alongside her interpersonal dynamics and the nature of her relationship with Peregrini.

An Eastern Synthesis: Rabia

To reveal Rabia's personality traits, it is essential to examine how her parents –Kız Tevfik and Emine, the daughter of Imam Hacı İlhami Efendi– are portrayed in the novel, as she was born from their short-lived marriage. It is essential that she is portrayed as the daughter of Emine, an avaricious and unloving woman raised by an imam with strict rules, who built her life on the fear of hell, and Tevfik, a pure and virtuous meddah (public

¹ All excerpts from *Sinekli Bakkal* included in this article were translated by the author of the article.

storyteller) who knew how to enjoy life and would sacrifice himself for his friends when necessary.² Rabia's personality is shaped by the traits she inherits from her mother and father, making it essential to examine their influence on her character. In the absence of her father, Rabia grows up with her mother and grandfather in an environment dominated by the strict Islamic conservatism embodied by her grandfather. Imam Hacı İlhami Efendi is not only a greedy, money-loving, and stingy man but also enforces a rigid and austere interpretation of religion.³ He is so narrow-minded that even the rag doll Rabia eagerly sews with her own hands is deemed unacceptable and thrown into the fire, and she is severely punished for her innocent desire. İlhami Efendi instills fear in those around him with his terrifying depiction of the afterlife and his portrayal of a "Qahhar" creator (the One whose vengeance none can withstand), a worldview his daughter Emine mirrors closely. Living under the dominance of these two figures, Rabia experiences life as an ordeal. However, her world takes on a brighter and more joyful turn when her exiled father, Tevfik, who had been sent to Gallipoli, is pardoned and returns to Istanbul.

Upon learning from Sabiha Hanım, the wife of Selim Pasha –the apprehensive Minister of Police Command Forces– that Tevfik, whom she has never met, has returned from exile, Rabia feels an irresistible pull

² At this point, it is useful to remember the sacrifices Tevfik makes for Selim Pasha's son Hilmi. Tevfik goes to the French Post Office disguised as a woman to collect the documents sent to Hilmi from abroad, but he is caught by a sleuth because of the hair on his hands. Tevfik is interrogated by Muzafer the Eye-Puncher, and despite all the violence he is subjected to, he does not betray Hilmi, whom he knows as a friend, and for this reason he is exiled. Tevfik goes to Damascus with Hilmi, where he helps Hilmi escape to Europe and is sent to Taif as a prisoner.

³ On the other hand, towards the end of the text, Peregrini goes to visit Hacı İlhami Efendi and "[sees] pots and water in them beyond the courtyard. A few sparrows and a pigeon are hopping beneath the Imam's feet.] The friendship of this man, whose faith is his grudge, with birds seems a bit strange to Osman" (Edib Adıvar, 2000, 349). His testimony during his last visit is even more interesting. The Imam, who was too ill to leave his bed, said to Osman, "Give the devil some breadcrumbs." Indeed, there are breadcrumbs on a plate next to his bed, and "[s]parrow, [...] entering through the window, jumps from the window to the cushion with a flick of its little tail, making one feel that whoever is in the room is so accustomed to it that it will not run away" (Edib Adıvar, 2000, 383). By drawing attention to this relationship, Halide Edib favors even Hacı İlhami Efendi, who is negated from the beginning to the end of the text, and by delicately opening the window to his privacy with Peregrini's testimony, she seems to continue to investigate the secret of the mystery called human being.

toward her father's grocery store. As a result, father and daughter, along with Tevfik's acquaintance, Cüce Rakım, settle down to live together. With the support of Selim Pasha, they realize their desire on the condition that Rabia gives her grandfather, İlhami Efendi, the money she earns from reciting the *mawlid* and *Qur'an*. The lines that Peregrini observes on Rabia's face, reflecting both the traces of her past and the marks of her new life, symbolically reveal how the contrasting influences of Emine and Hacı İlhami Efendi, as well as Vehbi Dede, Tevfik, and Rakım –who represent her newfound world– are inscribed upon her visage. In a sense, these marks illustrate how Rabia's personality is shaped:

"Because her old and new life seemed like two layers of civilization superimposed on top of each other, but far from completely destroying each other. The expression on the face of the kid, whose desire to live was trapped inside her like a gunpowder cellar, was not completely erased. [T]he expression was calm and serious. [...] It seemed as if the cheerful mask of her new life had been covered over the sorrowful face of her old life like a transparent silk veil. The combination of these opposite things on that young face constituted the whole mystery, the differentness that worked like magic of this.

*[...] The girl had a tendency towards **asceticism, a spiritual abstinence**, the ability to think quickly and make sound decisions. These were all the result of the hard struggle and strict upbringing of the early years and the accumulation of hereditary influences from Imam and Emine. She had inherited many strong things from her mother, whom she hated so much" (Edib Adıvar, 2000, pp. 110-112, emphasis by the author).*

Similarly, the involvement of Rabia's grandfather, Imam Hacı İlhami Efendi, followed by Mevlevi Vehbi Dede, who is portrayed as the embodiment of love and tolerance, in Rabia's education plays a crucial role in shaping her personality. The traits she inherits from her mother and grandfather lay the foundation for her "asceticism" and "abstinence" (Edib Adıvar, 2000, p. 112), as well as her stubborn and strong-willed nature. However, with their love and tolerance, Tevfik and Vehbi Dede introduce a new dimension to her life, one characterized by warmth and acceptance. Within this framework, Rabia is ultimately constructed as the ideal synthesis of the East's contradictory mental climate, shaped by the tension between rigid discipline and compassionate wisdom.

Growing up away from her father and under the oppressive upbringing of her grandfather and mother, Rabia soon gains recognition from her grandfather for the talent she inherited from her father –a talent he, of course, would never admit came from Tevfik. She is raised as a *hafız* (one who knows the *Qur'an* by heart) and becomes one of Istanbul's renowned reciters from a young age. Thanks to this talent, she catches the attention of Sabiha Hanım and begins frequenting Selim Pasha's mansion. Life in this mansion opens the doors to a new world for Rabia, allowing her to become a student of Vehbi Dede, meet Peregrini, and engage in the intellectual discussions of Young Turk Hilmi and his friends.

After recognizing Rabia's potential, Selim Pasha's son, Hilmi, suggests introducing her to the talented musician Peregrini so she can become a world-class musician. However, it is Peregrini who ultimately resolves the conflict between the father, who wishes to entrust Rabia's training to Vehbi Dede, and his son, who envisions a different path for her. Upon meeting Rabia for the first time, Peregrini immediately notices how different she is from the European-style, wealthy girls he usually teaches: "They were all like straw-paper copies of European children, whereas this girl, with her three tight auburn braids, her fair face, and her chickpea-colored scarf, is a local example brought into being by the *centuries-long evolution/perfection of the civilization and culture of the city Istanbul!*" (Edib Adivar, 2000, pp. 72-73, emphasis by the author) Although deeply moved by her talent, Peregrini, who considers Rabia a symbol of Eastern civilization, says: "No, give to Caesar what belongs to Caesar [as an idiom "Give the devil his due"], and what belongs to Allah should be given to Allah... I belong to Caesar's clan; I belong to Satan's clan. The child belongs to Allah, let her stay where she is" (Edib Adivar, 2000, p. 76). Thus, he leaves Rabia's training to Vehbi Dede. The prudence he displays here is remarkable and foreshadows the stance he will adopt toward the East/Easterner throughout the text. Eastern life –especially the love, tolerance, and humanism found in Rabia's home and surroundings, as well as in Vehbi Dede's teachings– will also allow this disillusioned Westerner to reunite with the Creator.

On the Side of the East in the Eternal Conflict

Halide Edib's early novels, such as *Raik'in Annesi* (1909), *Seviyye Talip* (1910), *Handan* (1912) and *Son Eseri* (1913), predominantly explore themes of individual love and psychological depth, particularly through their central female characters. In these works, the primary focus is on the love experiences and emotional struggles of women, highlighting their inner conflicts, societal limitations, and aspirations. As a writer actively engaged in women's rights debates during the Second Constitutional Era, Halide Edib uses these characters to construct and define the "ideal woman". These women are often depicted as strong, self-aware, and intellectually engaged, balancing Western education and refinement with a commitment to national values. This duality reflects the broader cultural and ideological shifts in Ottoman-Turkish society at the time, where modernization and tradition were in constant negotiation. Through her early works, Edib not only documents the struggles of women seeking autonomy but also imagines what an empowered yet culturally rooted female identity might look like within the changing social landscape of the late Ottoman period. In Berna Moran's words, these women are, "[...] above all, women who have a strong personality, who defend their rights, who have received Western upbringing, but who do not seek Westernization in clothing, who are talented in a branch of art such as painting or music, who speak a foreign language, who are cultured and attractive" (1998, p. 119, translation by the author). Especially in *Yeni Turan* (1912), *Ateşten Gömlek* (1922) and *Vurun Kahpeye* (1923), Halide Edib shifts her focus from individual love stories to the construction of a "new ideal woman", shaped by the political and social conditions of the era. These novels reflect the impact of the National Struggle on women's roles, emphasizing their active participation in the public sphere. The ideal women in these novels –such as Kaya, Ayşe, and Aliye– are portrayed as strong, patriotic characters who fight for independence as "sisters". They transcend traditional gender roles and become symbols of national resistance, standing side by side with men as teachers, nurses, and warriors. Their sexual identities are downplayed in favor of their role as "sisters in arms", reinforcing the idea that women's true value lies in their service to the nation. In particular, *Ateşten Gömlek's* Ayşe

is glorified through associations with the flag, dignity, and homeland, becoming a symbol of the nation's struggle for independence.⁴ In terms of their characteristics, Edib Adivar's "ideal women" can be described as the "women who are both Westernized and adhere to their national values, who are both educated and free, and who are meticulous about dignity and strong in their morals" (Moran, 1998, p. 119, translation by the author). Given this background, how can we interpret the following scene from *Sinekli Bakkal*, where the main character Rabia and Handan, engage in a confrontation?

Sometime after their marriage, Rabia and Peregrini go out to Beyoğlu, the Westernized, cosmopolitan center of Istanbul, together. This scene holds a significant position in the novel. Through this visit to Beyoğlu by her characters, Halide Edib extends a salutation to Handan, the main character of one of her first novels, and through the encounter between Rabia and Handan –it should be remembered that there is no acquaintance between the two– Handan and her niece are positioned as the object of a critical discourse from Rabia's perspective:

"Ahead of them, two young women approached them, walking as if they were staggering on their high heels. Their chador skirts were tight, their capes short, their veils thin. They both greeted Osman as they passed.

- Who are they, Osman?

- Asım Bey's daughter Handan, Hüsnü Pasha's wife. The other is her niece.

- How much they have tried to resemble European women. Rakım imitates a monkey better than they imitate European women.

- Are you jealous, dear Rabia?

- Who? Me? Hah ha...

The truth was that she was obviously not jealous. She thought herself too superior to even entertain the idea of comparing herself to them. She had looked at them like a jeweler looks at false diamonds that are being passed off as genuine diamonds" (Edib Adivar, 2000, p. 340).

⁴ For a detailed discussion, see Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (A. Bora et al. Trans.). Metis Yayınları; Uygun-Aytemiz, B. (2001). *Halide Edib-Adivar ve feminist yazın*. (Unpublished Master's Thesis). Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences.

It is interesting that this encounter has largely escaped the attention of critics analyzing *Sinekli Bakkal*. This moment is significant because it exemplifies the evolution of Halide Edib's views on women's freedom and the relationship between Westernization and womanhood from *Handan* (1912) to *Sinekli Bakkal* (1936). In *Handan*, the titular character is conceived as the "ideal woman". However, in *Sinekli Bakkal*, Rabia is positioned as her opposite, representing an alternative model of ideal womanhood –one that is deeply rooted in Eastern values and Islamic tradition. By framing Rabia as an "other" to Handan, Halide Edib criticizes the type of women who strive to imitate European lifestyles, reducing them to mere "false diamonds", imitations of true value rather than the authentic brilliance she ascribes to Rabia. This shift in perspective reflects a broader ideological transformation in Edib's thought, moving from an earlier belief in Westernized female empowerment to a later vision in which women's strength and dignity are tied to their adherence to cultural and spiritual heritage rather than external Western influences.⁵

As a writer keenly aware of the Orientalist consciousness that shapes the West's perception of the East –particularly the Eastern woman– Halide Edib, with her deep familiarity with Western civilization, can be seen as engaging in a serious reckoning with the stereotypical image of the Eastern woman in the Western imagination. Through Rabia, she challenges and undermines the long-standing Orientalist cliché that depicts Eastern women as submissive, passive, and veiled in mystery. Instead of conforming to these tropes, Rabia emerges as a strong-willed, disciplined, and capable character who is deeply rooted in her own culture yet possesses an inner autonomy that defies Western stereotypes.

⁵ At this point, there is a striking difference between the English and Turkish versions of the text. In *The Clown and His Daughter*, published in 1935, the women encountered in Beyoğlu are not Handan and her "niece". In the English text, Halide Edib constructs this moment of encounter as follows: "The people took them for a provincial couple. She laughed as she pointed to three young women who came towards them wobbling on high heels. They were elaborately made-up, and wore very short capes and very tight skirts. All three nodded to Osman and passed on. "Who are they?" she asked. "Pupils of mine; rather pretty, eh?" He watched her face for a sign of jealousy. It was full of scorn. "Uncle Rakim imitates monkeys better than they ape European women" (Edib, 1935, p. 284). At this point, the author's critical view of her own authorship, which she opens the door to readers who are familiar with her work, is striking.

In Edward W. Said's (2013) seminal work, orientalism⁶ is characterized as "the exploratory branch of colonialism", a concept that frames the West's efforts to Orientalize the East as a means of justifying its presence and dominance in the region. Within this framework, the Westerner, through literature, art, and intellectual discourse, constructs the East in a negative light, positioning it as the irrational, regressive, and emotionally driven counterpart to the rational, progressive, and civilized West. This binary opposition not only reinforces the perception of the East as stagnant and backward but also serves as a tool of power, shaping how the West defines itself in contrast to an imagined "Other". This ideological framework establishes the legitimate foundation for Western governance over the East, effectively resulting in its exploitation. Among the many works produced by Western travelers, painters, and writers, the Eastern woman and her way of life hold a particular fascination. In these representations, the status of women in Eastern societies is often used as a benchmark to highlight the East's perceived underdevelopment and backwardness. The harem, constructed as an eroticized and exoticized "realm of pleasure and indulgence", is an inseparable part of the Westerner's fantasy of the East. In this context, the life of Kanarya, who is raised in Selim Pasha's mansion to be presented to the palace, the conflict between Sabiha Hanım and her daughter-in-law Dürnev, who undertake Kanarya's training, the conditions under which Kanarya's marriage to Nejat Efendi takes place, and the life she leads serve as a contrast to the relatively "free" life Rabia leads in Sinekli Bakkal. Compared to the women whose lives are "vainly" consumed, Rabia is portrayed as a character who represents local and national values, as a woman who works, produces, reads, and can make her own choices freely. Thus, Rabia of *Sinekli Bakkal*, through the life she leads, the education she receives, and her existence in both the public and private spheres, diverges from the image of the Eastern woman imposed by the Orientalist imagination.

⁶ In its most general definition, "Orientalism (Fr. orientalisme), as a way of thinking and a field of specialization, includes, firstly, the variable historical and cultural relationship between Europe and Asia; secondly, the scientific discipline in the West, which, since the first half of the XIX century, refers to the specialization in the study of various Eastern cultures and traditions; and thirdly, ideological assumptions, images and imaginary illustrations about the region of the world referred to as the East" (Bulut, n.d.). Oryantalizm. <https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>, translation belongs to the author.)

She is a determined and independent woman who has contributed to her family's livelihood through her art since childhood, has the will to shape her life as she desires, makes her own choices in relationships with men, and directs her romantic affairs. Without emphasizing her sexual identity, she captivates those around her. She is strong enough to put Sabit Beyağabey, the bully and head firefighter of Sinekli Bakkal, in his place when necessary, earning his respect. In her flirtation with Bilal, the nephew of Selim Pasha's chief gardener, she maintains full control "with all her purity". She resolutely rejects the marriage proposal of Galip Bey, a friend of Hilmi, whom everyone considers an unmissable match. And she ultimately captivates Peregrini, an intellectual musician in his forties, proving herself to be a woman of strong will and freedom.

The Story of a Love / Marriage

The marriage between Rabia and Peregrini has often been interpreted as Halide Edib's proposed solution to the East-West dilemma; however, it can be said that the love and marriage relationship between the two has divided critics. Berna Moran argues that their romantic relationship is not sufficiently "developed" and considers it a "weak aspect of the novel". According to him, the love between the characters is far from being "convincing"; "we cannot really find in the novel the passion that could make the noble pianist accept Islam and a neighborhood life" (1998, p. 134). On the other hand, Cevdet Kudret interprets this union with the phrase "thus, the West and the East are united", while İnci Enginün expresses that "the marriage of Rabia and Osman (Peregrini), who embody the positive elements of both worlds, constitutes the first step towards a synthesis" (Cited in Moran, 1998, pp. 131-132). Briefly, Berna Moran, who states, "To be honest, I don't think we are talking about a synthesis of East and West" (1998, p. 132), criticizes Halide Edib's proposed solution to the East-West conflict through Rabia and Peregrini's marriage, arguing that their romantic relationship is far from convincing. In contrast, Cevdet Kudret and İnci Enginün accept this relationship as an inherent reality of the novel.

Whether this marriage truly corresponds to a synthesis, or even whether Halide Edib was in search of a synthesis at all, can be determined by

examining which side outweighs in their marriage. To this end, the construction of the Rabia-Peregrini relationship must be analyzed from their first encounter to the realization of their marriage, as well as the resolution of conflicts over their shared living space after marriage, leading up to the birth of their son, Recep.

One evening in the fourth year of her attendance at the mansion, Selim Pasha asks Rabia, “How about withdrawing from the shop now, Ablâ?” (Edib Adivar, 2000, p. 139). Through Pasha’s thoughts, Rabia’s physical traits, as well as her personality, are presented in comparison to those of the other women living in the mansion:

“What could he say? How could he tell her that she had grown up, that she had become beautiful, that she was now a danger for the young men of the neighborhood? Though, in truth, this was something that could be said to this girl. In her deep voice, in her stubborn nature, there was the balance and strength of a man who had been properly raised. How different she was from the women Pasha was used to seeing in the mansion—women who constantly displayed their femininity, who tried to exploit it. Yet, she possessed a charm that pleased both the eye and the heart. Without embellishment, without blush, without powder, without kohl! There was a certain elegance in her tightly braided hair. Her narrow hips, like those of a boy, the subtle, unassuming curves of her shoulders and chest—all of these gave her the wild allure of a young rose sapling” (Edib Adivar, 2000, p. 139).

At the age of fifteen, the issue of Rabia’s marriage has begun to occupy those around her. She is aware of the effect her changing body has on others, and beyond that, she is beginning to sense new desires and inclinations, which first draw her toward Bilal, with whom she has previously clashed. It is clear that her ease in their relationship surprises Bilal and, more than that, unsettles him; however, the narrator explains Rabia’s agency through her innocence. On the other hand, Bayram Ağa, who has different ambitions for his nephew –seeing such upward mobility as natural within the unique democratic structure of the Ottoman system and at the very least envisioning Bilal as the son-in-law of a Selim Pasha– is disturbed by their growing closeness. His confrontation with Selim Pasha and the

latter's response to his words are particularly noteworthy. Bayram Ağa's intervention abruptly cuts off Rabia's relationship with Bilal; Bilal is sent off into his new life, accompanied by the echoes of Rabia's voice calling out "*Aman Bilal Oğlan*" [Oh, Bilal Boy] throughout the mansion and Sinekli Bakkal Street, as he prepares to marry Pasha's daughter, Mihri. Bayram Ağa has achieved his goal. His nephew, whom Selim Pasha deemed suitable to send to Galatasaray Sultani for education, has now become the pasha's son-in-law. However, what appears to be a victory for Bayram Ağa is, in reality, a loss, as made clear through Selim Pasha's thoughts. He reflects that if "that brave, that clever, that charming Rabia" harbored even the slightest affection for Bilal, then he "would have certainly brought them together [...]. The first right of choice belongs to Rabia" (Edib Adıvar, 2000, p. 159). His decision to take Bilal as his son-in-law would only come after learning of Rabia's feelings for him.

Rabia's marriage also occupies the residents of Sinekli Bakkal Street. Through her encounter with Sabit Beyağabey, who stands against her to put her in her place for defying the neighborhood's traditions with her very existence, it becomes clear that Rabia cannot unite her life with any man from her own class. Neither Bilal nor Sabit Beyağabey, the neighborhood's ruffian, is her equal. After all, as previously mentioned, Rabia is the finest example of the evolution of a civilization, manifested in the backstreets of Istanbul. This is also embodied through Bilal's perception of her: "Rabia, for him, was *a kind of symbol of a mature and prosperous city that he both resented and adored. He could feel in his very bones that the uniqueness in her speech and gaze was the work of a sophisticated civilization developed over centuries*" (Edib Adıvar, 2000, p. 152, emphasis by the author). This young man from Rumelia wishes to take Rabia as his wife, seeing her as the epitome of the civilization she symbolizes. However, it is evident that a character as distinguished as Rabia –who has internalized not only the influence of her father Tefvik but also the values represented by her grandfather, mother, and, on a higher level, Vehbi Dede– can only be the "partner" of an artist like herself.

In fact, the first clues that Rabia has fallen for Peregrini emerge when she asks Sabiha Hanım whether a Muslim girl can marry a non-Muslim man. Following Pasha's conversation implying that Rabia has reached the age of

seclusion, during one of their “now concert-like lessons” in Hilmi’s room, Peregrini, “while gazing at Rabia almost without seeing her, suddenly realize[s] that the head which once barely reached the piano four years ago now looks over the room from above it. Struck by an unexpected truth, he [is] overcome with excitement.” Noticing the newfound gaze in the pianist’s eyes, “Rabia’s cheeks take on the hue of a rare, aged wine.” At this pivotal moment in their relationship, when they first discover each other with new eyes as “man” and “woman,” Rabia “understands that Peregrini has suddenly realized she has grown up, that she is now a woman, and feels the same strange sense of shame that Adam must have felt when he first saw himself naked in the Garden of Eden.” Inside the pianist, meanwhile, “the feeling of sin that befalls a man who enters a sacred temple with unclean feet” suddenly arises, so much so that his eyes instinctively search for a refuge in Vehbi Dede (Edib Adivar, 2000, pp. 141-142).⁷

The introduction of Tevfik’s second exile immediately after the scene where Rabia and Peregrini first confront each other as “man” and “woman” serves a functional purpose in the narrative structure. In the absence of her father, Rabia is drawn into a new social environment through Vehbi Dede and Peregrini, both of whom take it upon themselves to protect and guide her. Following Selim Pasha’s mansion, the doors of the waterside mansions belonging to Second Chamberlain Satvet Bey and Kanarya’s husband, Sultan’s nephew Nejat Efendi, also open to her. Through this, Rabia gains the opportunity to witness the lifestyle of the upper class, even that of the palace itself. The contrast between the life Rabia leads in

⁷ Halide Edib’s choice to refer to the parable of Adam and Eve in order to structure Rabia’s feelings while constructing this scene is interesting. According to the parable both in *the Torah* and *the Qur’an*, Adam and Eve, who are placed in the Garden of Eden, will be able to enjoy all the blessings of paradise except the fruit of a single tree. However, *the Torah* refers to this tree as “the tree of knowledge of good and evil” and the “serpent” tempts Eve with the promise that if they eat the fruit of the tree, their eyes will be opened and they will become like Allah by knowing good and evil (2, 17). In *the Qur’an*, the name of the tree is not mentioned and, the promise of the “devil” is that they will stay in paradise forever if they reach for the “forbidden fruit”. In this framework, the fact that the female subject of the scene is equipped with the embarrassment of Adam, who knows his nakedness, and the male subject is equipped with “the sense of sin of the man who enters the worshipping place with dirty feet” shows how the agent / subject relationship is produced in the case of Rabia-Peregrini.

Sinekli Bakkal with her father and Cüce Rakım and the social structures of women in mansions and palace circles provides Halide Edib with a means to present the living conditions of an Eastern woman to her readers, setting aside, of course, the harem system of the upper classes.

The fact that Rabia and Peregrini's marriage takes place after Peregrini loses his mother signifies that the Italian musician, following this loss, is fully prepared to sever his ties with the world into which he was born, marking his sense of "homelessness". At this very moment, Rabia and the environment in which he has spent years witnessing her growth offer him a new "home" where he can take root. On the other hand, their relationship is explored from multiple angles, countering criticisms that it lacks depth or merely represents Halide Edib's simplistic resolution to the East-West dilemma. Rabia's fears –especially after marriage– of losing Peregrini or being abandoned by him, as well as her attempts to almost monopolize her husband, are skillfully portrayed. Through this, Rabia's psychology is intricately developed, adding depth to her character. Peregrini's conversion to Islam and adoption of the name Osman in order to marry Rabia, his willingness to live under her conditions in Sinekli Bakkal –despite the difficulties he sometimes faces– and his choice to renovate and settle in the house where Rabia was born and raised after Hacı İlhami Efendi's passing, all establish him as the one making sacrifices in their relationship. However, it should not be forgotten that Rabia's life in a poor back street of Istanbul with all its authenticity attracts Peregrini, who comes from a rich and noble family, and who, under the influence of his mother, a devout Catholic, was a priest in his youth, but was later excommunicated. In the scene where Peregrini confronts Cüce Rakım, he says:

"No, I am not a Muslim. You know those priests who retreat into monasteries? I am one of them. But now, I am more of a Muslim. I have been living among you for fifteen years. Language, religion, nationality are nothing but the spiritual atmosphere of people. The spiritual atmosphere of the West is too cold for me, I seek tranquility and healing in the climate of the Orient..." [...] "I belong to no religion. But if I were to adopt one, it would undoubtedly be Islam. I find the individual shaped by the Islamic community closer to myself" (Edib Adıvar, 2000, pp. 108-09).

His words reveal why he ultimately favors the East in his comparison between the West and the East. The warmth and sincerity of human relationships in the East become the primary elements that attract the artist, offering him a sense of belonging and emotional refuge.

Through Rabia in *Sinekli Bakkal*, Halide Edib subverts the image of the Eastern woman that is often constructed as the “other” in many Western Orientalist texts. In Rabia’s character, she portrays a woman who is strong-willed, resolute in her choices, capable of influencing and transforming the man in her life, guiding his decisions, and even making him submit to her own will. Indeed, this woman is positioned as a wife who not only renames the man but also rebirths him defining the conditions of his new life. More importantly, this woman –contrary to the frequent depictions in Orientalist texts– removes the Western man’s authority to represent the East and the Eastern world. Through her, Halide Edib illustrates that the voice of the Eastern world can only truly be heard through the East itself, emphasizing the autonomy and agency of the Eastern subject. In this context, it is not surprising that Rabia is the one who finds the melody Peregrini has been searching for in his composition “The Enchanted Well”. During their first visit to Rabia’s grandfather’s house with her after his death, Osman observes this house, which he has previously visited to get to know and help the Imam, with a new perspective in the light of his wife’s experience of the house. He decides to name the opera “The Enchanted Well”, in which he tries to describe the essence of the East and the Eastern experience, after Rabia takes him by the hand and drags him to the “well beneath the arch of a cobwebbed, dark hearth” where she says, “If you draw forty buckets of water after midnight, on the fortieth one, a fairy will appear and bring treasures” (Edib Adivar, 2000, p. 405). In this visit, when Rabia enters the room where she once slept with her mother and begins rocking the cradle, singing a lullaby, she realizes that she is pregnant: “And a new life, still shapeless in Rabia’s womb, slowly stirred. Very lightly, almost imperceptibly so... A tiny, frightened droplet of life wanting to hide! Rabia’s heart raced. She knew she was pregnant” (Edib Adivar, 2000, 406). These two “works” that have begun to ferment in Peregrini’s mind and Rabia’s womb –as Rabia aptly puts it, “[t]he boy I will give birth to will be named Recep, and the child that Osman will give birth to will be named The Enchanted Well” (Edib Adivar, 2000, p. 433)– intertwine the torturous creative processes of both artists.

Towards the end of her difficult pregnancy, Rabia becomes a witness to the life experience of İkbâl Hanım, the wet-nurse of Satvet Bey, the Second Chamberlain, who comes to visit her. This elderly Circassian woman tells Rabia how they fled the Russian oppression in the Caucasus and settled near Sapanca, how she was left alone with her three-month-old son Toktamış because her husband was martyred in the Russo-Turkish war, and how she was “sold” to the waterside mansion, leaving her own son behind to be a wet-nurse to the Chamberlain who had lost his mother. The impact of this experience on Rabia is expressed in the words “Captivity is a very ugly thing... To separate a mother from her child like that... What cruelty!” (Edib Adivar, 2000, p. 434) The young woman, who has resolved to give birth to her child despite the risks, becomes a witness to the sounds coming from Osman’s room after İkbâl Hanım leaves. The musician, working on “The Enchanted Well”, is unable to find the notes for the song of the fairy emerging from the well is supposed to sing. When Rabia discovers the melody for the fairy’s song and shares it with her husband, she feels the peace of delivering “a precious legacy to its rightful owner.” This moment also marks a shift in Peregrini’s perception of their relationship: “He looked at Rabia with an entirely new expression in his eyes. Until now, he had never felt so deeply and clearly the presence behind the flesh and bone of the girl’s body. She was not just his lover, his wife. She was his eternal companion, understanding life as he did” (Edib Adivar, 2000, p. 438).

Conclusion

In her work *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (*Halide Edip Turkish Modernization and Feminism*), Ayşe Durakbaşa analyzes Halide Edib’s correspondence with Grace Ellison, quoting the following anecdote:

“I asked Halide Hanım, perhaps the most active and famous of Turkish women, on behalf of one of our leading suffragette societies, how we, as English women, could help Turkish women in their progress. ‘Tell them,’ she said to me, ‘to rid themselves of the misunderstood word ‘harem,’ and refer to us as women living in ‘Turkish homes.’ Tell them to try to dispel the disgusting atmosphere that word has imposed on our lives. Tell them to explain how we truly live’” (quoted from Ellison by Durakbaşa, 2000, p. 209, translation by the author).

It can be said that the author, who requested Grace Ellison to “narrate how they truly lived”, personally took on the task of narrating this “truth” through Rabia’s life story. Halide Edib opens the door to the “private” living spaces of women from different social classes of the East through the world she constructs around Rabia and Rabia’s experience that begins in her grandfather’s house in Sinekli Bakkal and extends to Selim Pasha’s mansion and then to the waterside mansions on the Bosphorus. Through intricate details of social life, particularly as embodied by Rabia’s daily experiences, *Sinekli Bakkal*, which captures the dynamic atmosphere of Istanbul during the reign of Abdülhamit II, and attracts attention with its “solutions” addressing the East-West problem –an essential theme in the modernization literature initiated by the Tanzimat era– opens the doors of the East for the West and also serves to unveil the “reality” of Eastern woman, who has long captivated the Western imagination.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir

References/Kaynaklar

- Bulut, Y. (n.d.). Oryantalizm. <https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>.
(Date of Access: 26.02.2024)
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib Türk modernleşmesi ve feminizm*. İletişim Yayınları.
- Edib, H. (1935). *The clown and his daughter*. George Allen & Unwin Ltd.
- Edib Adıvar, H. (2000). *Sinekli bakkal*. Özgür Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (A. Bora et al. Trans.). Metis Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâli*. (2014). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutsal Kitap*. (2016). Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları.
- Moran, B. (1998). *Türk romanına eleştirel bir bakış I*. İletişim Yayınları.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları*. (B. Ülner, Trans.). Metis Yayınları.
- Uygun Aytemiz, B. (2001). Halide Edib-Adıvar ve feminist yazın. (Unpublished master's Thesis). Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences.

Kadınlarda İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik ile Yakın İlişkilerde Flört Şiddetine Yönelik Tutum Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Examining the Correlation Between Internalized Sexism and Attitudes Towards Dating Violence in Intimate Relationships in Women

Adem Peker^{1*}  Tuğba Cingil²  Zeynep Yazıcı³ 

Öz

Bu araştırmada kadınların içselleştirilmiş cinsiyetçilik düzeyleri ile yakın ilişkide flört şiddeti tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 466 kadın öğrenci oluşturmaktadır. Veriler “İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik Ölçeği” ve “Yakın İlişkide Flört Şiddeti Tutumu Ölçeği” ile toplanmıştır. Bulgular, “Flört Şiddeti Tutumu” ile “İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik” ölçeğinin alt boyutları olan; kendini nesneleştirme, derogasyon, benlik kaybı ve erkeği önceleme arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. İçselleştirilmiş cinsiyet ölçeğinin alt boyutlarından biri olan rekabet ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Sonuçlar, içselleştirilmiş cinsiyet ölçeğinin kendini nesneleştirme, derogasyon ve erkeği önceleme alt boyutlarının flört şiddetine tutumunu anlamlı bir şekilde yordadığını ortaya koymaktadır. Benlik kaybı alt boyutunun ise flört şiddetini anlamlı bir düzeyde yordamadığı saptanmıştır. Cinsiyetçi tutumların içselleştirilmesinin, kadınların hem kendi benliklerine hem de hemcinslerine karşı olumsuz tutum geliştirmelerinde rol oynayabileceği düşünülmektedir. Bu durum ise flört şiddetine karşı çıkma noktasında daha pasif tutumlar sergilenmesi riskini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bireylerin içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin zararlı etkilerini fark etmeleri ve bununla etkili bir şekilde başa çıkmaları ruhsal, sosyal ve kişisel gelişimlerine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İçselleştirilmiş cinsiyetçilik, Flört şiddeti, Yakın ilişkiler.

Abstract

In this study, the correlation between women's internalized sexism levels and dating violence attitudes in intimate relationships was examined. The study group consisted of 466 female students studying at Kazım Karabekir Faculty of Education. Data were collected with the "Internalized Sexism Scale" and "Attitudes towards Dating Violence in Intimate Relationships Scale". The findings indicated substantial correlations between attitudes towards dating violence and the sub-dimensions of the internalized sexism scale, namely self-objectification, derogation, self-loss, and male primacy. It was concluded that there is no significant correlation between the internalized gender scale and attitude towards dating violence. The results revealed that the self-objectification, derogation, and prioritizing of the male sub-dimensions of the internalized gender scale significantly predicted the attitude towards dating violence. The self-loss-sub-dimension did not predict dating violence at a significant level internalization of sexist attitudes is believed to contribute to women developing negative perceptions of themselves and other women. This situation poses the risk of exhibiting more passive attitudes toward opposing dating violence. Therefore, individuals acknowledging the harmful effects of internalized sexism and struggling to eliminate them will contribute to their spiritual, social, and personal growth.

Keywords: Internalized sexism, Dating violence, Intimate relationships.

Atıf/Citation: Peker, A., Cingil, T. & Yazıcı, Z. (2025). Kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçilik ile yakın ilişkilerde flört şiddetine yönelik tutum arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 181-208. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.178>

^{1*} Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, adem.peker[at]atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3594-9166.

² Uzm., Atatürk Üniversitesi, tugba.cingil22[at]ogr.atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0564-7615.

³ Doktora Öğr., Atatürk Üniversitesi, zeynep.yazici171[at]ogr.atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3454-5212.

Extended Abstract

Violence is a phenomenon that encompasses physical, emotional, economic, or sexual coercion and manipulation that may harm individuals' fundamental rights and mental health (WHO, 2021). Dating violence can be defined as violence perpetrated by one party against the other in romantic relationships and is usually aimed at gaining power and control (Fu et al., 2023). It is common among young people and can be exacerbated by the influence of gender norms (Lull & Bushman, 2016; Tolman, 2022). Dating violence causes psychological issues, including depression and diminished self-confidence in victims, who may encounter obstacles such as fear of stigmatization and low self-efficacy perception that prevent them from seeking assistance (Liang et al., 2002; Overstreet & Quinn, 2013).

In societies where gender norms are dominant, dating violence can be covered up (DeKeseredy et al., 2019). Internalized sexism can lead individuals to reflect these norms in their self-perceptions, justifying violent behaviors or believing that they deserve such actions (Gutierrez & Leaper, 2024). This paves the way for the normalization of unequal power dynamics in romantic relationships (Bearman et al., 2009; Rudman & Glick, 2021). Internalized sexism may lead individuals to tolerate their partners' controlling and oppressive behaviors to a greater extent, reinforcing the cycle of dependency-violence (Hammond & Overall, 2017). This mechanism may be an important factor in the emergence of dating violence and may result in lower recognition of such violence (Johnson, 2008; Ostrov & Perry, 2018).

This article aims to examine the complex relationship between internalized sexism and dating violence. By revealing how gender norms influence the dynamics of dating violence, it emphasizes that such violent behavior is a social reflection. The study aims to understand whether the sub-dimensions of internalized sexism significantly predict attitudes toward dating violence. In this context, the following research question stands out: (i) Is there a significant correlation between internalized sexism and its sub-dimensions (self-objectification, derogation, self-loss, competition, and prioritizing men) and attitudes toward dating violence? (ii) Do the sub-dimensions of internalized sexism (self-objectification, derogation, self-loss, competition, prioritizing men) significantly predict attitudes towards dating violence?

This study examines the correlation between women's level of internalized sexism and their attitudes towards dating violence. The study was conducted with 466 female students enrolled at Kazım Karabekir Faculty of Education during the 2024-2025 academic year. The ages of participants ranged from 18 to 35. The research used a quantitative methodology and adopted a relational survey model.

“Internalized Sexism Scale” and “Dating Violence Attitude in Intimate Relationships Scale” were used as data collection tools. The Internalized Sexism Scale is a tool that measures women’s attitudes towards themselves and their fellow women and consists of five sub-dimensions: self-objectification, derogation, self-loss (internalized powerlessness), prioritizing men, and competition (dissociation). The dating violence attitude scale evaluates the attitudes of individuals regarding the legitimization and acceptance of violence in dating relationships. The collected data were analyzed using IBM SPSS Statistics (Version 25). Pearson correlation analysis was used to determine the correlations between variables, and regression analysis was applied to assess the effect of predictor variables.

As a result of the analysis, significant correlations were found between dating violence attitudes and the sub-dimensions of internalized sexism, such as self-objectification, derogation (derogatory attitudes towards femininity), self-loss (internalized powerlessness), and prioritizing men. However, no significant correlation was found between the sub-dimension of rivalry (dissociation) and dating violence attitudes. The regression analysis revealed that the variables of self-objectification, derogation, and prioritization of men, which are among the sub-dimensions of internalized sexism, significantly predicted attitudes toward dating violence. However, the sub-dimension of self-loss (internalized powerlessness) did not significantly influence attitudes towards dating violence.

The findings of the study emphasize the impact of internalized sexism on attitudes toward acceptance of dating violence. Consistent with the literature, internalized sexism increases the tendency to accept gender roles and normalize violence. It has been found that the derogation (underestimation of women) sub-dimension, which is associated with the acceptance of dating violence, can lead women to develop a negative attitude towards each other (Hesson-McInnis & Fitzgerald, 1997). Another finding of the study shows that self-objectification, one of the components of internalized gender, significantly predicts women’s attitudes toward dating violence. This result coincides with the studies in the literature. For example, Davidson and Gervais (2015) found that dating violence in an intimate relationship mediates body shame and self-objectification. Similarly, the subscale of prioritizing men shows that women who internalize gender inequality and male dominance may find men’s behaviors more acceptable in violent relationships. This finding supports Bearman and Amrhein’s (2014) suggestion that men have more control in violent relationships. In this context, it can be thought that women tend to tolerate men’s violent behaviors due to gender norms. On the other hand, the fact that the sub-dimension of self-loss was not associated with dating violence led this study to contradict some assumptions in the literature. Beaulaurier et al. (2005) stated that women tend to participate more in violent relationships when they experience a sense of

self-loss or powerlessness. However, the findings of this study suggest that this relationship may be more complex, as feelings of self-loss were not associated with dating violence. Indeed, this suggests that women who experience self-loss may have the potential to resist violence.

In conclusion, it can be said that this study reveals how women's internalized sexism levels can shape their attitudes toward dating violence. It can be stated that it is important to adopt policies that promote gender equality for women to have equal rights and opportunities in society. Future studies examining the correlation between internalized sexism and dating violence in different age groups and cultural contexts may contribute to a more comprehensive understanding of this issue.

Keywords: Internalized sexism, Dating violence, Intimate relationships.

Giriş

Şiddet, birey ya da toplulukların fiziksel, duygusal, ekonomik veya cinsel olarak zarar görmesine neden olan her türlü güç kullanımı, baskı ya da manipölasyon olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2021). Bu durum bireyin temel haklarına, fiziksel bütünlüğüne ve ruh sağlığına zarar verebilir (LoStimolo, 2024). Şiddetin bireysel etkilerinin ötesinde, toplumsal normlar ve yapılar tarafından da beslenmesi bu olgunun yalnızca kişisel bir sorun değil, aynı zamanda flört şiddeti gibi ilişki dinamiklerinde sıkça gözlemlenen sistematik bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır (Galtung, 1990; Seçgin vd., 2022).

Flört şiddeti, romantik ilişkilerde bir tarafın diğerine uyguladığı fiziksel, duygusal, cinsel ya da psikolojik şiddeti içeren karmaşık bir olgu olarak belirtilmektedir (Fu vd., 2023). Bu tür şiddet, ilişkide baskı ve kontrolü elde tutma amacı taşıyabilir. Ayrıca manipölasyon, tehdit, fiziksel saldırı, duygusal baskı ve cinsel sınır ihlalleri gibi çeşitli biçimlerde de kendini gösterebilir (Espelage vd., 2022). Bu durum özellikle genç bireyler arasında yaygın bir sorun olarak dikkat çekmektedir. Türkiye’de yapılan bir araştırma, üniversite öğrencilerinin yaklaşık %30’unun flört şiddetine maruz kaldığını göstermiştir (Seçgin vd., 2022). Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir çalışmada, 12-18 yaş arası gençlerin %26’sının flört şiddeti yaşadığı ve bu oranların kadınlarda daha yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır (Foshee vd., 2015).

Kadınların erkeklere nazaran daha çok flört şiddetine maruz kalmasına sebep olan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Örneğin ilişkilerde güç dengesizliklerinin olduğu durumlarda flört şiddeti gibi olumsuz davranışları tanımlamak ve bunlara karşı durmak zorlaşabilir (Tolman, 2022). Bir diğer önemli faktör, genç bireylerin ilişki deneyimlerini şekillendiren medya ve popüler kültür olabilir. Özellikle romantik ilişkilerin medyada sıklıkla cinsiyetçi kalıplar çerçevesinde idealize edilmesi, kadınların flört şiddetine daha fazla maruz kalmasına zemin hazırlayabilir. Nitekim Lull ve Bushman (2016), romantik ilişkilerin idealize edilmiş veya problemli temsillerinin, genç bireylerin flört şiddeti gibi davranışlarını normalleştirme eğilimini artırabileceğini göstermiştir. Açıklanan bu durumlar, toplumsal cinsiyet normlarının flört şiddetindeki belirleyici rolünü gözler önüne sermektedir.

Flört şiddeti üzerine psikolojik, sosyal ve kültürel boyutlar dikkate alınarak yapılan çalışmalar, bu tür ilişkilerin bireylerin hem kendilerine hem de ilişkilerine dair algılarını derinden etkileyebileceğini göstermektedir (Espelage vd., 2022; Stark, 2007). Bu durum, mağdurların yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürebilir. Örneğin bireylerin öz güven kaybı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu gibi ciddi ruh sağlığı problemleri yaşamalarına neden olabilir (Evans vd., 2022). Özellikle cinsiyet normlarının güçlü olduğu toplumsal bağlamlarda flört şiddetine maruz kalan bireyler, çoğu zaman bu durumu kabul etmekte zorlanabilir ve kendilerini suçlu hissedebilirler (Shorey vd., 2008). Ayrıca mağdurlar yaşadıkları şiddeti tanıma ve yardım arama davranışı göstermekle ilgili çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Mevcut alan yazınında, flört şiddeti mağdurlarının yardım arama davranışlarını etkileyen önemli faktörler arasında toplumsal damgalanma korkusu ve düşük öz yeterlik algısı ön plana çıkmaktadır (Liang vd., 2002). Örneğin Overstreet ve Quinn (2013), mağdurların şiddet nedeniyle damgalanma veya yargılanmaya yönelik korkularının, yardım arama davranışlarını engellediğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, mağdurlar genellikle çevrelerindeki bireylerin kendilerine inanmayacağını veya suçlayıcı bir tutum sergileyeceğini düşünebilirler. Ayrıca düşük öz yeterlik algısına sahip mağdur bireyler, yardım aramanın sonuç getireceğine yönelik inanç eksikliği nedeniyle bu davranışı sergilemekte zorlanabilir (Liang vd., 2002).

Toplumdaki cinsiyet normları, flört şiddeti gibi şiddet türlerinin anlaşılması ve mağdurların yardım arama davranışları üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir. Başka bir ifadeyle cinsiyetçi normların baskın olduğu toplumlarda, flört şiddeti genellikle sosyal normlar tarafından gizli hale getirilebilir. Bu durum, bireylerin şiddet davranışlarını tanıma ve onlara müdahale etme yetilerini sınırlandırabilir (DeKeseredy vd., 2019). Örneğin Rusya (Gracia & Merlo, 2016) ve Hindistan (Jejeebhoy & Santhya, 2018) gibi bazı toplumlarda flört şiddeti, “özel hayat” veya “normal” bir ilişki dinamiği olarak değerlendirilebilir (Williams Jr & Gutierrez, 2022). Bu nedenle mağdurlar, yaşadıkları şiddeti normal bir ilişki dinamiği olarak görmeye eğilimli olabilirler. Ancak bu durumu yalnızca dışsal faktörlerle açıklamak yetersiz kalabilir. Bireylerin bu normları içselleştirmesi de bu duruma derin ve kişisel bir boyut kazandırabilir. Bu bağlamda, cinsiyetçi normların bireyler tarafından benimsenmesi ve davranışlarına yansımaları, içselleştirilmiş cinsiyetçilik kavramıyla açıklanabilir.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik, bireyin kendi cinsiyetine yönelik toplumsal ön yargıları benimseme ve bu ön yargıları kendi benlik algısına yansıtma sürecini ifade eder (Dehlin & Galliher, 2019). Bu süreç, bireyin kendini daha az değerli görmesine, öz güven kaybına ve toplumsal beklentilere uyma baskısıyla potansiyelini sınırlandırmasına yol açabilir (Bearman vd., 2009). Örneğin, kadınlar erkeklerin daha yetkin olduğu algısını benimseyerek kariyer hedeflerini ikinci plana atabilir veya kendilerine yönelik eleştirel bir tutum geliştirebilir (Moradi & Huang, 2008). Araştırmalar, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin kadınlarda düşük öz saygı, olumsuz beden algısı, depresyon ve güçsüzlük hissi gibi birçok psikolojik ve sosyal sorunla ilişkili olduğunu göstermektedir (Calogero, 2013; Szymanski & Carr, 2008). Szymanski ve Henrichs-Beck (2014), içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin görünüş kaygısını artırdığını ve bireylerin yaşam memnuniyetini azalttığını raporlamıştır. Benzer şekilde, bu tür ayrımcı tutumlar bireylerin hemcinslerine karşı da ön yargılı ve eleştirel olmalarına neden olabilir.

Romantik ilişkilerde içselleştirilmiş cinsiyetçilik, sağlıklı ilişki dinamiklerinin gelişimine zemin hazırlayabilir. Gutierrez ve Leaper (2024), bu durumu yaşayan kadınların, partnerlerinin kontrol edici veya baskıcı davranışlarını daha fazla tolere ettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte bu süreci yaşayan bireyler, toplumsal beklentileri ve ön yargıları kendi değer sistemleri haline getirerek şiddeti haklılaştırabilir veya kendilerinin bu tür davranışlara maruz kalmayı hak ettiklerini düşünebilir (Williams Jr & Gutierrez, 2022). Bu durum, bireylerin kendilik algılarını zayıflatarak partnerlerinden gelen adil olmayan beklentileri sorgulama kapasitelerini azaltabilir (LoStimolo, 2024). Ayrıca Hammond ve Overall (2017), içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin bireylerin partnerlerine olan bağlılıklarını artırarak bağımlılık-şiddet döngüsünü güçlendirdiğini ortaya koymuştur.

Alan yazınındaki çeşitli bulgular, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin bireylerin romantik ilişkilerde eşitsiz güç dinamiklerine karşı daha savunmasız hale gelmelerinin nedenlerinden biri olarak gösterildiğini ortaya koymaktadır (Bearman vd., 2009; Rudman & Glick, 2021). Bu durum, flört şiddeti içeren ilişkilerde ruhsal, fiziksel ve duygusal istismarın normalleşmesine sebep olabilir. Dolayısıyla içselleştirilmiş cinsiyetçilik, bireylerin bu tür şiddet biçimlerini fark etmesini zorlaştırabilir. Bu bağlamda flört

şiddeti, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve ilişkilerdeki güç dengesizliklerine nasıl yol açtığını anlamak açısından önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik, flört şiddetinin ortaya çıkmasında etkili olabilecek temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Bilişsel-Duygusal Model'e göre, bireyler bir ilişkide karşılaştıkları zorluklarla başa çıkarken bilişsel ve duygusal olarak yeterli kaynaklara sahip olmadıklarını hissettiklerinde, şiddet riski artabilir (Johnson, 2008). Ayrıca kuramsal model, bireylerin kendilerini daha düşük değerde hissetmelerine yol açan içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin, onların hem bilişsel hem de duygusal anlamda zayıf ve savunmasız hissetmelerine zemin hazırlayabileceğini savunur (Ostrov & Perry, 2018; Rogers & Ali, 2023). Bu durum, kişinin ilişkide kendi sınırlarını koymada zorluk yaşamasına ve partnerinden gelen baskılara karşı direnç göstermede yetersiz kalmasına sebep olabilir. Dolayısıyla, cinsiyetçi kalıpları içselleştiren bireyler, kendilerini güçsüz hissettiklerinde ilişkilerindeki olumsuzluklara boyun eğme eğilimi gösterebilirler.

Bu bağlamda mevcut araştırma, içselleştirilmiş cinsiyetçilik ve flört şiddeti arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu iki kavramın birbirini nasıl beslediğini ve toplumsal cinsiyet normlarının ilişkilerdeki şiddet davranışlarına nasıl yol açtığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut araştırma flört şiddetinin sadece bireysel bir sorun olmadığını, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının bir yansıması olduğunu vurgulamaktadır. Flört şiddetinin dinamiklerinin daha iyi anlaşılması, gelecekteki çalışmalara önemli bir katkı sağlayarak şiddetin önlenmesine yönelik etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Bu makale özellikle, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden yapılandırılması gerektiğini ve flört şiddetini önlemek için toplumsal farkındalık çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Son yıllarda giderek yaygınlaşan flört şiddetinin altında yatan faktörlerin belirlenmesi, sorunun anlaşılmasını ve müdahale çalışmalarının yapılmasını sağlayacaktır. Ayrıca flört şiddeti ile ilişkili faktörlerin ortaya çıkarılması, hangi etmenlerin daha etkili olacağına dair alan yazını bilgisini genişletecektir. Böylece ifade edilen kuramsal model ve gerekçeler dikkate alınarak aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır: (i) İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ve alt boyutları (kendini nesneleştirme, derogasyon, benlik kaybı, rekabet ve erkeği önceleme)

ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? (ii) İçselleştirilmiş cinsiyetçiliğin alt boyutları [kendini nesneleştirme, derogasyon, benlik kaybı (içselleştirilmiş güçsüzlük), rekabet (ayrışıklık), erkeği öneleme] flört şiddetine yönelik tutumu anlamlı bir düzeyde yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada, kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçilik ve yakın ilişkilerindeki flört şiddeti tutumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlandığından, yöntemde ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel modelde, iki veya daha fazla değişkenin ya da olgunun arasındaki ilişki ve ilişkinin derecesini belirlemek amaçlanır (Fraenkel vd., 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmaya katılacak bireyleri belirlemek için ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, önceden araştırmacı tarafından belirlenen koşulları içermektedir (Canbazoglu-Bilici, 2023). Bu doğrultuda araştırmada bazı dahil olma kriterleri oluşturuldu. Kadın, T.C. vatandaşı, 18 yaş üstü ve romantik bir ilişki deneyimine sahip olmak çalışmaya katılma ölçütleri olarak belirlendi.

Örneklem büyüklüğünü ve gücünü belirlemek için G*Power 3.1 programı kullanılarak etki değeri ($F2$) = 0.02, alfa düzeyi .05 ve güç düzeyi .95 olan modeller için minimum 436 örneklem sayısına ulaşılmıştır. Olası veri kayıpları düşünülerek ölçekler 488 kişiye uygulanmıştır. Öğrencilerin %22'si Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, %20'si Türkçe Öğretmenliği, %21'i Sınıf Öğretmenliği, %13'ü Matematik, %14'ü Sosyal Bilgiler ve %10'u İngilizce programında öğrenim görmektedir.

Araştırmacılar, yukarıda belirtilen programları ve ölçütleri karşılayan 488 kadın üniversite öğrencisine ölçekleri yüz yüze uyguladılar. Uç değer olduğu belirlenen 10 kişi ile ölçekleri eksik dolduran 12 kişinin verileri çalışmaya dahil edilmemiştir. Sonuçta 466 katılımcının verileriyle analiz işlemine devam edilmiştir. Araştırmaya katılan 466 kadın üniversite

öğrencisinin 134'ü (%28,8) 1. sınıfta, 164'ü (%35,2) 2. sınıfta, 50'si (%10,7) 3. sınıfta, 70'i (%15) 4. sınıfta eğitim görmekte, 48'i (%10,3) lisansüstü eğitimine devam etmektedir. Katılımcıların yaş aralığı 18-35 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 22,08 standart sapması ise 3,27'dir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel bilgi formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgi formu, çalışmaya katılan öğrencilerin niteliklerine yönelik bilgi edinmek amacıyla oluşturulmuştur. Kişisel bilgi formunun içeriğinde yaş ve sınıf düzeyine yönelik sorular yer almaktadır.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeği

Çalışmaya katılan kişilerin içselleştirilmiş cinsiyete ilişkin algılarını belirlemek için Bozkur (2020) tarafından geliştirilen ölçeği kullandık. Ölçek 35 madde ve "kendini nesneleştirme", "derogasyon", "içselleştirilmiş güçsüzlük", "rekabet", "erkeği önceleme" olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Örnek maddeler şu şekilde sıralanabilir: "Giydiğim kıyafetlerin başkaları tarafından beğenilip beğenilmediği konusunda endişelenirim.", "Olmam gerektiğini düşündüğüm beden ölçülerine sahip değilsem, bedenimden utanırım." (kendini nesneleştirme); "Yüksek sesle kahkaha atan kadınlar hafifmeşrep kadınlardır.", "Daha eğitilmiş ve daha deneyimli olsam bile çevremdeki erkekler kadar yetkin hissetmiyorum." (derogasyon); "Tepki çekme kaygısıyla yeteneklerimi ve başarılarımı küçümserim.", "Biri bana iltifat ettiğinde bunu geçiştiririm." (içselleştirilmiş güçsüzlük); "Ben diğer kadınlar gibi yalan söylemeye meyilli değilim.", "Hırslı kadınlar beni rahatsız eder." (rekabet); "Boş zamanlarımda kadın arkadaşlardan çok erkek arkadaşlarla zaman geçirmeyi tercih ederim.", "Önemli kararlar vereceğim zaman çevremdeki erkeklere danışırım." (erkeği önceleme). Her madde 5'li derecelendirmeye sahiptir (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=tamamen katılıyorum). Ölçek hem alt boyutları hem toplam puanı vermektedir. Öçekten alınan yüksek puanlar, yüksek düzeyde içselleştirilmiş cinsiyetçiliği göstermektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach alfa katsayısı içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeği toplamı

için .81, kendini nesneleştirme alt boyutu için .69, derogasyon için .66, içselleştirilmiş güçsüzlük alt boyutu için .76, rekabet alt boyutu için .60 ve erkeği önceleme alt boyutu için .63 olarak hesaplanmıştır.

Yakın ilişkide flört şiddeti tutum+ ölçeği

Çalışmaya katılan bireylerin flört şiddetine ilişkin tutumlarını belirlemek için Smith ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Fincham ve diğerleri (2008) tarafından yenilenen ölçeği kullandık. Ölçek, Toplu-Demirtaş ve diğerleri (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 17 maddeden ve üç alt boyuttan oluşmaktadır: “Şiddet”, “Kontrol”, “İstismar”. Örnek maddeler şu şekilde sıralanabilir: “Partneri bıçak ya da tabancayla tehdit etmek asla uygun değildir.”, “Partneri tekmelemek, ısırarak ya da yumruklamak uygun değildir.” (şiddet); “Partnerimin bana karşı cinsten biriyle konuşmamamı söylemesi gururumu okşar.”, “Başkalarıyla bir şeyler yapmamı engellemeye çalışan bir partnerle ilişkimi sürdürmem.” (kontrol); “Partnerim beni incitmediği sürece “tehditlerini” mazur görürüm”, “Partnerimin başkalarının önünde beni aşağılamasını çok büyük bir sorun olarak görmem.” (istismar). Her madde 5’li derecelendirmeye sahiptir (1=kesinlikle katılmıyorum, 7=tamamen katılıyorum). Ölçek, toplam puan alınarak değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar yakın ilişkilerdeki flört şiddetine yönelik olumsuz tutumu göstermektedir. Çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .73 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Ön koşul olarak etik iznin alınmasından sonra öğrencilerin haftalık ders programı kontrol edilmiş ve veri toplanacak sınıfların listesi yapılmıştır. Belirlenen sınıflar için gün ve saat belirlenmiş, o saatte dersi olan öğretim görevlileri ile görüşülmüş ve veri toplamak için izin alınmıştır. Daha sonra öğrenciler için bilgilendirme yapılmış ve çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca mevcut çalışmada öğrencilerden bilgilendirilmiş onam alınmış olup katılımları tamamen gönüllük esasına dayanmaktadır. Öğrencilere, ölçeklerdeki maddeleri cevaplamanın önemi belirtilmiştir. Öğrencilerin istedikleri zaman çalışmadan vazgeçme hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir. Ölçeklerin cevaplandırılması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Tamamlanan ölçekler araştırmacı tarafından kapalı dosyalara yerleştirilmiş ve katılımları için öğrencilere teşekkür edilmiştir.

Verilerin Analizi

Kadınların içselleştirilmiş cinsiyetçilik ile yakın ilişkilerde flört şiddetine yönelik tutumları arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinden önce yordayıcı değişkenler arasında çoklu bağlantılılık sorunu olup olmadığı kontrol edilmiş, tolerans değerinin .20'den yüksek olduğu (.715 ile .854 arasında), Durbin Watson katsayısının 1 ile 3 arasında olduğu (1,569) ve VIF değerinin ise 10'dan küçük (1.171 ile 1.398 arasında) olduğu belirlenmiştir. Regresyon varsayımları sağladıktan sonra, kadınların içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarının yakın ilişkilerde flört şiddetine yönelik tutumları yordama düzeyi için regresyon analizi uygulanmıştır. Bununla birlikte verilerin normallik koşullarını sağlayıp sağlamadığını saptamak için Basıklık-Çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Verilerin analizi için IBM SPSS Statistics (Versiyon 25). programı kullanılmıştır.

Tablo 1. *Değişkenleri Tanımlayıcı İstatistikler*

Ölçekler	Değişken	N	$\bar{x}$	S. s	Çarpıklık	Basıklık
İCÖ	Kendini Nesneleştirme	466	18.97	5.48	.356	-.224
	Derogasyon	466	14.04	4.33	.509	-.001
	Benlik Kaybı-İçselleştirilmiş Güçsüzlük	466	23.27	6.04	.359	-.040
	Rekabet-Ayrıksılık	466	9.41	4.34	-.235	-.023
	Erkeği Önceleme	466	10.52	3.22	.547	.393
YFŞT		466	47	5.39	.129	.004

* İCÖ= İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeği, YFŞT: Yakın ilişkilerde şiddete yönelik tutum

Araştırma Etiği

Bu araştırma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Onay Belgesi (Tarih: 29.08.2024, Onay no: 0729) ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaya katılan katılımcılardan katılım onamı alınmıştır.

Bulgular

Kadınların içselleştirilmiş cinsiyetçilik ile yakın ilişkilerde flört şiddetine yönelik tutumları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. *Değişkenler Arası Korelasyon Sonuçları*

Değişken	İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik Toplam Puanı	Kendini Nesneleştirme	Derogasyon	Benlik Kaybı	Rekabet-Ayrıksılık	Erkeği Önceleme
Flört Şiddetine Yönelik Tutum	.42*	.34*	.43*	.26*	017**	.26*

* $p < .05$; ** $p > .05$

Tablo 2 incelendiğinde kadınların yakın ilişkilerde flört şiddeti tutumu ile içselleştirilmiş cinsiyetçilik ve alt boyutları olan kendini nesneleştirme, derogasyon, içselleştirilmiş güçsüzlük, erkeği önceleme arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarından rekabet (ayrıksılık) ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin flört şiddetine yönelik tutumu yordamasına yönelik aşamalı çoklu regresyon analizi yapılmıştır. İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarından biri olan rekabet-ayrıksılık ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki olmadığı için regresyon analizine dahil edilmemiştir. Sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. *İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik Ölçeğinin Flört Şiddetini Yordamasına İlişkin Aşamalı Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

Model	Değişkenler	B	S.H.	Beta	t	R ²	F	p
1	Sabit	20,816	,914		22,77	.18,1	102.70	.01
	Derogasyon	,630	,062	,426	10,13			
2	Sabit	16,616	1,131		14,67	.18,1	72.75	.01
	Derogasyon	,536	,062	,362	8,63			
	Kendini Nesneleştirme	,291	,049	,249	5,93	.05,8		
3	Sabit	15,245	1,225		12,44	.18,1	51.81	.01
	Derogasyon	,514	,062	,347	8,27			
	Kendini Nesneleştirme	,247	,051	,211	4,81	.05,8		
	Erkeği Önceleme	,240	,086	,121	2,79	.01,3		

* $p < .05$; 1.Model: $R^2 = .18,1$, $F_{(1-464)} = 102.70$; 2.Model: $R^2 = .05,8$, $F_{(2-463)} = 72.75$; 3.Model: $R^2 = .01,3$, $F_{(3-462)} = 51.81$

Tablo 3 incelendiğinde kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin kendini nesneleştirme, derogasyon ve erkeği önceleme alt boyutlarının flört şiddetine yönelik tutumu anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Benlik kaybı (içsel güçsüzlük) alt boyutunun ise flört şiddetini anlamlı bir düzeyde yordamadığı gözlenmiştir. Aşamalı çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre derogasyon boyutu flört şiddetine yönelik tutumun yaklaşık %18'ini, kendini nesneleştirme alt boyutu flört şiddetinin %5,8'ini, erkeği önceleme ise flört şiddetinin %1,3'ünü yordamaktadır.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin toplam puanının flört şiddetine yönelik tutumu yordayıp yordamadığını belirlemeye yönelik basit regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. *İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik Ölçeğinin Flört Şiddetini Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Model	Değişkenler	B	S.H.	Beta	t	R ²	F	p
1	İçselleştirilmiş Cinsiyetçilik Toplam Puanı	,185	,018	,424	10,098	.180	101,971	.00

Tablo 4 incelendiğinde kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçilik toplam puanının flört şiddetine yönelik tutumu anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Basit regresyon analizi sonucuna göre içselleştirilmiş cinsiyetçilik flört şiddetine yönelik tutumun yaklaşık %18'ini yordamaktadır.

Tartışma

Bu araştırmada, kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin yakın ilişkide flört şiddeti tutumu ile ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlar, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin kendini nesneleştirme, derogasyon, içselleştirilmiş güçsüzlük ve erkeği önceleme alt boyutları ile flört şiddetine yönelik tutum arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin rekabet-ayrışıklık alt boyutu ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Cinsiyetçi bakış açısı kadın ve erkek arasında asimetrik güç ilişkisine neden olmaktadır. Kadınların bu eşitsiz konumu içselleştirmesi ise flört şiddetinin normal görülmesi ile ilişkilendirilebilir (Öztürk, 2021). Nitekim kendini nesneleştirmenin, flört şiddetine yönelik tutumla ilişkili olması, kadınların düşük benlik saygısı ve dışsal onay arayışı nedeniyle romantik ilişkilerde daha bağımlı hale gelerek şiddet içeren davranışları normalleştirme eğiliminde olması ile ilişkili olabilir (Calogero & Tylka, 2014). Bununla beraber derogasyonun flört şiddetine yönelik tutumla anlamlı bir ilişki göstermesi yakın tarihli bir çalışmayla benzerlik taşımaktadır. Kadınların kendi cinsiyetlerine yönelik olumsuz tutumlar geliştirmesi, ataerkil normları içselleştirmelerine yol açabileceği gibi toplumsal cinsiyet rollerine eleştirel bir bakış açısı geliştirebilir (Le vd., 2021). Benlik kaybının ve erkeği önceleme alt boyutlarının da bu süreçte ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda romantik ilişkilerde kadınların öz kimliğinden ödün vermesi, partnerine bağımlılığı artırarak şiddeti

içselleştirmesine ve ilişkiyi sürdürmek adına bu tür davranışlara tolerans göstermesine neden olabilir (Tolman vd., 2006). Geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde şekillenen erkeği önceleme tutumu gösteren kadınların ise flört şiddetini, ilişkinin doğal bir unsuru olarak kabul etme ve bu durum karşısında sınır koymada zorlanma eğiliminde olduğu alan yazınında da yer almaktadır (Glick & Fiske, 2001; Rudman & Glick, 2021). Öte yandan çalışmada, rekabet-ayrışıklık ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmaması dikkat çekicidir. Bu bulgu yakın tarihli bir çalışmanın kadınlar arası rekabetin daha çok statü mücadelesi ve sosyal dışlanma ile ilişkili olduğunu ancak romantik ilişkiler bağlamında doğrudan şiddet içeren tutumlarla bağlantılı olmayabileceğini öne sürmesiyle tutarlılık göstermektedir (Arnocky vd., 2016).

Çalışmanın ilk bulgusu, içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarından derogasyonun kadınların flört şiddetine yönelik tutumunu anlamlı olarak yordadığını göstermektedir. Cinsiyetçi tutumların erkeklerden çok kadınlara yönelik olması, bu tutumların kadınlar üzerindeki etkisinin incelenmesine neden olmuştur (Hesson-McInnis & Fitzgerald, 1997). Cinsiyet derogasyonu kişinin kendi cinsiyetinden biri için başkaları tarafından yapılan olumsuz, duyarsız ve saldırgan yorumları içerir (Settles vd., 2013). Örneğin, erkeklerin zayıflıklarını belirtirken kullanılan kadına yönelik özellikler, flört eden kadına karşı kullanılan aşağılayıcı dil, davranışa dayalı aşağılayıcı ifadeler (dedikoducu, geveze), zekaya dayalı aşağılayıcı ifadeler (cahil), meslek ve başarılarına ilişkin aşağılayıcı ifadeler (kadın polis, kadın doktor gibi) derogasyon içinde değerlendirilebilir (C. Ifechelobi & J. Ifechelobi, 2017). Derogasyon, kadınların rollerini ve konumlarını sürekli hatırlatarak belirlenen sınırlar içinde kalmalarına sebep olurken, başka bir kadının, yani “rakibinin” algılanan değerini azaltmaya yönelik eylemlerde bulunmalarıdır (Fisher, 2004). Kadınları rolleri dışına çıkmaları durumunda uyarmak ve cinsiyet rollerine uygun davranışları doğrultusunda kendilerini ve birbirlerini eleştirmek için de kullanılabilir (Bearman & Amrhein, 2014). Kadınların cinsiyetçi tutumları içselleştirmesi, kendilerine ve hemcinslerine karşı küçümseyici davranışlarda bulunmalarına neden olurken kendi cinsiyetlerinin diğer cinsiyetten daha az değerli olduğunu benimsediklerini de gösterebilir. İkincil konuma itilen kadın; şiddetin, tecavüzün, baskı ve eşitsizliğin kadınların kaderi olduğuna inanılmasına sebep olabilir.

Çalışmanın diğer bir bulgusu, içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarından biri olan kendini nesneleştirmenin kadınların flört şiddetine yönelik tutumunu anlamlı olarak yordadığını göstermektedir. Bu sonuç, literatürdeki çalışmalarla örtüşmektedir. Örneğin Davidson ve Gervais (2015), yakın ilişkide flört şiddetinin beden utancına ve kendini nesneleştirme sürecine aracılık ettiğini bulmuştur. Başka bir çalışmada ise Jonnson ve diğerleri (2018), kendini nesneleştirmenin kadınlarda flört şiddeti mağduriyeti ile ilişkili olduğunu belirlemiştir.

Nesneleştirme teorisi, kendini nesneleştirme ve flört şiddeti tutumu arasındaki ilişkiyi açıklamada kuramsal bir çerçeve sağlayabilir. Nesneleştirme teorisine göre (Fredrickson & Roberts, 1997) kadınlar diğer kişilerin bedenlerine bakış açısını içselleştirmekte, dış görünüşlerinin ve cinsel işlevlerinin diğer yönlerinden (düşünceleri, duyguları, fiziksel sağlıkları vs.) daha önemli olduğunu düşünmektedir. Böylece başkalarının hazzı için kullanılabilen “araçlar” statüsüne indirgenmiş olmaktadır (Bartky, 1990). Bu bakış açısını içselleştirme süreci, öz nesneleştirme olarak tanımlanmaktadır. Öz nesneleştirme süreci, kadınlar kendilerini görünüşlerine göre değerlendirilmeleri gereken cinsel objeler olarak gördüklerinde ve buna uygun davrandıklarında gerçekleşir (Fredrickson & Roberts, 1997). Fiziksel görünümün; kimliğin, öz saygının, sosyal ve ekonomik başarının temeli olduğu şeklindeki mesaj kadınlara yöneliktir (Unger, 1979). Kadınların beden idealine ilişkin içselleştirmelerinde ise ebeveynlerin (Katz-Wise vd., 2013) ve romantik partnerlerin (Gattino vd., 2018) fiziksel görünüme verdiği önemin algılanması rol oynamaktadır. Açıkça cinsel olmayan yakın ilişkilerde nesneleştirme, şiddet uygulamanın öncülüdür (Davidson & Gervais, 2015; Haslam, 2006). Dolayısıyla yakın ilişkide flört şiddeti deneyimleyen kadınların, üçüncü kişilerin bakış açılarını benimsemesi ve kendilerini nesnelestirmesi olasıdır.

Araştırmanın başka bir bulgusu, içselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin alt boyutlarından erkeği öncelemenin kadınların flört şiddetine yönelik tutumunu anlamlı olarak yordadığını göstermektedir. Erkeği önceleme; kadınların karar verme, onay alma ve yönetmede kendi yargılarına güvenmeyip karar vermeyi erkeğe bırakmalarıdır. Bu durum kendi deneyimlerinin geçersizliğine, seslerini susturmalarına ve kendilerini geçersizleştirmeye olan inancın içselleştirilmesidir (Bearman & Amrhein, 2014). Bunun nedeni toplumsal cinsiyetin sürekli kadınların görünen

yönlerini değersiz kılmasıdır. Örneğin; “kadınlar zayıftır, erkekler güçlüdür” ifadesi ve ağır işlerin erkekler için olduğu algısı, kadınların zayıf ve güçsüz olduklarına ilişkin mantık dışı inançlar geliştirilmesine neden olmaktadır (David, 2009). Sonuç olarak kadınlar sıklıkla baskı sonucu yakın ilişkilerini sürdürebilmek amacıyla kendilerini susturmaya başvurmaktadır (Zoellner & Hedlund, 2010). Dolayısıyla cinsiyetçiliğin, bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğu inancını vurgulaması, kadınların öz güvenine zarar vermekte ve kendilerini ikinci plana itmelerine sebep olabilmektedir. Böyle bir durum, kadınların kendi değerini flörtün varlığına bağlamasına ve ilişkide şiddetin kabul edilebilir olduğuna ilişkin inanca yol açabilir.

Çalışma sonuçları, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin alt boyutlarından benlik kaybının (içselleştirilmiş güçsüzlük) kadınların flört şiddetine yönelik tutumunu anlamlı olarak yordamadığını ortaya çıkarmıştır. Literatür incelendiğinde araştırma sonuçlarıyla farklılaşan çalışmalar bulunmaktadır. Beaulaurier ve diğerleri (2005), yakın partner şiddetinde kendini suçlama ve güçsüzlük tepkilerinin verildiğini belirtmektedir. Başka bir çalışmada Kharat (2014) ise cinsiyete özgü toplumsal normların yol açtığı güç dengesizliklerinin yakın partner şiddetine neden olduğunu vurgulamaktadır. Erkeklerin kadın partnerlerine karşı şiddeti meşru gördüklerini, bunun otoritelerini ve güçlerini vurgulama aracı olduğunu belirtmektedir (Sikweyiya vd., 2020). İçselleştirilmiş güçsüzlüğün flört şiddetine yönelik tutumu yordamaması, kadınların güçsüzlüğün cinsiyetlerinin bir gerekliliği olduğuna inanmalarına ve zamanla bunu yaşam tarzına dönüştürmelerine yol açabilir. Hayatlarını cinsiyetçiliğin sınırları içerisinde yaşayan kadınlar, alternatif seçenekleri bulma ve eyleme geçirme gücünü bulamayabilir ve bu durum flört şiddetine ilişkin algılarını ve yorumlarını değiştirebilir.

İçselleştirilmiş cinsiyetçilik ölçeğinin rekabet-ayrışıklık alt boyutu ile flört şiddetine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu araştırmanın sonucu farklı çalışmalarla örtüşmemektedir. Toplumdaki cinsiyetçi söylemler kadınların erkeklerden daha az yetkin ve yetenekli olduğunu, bu yüzden yüksek statülü pozisyonlar için uygun olmadıklarını vurgular. Bu nedenle kadınların bulundukları konumu korumak ve erkeklerle aynı konuma gelebilmek için daha fazla çaba harcaması gerekmektedir (Bearman & Amrhein, 2014). Kadınlar bu durumun

kaynağı olarak cinsiyetçilikten ziyade rakip görülen diğer kadınları sorumlu tutar (Bozkur, 2020). Pozisyon için rekabet etme, cinsiyetçilik nedeniyle erkeğe değil diğer kadınlara yönelmektedir. Campbell (2004) rekabetçi tutumların genelde dolaylı saldırganlık biçiminde ortaya çıkmakta olduğunu, Lemonaki ve diğerleri (2015) ise düşmanca cinsiyetçiliğin kadınların kolektif öz-güveni üzerinde olumsuz etkileri olduğunu, güvenlik ve rahatlık duygularını azaltarak erkeklerle rekabete girmeyi azalttığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla yapıcı rekabeti cinsiyetçi tutumla engellenen kadınlar diğer kadınlara karşı sosyal dışlama, söylenti yayma gibi davranışlarda bulunarak diğer kadınların düşük konumda kalmasına sebep olurken kendi değerlerini yükseltmeye çalışabilir. Bu durum, rekabetin cinsiyet içinde kalması ile flört şiddeti tutumu arasında bağlantının olmaması şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç, Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırmada kadınlarda içselleştirilmiş cinsiyetçilik ile yakın ilişkilerde flört şiddetine yönelik tutum arasındaki ilişkiler incelenmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin bazı boyutlarının flört şiddetine yönelik tutumları anlamlı şekilde yordadığını ortaya koymaktadır. Özellikle derogasyon, kendini nesneleştirme ve erkeği önceleme gibi alt boyutlar, kadınların flört şiddetine yönelik tutumlarını anlamlı şekilde etkileyen faktörler olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu faktörler, kadınların kendi değerlerini dışsal bakış açısıyla değerlendirmelerine ve erkek otoritesini içselleştirerek kendi yargılarını ikinci plana atmalarına sebep olabilir. Öte yandan içselleştirilmiş güçsüzlük alt boyutunun flört şiddetine yönelik tutumu yordamaması da dikkat çekicidir. Nitekim kadınların, güçsüzlüğü toplumsal cinsiyet rollerinin bir parçası olarak benimsemeleri, onların şiddete yönelik tutumlarını şekillendirebilir. Araştırma sonuçlarından bir diğeri ise rekabet-ayrışıklık alt boyutunun flört şiddetine yönelik tutum ile anlamlı bir ilişki göstermemiş olmasıdır. Toplumdaki cinsiyetçi söylemler, kadınların erkeklerden daha az yetkin olduğu imajını pekiştirirken, kadınlar arasındaki rekabetin yönünü erkekler yerine diğer kadınlara çevirdiği düşünülmektedir. Ancak bu tür rekabetin flört şiddetiyle doğrudan bağlantı göstermemesi, kadınların şiddete yönelik tutumlarını belirleyen daha derin sosyal ve psikolojik süreçlerin varlığına işaret etmektedir.

Bu çalışma alan yazınına katkıda bulunabilecek önemli bulgulara sahip olmanın yanı sıra bazı sınırlılıkları da içermektedir. En önemli sınırlılıklarından biri çalışma grubunun küçük bir örnekleme içermesi ve verilerin bir üniversiteden toplanmasıdır. Bu nedenle gelecekteki araştırmalar daha geniş yaş aralığı kullanarak ve toplumun farklı kesimlerini (din, mezhep, ekonomik düzey, eğitim düzeyi) çalışmaya dahil ederek çalışmanın geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca içselleştirilmiş cinsiyetçiliğin daha karmaşık örüntülerini ortaya çıkarmak için aracı ve düzenleyici modellerin kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları; toplumsal cinsiyetçi tutumların özellikle kadınlar üzerindeki olumsuz etkisini görünür hale getirecek, cinsiyetçi tutumlara karşı kadınların farkındalıklarını artıracak, cinsiyetçiliğe karşı mücadele edebilmelerini ve başa çıkma becerilerini çalışmalarla destekleyecek, kadınların ruhsal, kişisel ve sosyal açıdan gelişimlerine katkı sağlayacaktır. Ayrıca ruh sağlığı alanında çalışan kişilerin cinsiyetçi tutumlardan kaynaklanan içselleştirilmiş cinsiyetçiliğe ilişkin farkındalık kazanmalarına ve bu doğrultuda hizmet sunmalarına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda cinsiyet eşitliğinin aktarılmasını, ders olarak eğitim sistemine dahil edilmesini ve cinsiyet eşitliğine ilişkin ortak bir dil kullanılmasını destekleyecektir. Daha da önemlisi cinsiyetçilikten kaynaklanan şiddetin önünde durmaya ve gelecek nesil kız çocuklarının daha eşitlikçi bir toplumda yaşamasına katkı sağlayacaktır.

Teşekkür: Yazarlar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu (Tarih: 29.08.2024, Onay no: 0729) tarafından onaylanmıştır.

Katılım Onamı: Bu çalışmaya katılan katılımcılardan katılım onamı alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The authors declare no acknowledgment.

Ethical Approval: This study is accepted by the ethics committee of Atatürk University Social Sciences and Humanities (Date: 29.08.2024, Approval no: 0729).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from participants who participated in this study.

Declaration of Interests: The authors declare no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The authors declare that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

- Arnocky, S., Perilloux, C., Cloud, J. M., Bird, B. M., & Thomas, K. (2016). Envy mediates the link between social comparison and appearance enhancement in women. *Evolutionary Psychological Science*, 2, 71-83. <https://doi.org/10.1007/s40806-015-0037-1>
- Bartky, S. L. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. Routledge.
- Bearman, S., & Amrhein, M. (2014). Girls, women, and internalized sexism. E. David (Ed.), *Internalized oppression* (ss. 191-297) içinde. Springer Publishing Company.
- Bearman, S., Korobov, N., & Thorne, A. (2009). The fabric of internalized sexism. *Journal of Integrated Social Sciences*, 1(1), 10-47.
- Beaulaurier, R. L., Seff, L. R., Newman, F. L., & Dunlop, B. (2005). Internal barriers to help seeking for middle-aged and older women who experience intimate partner violence. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 17(3), 53-74. https://doi.org/10.1300/j084v17n03_04
- Bozkur, B. (2020). Developing internalized sexism scale for women: A validity and reliability study. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 5(11), 1981-2028. <http://dx.doi.org/10.35826/ijoecc.289>
- Calogero, R. M. (2013). Objects don't object: Evidence that self-objectification disrupts women's social activism. *Psychological Science*, 24(3), 312-318. <https://doi.org/10.1177/0956797612452574>

- Calogero, R. M., & Tylka, T. L. (2014). Sanctioning resistance to sexual objectification: An integrative system justification perspective. *Journal of Social Issues*, 70(4), 763-778. <https://doi.org/10.1111/josi.12090>
- Campbell, A. (2004). Female competition: Causes, constraints, content, and contexts. *Journal of Sex Research*, 41(1), 16-26. <https://doi.org/10.1080/00224490409552210>
- Canbazoglu-Bilici, S. (2023). Örneklemeyöntemleri. H. Özmen, O. Karamustafaoğlu (Ed.), *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* (ss. 56-78) içinde. Pegem Akademi.
- David, E. J. R. (2009). Internalized oppression, psychopathology, and cognitive behavioral therapy among historically oppressed groups. *Journal of Psychological Practice*, 15, 171-103.
- Davidson, M. M., & Gervais, S. J. (2015). Violence against women through the lens of objectification theory. *Violence Against Women*, 21(3), 330-354. <https://doi.org/10.1177/1077801214568031>
- Dehlin, A. J., & Galliher, R. V. (2019). Young women's sexist beliefs and internalized misogyny: Links with psychosocial and relational functioning and political behavior. *Psi Chi Journal of Psychological Research*, 24(4). <https://doi.org/10.24839/2325-7342.JN24.4.255>
- DeKeseredy, W. S., Rennison, C. M., & Hall-Sanchez, A. K. (2019). *The Routledge international handbook of violence studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315270265>
- Espelage, D. L., Ingram, K. M., Hong, J. S., & Merrin, G. J. (2022). Bullying as a developmental precursor to sexual and dating violence across adolescence: Decade in review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(4), 1358-1370. <https://doi.org/10.1177/1524838021104381>
- Evans, K. E., Lee, H., Russell, K. N., Holmes, M. R., Berg, K. A., Bender, A. E., & Prince, D. M. (2022). Adolescent dating violence among youth exposed to intimate partner violence: A systematic review. *Journal of Family Violence*, 1-18. <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00289-y>
- Fincham, F. D., Cui, M., Braithwaite, S. R., & Pasley, K. (2008). Attitudes towards intimate partner violence in dating relationships. *Psychological Assessment*, 20(3), 260. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.20.3.260>
- Fisher, M. L. (2004). Female intrasexual competition decreases female facial attractiveness. Proceedings-Royal Society of London. *Biological Sciences*, 271, 283-285. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2004.0160>

- Foshee, V. A., Dixon, K. S., Ennett, S. T., Moracco, K. E., Bowling, J. M., Chang, L. Y., & Moss, J. L. (2015). The process of adapting a universal dating abuse prevention program to adolescents exposed to domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(12), 2151-2173. <https://doi.org/10.1177/0886260514552278>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. Mc Graw Hill.
- Fredrickson, B. L., & Roberts, T. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173-206. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x>
- Fu, L., Tian, T., Lu, Z., Wang, B., Li, X., Zhang, W., Gao, Y., Sun, Y., & Zou, H. (2023). Burdens attributable to intimate partner violence in women aged 15 years or older-China, 1990-2019. *China CDC Weekly*, 5(16), 347. <https://doi.org/10.46234/ccdcw2023.066>
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291-305.
- Gattino, S., De Piccoli, N., Fedi, A., Boza, M., & Rollero, C. (2018). A cross-cultural study of biological, psychological, and social antecedents of self-objectification in Italy and Romania. *Sex Roles*, 78, 325-337. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0804-5>
- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>
- Gracia, E., & Merlo, J. (2016). Intimate partner violence against women and the Nordic paradox. *Social Science & Medicine*, 157, 27-30. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.03.040>
- Gutierrez, B. C., & Leaper, C. (2024). Linking ambivalent sexism to violence-against-women attitudes and behaviors: A three-level meta-analytic review. *Sexuality & Culture*, 28, 851-882. <https://doi.org/10.1007/s12119-023-10127-6>
- Hammond, M. D., & Overall, N. C. (2017). Dynamics within intimate relationships and the causes, consequences, and functions of sexist attitudes. *Current Directions in Psychological Science*, 26(2), 120-125. <https://doi.org/10.1177/0963721416686213>

- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4
- Hesson-McInnis, M. S., & Fitzgerald, L. F. (1997). Sexual harassment: A preliminary test of an integrative model. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 877-901. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1997.tb00276.x>
- Ifechelobi, C., & Ifechelobi, J. N. (2017). Gender discrimination: An analysis of the language of derogation. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 22(12), 23-27. <https://doi.org/10.9790/0837-2212062327>
- Jejeebhoy, S. J., & Santhya, K. G. (2018). Preventing violence against women and girls in Bihar: Challenges for implementation and evaluation. *Reproductive Health Matters*, 26(52), 92-108. <https://doi.org/10.1080/09688080.2018.1470430>
- Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence*. Upne.
- Jonsson, M. R., Langille, J. I., & Walsh, Z. (2018). The role of objectification in the victimization and perpetration of intimate partner violence. *Violence and Victims*, 33(1), 23-39. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.vv-d-15-00085>
- Katz-Wise, S. L., Budge, S. L., Lindberg, S. M., & Hyde, J. S. (2013). Individuation or identification? Self-objectification and the mother-adolescent relationship. *Psychology of Women Quarterly*, 37(3), 366-380. <https://doi.org/10.1177/0361684312468425>
- Kharat, P. (2014). *Power, helplessness and compromising: Influences of resettlement on incidence of intimate partner violence* (Order No. 3648642). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/power-helplessness-compromising-influences/docview/1651939618/se-2>
- Le, T. P., Iwamoto, D. K., & Samee, A. A. (2021). Examining the association between sexism, self-objectification, empowerment, and alcohol-related problems: Pathways through drinking to cope. *Addictive Behaviors*, 120, 106964. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.106964>
- Lemonaki, E., Manstead, A. S. R., & Maio, G. R. (2015). Hostile sexism (de) motivates women's social competition intentions: The contradictory role of emotions. *British Journal of Social Psychology*, 54(3), 483-499. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/bjso.12100>

- Liang, B., Tracy, A., Taylor, C. A., Williams, L. M., Jordan, J. V., & Miller, J. B. (2002). The relational health indices: A study of women's relationships. *Psychology of Women Quarterly*, 26(1), 25-35. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.00040>
- LoStimolo, L. M. (2024). *The internalization of sexual functioning towards the sexual self-schema* (Order No. 31491200). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3094629981). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/internalization-sexual-functioning-towards-self/docview/3094629981/se-2>
- Lull, R. B., & Bushman, B. J. (2016). Immersed in violence: Presence mediates the effect of 3D violent video gameplay on angry feelings. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(2), 133. <https://doi.org/10.1037/ppm0000062>
- Moradi, B., & Huang, Y. P. (2008). Objectification theory and psychology of women: A decade of advances and future directions. *Psychology of Women Quarterly*, 32(4), 377-398. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2008.00452.x>
- Ostrov, J. M., & Perry, K. J. (2018). The role of gender in violent and aggressive behaviors. *Cambridge handbook of violent behavior and aggression* (ss. 382-398) içinde. Cambridge University Press.
- Overstreet, N. M., & Quinn, D. M. (2013). The intimate partner violence stigmatization model and barriers to help seeking. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1), 109-122. <https://doi.org/10.1080/01973533.2012.746599>
- Öztürk, R., Mete, D., Altıntaş, M., & Pekmez, M. A. (2021). Sağlık bilimleri öğrencilerinin flört şiddeti tutumlarının şiddete karşı profesyonel rolleri ile ilişkisi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(1), 142-153. <https://doi:10.21763/tjfmpe.807519>
- Rogers, M. M., & Ali, P. (2023). Theorising gender-based violence. *Gender-based violence: A comprehensive guide* (s. 17-34) içinde. Springer International Publishing.
- Rudman, L. A., & Glick, P. (2021). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. Guilford Publications.
- Seçgin, L., Arslan, T., & Selçuk, K. T. (2022). Türkiye'de son beş yılda kadına yönelik şiddet: COVID-19 pandemisinin etkisi. *Humanistic Perspective*, 4(1), 28-43. <https://doi.org/10.47793/hp.1025470>

- Settles, I. H., Cortina, L. M., Buchanan, N. T., & Miner, K. N. (2013). Derogation, discrimination, and (dis) satisfaction with jobs in science: A gendered analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 37(2), 179-191. <https://doi.org/10.1177/0361684312468727>
- Shorey, R. C., Cornelius, T. L., & Bell, K. M. (2008). A critical review of theoretical frameworks for dating violence: Comparing the dating and marital fields. *Aggression and Violent Behavior*, 13(3), 185-194. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2008.03.003>
- Sikweyiya, Y., Addo-Lartey, A. A., Alangea, D. O., Dako-Gyeke, P., Chirwa, E. D., Coker-Appiah, D., Adanu, R. M. K., & Jewkes, R. (2020). Patriarchy and gender-inequitable attitudes as drivers of intimate partner violence against women in the central region of Ghana. *BMC Public Health*, 20, 1-11 <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08825-z>
- Smith, B. A., Thompson, S., Tomaka, J., & Buchanan, A. C. (2005). Development of the Intimate Partner Violence Attitude Scales (IPVAS) with a predominantly Mexican American college sample. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 27, 442-454. <http://dx.doi.org/10.1177/0739986305281233>
- Stark, E. (2007). *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford University Press.
- Szymanski, D. M., & Carr, E. R. (2008). The roles of gender role conflict and internalized heterosexism in gay and bisexual men's psychological distress: Testing two mediation models. *Psychology of Men & Masculinity*, 9(1), 40. <https://doi.org/10.1037/1524-9220.9.1.40>
- Szymanski, D. M., & Henrichs-Beck, C. (2014). Exploring sexual minority women's experiences of external and internalized heterosexism and sexism and their links to coping and distress. *Sex Roles*, 70(1), 28-42. <https://doi.org/10.1007/s11199-013-0329-5>
- Tolman, D. L. (2022). *Dilemmas of desire: Teenage girls talk about sexuality* (2. Baskı). Harvard University Press.
- Tolman, D. L., Impett, E. A., Tracy, A. J., & Michael, A. (2006). Looking good, sounding good: Femininity ideology and adolescent girls' mental health. *Psychology of Women Quarterly*, 30(1), 85-95. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2006.00265.x>
- Toplu-Demirtaş, E., Hatipoğlu-Sümer, Z., & Fincham, F. (2017). Intimate partner violence in Turkey: The Turkish intimate partner violence attitude scale-revised. *Journal of Family Violence*, 32, 349-356. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9852-9>

- Unger, R. K. (1979). *Female and male: Psychological perspectives*. Harper & Row.
- Williams Jr, R. D., & Gutierrez, A. (2022). Increased likelihood of forced sexual intercourse, sexual violence, and sexual dating violence victimization among sexual minority youth. *Journal of Community Health*, 47(2), 193-200. <https://doi.org/10.1007/s10900-021-01033-9>
- World Health Organization. (2021, March 9). *Violence against women: Key facts*. World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Zoellner, T., & Hedlund, S. (2010). Women's self-silencing and depression in the socio-cultural context of Germany. D. C. Jack, A. Ali (Ed.), *Silencing the self across cultures*. (ss. 107-127) içinde. Oxford University Press.

Sosyal Medyanın Kadın Girişimciler Üzerindeki Rolü: Türkiye'deki Butik Pastacılar Üzerinde İş Tatmini ve Yaşam Doyumu Araştırması

The Role of Social Media on Women Entrepreneurs: A Study on Job Satisfaction and Life Satisfaction Among Boutique Pastry Chefs in Türkiye

Nurgül Boz¹ 

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki evden çalışan kadın butik pastacıların sosyal medya kullanımının iş tatmini, işe bağlılık, memnuniyet ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Günümüzün zorlu rekabet koşullarında, yenilikçi teknolojiler işletmelerin sürdürülebilirliği ve rekabet avantajı sağlaması için hayati bir önem taşımaktadır. Sosyal medya, evde butik pastacılık yapan kadın girişimciler için yaptıkları ürünleri pazarlamak ve tanıtmak için vazgeçilmez bir araç olarak öne çıkmaktadır. Araştırma, 404 kadın butik pastacıdan toplanan verilerle gerçekleştirilmiş ve analizler doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak yapılmıştır. Sonuçlar, sosyal medyanın iş arkadaşlarıyla etkili iletişimi ve yüksek iş tatmini yoluyla işe bağlılığı ve yaşam doyumunu artırdığını göstermektedir. Sosyal medyanın dengeli ve etkin yönetimi, iş tatmini ve yaşam doyumunu olumlu yönde etkileyerek, bu alanlarda önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, sosyal medyanın iş yaşamı üzerindeki etkilerini anlamak ve gelecekteki araştırmalara temel oluşturmak için önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, İş tatmini, Yaşam doyumu, Butik pastacılık, Kadın girişimciler.

Abstract

This study examines the effects of social media use on job satisfaction, job commitment, satisfaction and life satisfaction of female boutique pastry chefs working from home in Türkiye. In today's challenging competitive environment, innovative technologies are vital for the sustainability and competitive advantage of businesses. Social media stands out as an indispensable tool for women entrepreneurs who make boutique pastry at home to market and promote their products. The research was conducted with data collected from 404 women boutique bakers and analyses were conducted using confirmatory factor analysis and structural equation modelling. The results show that social media increases work engagement and life satisfaction through effective communication with colleagues and high job satisfaction. Balanced and effective management of social media positively influences job satisfaction and life satisfaction and stands out as an important factor in these areas. This study makes important contributions to understanding the effects of social media on work life and to provide a basis for future research.

Keywords: Social media, Job satisfaction, Life satisfaction, Boutique patisserie, Women entrepreneurs.

Atıf/Citation: Boz, N. (2025). Sosyal medyanın kadın girişimciler üzerindeki rolü: Türkiye'deki butik pastacılar üzerinde iş tatmini ve yaşam doyumu araştırması. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 209-238. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.179>

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, [nurgul.boz\[at\]alanya.edu.tr](mailto:nurgul.boz[at]alanya.edu.tr), ORCID ID: 0000-0003-0779-2015.

Extended Abstract

This study investigates the impact of social media use on job satisfaction, job engagement, satisfaction, and life satisfaction among home-based boutique pastry chefs in Türkiye. In today's competitive business landscape, organizations increasingly leverage advanced technologies to optimize operations and gain a competitive edge. Social media has become vital for product promotion and marketing, particularly in the home-based boutique pastry industry, which has grown by leveraging these platforms rather than traditional bakeries. Pastry has a long history and is widely known and consumed on special occasions such as weddings and celebrations. Boutique pastry, a specialized branch of pastry-making, is highly popular for its personalized designs. The shift from traditional bakeries to home-based boutique pastry is driven by changing customer habits and lifestyles, with an increased demand for customized and healthy cakes. Social media is now a powerful tool for increasing the popularity of boutique pastry. It facilitates the promotion of products, management of customer relationships, and execution of marketing activities. Platforms like Instagram play a critical role in effectively promoting products and enhancing brand awareness. Previous research indicates that work-related social media use positively affects job satisfaction and strengthens job engagement by increasing interaction with colleagues. Job satisfaction reflects how content employees are with their jobs and their overall feelings towards their work. Locke (1976) defines job satisfaction as an emotional response to one's job. High job satisfaction is closely related to overall life satisfaction, with satisfied employees often experiencing higher life satisfaction. Job engagement, defined by Kahn (1990) as the emotional, physical, and cognitive expression of oneself at work, is critical for employee well-being and performance. Meyer and Allen (1991) conceptualize job engagement into three dimensions, s. affective, continuance, and normative commitment. Recent studies highlight the growing role of social media in empowering female entrepreneurs, especially in creative fields such as home-based boutique pastry. According to Chaker and Zouaoui (2023) social media enhances women's ability to manage their businesses flexibly while maintaining work-life balance. Jaim (2022) emphasize the structural, economic, and social challenges faced by women entrepreneurs, particularly in patriarchal societies. Social media platforms offer cost-effective marketing increased customer access, and emotional support through online communities and mentorship networks. These tools are especially significant in the context of boutique pastry, which requires strong visual branding and personalized product design. However, despite the increasing relevance of social media in entrepreneurship, the relationship between social media use, job satisfaction, engagement, and life satisfaction among home-based pastry chefs remains underexplored.

The study employs a causal research design to examine the impact of social media use on job satisfaction, job engagement, satisfaction, and life satisfaction among home-based boutique pastry chefs. Data were collected through an online survey from 404 female boutique pastry chefs and analysed using confirmatory factor analysis and structural equation modelling. The hypotheses tested in this study are as follows: H1: Social media use significantly affects job engagement. H2: Social media use significantly affects life satisfaction. H3: Job engagement significantly affects job satisfaction. H4: Job satisfaction significantly affects life satisfaction. H5: Job engagement significantly affects satisfaction. H6: Social media use significantly affects job satisfaction. H7: Life satisfaction significantly affects job satisfaction.

The demographic data indicate that most participants are middle-aged, married, university graduates, and have low income. The findings reveal that effective communication with colleagues via social media positively influences job engagement. High job satisfaction is associated with increased life satisfaction. Social media use significantly impacts job engagement ($\beta = 0.723, p < .001$) and life satisfaction ($\beta = 0.297, p < .001$). The study also finds that job engagement significantly affects job satisfaction ($\beta = 0.806, p < .001$). Furthermore, life satisfaction positively affects job satisfaction ($\beta = 0.683, p < .001$). Balanced and effective management of social media is crucial in enhancing job satisfaction and life satisfaction. The study highlights the significant role of social media in improving job satisfaction, strengthening job engagement, and positively affecting overall life satisfaction. The study concludes that social media use positively impacts job satisfaction, job engagement, and life satisfaction among home-based boutique pastry chefs in Türkiye. Social media is identified as a critical tool for product promotion and marketing in this industry. Recommendations for home-based boutique pastry chefs include implementing training programs on social media use, digital marketing strategies, customer relationship management, and effective use of social media. Employers should develop policies to help employees maintain work-life balance, such as flexible working hours and supportive working environments. The integration of social media tools in business processes should be encouraged to enhance communication and information sharing among employees. Performance and motivation programs focused on recognizing and rewarding employee achievements should be developed to enhance job satisfaction and engagement. The study is limited to home-based boutique pastry chefs in Türkiye, which may restrict the generalizability of the findings. Future research should use different samples and methodologies to enhance the generalizability and provide deeper insights into the impacts of social media use on job satisfaction and life satisfaction.

Keywords: Social media, Job satisfaction, Life satisfaction, Boutique patisserie, Women entrepreneurs.

Giriş

Pasta, köklü tarihiyle toplumun her kesimi tarafından bilinen ve düğün, kutlama gibi özel günlerde tüketilen bir üründür (Teyin, 2022, s. 191). Bu özel günlerde pasta, kutlamaların vazgeçilmez bir parçası haline gelir. Pastacılığın özel bir dalı olan butik pastacılık, kişiye özel tasarımlarıyla büyük ilgi görmektedir (Aydemir & Kurnaz, 2023, s. 550). Butik pastacılık, kişiye özel ve estetik ürünleriyle günümüz tüketicilerine hitap eden, kitaplarda, yemek programlarında, pastacılık kurslarında ve üniversitelerde ders olarak yer bulan hızla gelişen bir sektördür (Aydın, 2013, s. 26). Geleneksel pastanelerin yerini alan evde butik pastacılık, değişen müşteri alışkanlıkları ve yaşam tarzlarıyla birlikte önemli bir büyüme potansiyeline sahiptir. Özelleştirilmiş ve sağlıklı içerikli pastalara olan talep, evde butik pastacılığın popülerleşmesini sağlamıştır. Butik pastalar, müşterilerin isteklerine göre el yapımı ve yaratıcı süslemelerle hazırlanır. Kaliteli malzemelerle yapılan bu pastalar hem lezzet hem de görsellik açısından üstün bir deneyim sunar ve her pastayı benzersiz kılar. Bu bağlamda, butik pastacılık sektörü, kadın girişimciler için yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri ve özgün ürünlerle rekabette fark yaratabilecekleri bir alan sunmaktadır. Bu fırsatlara rağmen, kadın girişimcilerin karşılaştıkları ekonomik, toplumsal ve yapısal engeller iş dünyasında ilerlemelerini zorlaştırmaktadır. Kadın girişimciler, iş dünyasında erkeklere oranla daha fazla engelle karşılaşmaktadır. Kadın girişimciler, başta sermaye yetersizliği ve güvenlik sorunları nedeniyle finansal kaynaklara erişim güçlüğü gibi ekonomik engellerle karşılaşmaktadır (Rahman vd., 2022, s. 645; Ramadani vd., 2022, s. 2). Bununla birlikte, ataerkil toplumlarda iş ve aile sorumluluklarını dengeleyebilme zorunluluğu, girişimcilik faaliyetlerini olumsuz etkileyen önemli bir toplumsal sorundur (Jaim, 2022, s. 51; Rahman vd., 2024, s. 178). Kadın girişimciler, günlük ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları nedeniyle büyük bir yük taşımakta ve iş-yaşam dengesini sağlamakta zorlanmaktadır (Fardous vd., 2024, s. 2). Ayrıca, sosyo-kültürel kısıtlamalar, sınırlı eğitim ve beceri eksikliği, yasal düzenlemeler ve altyapı yetersizlikleri gibi faktörler, kadınların iş dünyasında sürdürülebilir başarı elde etmelerini engellemektedir (Kalim, 2019, s. 5; Kogut & Mejri, 2022, s. 97; Rizvi vd., 2023, s. 3). Sosyal medya, bu engelleri aşmada ve işlerini başarılı bir şekilde yönetmede kadın girişimcilere önemli fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya, kadın girişimcilerin hem iş kalitelerini hem de yaşam standartlarını iyileştirmede kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bu platformlar, kadın girişimcilere geniş bir kaynak ve ağ erişimi sağlayarak iş süreçlerini daha etkili yönetmelerine imkân tanırken, düşük yatırımlarla ve esnek çalışma koşullarıyla iş-yaşam dengesi kurmalarını da kolaylaştırır (Chaker & Zouaoui, 2023, s. 36). Sosyal medya, kadın girişimcilerin çevrim içi topluluklar ve mentörlük programları aracılığıyla destek bulmasına, iş yolculuklarında karşılaştıkları zorlukları aşmalarına ve stresle başa çıkmalarına yardımcı olmaktadır (Akpuokwe vd., s. 34). Bu bağlamda sosyal medya, kadınların geleneksel engelleri aşmalarını sağlayan, işlerini sürdürülebilir şekilde büyütmelerine ve ekonomik bağımsızlık kazanmalarına katkıda bulunan güçlendirici bir araçtır (Brahem & Boussema, 2023, s. 194; Hossain, 2018, s. 154). Günümüzde sosyal medya, butik pastacılığın popülerliğini artıran en güçlü araçlardan biri haline gelmiştir. Sosyal medya, ürün ve hizmetlerin tanıtımı, müşteri ilişkilerinin yönetimi ve pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi açısından önemli bir araçtır (Kaplan & Haenlein, 2010, s. 60). Butik pastacılar, sosyal medya kullanımıyla ürünlerinin küresel ölçekte tanıtımını yaparak marka görünürlüğünü artırma yoluyla geniş bir müşteri tabanına ulaşmayı mümkün kılarak müşteri geri bildirimlerini hızlı bir şekilde almayı sağlamaktadır (Hajli, 2014, s. 390; Moathen & Almaktoom, 2023, s. 3). Bu durum, iş verimliliğini ve ekonomik başarıyı yükselterek yaşam kalitesine olumlu katkı sağlar (Akpuokwe vd., 2024, s. 33; Ogunjobi vd., 2023, s. 104). Önceki araştırmalar, iş ile ilgili sosyal medya kullanımının çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu etkileri olduğunu ve iş arkadaşları ile etkileşimi artırarak iş bağlılığını güçlendirdiğini göstermektedir (Van Zoonen vd., 2014, s. 176). İş memnuniyeti, çalışanların işleriyle ilgili memnuniyetini, yaşam memnuniyeti ise bireylerin yaşam kalitelerinin genel değerlendirmesini ifade etmektedir (Gao & Jin, 2015, s. 312). Araştırmalar, yüksek iş memnuniyetinin yaşam memnuniyetini artırdığını ortaya koymaktadır (Cerci & Dumludag, 2019; Heller vd., 2004; Tenney vd., 2016; Zhang & Zheng, 2016). Ancak, evden çalışan kadın butik pastacıların yaşam memnuniyeti üzerindeki iş tutumlarının etkileri yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki evden çalışan kadın butik pastacıların sosyal medya kullanımının iş tatmini, işe bağlılık, memnuniyet ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma sosyal medyanın kadın girişimcilerin iş yaşamındaki rollerini nasıl şekillendirdiğini ve onların iş ve yaşam kalitesine olan katkılarını ortaya koymaktır. Kadın girişimcilerin iş dünyasında karşılaştıkları zorlukları ele alarak, sosyal medyanın bu zorlukları aşmadaki rolünü vurgulaması çalışma kapsamında önemli bir yere sahiptir.

İş Memnuniyeti

İş memnuniyeti, çalışanların işlerinden ne derece tatmin olduklarını ve işlerine karşı genel olarak ne tür duygular beslediklerini ifade etmektedir (Allan vd., 2018, s. 39). Locke (1976), iş memnuniyetini bireyin işine yönelik duygusal tepkisi olarak tanımlamaktadır (Locke, 1976, s. 1297). İş memnuniyeti bireylerin işleri ve iş koşulları ile ilgili olarak geliştirdikleri tutumdur (Lathabhavan vd., 2021, s. 5). Bu tutum çalışanların iş yerinde deneyimledikleri koşulların beklentileriyle uyumlu olmasına bağlıdır. İş memnuniyeti, işin doğası, çalışma koşulları, maaş, terfi olanakları ve iş arkadaşları ile olan ilişkiler gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Lee vd., 2022, s. 4; Spector, 1997, s. 23). Tüm bu faktörler birlikte değerlendirilerek genel iş memnuniyeti oluşturulmaktadır (Sapta vd., 2021, s. 498). Yüksek iş memnuniyeti, çalışanların iş yerinde daha uzun süre kalmalarını ve işlerine olan bağlılıklarını artırmaktadır (Meyer & Allen, 1991, s. 64). Buna karşılık, çalışmalar iş memnuniyetsizliği daha yüksek çalışan devri, işe gelmeme, geç kalma ve şikayetlere yol açabileceğini göstermiştir (Paudel vd., 2024, s. 1147; Razen, & Sulistyaningsih, 2023, s. 3). Buna karşılık, tatminin üretkenliği artırdığı gözlemlenmiştir (Inayat & Khan, 2021; Razen & Sulistyaningsih, 2023). Ayrıca, iş memnuniyeti, bireylerin genel yaşam kaliteleri ve hayattan aldıkları memnuniyetle yakından ilişkilidir. İş memnuniyeti yüksek olan bireyler, yaşamlarından da daha fazla memnuniyet duymaktadır (Judge & Watanabe, 1993, s. 244).

İş Bağlılığı

İş bağlılığı, çalışanların şirkete ve işlerine olan bağlılık duygusunu ifade etmektedir (Faradita & Madjid, 2021, s. 1140). Kahn (1990), çalışan bağlılığını duygusal, fiziksel ve bilişsel olarak kendini ifade etme yolu şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavram, çalışanların olumlu iyi oluş halinin ve performansının önemli bir göstergesi olduğu için kuruluşlar için önem arz etmektedir (Knight vd., 2017, s. 793). Meyer ve Allen (1991), örgütsel bağlılığı duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak üç boyutta incelemişlerdir. Duygusal bağlılık, çalışanın iş yerine olan sevgi ve bağlılığını; devam bağlılığı, işten ayrılmanın maliyetleriyle ilgili kaygıları; normatif bağlılık ise iş yerinde kalma zorunluluğunu ifade etmektedir. İş bağlılığı, çalışanların iş tatminini ve iş yerindeki performansını artıran

önemli bir faktördür (Meyer vd., 2002, s. 24). Schaufeli ve Bakker (2010), iş bağlılığının işe bağlılık ve iş memnuniyetinden fazlasını içerdiğini öne sürmektedir. İş bağlılığı, çalışanın işinin kalitesini artırmaya önem vermesi, görevlerini organizasyonun başarısını destekleyecek şekilde yerine getirme istekliliği ve işlerine olan tutku ve coşkuyu da içermektedir (Adisa vd., 2023, s. 1837). Japon çalışanlar üzerinde yapılan bir çalışmada, yüksek iş bağlılığının yüksek iş performansı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Sakuraya vd., 2017, s. 5). Bu bağlılık, çalışanların iş tatminini artırmakta ve iş yerindeki motivasyonlarını güçlendirmektedir. İş bağlılığı, bireylerin iş yerindeki genel refahını artıran ve organizasyonel başarıyı destekleyen kritik bir faktördür.

İş Tatmini

İş tatmini, çalışanların işlerinden ne kadar tatmin olduklarını ve işlerine karşı ne tür duygular beslediklerini ifade eder (Albrecht vd., 2015, s. 12). Yüksek iş tatmini, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını ve iş performanslarını olumlu yönde etkiler (Ferreira vd., 2017, s. 253). İş tatmininin yüksek olduğu durumlarda, çalışanların iş yerlerine olan bağlılıkları ve performansları artar (Lesener vd., 2020, s. 16). Evden çalışma, çalışanların işlerini evde gerçekleştirebilecekleri bir yöntemdir (Muhliansyah vd., 2020, s. 183). Evden çalışmanın iş tatmini üzerindeki olumlu etkileri de alanyazında desteklenmektedir. Evden çalışan bireyler, ofise gitmek veya iş seyahatleri için zaman, para ve enerji harcamak zorunda olmadıkları için daha fazla tatmin olabilir. Ayrıca, çalışırken resmi kıyafet giyme zorunluluğunun olmaması, rahatlık sağlamakta ve genellikle daha az stres yaşamalarına ve iş değiştirme eğilimlerinin azalmasına katkıda bulunmaktadır (Hutajulu vd., 2024, s. 2). Bu bağlamda, evden çalışmanın iş tatmini açısından olumlu bir seçenek olduğu yapılan araştırmalarda vurgulanmaktadır (Dalkrani & Dimitriadis, 2018, s. 16; Schall, 2019, s. 2).

Yaşam Doyumu

Yaşam doyumu, insanların mutlu ve anlamlı bir yaşam sürdürebilmeleri için temel unsurlardan biridir (Dağlı & Baysal, 2016, s. 1251). Bu kavram insanlık tarihinde uzun süredir önemle üzerinde durulan ve yoğun bir şekilde araştırılan bir konudur. Yaşam doyumu insanın kendi belirlediği ölçütler doğrultusunda mevcut durumunu karşılaştırarak

değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Suldo vd., 2006, s. 568; Tenney vd., 2016, s. 2). Bu yaşamla ilgili inanç ve değerlendirmelerin toplamı veya genel bir yaşam tutumu olarak da ifade edilmektedir (Rice vd., 1992, s. 156). Yaşam memnuniyeti, bir bireyin farkında olduğu mutluluk, genel memnuniyet ve öznel iyi hissetme olarak tanımlanır (Kim vd., 2018, s. 605). Yaşam memnuniyeti çalışanların duygularını etkileyen önemli bir psikolojik kavramdır ve bu da çalışanların yaratıcılığını (Lyubomirsky vd., 2005, s. 804) ve çalışma performansını (Greguras & Diefendorff, 2010, s. 540) etkileyen unsurlardandır.

Sosyal Medya Kullanımı

Web tabanlı medya, yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Arshad & Raheed, 2020, s. 36; Marengo vd., 2020, s. 2). Dijital medyanın egemen olduğu günümüzde, pazarlama rekabeti hızla artmaktadır (Widyastuti, 2024, s. 83). Sosyal medya, bilgi paylaşımını, kullanıcı tarafından oluşturulan içerikleri ve iş birliğini kolaylaştırarak insanların etkileşim kurma ve ilişkiler geliştirme biçimini hızla değiştirmiştir (Davis vd., 2020, s. 2; Zhang vd., 2024, s. 93). Müşterilere ulaşmak, müşteri etkileşimini artırmak, iş performansını ve rekabet gücünü yükseltmek için stratejik iş araçları olarak kullanılmaktadır (Kumar vd., 2022, s. 1). Özellikle Instagram, ürün satışı ve marka ilişkileri kurma konusunda kritik bir rol oynamakta ve pastalar gibi görsel olarak çekici ürünler için etkili bir platform sunmaktadır (Widyastuti, 2024, s. 83).

Dijital medyanın yaygınlaşması, birçok yeni yerel ve uluslararası mikro ve küçük işletmenin tanıtılmasına ve kadın dijital girişimcilerin gelişimine destek olmaktadır (Jiménez-Zarco vd., 2021, s. 2; McAdam vd., 2019; Pergelova vd., 2019, s. 15). Birçok büyük ölçekli organizasyon için sosyal medya, mevcut geleneksel pazarlama araçlarının yanı sıra kullanılmaktadır (Genc & Öksüz, 2015, s. 295). Sosyal medya, kadınların sınırlı kaynaklar ve zamanda evden çalışmaları için geniş ve eşit fırsatlar sunmakta (Kumar vd., 2022, s. 2; Olsson & Bernhard, 2021, s. 379) ve eğitilmiş, yetenekli birçok kadının ailelerinin ve ülkelerinin ekonomik refahına katkıda bulunmasına olanak tanımaktadır (Fischer & Reuber, 2011, s. 3). Minimal maliyetle benimsenmesi, teknolojik ilerleme ve artan kullanıcı sayısı, çeşitli yeni işletmeler ve kadın girişimcilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur (Ali Abbasi vd., 2022, s. 2; Fischer

& Reuber, 2011, s. 9). Sosyal medya platformları, iş kadınlarına tanıtım kampanyaları için medya seçiminde yardımcı olabilir ve mikro ve küçük işletmelerin karar verme sürecinde önemli bir rol oynayabilir (Fatima & Ali, 2023, s. 223; Kumar vd., 2022, s. 4). Pastacılık sektöründeki yoğun rekabet, şirketleri pazarlama faaliyetlerinde sosyal medyayı daha etkin kullanmaya teşvik etmektedir (Mariam & Defran, 2024, s. 1468). Bu durum, pazarlamacıların güçlü markalar oluşturmalarını gerektirmektedir.

Yöntem

Araştırmanın amacı, Türkiye’deki evden çalışan butik pastacıların sosyal medya kullanımının iş tatmini, işe bağlılık, memnuniyet ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemektir. Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemek amacıyla araştırma modelinde nedensel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu yöntem, hipotezler aracılığıyla değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Sekaran, 2003, s. 126). Bu çalışmada, evden çalışan kadın butik pastacıların sosyal medya kullanımının (SOME), iş tatmini (TATM), işe bağlılık (İSBA) ve yaşam doyumu (YADO) üzerindeki etkilerini incelemek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Modelde sosyal medya kullanımı bağımsız değişken, iş tatmini, işe bağlılık, memnuniyet (MEMN) ve yaşam doyumu bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacına yönelik geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Sosyal medya kullanımının işe bağlılık üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2: Sosyal medya kullanımının yaşam doyumu üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H3: İşe bağlılığın iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4: İş tatmininin yaşam doyumu üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H5: İşe bağlılığın memnuniyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H6: Sosyal medya kullanımının iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H7: Yaşam doyumunun iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Türkiye’de evden butik pastacılık yapan kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada, amaca uygunluk ve erişim kolaylığı nedeniyle amaçlı ve kolayda örneklem yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu yöntemlerin tercih edilmesinde düşük maliyet, hızlı erişim ve yüksek geri dönüş oranı etkili olmuştur (Özdemir vd., 2016, s. 236; Passmore & Baker, 2005, s. 50). Amaçlı örneklem kapsamında, katılımcıların en az 18 yaşında olmaları, aktif olarak butik pastacılık yapmaları ve gönüllülük esasına göre çalışmaya katılmaları gerekmektedir. Amaçlı ve kolayda örneklem yöntemi ile araştırma kapsamına alınan katılımcılardan etik bilgilendirme onayı alınarak 15 Nisan-20 Haziran 2024 tarihleri arasında sosyal medya platformları aracılığıyla anketler toplanmıştır. Örneklem, Sekaran’ın (1992) %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı görüşü esas alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’deki evden çalışan 404 butik pastacıdan Google formlar aracılığıyla çevrimiçi anketler toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, katılımcıların belirli konulara ilişkin tutum ve davranışlarını ölçmek amacıyla anket formu kullanılmıştır. Anketlerin tercih edilme nedenleri ekonomik ve pratik olmaları, geniş katılımcı gruplarına ulaşabilmeleri ve istatistiksel analizlere uygun veri sağlamalarıdır (Büyüköztürk vd., 2014, s. 124). Bu çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliği detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yaşam doyumu, Dağlı ve Baysal (2016) tarafından geliştirilen 5 maddelik ölçek (Cronbach Alfa = 0.827) kullanılarak ölçülmüştür. İş memnuniyeti, Lucas ve diğerleri (1990) tarafından oluşturulan 4 maddelik ölçek (Cronbach Alfa = 0.786) ile değerlendirilmiştir. İş tatmini, Keser & Bilir (2019) tarafından geliştirilen 5 maddelik ölçek (Cronbach Alfa = 0.826) kullanılarak incelenmiştir. İşe bağlılık ölçeği Saks (2006) tarafından geliştirilen 5 maddeden oluşmaktadır (Cronbach Alfa = 0.892). Sosyal medya kullanımı, Carlson ve arkadaşları (2016) tarafından geliştirilen 4 maddelik ölçek (Cronbach Alfa = 0.872) kullanılarak ölçülmüştür. Tüm ölçekler, katılımcıların ilgili değişkenlerle ilgili algılarını 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle katılıyorum) arasında değişen Likert tipi derecelendirme kullanılarak değerlendirmişlerdir.

Araştırma Etiği

Bu araştırma, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Onay Belgesi (Tarih: 15.04.2024, Onay no: 6614) ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaya katılan katılımcılardan katılım onamı alınmıştır.

Bulgular

Araştırmada yer alan katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yaş	18-24	6.9
	25-34	27.5
	35-44	44.8
	45-54	19.3
	55 ve üzeri	1.5
Medeni Durum	Bekâr	19.8
	Evli	80.2
Eğitim Durumu	İlköğretim	3.7
	Lise	28.2
	Lisans	60.4
	Lisansüstü	7.7
Aylık Gelir (₺)	Asgari Ücret	46.8
	17.003 – 30.000₺	30.7
	30.001- 50.000 ₺	16.3
	50.001 ₺ ve üzeri	6.2

Katılımcıların tamamı kadın butik pastacılardan oluşmaktadır. Yaş dağılımlarına bakıldığında katılımcıların çoğunluğunun 35-44 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun evli olduğu ve eğitim düzeyi açısından üniversite mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların çoğunun aylık geliri asgari ücret düzeyindedir.

Tablo 2. Katılımcıların Çalışma Koşullarına İlişkin Bulgular

Değişkenler		n	%
Evde çalışmak için rahat bir yeriniz var mı?	Evet	247	61.1
	Hayır	157	38.9
Evden çalışırken ekstra saatler çalıştığınızı hissediyor musunuz?	Evet	228	56.4
	Hayır	67	16.6
	Bazen	109	27.0
Kaç yıldır bu meslekte çalışıyorsunuz?	1 yıldan az	49	12.1
	1-5 yıl	178	44.1
	6-10 yıl	119	29.5
	11-15 yıl	41	10.1
	16-20 yıl	13	3.2
	21 yıl ve üzeri	4	1.0

Katılımcıların çalışma koşullarına ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterilmektedir. Katılımcıların %61,1’i evde çalışırken rahat bir yeri olduğunu belirtmektedir. Evden çalışırken ekstra saatler çalıştığınızı hissetme açısından katılımcıların %56.4’ü evet, %16.6’sı hayır, %27.0’si bazen olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların pastacılık mesleğinde %12.1’i 1 yıldan az, %44.1’i 1-5 yıl, %29.5’i 6-10 yıl, %10.1’i 11-15 yıl, %3.2’si 16-20 yıl ve %1.0’i 21 yıl ve üzerinde çalışmaktadır.

Tablo 3. Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Bulgular

Değişkenler		n	%
Sosyal medya hesabı sayısı	1 adet	131	32.4
	2 adet	237	58.7
	3 ve daha fazla	36	8.9
Sosyal medya kullanılan yıl	1 yıldan az	8	2.0
	1- 3 yıl	44	10.9
	4- 6 yıl	116	28.7
	7 yıldan fazla	236	58.4
Sosyal medyada harcanan zaman	1 saatten az	15	3.7
	1- 2 saat	126	31.2
	3- 4 saat	199	49.3
	5 saat ve üzeri	64	15.8

Katılımcıların sosyal medya kullanımına ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir. Katılımcıların %32.4'ü 1 adet %58.7'si 2 adet, 8.9'u 3 ve daha fazla sayıda sosyal medya hesabına sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte %2.0'si 1 yıldan az; %10.9'u 1-3 yıl; %28.7'si 4-6 yıl; %58.4'ü 7 yıldan fazla süredir sosyal medyayı kullanmaktadır. Sosyal medyada harcanan zaman açısından %3.7'si 1 saatten az, %31.2'si 1-2 saat; %49.3'ü 3-4 saat ve %15.8'i 5 saat ve üzeri olduğunu etmektedir.

Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırma modelinin testine geçilmeden önce gerekli test analizlerin yapılması için bazı varsayımları sağlaması gerekmektedir. Bunların başında normallik varsayımının karşılanması gelmektedir. Ancak, normallik varsayımının sosyal bilimlerde sağlanması çoğu zaman güçlük yaratmaktadır. Bu bağlamda yazarlar alternatif çözümler önermektedir. Söz gelimi Tabachnick ve Fidel (2013, s. 79) normallik varsayımının sağlanabilmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerinin belirli bir aralıkta olmasının yeterli olacağını ifade etmektedir. George ve Mallery (2016) ise çarpıklık ve basıklığın -2 ile +2 aralığında olmasının normallik varsayımı için yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışmada yer alan değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerleri ile tanımlayıcı istatistik bilgileri ve korelasyon değerleri Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. *Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler (n=404)*

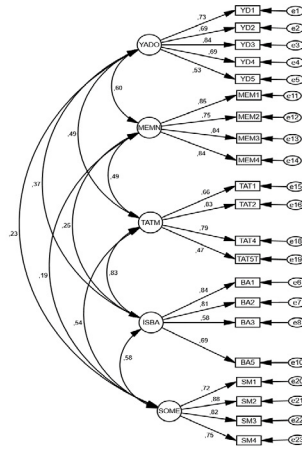
	Ort.	S.S.	Skew- ness	Kurto- sis	1	2	3	4	5
1 Yaşam doyumu	3.2480	0.82346	-0.156	-0.040	1	.510**	.277**	.187**	.381**
2 Memnu- niyet	2.6925	1.04946	0.283	-0.563		1.000	.240**	.186**	.460**
3 İşe Bağlılık	4.1677	0.79480	-1.392	2.520			1.000	.483**	.647**
4 Sosyal Medya	4.2494	0.82107	-1.446	2.389				1	.443**
5 İş tatmini	4.1015	0.79365	-1.077	1.250					1

** %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'e göre değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerleri -3 ile +3 aralığında olduğundan normallik varsayımı kabul edilmiştir (Kalaycı, 2015). Değişkenlere ait ortalama değerler memnuniyet hariç hepsinde orta nokta olan 3'ün üzerindedir. Ayrıca değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına bakıldığında tüm değişkenlerin birbirleriyle anlamlı ve pozitif yönlü ilişkisi olduğu tespit edilmiştir ($p<.01$). Bu noktalardan hareketle araştırmada çoklu bağlantılılık sorunu olmadığı ve normallik varsayımını sağladığı gözlenmektedir.

Ölçüm Modeline İlişkin Bulgular

Doğrulamalı faktör analizi birbiriyle ilişkili faktörlerin birlikte geçerliliklerinin ele alındığı bir analiz türüdür. Daha önce oluşturulan bir ölçeğin maddelerinin elde edilen veriler tarafından oluşturulan model kapsamında onaylanmasını esas almaktadır (Byrne, 2010). Bu bağlamda değişkenlere ait hipotezlerin test edilmesi için kurulan örtük değişkenler arasında YEM (yapısal eşitlik modeli) analizinin sağlıklı işlemesi ve oluşturulan faktörlerin elde edilen veriler tarafından onaylanması için birinci düzey çoklu doğrulamalı faktör analizine dayanana ölçüm modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan modele ilişkin standardize çıktılar Şekil 1'deki gibidir.



Şekil 1. Ölçüm Modeli Sonuçları

Elde edilen bulgulara göre oluşturulan ölçüm modeli onaylanmıştır. Ölçüm modeline ait uyum iyiliği değerleri literatürde belirlenen sınırların üzerinde ve iyi uyuma işaret etmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013, s. 725) ($\chi^2= 451.022$ (sd)= 179; $p<.001$; $\chi^2 /sd= 2.520$; CFI= 0.937; GFI= 0.905; IFI= 0.938; RMSEA= 0.061; SRMR= 0.0634). Model uyum iyiliğini sağlamak ve ölçüm modelini onaylamak için faktörlere ait anlamsız ve düşük faktör yüklü maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu bağlamda tatmin gizil değişkenine ait TAT3 ifadesi (SFY=-0.05) ve işe bağlılık (İSBA) gizil değişkenine ait BA4 (SFY=0.04) gözlenen değişkeni düşük faktörlü ve anlamsız standardize faktör yükü nedeniyle sırasıyla analizden çıkarılmıştır. Çıkarılan maddeler sonucu tekrar edilen analizler de düşük faktörlü madde kalmadığı gözlenmiş ve model uyumu istenen düzeye gelmiştir. Bu nedenle modifikasyona ihtiyaç duyulmamıştır. Bütün bunların ışığında YEM analizi öncesinde oluşturulan ölçüm modeline ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırların üzerinde olduğundan, elde edilen verilerin oluşturulan ölçüm modelini onayladığı gözlenmektedir. Faktörlere ait ölçüm modelinin standardize ve standardize olmayan faktör yükleri, standart hatalar, kritik oran (CR) ve anlamlılık düzeyi sonuçları Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5. Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

			$\beta 0$	$\beta 1$	S.H.	t	p
YD1	<---	YADO	0.73	1			
YD2	<---	YADO	0.695	0.949	0.073	12.944	***
YD3	<---	YADO	0.836	1.186	0.078	15.207	***
YD4	<---	YADO	0.69	0.982	0.076	12.865	***
YD5	<---	YADO	0.527	0.891	0.09	9.849	***
BA1	<---	İSBA	0.844	1			
BA2	<---	İSBA	0.813	0.971	0.053	18.267	***
BA3	<---	İSBA	0.577	0.847	0.071	11.889	***
BA5	<---	İSBA	0.695	0.884	0.059	14.94	***
MEM1	<---	MEMN	0.854	1			
MEM2	<---	MEMN	0.75	0.903	0.052	17.25	***
MEM3	<---	MEMN	0.841	1.036	0.051	20.364	***
MEM4	<---	MEMN	0.838	0.959	0.047	20.271	***

TAT1	<---	TATM	0.656	1			
TAT2	<---	TATM	0.827	1.066	0.078	13.609	***
TAT4	<---	TATM	0.789	1.008	0.077	13.174	***
TAT5*	<---	TATM	0.47	0.612	0.072	8.462	***
SM1	<---	SOME	0.715	1			
SM2	<---	SOME	0.879	1.323	0.082	16.19	***
SM3	<---	SOME	0.824	1.256	0.081	15.414	***
SM4	<---	SOME	0.749	1.231	0.087	14.103	***

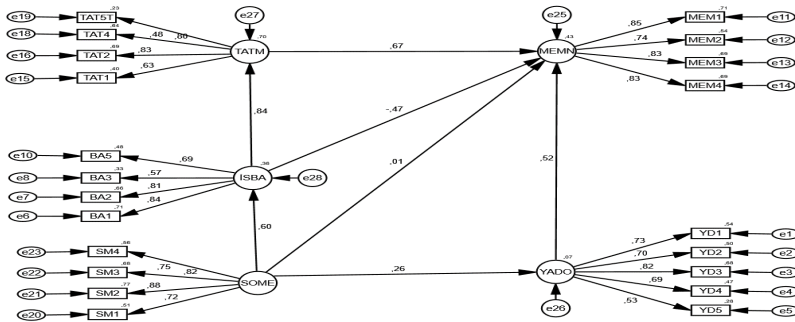
* Ters kodlama yapılmıştır. β_0 = Regresyon Sabiti. β_1 = Regresyon Katsayısı. S.H.=Standart Hata

Tablo 5 incelendiğinde, gizil değişkenlerden gözlenen değişkenlere giden tüm yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. YADO gizil değişkeni için YD1'e ait standardize yol katsayısı (SYK)= 0.73; YD2'ye ait SYK= 0.695, YD3'e ait SYK=0.836, YD4'e ait SYK=0.960 olarak saptanmıştır. Ayrıca İSBA gizil değişkeni için BA1'e ait SYK=0.844, BA2'ye ait SYK=0.813, BA3'e ait SYK=0.577 ve BA5'e ait SYK=0.695'tir. MEMN gizil değişkenine ait gözlenen değişkenlerden MEM1 için SYK=0.854, MEM2 için SYK=0.750, MEM3 için SYK=0.841 ve MEM4 için SYK=0.838'dir. TATM gizil değişkenine ait gözlenen değişkenlerden TAT1 için SYK=0.656, TAT2 için SYK=0.827, TAT4 için SYK=0.789, TAT5T için SYK=0.470'tir. Son olarak SOME gizil değişkenine ait gözlenen değişkenlerden SM1 için SYK=0.715, SM2 için SYK=0.879, SM3 için SYK=0.824 ve SM4 için SYK=0.749'dur. Dahası araştırmada yer alan faktörlere ait AVE ve CR değerleri ile Cronbach Alpha (CA) değerleri iraksak ve yakınsak geçerlilik ile güvenilirlik için önemli ölçümler sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmada yer alan değişkenlere ait AVE, CR ve CA değerleri Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	CR	AVE	CA
İş Tatmini	0.786	0.489	0.766
Yaşam Doyumu	0.827	0.494	0.820
İşe Bağlılık	0.826	0.547	0.818
Memnuniyet	0.892	0.675	0.890
Sosyal Medya	0.872	0.631	0.867

Tablo 6 incelendiğinde faktörlerin her biri için geçerlilik ve güvenilirlik değerleri yeterli olduğu anlaşılmaktadır. CR değerlerinin 0.70 ve üzeri olması istenmektedir. Ayrıca AVE değerlerinin 0.50 ve üstü olması ve 0.50'ye yakın olması kabul görmektedir (Hair vd., 2011, s. 145). Değişkenlerin tamamında bu koşullar sağlandığı için faktörlerin birleşim ve ayrışım geçerliliği sağlanmıştır. Öte yandan 0.70 ve üzeri iyi güvenilirliğe işaret eden CA değerleri de her bir değişken için yeterli düzeydedir. Bu nedenle faktörlerin güvenilirliği de sağlanmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlere ait ölçüm modeli ile faktörlerin geçerliliği ve güvenilirliği onaylandıktan sonra örtük değişkenler arasında çoklu YEM modeli kurularak hipotezlerin sınanmasına geçilmiştir. Analiz sonucunda oluşan model ve modele ait uyum iyiliği değerleri Şekil 2'deki gibidir.



Şekil 2. YEM Modeline Ait Sonuçlar

YEM modeli sonucunda elde edilen verilerle kurulan model desteklenmektedir. Modele ait uyum iyiliği değerleri alanyazında kabul edilen sınırların içerisinde ve iyi uyuma sahiptir ($\chi^2 = 505.840$ (sd)=182; $p < .001$; $\chi^2 / sd = 2.779$; CFI=0.926; GFI=0.897; IFI=0.926; RMSEA=0.066; SRMR=0.0936). Modelde elde edilen uyum iyiliği değerlerine ulaşabilmek için herhangi bir modifikasyon ya da madde atımına ihtiyaç duyulmamıştır. Analiz sonucunda ulaşılan sonuçlara ait bilgiler ve hipotezlerin değerlendirilmesine ait çıktılar Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Hipotez Sonuçları

			β_0	β_1	TE	S.H.	C.R.	p	Sonuç	R ²
İSBA	<-	SOME	0.604	0.723		0.071	10.201	***	✓	0.224
YADO	<-	SOME	0.255	0.297		0.068	4.366	***	✓	0.035
TATM	<-	İSBA	0.837	0.806		0.069	11.63	***	✓	0.216
MEMN	<-	TATM	0.667	0.887		0.181	4.908	***	✓	0.205
MEMN	<-	İSBA	-0.47	-0.602	0.113(AGA: 0.064/ ÜGA: 0.276; p=0.204)	0.178	-3.376	***	RED	0.040
MEMN	<-	SOME	0.012	0.018	0.303(AGA: 0.111/ ÜGA: 0.512; p<.01)	0.101	0.175	0.861	✓	0.035
MEMN	<-	YADO	0.519	0.683		0.077	8.899	***	✓	0.260

β_0 = Regresyon Sabiti. β_1 = Regresyon Katsayısı. S.H.= Standart Hata, ***: .001 düzeyinde anlamlıdır. TE: Toplam Etki, AGA: Alt güven aralığı, ÜGA: üst güven aralığı.

Tablo 7 ele alındığında, sosyal medya kullanımının işe bağlılık üzerinde anlamlı ve olumlu yönde etkisi gözlenmektedir ($\beta_0=0.604$; $p<.001$). İşe bağlılıktaki değişimin %22.4'ü sosyal medya kullanımı açıklamaktadır. Sosyal medya kullanımı yaşam doyumu üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir ($\beta_0=0.255$; $p<.001$). Yaşam doyumundaki değişimlerin %3.5'i sosyal medya kullanımı tarafından açıklanmaktadır. Bu bağlamda H2 ilgili hipotezi kabul edilmiştir. İşe bağlılık ise tatmin üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkiye sahiptir ($\beta_0=0.837$; $p<.001$). İş tatminindeki değişimlerin %21.6'sı işe bağlılık tarafından açıklanmaktadır. Bu yüksek etki ilgili hipotezi güçlü şekilde desteklemektedir. Tatmin değişkeni memnuniyet üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkiye sahiptir ($\beta_0=0.667$; $p<.001$). Öte yandan işe bağlılık memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir ($\beta_0=-0.47$; $p=.204$). Buna karşın sosyal medya kullanımının memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisi saptanmıştır ($\beta_0=0.012$; $p<.01$). Son olarak yaşam doyumunun memnuniyet üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkisi vardır ($\beta_0=0.519$; $p<.001$). Bu doğrultuda, memnuniyet üzerindeki değişimlerin %26'sı yaşam doyumu tarafından açıklanmaktadır. Bir bütün olarak memnuniyet üzerindeki değişimlerin %54.0'ü tatmin, işe bağlılık, sosyal medya ve yaşam doyumu tarafından açıklanmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, Türkiye’deki evden çalışan butik pastacıların sosyal medya kullanımının iş tatmini, işe bağlılık, memnuniyet ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın demografik bulgularına bakıldığında, butik pastacılık yapan kadınların büyük bir çoğunluğunun orta yaş grubunda, evli, üniversite mezunu ve düşük gelir seviyesinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, butik pastacılığın özellikle eğitilmiş, evli ve orta yaş grubundaki kadınlar arasında popüler bir meslek olduğunu göstermektedir. Evde çalışma koşullarının büyük ölçüde rahat olduğu ancak önemli bir kısmının (%38.9) bu rahatlığa sahip olmadığı görülmüştür. Evde çalışanların yarısından fazlası (%56.4) ekstra saatler çalıştıklarını hissetmekte, bu da iş-yaşam dengesinin sağlanmasında zorluklar yaşanabileceği anlamına gelebilmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmının sosyal medyayı aktif olarak kullandığı ve genellikle birden fazla sosyal medya hesabına sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu uzun süredir sosyal medya kullanmakta ve günde birkaç saatlerini sosyal medyada geçirmektedir. Bu durum, sosyal medyanın katılımcıların günlük yaşamlarında önemli bir yer tuttuğunu ve işlerini tanıtmak, pazarlamak ve müşteri ilişkilerini yönetmek için kritik bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, sosyal medya kullanımının iş tatmini, işe bağlılık ve yaşam doyumu üzerinde anlamlı ve olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Katılımcılar arasında sosyal medya kullanımının yaygın olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanımının işe bağlılığı artırdığı ($\beta=0.723, p<.001$) tespit edilmiştir. Bu bulgular sosyal medya kullanımının örgütsel bağlılık ve iş bağlılığı üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğunu belirten Zhang ve diğerlerinin (2019) araştırmasıyla tutarlıdır. Sosyal medya kullanımının genel yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği ($\beta=0.297, p<.001$) tespit edilmiştir. Benzer şekilde Hawi & Samaha (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu arasında anlamlı pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Aynı zamanda Çin’de yapılan bir çalışma, sosyal medyanın sağladığı sosyal ortamın sosyal desteği artırdığını ve bu artışın yaşam doyumuna olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur (Zhang & Zheng, 2016). İşe bağlılık, iş tatminiyle pozitif ilişki içerisindeyken ($\beta=0.806, p<.001$)

ve iş memnuniyeti ile negatif ilişki ($\beta = -0.602, p = .204$) göstermektedir. Yaşam doyumu iş memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir ($\beta = 0.683, p < .001$), bu da bireylerin genel yaşam memnuniyetlerinin iş memnuniyetleriyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın etkin kullanımı, özellikle evden çalışan butik pastacılar için iş tatmini ($\beta = 0.887, p < .001$) ve bağlılığını ($\beta = 0.604, p < .001$) artırmada büyük bir rol oynamaktadır. Bu bulgular, sosyal medyanın sadece bireysel yaşam kalitesini değil, aynı zamanda iş yaşamındaki verimliliği ve memnuniyeti de artırdığını göstermektedir. Evden çalışmanın daha fazla memnuniyete, daha iyi performansa ve daha düşük bir algılanan stres seviyesine yol açabileceği önceki çalışmalarla uyumludur (Bloom, 2015; Grant vd., 2019). Bu sonuçlar, sosyal medyanın iş yaşamındaki önemini vurgulamakta ve gelecekteki araştırmalar için değerli bir temel oluşturmaktadır. Sosyal medya, butik pastacılar için iş tatmini ve bağlılığını artırmada kritik bir rol oynamaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda, bazı öneriler sunulmaktadır. İlk olarak, evden çalışan butik pastacılar için sosyal medya kullanımına yönelik eğitim programları düzenlenmeli ve bu programlar dijital pazarlama stratejilerini, müşteri ilişkileri yönetimini ve sosyal medyanın etkin kullanımını içermelidir. İkinci olarak, butik pastacıların iş-yaşam dengesini sağlayabilmeleri için uygulanabilir stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Esnek çalışma saatleri ve destekleyici çalışma ortamları oluşturarak iş sürekliliği artırılabilir. Üçüncü olarak, sosyal medya araçlarının iş süreçlerine entegrasyonu teşvik edilmelidir, bu da çalışanların iş arkadaşlarıyla daha etkili iletişim kurmalarını ve bilgi paylaşımını artırmalarını sağlayacaktır. Son olarak, iş tatmini ve bağlılığı artırmak için performans ve motivasyonu artırmaya yönelik programlar, yerel belediyeler, kadın girişimcilik destek ofisleri ya da mesleki eğitim kuruluşları tarafından geliştirilebilir. Bu programlar, çalışanların başarılarını tanıma ve ödüllendirme üzerine odaklanmalıdır. Araştırmanın bazı kısıtlamaları da bulunmaktadır. Örneklem, sadece Türkiye'deki evden çalışan butik pastacılarla sınırlıdır, bu nedenle bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Gelecekteki araştırmalar, bu bulguların genellenebilirliğini artırmak ve daha derinlemesine analizler yapmak için farklı örneklem ve metodolojiler kullanmalıdır.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu (Tarih: 15.04.2024, Onay no: 6614) tarafından onaylanmıştır.

Katılım Onamı: Bu çalışmaya katılan katılımcılardan katılım onamı alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study is accepted by the ethics committee of Alanya Alaaddin Keykubat University Social Sciences and Humanities (Date: 15.04.2024, Approval no: 6614).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from participants who participated in this study.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

Adisa, T. A., Ogbonnaya, C., & Adekoya, O. D. (2023). Remote working and employee engagement: A qualitative study of British workers during the pandemic. *Information Technology & People*, 36(5), 1835-1850. <https://doi.org/10.1108/ITP-12-2020-0850>

Akpuokwe, C. U., Chikwe, C. F., & Eneh, N. E. (2024). Innovating business practices: The impact of social media on fostering gender equality and empowering women entrepreneurs. *Magna Scientia Advanced Research and Reviews*, 10(2), 032-043. <https://doi.org/10.30574/msarr.2024.10.2.0042>

- Albrecht, S. L., Bakker, A. B., Gruman, J. A., Macey, W. H., & Saks, A. M. (2015). Employee engagement, human resource management practices and competitive advantage: An integrated approach. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 2(1), 7-35. <https://doi.org/10.1108/JOEPP-08-2014-0042>
- Ali Abbasi, G., Abdul Rahim, N. F., Wu, H., Iranmanesh, M., & Keong, B. N. C. (2022). Determinants of SME's social media marketing adoption: Competitive industry as a moderator. *Sage Open*, 12(1), 1-19. <https://doi.org/10.1177/21582440211067220>
- Allan, B. A., Dexter, C., Kinsey, R., & Parker, S. (2018). Meaningful work and mental health: Job satisfaction as a moderator. *Journal of Mental Health*, 27(1), 38-44. <https://doi.org/10.1080/09638237.2016.1244718>
- Arshad, A., & Raheed, R. (2020). Relationship between social media and employees job performance: Mediating role of job engagement. *South Asian Review of Business and Administrative Studies (SABAS)*, 2(1), 35-52. <https://doi.org/10.52461/sabas.v2i1.441>
- Aydemir, G. S., & Kurnaz, A. (2023). Ağırlıklı olarak butik pasta hizmeti veren işletmelerin internet siteleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(1), 546-562. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1206>
- Aydın, İ. N. (2013). Yeni pazarlama stratejileri bağlamında butik pastacılık örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Maltepe Üniversitesi.
- Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., & Ying, Z. J. (2015). Does working from home work? Evidence from a Chinese experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, 130(1), 165-218. <https://doi.org/10.3386/w18871>
- Brahem, M., & Boussema, S. (2023). Social media entrepreneurship as an opportunity for women: The case of Facebook-commerce. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 24(3), 191-201. <https://doi.org/10.1177/14657503211066010>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (17. Baskı). Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming* (2. Baskı). Routledge.
- Carlson, J. R., Zivnuska, S., Harris, R. B., Harris, K. J., & Carlson, D. S. (2016). Social media use in the workplace: A study of dual effects. *Journal of Organizational and End User Computing (JOEUC)*, 28(1), 15-31. <https://doi.org/10.4018/JOEUC.2016010102>

- Cerci, P. A., & Duamludag, D. (2019). Life satisfaction and job satisfaction among university faculty: The impact of working conditions, academic performance and relative income. *Social Indicators Research*, 144, 785-806. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-02059-8>
- Chaker, H., & Zouaoui, S. (2023). Meeting the challenge of entrepreneurship with social media: The case of Tunisian women entrepreneurs. *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies*, 9(1), 33-61. <https://doi.org/10.1177/2393957522113843>
- Dağlı, A., & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>
- Dalkrani, M., & Dimitriadis, E. (2018). The effect of job satisfaction on employee commitment. *International Journal of Business & Economic Sciences Applied Research*, 11(3). <https://doi.org/10.25103/ijbesar.113.02>
- Davis, J., Wolff, H. G., Forret, M. L., & Sullivan, S. E. (2020). Networking via LinkedIn: An examination of usage and career benefits. *Journal of Vocational Behavior*, 118, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103396>
- Faradita, M. I., & Madjid, I. (2021). The effect of using social media on job satisfaction: Is there a role for job engagement and organization engagement as a mediator?. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 4, 1140-1148. <https://doi.org/10.47191/jefms/v4-i7-26>
- Fardous, J., Mannan, A., Hasan, M. Z., & Kabir, I. (2024). Women entrepreneurs' preference in using social media networks on online business opportunities and challenges: The case of Bangladesh. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 6(2), 1-19. <https://doi.org/gtrfpd>
- Fatima, N., & Ali, R. (2023). How businesswomen engage customers on social media?. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 27(2), 221-240. <https://doi.org/10.1108/SJME-09-2021-0172>
- Ferreira, A. I., Martinez, L. F., Lamelas, J. P., & Rodrigues, R. I. (2017). Mediation of job embeddedness and satisfaction in the relationship between task characteristics and turnover: A multilevel study in Portuguese hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(1), 248-267. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2015-0126>
- Fischer, E., & Reuber, A. R. (2011). Social interaction via new social media: (How) can interactions on Twitter affect effectual thinking and behavior?. *Journal of Business Venturing*, 26(1), 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2010.09.002>

- Gao, L., & Jin, W. (2015). Work-family conflict mediates the association between job demands and life and job satisfaction in Chinese middle-level managers. *Current Psychology*, 34(2), 311–320. <https://doi.org/10.1007/s12144-014-9259-9>
- Genc, M., & Öksüz, B. (2015). A fact or an illusion: Effective social media usage of female entrepreneurs. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 293–300. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.345>
- George, D. & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference* (14. Baskı). Routledge.
- Grant, C.A., Wallace, L.M., Spurgeon, P.C., Tramontano C. & Charalampous M. (2019). Construction and Initial validation of the e-work life scale to measure remote e-working. *Employee Relations*, 41(1), 16-33. <https://doi.org/10.1108/ER-09-2017-0229>
- Greguras, G. J., & Diefendorff, J. M. (2010). Why does proactive personality predict employee life satisfaction and work behaviors? A field investigation of the mediating role of the self-concordance model. *Personnel Psychology*, 63(3), 539-560. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2010.01180.x>
- Hair, J. F., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2011). "PLS-SEM: Indeed a silver bullet". *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679190202>
- Hajli, N. (2014). A study of the impact of social media on consumers. *International Journal of Market Research*, 56(3), 387-404. <https://doi.org/10.2501/IJMR-2014-025>
- Hawi, N. S., & Samaha, M. (2017). The relations among social media addiction, self-esteem, and life satisfaction in university students. *Social Science Computer Review*, 35(5), 576-586. <https://doi.org/10.1177/089443931666034>
- Heller, D., Watson, D., & Ilies, R. (2004). The role of person versus situation in life satisfaction: A critical examination. *Psychological Bulletin*, 130(4), 574-600. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.4.574>
- Hossain, T. (2018). Empowering women through e-business: A study on women entrepreneurs in Dhaka City. *Asian Business Review*, 8(3), 21-160. <https://doi.org/10.18034/abr.v8i3.167>
- Hutajulu, R. S., Hutajulu, I. G., & Hutajulu, R. R. (2024). Work from home on work performance in Indonesia. *Journal of Social Science Management*, 13(01). <https://doi.org/10.15294/komunitas.v13i1.28436>
- Inayat, W., & Jahanzeb Khan, M. (2021). A study of job satisfaction and its effect on the performance of employees working in private sector organizations, Peshawar. *Education Research International*, 2021(1). <https://doi.org/10.1155/2021/1751495>

- Jaim, J. (2022). Problems of political unrest: women in small businesses in Bangladesh. *New England Journal of Entrepreneurship*, 25(1), 48-69. <https://doi.org/10.1108/NEJE-01-2021-0004>
- Jiménez-Zarco, A. I., Clemente-Almendros, J. A., González-González, I., & Aracil-Jordà, J. (2021). Female micro-entrepreneurs and social networks: Diagnostic analysis of the influence of social-media marketing strategies on brand financial performance. *Frontiers in Psychology*, 12, 630058. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.630058>
- Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another look at the job-life satisfaction relationship. *Academy of Management Proceedings*, 1993(1), (pp. 243-247). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Kahn W. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724. <https://doi.org/10.2307/256287>
- Kalim, A. (2019). Women entrepreneurship: Turning challenges into opportunities. *Innovative Educational Solutions*, 15-17.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Keser, A., & Bilir, K. B. Ö. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Kim, S., Kang, H., Lee, Y., & Choi, J. (2018). Effects of job engagement on job satisfaction and life satisfaction among employees. *The Service Industries Journal*, 38(7-8), 498-507.
- Knight, C., Patterson, M., & Dawson, J. (2017). Building work engagement: A systematic review and meta-analysis investigating the effectiveness of work engagement interventions. *Journal of Organizational Behavior*, 38(6), 792-812. <https://doi.org/10.1002/job.2167>
- Kogut, C. S., & Mejri, K. (2022). Female entrepreneurship in emerging markets: Challenges of running a business in turbulent contexts and times. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 14(1), 95-116. <https://doi.org/10.1108/IJGE-03-2021-0052>
- Kumar, V., Nanda, P., & Tawangar, S. (2022). Social media in business decisions of MSMEs: Practices and challenges. *International Journal of Decision Support System Technology (IJDSST)*, 14(1), 1-12. <https://doi.org/10.4018/IJDSST.286686>

- Lathabhavan, R., Sajimon, A., & Daniel, J. (2021). A study on the relationships between psychological contract and personal aspects among teachers in higher education institutions in India. *International Journal of Services, Economics and Management*, 12(3), 211-227. <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2020.10041525>
- Lee, B., Lee, C., Choi, I., & Kim, J. (2022). Analyzing determinants of job satisfaction based on two-factor theory. *Sustainability*, 14(19), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su141912557>
- Lesener, T., Gusy, B., Jochmann, A., & Wolter, C. (2020). The drivers of work engagement: A meta-analytic review of longitudinal evidence. *Work & Stress*, 34(3), 259-278. <https://doi.org/10.1080/02678373.2019.1686440>
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (pp. 1297-1349). Rand McNally.
- Lucas, G. H., Babakus, E., & Ingram, T. N. (1990). An empirical test of the job satisfaction-turnover relationship: Assessing the role of job performance for retail managers. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 18, 199-208. <https://doi.org/10.1007/BF02726471>
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?. *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- Marengo, D., Poletti, I., & Settanni, M. (2020). The interplay between neuroticism, extraversion, and social media addiction in young adult Facebook users: Testing the mediating role of online activity using objective data. *Addictive behaviors*, 102, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2019.106150>
- Mariam, S., & Defran, H. M. (2024). Social media marketing strategies and their impact on brand equity and buying interest in cake & bakery. *Jurnal Indonesia: Manajemen Informatika dan Komunikasi*, 5(2), 1467-1474. <https://doi.org/10.35870/jimik.v5i2.698>
- McAdam, M., Crowley, C., & Harrison, R. T. (2019). To boldly go where no [man] has gone before-institutional voids and the development of women's digital entrepreneurship. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 912-922. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.07.051>
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)

- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1842>
- Moathen, D., & Almaktoom, A. (2023). Startup home-based social media businesses. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), 1-32. 10.26668/businessreview/2023.v8i4.1469.
- Muhliansyah, Z. F. A. H. U., Fitri, R. K., Anisa, S. N. I., & Faraz, Q. U. (2020). Work from home: Life solution on psychology's perspective. *Work*, 2(2). 182-193. <https://doi.org/10.30872/PLAKAT.V2I2.4976>
- Ogunjobi, O. A., Eyo-Udo, N. L., Egbokhaebho, B. A., Daraojimba, C., Ikwue, U., & Banso, A. A. (2023). Analyzing historical trade dynamics and contemporary impacts of emerging materials technologies on international exchange and us strategy. *Engineering Science & Technology Journal*, 4(3), 101-119. <https://doi.org/10.51594/estj.v4i3.554>
- Olsson, A. K., & Bernhard, I. (2021). Keeping up the pace of digitalization in small businesses–women entrepreneurs' knowledge and use of social media. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 27(2), 378-396. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-10-2019-0615>
- Özdemir, B., Yılmaz, G., & Ünal, C. (2016, 2023 Ekim). *Fiyat-kalite ilişkisi ve yenilik merakının turistlerin yerel yiyecek satın alma niyetine etkisi*. 17. Ulusal Turizm Kongresi (ss. 232–243), Türkiye.
- Passmore, D. L., & Baker, R. M. (2005). Sampling strategies and power analysis. In R. A. Swanson & E. F. Holton III (Eds.), *Research in Organizations: Foundations and Methods of Inquiry* (ss. 45–55). San Francisco, CA: BerrettKoehler.
- Paudel, R., Kuwnar, V., Ahmed, M. F., & Yedgarian, V. A. (2024). Work-life equilibrium: Key to enhancing employee job satisfaction. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(7), 1146-1159. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i7.6956>
- Pergelova, A., Manolova, T., Simeonova-Ganeva, R., & Yordanova, D. (2019). Democratizing entrepreneurship? Digital technologies and the internationalization of female-led SMEs. *Journal of Small Business Management*, 57(1), 14-39. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12494>
- Rahman, M. M., Dana, L. P., Moral, I. H., Anjum, N., & Rahaman, M. S. (2022). Challenges of rural women entrepreneurs in Bangladesh to survive their family entrepreneurship: A narrative inquiry through storytelling. *Journal of Family Business Management*, 13(3), 645-664. <https://doi.org/10.1108/JFBM-04-2022-0054>

- Rahman, M. M., Salamzadeh, A., & Dana, L. P. (2024). Shackled feet: A review of women entrepreneurs' challenges in developing countries. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 12(1), 177-193. <https://doi.org/10.15678/EBER.2024.120110>
- Ramadani, V., Rahman, M. M., Salamzadeh, A., Rahaman, M. S., & Abazi-Alili, H. (2022). Entrepreneurship education and graduates' entrepreneurial intentions: Does gender matter? A multi-group analysis using AMOS. *Technological Forecasting and Social Change*, 180, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121693>
- Razen, E. R., & Sulistiyarningsih, R. (2023). The Impact of job satisfaction on job performance of generation z employees in DKI Jakarta after the COVID-19 pandemic. *KnE Social Sciences*, 1-18. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i19.14343>
- Rice, R. W., Frone, M. R., & McFarlin, D. B. (1992). Work-nonwork conflict and the perceived quality of life. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 155-168. <https://doi.org/10.1002/job.4030130205>
- Rizvi, S.A.A., Shah, S.J., Qureshi, M.A. (2023). Challenges and motivations for women entrepreneurs in the service sector of Pakistan. *Future Business Journal*, 9(71), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s43093-023-00251-y>
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of managerial psychology*, 21(7), 600-619. <https://doi.org/10.1108/02683940610690169>
- Sakuraya, A., Shimazu, A., Eguchi, H., Kamiyama, K., Hara, Y., Namba, K., & Kawakami, N. (2017). Job crafting, work engagement, and psychological distress among Japanese employees: A cross-sectional study. *BioPsychoSocial Medicine*, 11(1), 1-7. <https://doi.org/10.1186/s13030-017-0091-y>
- Sapta, I., Muafi, M., & Setini, N. M. (2021). The role of technology, organizational culture, and job satisfaction in improving employee performance during the COVID-19 pandemic. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 495-505. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no1.495>
- Schall, M. A. (2019). The relationship between remote work and job satisfaction: the mediating roles of perceived autonomy, work-family conflict, and telecommuting intensity. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. San Jose State University.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2010). Defining and measuring work engagement: Bringing clarity to the concept. In A. B. Bakker (Ed.) & M. P. Leiter, *Work engagement: A handbook of essential theory and research* (pp. 10-24). Psychology Press.

- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business*. John Wiley & Sons, Inc.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill-building approach* (4th ed.). John Wiley & Sons.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences* (Vol. 3). Sage Publications.
- Suldo, S. M., Riley, K. N., & Shaffer, E. J. (2006). Academic correlates of children and adolescents' life satisfaction. *School Psychology International*, 27(5), 567-582. <https://doi.org/10.1177/0143034306073411>
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). Pearson Education, Boston.
- Tenney, E. R., Poole, J. M., & Diener, E. (2016). Does positivity enhance work performance? Why, when, and what we don't know. *Research in Organizational Behavior*, 36, 27-46. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2016.11.002>
- Teyin, G. (2022). Pasta tüketen bireylerin pasta tercihleri üzerine bir araştırma. *Aydın Gastronomy*, 6(2), 191-200. https://doi.org/10.17932/IAU.GASTRONOMY.2017.016/gastronomy_v06i2007
- Van Zoonen, W., Verhoeven, J. W. M., & Elving, W. J. L. (2014). Understanding work-related social media use: An extension of theory of planned behavior. *International Journal of Management, Economics & Social Sciences*, 3(4), 164-183.
- Widyastuti, P. (2024). The art of selling: examining the visual aesthetic, storytelling, and impulsive buying decisions. *Journal of Applied Business Administration*, 8(1), 83-94. <https://doi.org/10.30871/jaba.v8i1.7315>
- Zhang, M., Zhou, S., Wu, Y., & Liu, S. (2024). Pressure from social media: Influence of social media usage on career exploration. *Career Development International*, 29(1), 93-112. <https://doi.org/10.1108/CDI-01-2023-0016>
- Zhang, X., Ma, L., Xu, B., & Xu, F. (2019). How social media usage affects employees' job satisfaction and turnover intention: An empirical study in China. *Information and Management*, 56(6), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.im.2018.12.004>
- Zhang, Y., & Zheng, Y. (2016). How do academic stress and leisure activities influence college students' emotional well-being? A daily diary investigation. *Journal of Adolescence*, 60(1), 114-118. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.08.003>

Paraguay Bize Ne Kadar Uzak?: Bir Panel Deneyiminden Hareketle Bâciyân-ı Rûm'un Uluslararası Model Potansiyeli

How Far is Paraguay from Us?: The International Model Potential of the *Bacıyan-i Rum* Based on a Panel Experience

Başak Burcu Eke¹ 

Öz

2 Aralık 2024 tarihinde Paraguay'ın başkenti Asunción'da, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükûmetler Arası Komitesi'nin 19. oturuma paralel STK forumunda, KADEM tarafından "Traces of Women's Art From Everyday Life" isimli panel gerçekleştirilmiştir. Dr. Betül Özel Çiçek'in tasarımına dahil olduğu, Dr. Sevim Zehra Can Kaya'nın da moderatörlüğünü üstlendiği panelde, Prof. Dr. Başak Burcu Eke "Is the Present a Reflection of the Past?", Fatma Taşbaşı ise "The Rhythm of Women's Lives on the Weaving Loom" başlıklı konuşmalarını yapmışlardır. Panelde, Türkiye'de somut olmayan kültürel mirasın Bâciyân-ı Rum anlayışı ile günümüze yolculuğuna da değinilmiştir. Paraguay'a kadar Bâciyân-ı Rum'un sadece Türkiye için bir model olabileceği fikri hâkimken Paraguay tecrübesi ile Bâciyân-ı Rum organizasyonunun uluslararası bir model olma potansiyeli keşfedilmiştir. Selçukluların çok yönlü hayat bakışı ve Bâciyân-ı Rum organizasyonu, kültürel etkileşimin de ağ benzeri yapısı göz önünde bulundurularak Paraguay'ın kadın emeğine dair en çarpıcı somut olmayan kültürel mirası Ñandutí dantel işlemeciliği ile eşleştirilerek değerlendirmeye alınmıştır. Bâciyân-ı Rum organizasyonunun uluslararası bir model olma eyleminin, kadın emeğinin de doğasına uygun bir şekilde, sebatla ilmek ilmek dokunması gereken özenli bir sürece ihtiyacı olduğu kaçınılmazdır. Cicero'nun da ifade ettiği gibi tarih ancak geçmiş zamanlardan haber getiren bir ulak olarak görüldüğü takdirde bize bir rehber olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bâciyân-ı Rum, KADEM, UNESCO, Selçuklu, Ñandutí, Somut olmayan kültürel miras.

Abstract

A panel titled “Traces of Women’s Art from Everyday Life” was held by KADEM on December 2, 2024 at the NGO Forum parallel to the 19th Session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of UNESCO in Asunción, the capital of Paraguay. Dr. Betül Özel Çiçek participated in the shaping of the panel. Prof. Dr. Sevim Zehra Can Kaya moderated the panel, which included Prof. Dr. Başak Burcu Eke’s speech entitled “Is the Present a Reflection of the Past?” and Fatma Taşbaşı’s speech entitled “The Rhythm of Women’s Lives on the Weaving Loom”. The panel touched the journey of intangible cultural heritage in Türkiye with the understanding of the *Bâciyân-ı Rum* (Sisters of Anatolia, an organization of women). Prior to Paraguay, the prevailing notion was that the *Bâciyân-ı Rum* could solely serve as a model for Türkiye, however the experience in Paraguay, has revealed the potential of the *Bâciyân-ı Rum* organization to function as an international. In the web-like structure of cultural interaction, the multifaceted life perspective of the Seljuks and the *Bâciyân-ı Rum* organization is paired with Ñandutí lace, Paraguay’s most striking intangible cultural heritage of women’s labor. The *Bâciyân-ı Rum* organization’s progression towards becoming an international model necessitates a meticulous process, deeply interconnected with perseverance, reflective of the essence of women’s labor. As Cicero said, history serves as a guide only when perceived as a messenger conveying information from the past.

Keywords: *Bâciyân-ı Rum*, KADEM, UNESCO, Seljuks, Ñandutí, Intangible cultural heritage.

Atıf/Citation: Eke, BB. (2025). Paraguay bize ne kadar uzak?: Bir panel deneyiminden hareketle Bâciyân-ı Rûm’un uluslararası model potansiyeli. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 239-256. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.180>

¹ Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, bburcueke[at]gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2692-6672.

Giriş

Bu rapor, UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetler Arası Komitesi’nin 1-7 Aralık 2024 tarihleri arasında Paraguay’ın başkenti Asunción’da gerçekleştirdikleri 19. oturumuna paralel STK forumunda, 2 Aralık 2024 tarihinde KADEM tarafından düzenlenmiş “Traces of Women’s Art From Everyday Life” isimli panel kapsamında hazırlanmıştır. Raporda, panel hakkında bilgi aktarımı sunmaktan ziyade, Selçuklularda somut olmayan kültürel mirasın üreticisi olan kadınların oluşturduğu organizasyon Bâciyân-ı Rum’un, insanlığı asgari müşterekte buluşturabilecek, uluslararası bir model olabilirliliği üzerinde durulmuştur. Bâciyân-ı Rum modelinin geçerliliği, Paraguay’da kadın emeğinin en belirgin örneklerinden biri olarak öne çıkan ve kelime anlamı “örümcek ağı” olan Ñandutí dantelinin hikayesi ile eşleştirilerek değerlendirilmiştir.

“Paraguay bize ne kadar uzak?” sorusu, bilimsel içeriği de olan bir raporda akademik üslubun bir miktar dışında bir başlangıç ifadesi olarak düşünülebilir. Ancak rapordaki bilgi akışı, artık uluslararası literatürde terk edilmeye başlanan, Newton mekaniğinin temellendiği Aristo mantığının sistematik alt alta dizilmiş sıralanması ile değil; kuantum mekaniğinin holistik, bir başka deyişle bulanık mantık yaklaşımındaki yeni bilim anlayışında kaleme alınmıştır. Soru ile başlanmasındaki esas, kesin ve keskin tanımlamalar için bir cevap beklentisinden ziyade, dikkati bağintıların odağında açık uçlu bir keşifler dizisinin varlığına odaklandırmaktır. Bu bağlamda, Selçuklu kültürünün de yaşama bakışı ile eşleşen bulanık mantıktan biraz daha detaylı söz edilmesi gerekir.

Fen bilimlerindeki deneyler, özellikle de ışığın hem parçacık hem de dalga boyu şeklinde hareket edebildiğinin deneylerle gözlemlenmesi ve kuantum mekaniğinin ağırlık kazanması, bilimsel yöntemlerin sorgulanmasına sebep olmuş ve bilimsel yaklaşımda yeni bir çığır açmıştır. Aristo mantığı olarak da bilinen dikotomik mantık terk edilmeye başlanmış, ya/ya da seçeneğinde iki ayrımın hâkim olduğu, aşırı genellemelerin yapıldığı ve mutlak doğrunun arandığı anlayıştan bulanık mantığa geçiş ile sosyal bilimlerin yöntemlerinde köklü bir değişim gerçekleşmiştir (Ragin, 2000, s. 305). Değişen bilim anlayışı ile sebepler ve sonuçlar bileşkesinde

parçalar arasındaki bağıntıların elden geldiğince bilimsel disiplin terk edilmeden ortaya konması esas, hâkim düşünce haline gelmiştir (Somekh & Lewin, 2005, s. 118).

Aristo mantığına karşı eleştirel bakışın boyut atlaması, Azerbaycan kökenli Prof. Dr. Lotfi A. Zadeh (1965) tarafından “Bulanık Kümeler” makalesi ile gerçekleştirilmiştir. Zadeh tarafından geliştirilen bulanık kümeler kuramı, Aristoteles’ten beri süregelen klasik mantıksal ve dilbilimsel problemlere yeni çözümler getirmiş ve iki değerli mantığa, teknoloji üreten ve teknoloji ile desteklenen kuvvetli bir alternatif sunmuştur (Işıklı, 2010, ss. 89-101). Bulanık mantığı, sonuçların kesin olarak 0 ile 1 şeklinde yani ya siyah ya beyaz şeklinde değil, 0 ve 1 arasında herhangi bir değerde olduğu mantık olarak özetlemek mümkündür.

Aristo mantığı olarak da adlandırılan ikili mantıkta bir şey ya iyidir ya kötüdür, ya siyahtır ya da beyazdır. Aşırı genellemeler eşliğinde yapılan değerlendirmelerde bir başka seçeneğin ya da seçeneklerin varlığı söz konusu değildir. Oysa bulanık mantıkta, bir durumun bağlamına ve farklı unsurları ile arasındaki ilişkilere odaklanarak değerlendirmeler yapılır.

Kadim kültürümüzün de bilişsel dünyası olan bulanık mantığı, “yiğidi öldür hakkını teslim et” deyişi ve Nasreddin Hoca’nın davacıyı da davalıyı da haklı gördüğü kıssası üzerinden de takip edebilmekteyiz.

Aşığa Bağdat Uzak Değildir: Paraguay ve Panel

KADEM Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Betül Özel Çiçek’in tasarımına dâhil olduğu ve KADEM Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Dr. Sevim Zehra Can Kaya’nın moderatörlüğünü üstlendiği, Paraguay’ın başkenti Asunción’da 2 Aralık 2024 tarihinde gerçekleşen “Traces of Women’s Art From Everyday Life” isimli panelde, Prof. Dr. Başak Burcu Eke “Is the Present a Reflection of the Past?”, Fatma Taşbaşı ise “The Rhythm of Women’s Lives on the Weaving Loom” başlıklı konuşmalarını yapmışlardır. KADEM Uluslararası İlişkiler ve Savunuculuk kıdemli uzmanı Nurbanu Küçük ve KADEM Savunuculuk ve Araştırmalar kıdemli uzmanı Büşra Karasakal da panelde hazır bulunarak panelin etkinliğinde emeklerini ortaya koymuşlardır.

“Is the Present a Reflection of the Past?” başlıklı konuşmada Anadolu kültürel mirasına değinilmiş, Selçuklu’da çok yönlü bakış ile öz kültürel değerlerin Anadolu kültürel mirası ile harmanlanarak nasıl yaşam algısına aktarıldığından söz edilmiştir. Tercan Mama Hatun Türbesi ve Dede Korkut öykülerindeki kadınlar örneğinde ilerleyip çok yönlü bakışın renk ile ifadesi olan turkuazın Hıdırellez bağlantısı üzerinde durulmuş ve Türkiye’deki somut olmayan kültürel mirasın Bâciyân-ı Rum anlayışı ile günümüze yolculuğuna değinilmiştir.

Erzurum Olgunlaşma Enstitüsü Müdürü ve KADEM Erzurum temsilcisi Fatma Taşbaşı ise Erzurum geleneksel dokuması olarak ehram üretiminden söz etmiştir. Günümüzde kadınların emeğinin ehram dokuması aracılığıyla yeni işlevlerde nasıl şekillendiğini örnekler üzerinden anlatmıştır.

Dr. Sevim Zehra Can Kaya, moderatör olarak panelin seyrini değiştiren ve bu rapora da yön veren şu üç soruyu yöneltmiştir:

- (i) Selçukluların bütüncül düşünce yapısına vurgu yaptınız. Sizce bu bakış açısı zaman içinde kültürel anlatılarda kadın rollerinin evrimini nasıl etkiledi?
- (ii) Sunumunuzdaki ilgi çekici noktalardan biri de bir Selçuklu figürü olarak Mama Hatun ile ilgiliydi. Bu tür tarihi figürlerin kadınların güçlenmesine ilişkin modern anlatılara nasıl ilham verdiğini detaylandırabilir misiniz?
- (iii) Son olarak Selçuklu’nun bütüncül dünya görüşünü, günümüzde somut olmayan kültürel mirasın korunmasında kadın sanatçıların karşılaştığı zorlukları ele almak için nasıl uygulayabiliriz?

Bu üç soru, Bâciyân-ı Rum’u uluslararası model olabilirlik kapsamında kurgulamanın yol haritasında belirleyici ilmeklerden olmuştur.

Birlikte Uzağı Yakın Etmek: Selçuklu Bulanık Mantiğinin Tezahürü Bâciyân-ı Rum

Tüm kültürlerde, somut ve somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkışında anlamlar dünyası yani kognitif (bilişsel) boyut ile yazılı olan ve olmayan kurallar yani normatif boyut iç içedir (Dikeçligil, 2011, s. 134). Selçukluların Anadolu’da 1016 yılında başlayan ve 1071 Malazgirt Zaferi

ile zirveye çıkardıkları etkinliklerinde ana belirleyici, bilişsel boyut yani anlamlar dünyası olmuştur. Selçuklu kültürünün günümüzde holistik ya da çok yönlü bakış, bulanık veya saçaklı mantık olarak da anılan bilişsel dünyasında, dikotomik ikili mantık şeklinde yani “ya/ya da” anlayışında kesin bir sınıflandırma yer almaz. Bu nedenledir ki Selçuklular, bölgenin coğrafyası ve alt kültürüyle uyumlu bir üslup benimsemişlerdir. Bölgede hangi üslup yaygınsa kendi kültürel kodlarını onunla birleştirmeyi tercih etmişlerdir. Türk kültürünün bulanık mantık ile eşleşen bu çok yönlü, boyutlu ve katmanlı anlayışı, en açık şekilde “kutlu” olarak kabul edilen turkuaz renginde görsele aktarılmaktadır.

Turkuaz hem yeşil hem mavidir. Turkuaz bakmak ile görmek arasındaki farkı idrak edişten kaynaklıdır. Dikotomik mantıktaki bir kültürün kabulünde bir renk ya yeşil tonda ya mavi tonda olmalıdır. Ya gökyüzünü ya da yeryüzünü sembolize etmelidir. Oysa çok yönlü mantıktaki Türk kültüründe turkuaz, farklı tonları ile hem suyun hem bitkilerin hem de gökyüzünün, kısacası var oluşun ahenkli değişkenliğine gönderme yapan bir renktir. Örneğin, Türk kültürünün sözel belleği olan türkülerde ağaçların baharın gelmesi ile yeşillenışı, gök rengini aldıkları şeklinde ifade edilmekte ve bu nedenle “göğerci” kelimesi kullanılmaktadır. Göğermek, hem gök rengini alma yani yeşerme hem de topraktan yukarı, göğe doğru büyüme serüvenine karşılık gelmektedir (Eke & Gündüz Küskü, 2025).

Selçuklular, kültürün normatif boyutu olarak kurdukları kurumların kurallarını da kendi bilişsel boyutlarına göre şekillendirmiştir ki, bu bilişsel boyut hem/hem de şeklinde seçeneklerin varlığı ile ne/ne de şeklinde seçeneklerin yokluğu ile çoklu mantık şeklindedir. Başka bir deyişle, siyah-beyaz düşünme eğiliminde değildirler. Bir kişi, bir cinsiyet, bir iş, bir kültür ya da bir inanç ya tamamen iyi ya tamamen kötü veya ya tamamen doğru ya tamamen yanlış olarak görülmemiştir.

Bu durum Selçuklu dünyasında somut olmayan kültürel mirası üreten Bâciyân-ı Rum ile birlikte düşünüldüğünde, bu organizasyonun kuruluşunun Selçuklu’nun bilişsel boyutu ile doğrudan ilintili olduğu ortaya çıkar. Böylece normatif boyutta, zanaatın kadınlar arasında üretimi ile kadınlar tarafından ticaretinin nasıl yapılacağına dair bir kurallar dizisi ortaya çıkmıştır. Bir kadının sadece evde oturması ya da sadece ticaret

yapması gibi kabullerin zihinlerde yer almadığı Selçuklu toplumunda; görev, hak ve sorumluluk dengesi gözetilerek, bir arada, ortak vizyon ve misyon içinde ilerlenmesi esas alınmıştır.

Çadırcılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, dokuma ve örgücülük, nakışçılık gibi alanlarda ve çeşitli kumaşların imal edilmesi ve bu üretimlerin ticaretinin yapılmasında rol sahibi olan Bâciyân-ı Rum, yani “Anadolu Kadınları”, genç kızlar ve kadınların birbirlerine “bacı” şeklinde hitap etmelerinden kaynaklanan bir isimlendirmedir (Bayram, 2016). İlk defa Fuad Köprülü (1999 ss. 159-161), Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensup oldukları bu organizasyona dikkat çekmiş ve Âşıkpaşazâde’nin Bâciyân-ı Rum diye adlandırdığı zümre hakkında bilgi vermiştir.

XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osmân (1332, s. 205) isimli eserinde XIII. yüzyılda Anadolu’da bulunan dört sosyal oluşumu şu şekilde nakletmektedir:

“Ve hem bu Rûm (Anadolu) da dört taife vardır, kim müsafirler içinde anılır. Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Âhiyân-ı Rûm, biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm. İmdi, Hacı Bektaş bunların içinden Bâciyân-ı Rûm’u ihtiyar etti kim o, “Hatun Ana” dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, ona teslim etti, kendi, Allah’ın rahmetine vardı.” (Âşıkpaşazade, 1332, s. 205)

Ahilik teşkilatı, Anadolu Selçuklular zamanında temellendirilmiş ve 13. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin kurulmasında rol oynamış esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olarak “mükemmel ve müreffeh bir toplum oluşturmak” hedefinde ilerlemiştir (Erken, 1999, s. 130). Ahilikte; kişiyi eğitip üretici ve topluma faydalı bir hale getirerek ahlaklı, üretken bir çalışma ortamı tesis etmek ve bu ortamın sürekliliğini sağlamak, karşılıklı anlayış ve güvene dayalı iş bölümü ve iş birliğini gerçekleştirerek toplumda sosyo-ekonomik dengeleri kurmak ve korumak, öncelikli amaçlar olarak sıralanabilir (Soykurt, 1971).

Ahilik teşkilatındaki tüm ilke ve kararlar Bâciyân-ı Rum mensupları için de geçerlidir (Demir, 2000). Bâciyân-ı Rum içinde yer alan Kız Bacı, Ahi Ana, Sıgırı Hatun, Hacı Fatma, Hacı Bacı, Hundi Hacı Hatun, Süme Bacı isimlerine arşiv belgelerinde rastlanmaktadır (Barkan, 1942, s.

303). Kurucusu olarak da anılan en ünlü üyesi Fatma Bacı öncülüğünde Kayseri’de başlayan faaliyetleri, sonrasında Konya, Kırşehir ve Ankara olmak üzere Anadolu’nun birçok şehir ve kasabasına yayılmıştır (Bayram, 2016).

Bâciyân-ı Rum’un sadece üretimde kadın emeğinin yer almasını sağlayan bir organizasyon gibi görülmemesi gerekir. Aristo mantığının siyah-beyaz sınırlılığından sıyrılarak Selçuklu kültürünün bilişsel boyutundan bakıldığında Bâciyân-ı Rum, kadınların yer aldığı bir teşkilatlanma olmakla beraber, Selçuklu toplumunda kadınlar ve erkeklerin beraber, ortak vizyon ve misyon dahilinde, Ahi kültürünün başarı hedeflerine birlikte ulaşmak esasında birleştikleri ne erkekler tarafından kadınlar için ne de sadece kadınlar tarafından sadece kadınlar için kurulmuş bir yapıdır.

Selçuklular için duyguların, düşüncelerin ve eylemlerin cinsiyeti yoktur. Cesaret erkeklere, merhamet kadınlara ait bir duygu değildir. Onlara göre bir cinsiyette fitrattan kaynaklı bazı duygu ve düşüncelerin daha baskın hale geldiği zamanlar olabilir ama doğruyu icra etme yolunda ilerlemek, kadın ve erkek tüm insanlığı bağlar.

Orta Çağ’da, el sanatları üretiminde kadınların varlık göstermesi noktasında Selçuklu kültürünün tek örnek olduğunu ifade etmek mümkün değildir. E. Jane Burns (2009) çalışmasında özellikle de Kral Arthur dönemi Fransa ve Kral Roger dönemi Palermo merkezinde, Avrupa’daki ipekli dokuma üretiminde kadınların varlığı ile ilgili bulgularını aktarmaktadır. Paris Nakışçılar Kurumu’nun “yüzlerin tasvirlerinde renklendirmenin eskiden olduğu gibi beyaz ipeklerle değil, karanfil boyalı ipeğin üç ya da dört derecesinde yapılması” yönünde 1551 tarihli bildirisi bulunmaktadır (Lefébure, 1888, s. 110). Bu bildiriden hareket edersek, dokuma ile ilgili bu kurumun kadınlardan oluşmadığı gerçeği bir yana, tarihin Selçuklu dönemi ile kıyaslandığında 16. yüzyıl gibi oldukça geç bir zamana ait olduğu da dikkate alınmalıdır.

Burada çarpıcı olan Selçuklu döneminde kadınların üretimde yer almaları değil, Bâciyân-ı Rum şeklinde kabul gören ve desteklenen bir organizasyon çatısı altında üretimlerini gerçekleştirmeleridir. Bu durum, işin rengini değiştirmektedir. Kadın ve erkek, birlikten kuvvet doğduğu anlayışıyla üretim ve tüketime gerçeşleşmesini sağlayan, bu açıdan da üretim ve

tüketim ahlakının içselleştirilmesi için gayret gösteren bir fikri alt yapının sağlanması noktasında çaba göstermiştir. Dini ve kültürel normlarla organize edilen bir terbiye kültüründe, kaliteli ve nitelikli üretimin diğer nesile aktarıldığı bir öğretim süreci gerçekleştirilmiştir. Bâciyân-ı Rum; kadının emeğinin sömürülmemesi, “marifet iltifata tabidir” sözünün hem maddi hem manevi karşılığının alınması, aile ve sosyal yaşamdan uzaklaşmamış maddi dünya ile manevi dünya dengesinin korunması, kadın ve erkek arasındaki görev, hak ve sorumluluk dengesinin kimsenin hakkını ihlal etmeyecek şekilde, “birey” değerinin korunarak “biz” olunabileceği bir anlayışta devam ettirilmesi gibi boyutları da olan bir organizasyon olmuştur. Bu derinlikli kabuller dünyası onu uluslararası bir model olarak daha cazip bir konuma getirmektedir.

Tevafuk Ağı İçinde Paraguay’da Benzerlikleri Yakalamak: Ñandutí Danteli ve Kadın

Bâciyân-ı Rum modelinde kadın emeğinin değer görüşü ve değerli kalışı, kendi kültürümüz sınırlılığı içerisinde düşünülmemelidir. İkili mantık sınırlılığından çıkıp Selçuklular gibi çok yönlü düşünürsek, kültürel etkileşimin çeşitliliği beslediği gibi benzerlikleri de pekiştirdiği gerçekliğine hâkim hale gelebiliriz. Özellikle söz konusu kadın ve kadınlar tarafından üretilen somut olmayan kültürel mirasa dair eserler ise dertlerin benzerliği çözümlerin de benzerliğinde Bâciyân-ı Rum’u çok daha etkin bir model haline getirmektedir.

Paraguay’da gerçekleşen panel, aslında çok uzakta olanın bir o kadar da yakın olduğunu göstermektedir. Paraguay’ın somut olmayan kültürel mirası Ñandutí isimli dantel, bunun en somut ifadelerinden biridir. Ñandutí, Guaraní dilinde “örümcek ağı” anlamına gelmektedir. Guaraní, çoğunlukla Paraguay’da yaşayan ve Guaraní konuşan Güney Amerika yerli grubudur. Ñandutí, kumaşın yüzeyine iğne ve iplikle süsleme işlemi olan nakış biçimini andırsa da kumaş, dikişten kesilerek dantele dönüştürülür (Turner, 2007, s. 1). Bu dantel, kültürel etkileşimin deniz ticareti ile Doğu’dan Batı’ya doğru Akdeniz’den taşıp Atlantik’i aşarak Güney Amerika’ya kadar gelen ve burada yerel kültürel birikim ile birleşerek kadının elinde artan ama eksilmeyen bir kültürel mirasa dönüşünün nişanesidir.

01 Aralık 2025 tarihinde, açılış seremonisinin gerçekleştiği kültür merkezinde Paraguay'a ait somut olmayan kültürel mirasların üreticileri ile birlikte ziyaretçilere tanıtıldığı alanda Ñandutí işleyen kadınlar, geçmiş ile gelecek arasında zamandan münezzeh olarak hem şahit hem paydaş halini almaktadır.

Akdeniz ticareti ile beslenen kültürel etkileşim ağındaki üretimlerin Yeni Dünya olarak anılan Amerika kıtasına doğru gidişinde öncü iki aktör, İspanya ve Portekiz olmuştur. Lizbon'u kendisine merkez yapmış olan Portekiz, 15. yüzyıl sonunda Avrupa'yı Amerika'ya, Afrika'ya ve Uzakdoğu'ya bağlayan deniz ticaretinde etkin olmaya başlamıştır (Braudel, 2017, s. 136). İspanyollar ise Güney Amerika kıtasının çoğunu sömürgeleştirmeyi 17. yüzyıla gelindiğinde neredeyse tamamlamışlardır (Goffman, 2004, s. 236).

İspanya, Yeni Dünya Amerika'ya eski dünyasına dair ne varsa getirmiştir. Bunun içinde, Akdeniz deniz ticaretine bağlı kültürel etkileşim ağından edindiği somut olmayan kültürel mirasa dair üretimler de yer almaktadır (Carlos & Lewis 2017, s. 350). Burada atlanmaması gereken detay, İspanya ve Portekiz'in eski dünyasının şekillenişinde Akdeniz ve Türk-İslam medeniyetlerinin öncü olduğu ticaret ağının, ana kaynaklardan biri oluşudur. Fernand Braudel bu bağlamda, Doğu ve Batı Akdeniz ile birlikte Karadeniz üçgeninin Basra Körfezi üzerinden ve Hindistan kıyılarından dolaşarak Çin limanlarına ulaşan çift yönlü ticaretinin etkilerini dile getiren ilk kişidir (Braudel, 2017). Akdeniz'in kültürel etkileşim haritasını, maddi uygarlık ile deniz ticareti bağında tarımdan mutfak kültürüne ve gündelik yaşamın belirleyicisi üretimlere kadar geniş bir perspektifte sunduğu, Türk fetihlerinden Yeni Dünya olarak Amerika kıtasındaki İspanyol yayılmasının etkilerine değindiği kitabında, tahıl olarak mısırın İtalya'da Türk tanesi (grano turco), Hollanda ve Almanya'da Türk buğdayı olarak anıldığı şeklinde kültürel etkileşime dair çarpıcı örnekleri sunmaktadır.

Catherine Hess (2004) editörlüğünde hazırlanmış olan "The Arts of Fire Islamic Influences on Glass and Ceramics of the Italian Renaissance" isimli araştırmada, özellikle Türk-İslam dünyasının denizcilğe bağlı ticaretteki etkisi seramikten cama, teknolojik buluşlardan dokumaya kadar çeşitlenen eserler üzerinden takip edilebilmektedir. Rosamond E. Mack (2005) Doğu

Akdeniz’de limanı olan Türk-İslam medeniyetlerinden özellikle Selçuklu ve Osmanlıların ürettiği somut olmayan kültürel mirasın Batı Akdeniz’de kıyısı olan İtalya şehir devletleri üzerinden Avrupa’ya yayılımının 1300 ila 1600 yılları arasındaki ilişki ağına odaklanan çalışmasını şu paragraf ile sonlandırmaktadır:

“Hem Doğu’da hem Batı’da tüketiciler, zanaatkarları tatmin etmeyi öğrendikleri bir zevkyelpazesi geliştirdiler. Üstelik, böylesi bir rekabet ve alışveriş ne güçlü Osmanlı kültürünün gelişmesini engelledi, ne İtalya’dakilerini tehdit etti. 16. yüzyılın Doğu-Batı ticareti ve sanatsal alışverişi uygarlıklar arası çatışmayı yumuşattığı gibi, kültürel alanda birlikte var olmak ve karşılıklı olarak zenginleşmek için tarihi bir örnek oluşturdu.” (Mack, 2005, s. 294)

Akdeniz ticaret ağında, Sicilya adasından Cenova, Floransa ve Venedik gibi Kuzey İtalya şehirlerine yayılan itibarı yüksek, nitelikli ve incelikli zanaat ürünlerinin buralarda yerel üretim haline dönüşmesi, İspanya’da tekrarlanan bir yapı oluşturmıştır (Lefébure, 1888, s. 85). Oscar Wilde (2018), halen literatürde önemli bir kaynak olan ve M. Lefébure tarafından kaleme alınan nakış ve dantelin tarihçesinin anlatıldığı eserin Alan Cole tarafından yapılmış İngilizce çevirisi ile ilgili yazısı için “Büyüleyici Bir Kitap-Kadınların Dünyası” başlığını seçmiştir. Oscar Wilde (2018) ise, M. Lefébure’nin kültürün Doğu’dan Batı’ya yolculuğunu anlatışını şu şekilde aktarmaktadır:

“M. Lefébure bize İran’daki üretilen nakışların Endülüs’e kadar girdiğini söyler; Bağdat’taki Hotel des Tiraz’a rakip olan Palermo gibi Almeria’daki Hotel des Tiraz vardı; tiraz, süslü dokumaların ve bunlarla yapılan kostümlerin genel adıdır... Arap harfleri, işlemeli elbiseler ve Ortaçağ duvar halıları üzerindeki yazılarda kullanılmak üzere genellikle Roma harflerindeki harflerin yerini aldı, çünkü dekoratif değerleri çok daha yüksekti... (G)ünümüzde bile, dekoratif dokuları ve dekoratif yöntemleri tanımlayan neredeyse tüm kelimelerimiz bir Doğu kökenine işaret eder. Müslümanların Sicilya ve İspanya’ya yaptıkları akınları, Haçlıların geri dönüşü Avrupa’nın diğer ülkeleri için yaptı. Filistin’e zırhlar içinde giden soylular, Doğu’nun zengin kumaşlarıyla geri döndüler ve onların kıyafetleri ve keseleri Batı’nın iğne işçilerinin hayranlığını uyandırdı.” (Wilde, 2018, s. 88)

Yeni Dünya olarak anılan Amerika kıtasının keşfi sonrasında İspanyollar ve Portekiz gemileri ile Atlantik ve Akdeniz ticaretinin birleşimi gerçekleşmiştir. Akdeniz ticaret ağı ile beslenen kültürel etkileşim ağından öğrendikleri tüm bilgi, birikim ve becerileri de Güney Amerika'ya beraberlerinde getirmişlerdir. Güney Amerika'da İspanya ve Portekiz egemenliğinde kalan yerlerde dantel işçiliğinin varlığı bu açıdan önemlidir.

Elbette tek sebep ve tek sonuç sınırlılığında kalarak değerlendirmeler yapılamaz. Paraguay özelinde Ñandutí olarak anılan dantel işlemeciliğinde, esasen katmanlı geçmişinde Paraguay'da yaşayan ve Guaraní olarak anılan yerli kültürü de etki sahibidir.

Ñandutí dantel işlemesinin ortaya çıkışı ile ilgili yerli Guaraní halkına ait sözlü geleneğin gücünü de gösteren hikâye şöyledir:

“Piki, boğulmaktan kurtardığı küçük beyaz örümceğe su kaynağından her su doldurduğunda selam vermektedir. Bir gün orada komşu köy reisinin güzel kızı Tukira'yı görür. Sık sık ormanda çilek ve çiçek toplarken karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Ancak reis Tukira'nın bir savaşçıyla evlenmesini istemektedir ve bir yarışma düzenler. Piki fiziksel yarışmalarda başarılı olur ama son sınav iki ay içinde Tukira'ya en harika ve orijinal hediye vermektir. Piki ve annesi bu türden etkileyici bir hediye alamayacak kadar fakirdir. Piki Tanrı Tupa'ya dua etmesine rağmen umutsuzluk içindedir. Örümcek ona yardım edeceğini söyler ve ertesi gün diğer tüm hediyeleri gölgede bırakan zarif bir dantel örtüyü hediye etmesi için ona verir. Piki ve Tukira evlenirler.” (Elswit, 2015, s. 470)

Bu hikâyedeki önemli detaylardan örümceğin “she” yani kadın olarak anlatılmasıdır. Zorlukları kolay edebilme kabiliyetinin ve üretimi estetik ile birleştirebilmenin kaynağı burada da kadındır. Ñandutí danteli üzerinden Paraguay tarihine bakıldığında, bu dantel işi yerel halk ile yeni gelenin bir aradalığına ait kadın emeğinin en somut izlerini taşıyan somut olmayan kültürel miras olarak görülmelidir. Misyoner atölyelerinde gelişen bu sanat ve 16. yüzyılda dantel yapma bilgisi, İspanya'dan Paraguay'a gelen İspanyol kadınlar ile beslenmiştir (Plá, 2024). Esasında Guaraníler, tekrar tekrar formüle edilen ve yeni kolonyal işlevlere uyarlanan bir dizi beceriye sahip olarak dantel işine yeni malzemeler ve teknikler eklenmesinde rol sahibi olmuşlardır (Turner, 2007, s. 10). Guaraní'ler sadece Avrupa el

sanatlarını taklit etmekle kalmamış, zaman zaman kendi yaratıcılıklarını da göstermişlerdir (Ganson, 2003, s. 68). Ñandutí, İspanya'dan gelen 16. yüzyıl dantel yapım teknikleri ile Guaraní yerel halk geleneklerini birleştiren bir karaktere sahiptir (Ratten, 2022, s. 96).

Ñandutí üzerine uluslararası literatürde yapılmış en kapsamlı çalışmalar Plá'ya aittir. Ñandutí odağındaki çalışmalarında, bu zanaatin üretiminde yer alan kadınların tasarıma aktardıkları ifade dünyasını gün ışığına çıkarmak gayesindedir (Gotti, 2024, s. 108). Plá (2024) bu danteli şöyle tanımlamaktadır:

“Dantelin tasarımında, güneş ya da temel çark kendini tekrarlar (tıpkı hayatın günlük turları gibi), kadının çeşitlendirmeye çalıştığı monoton günleri aydınlatır, parmaklıklarını iç içe geçirir ve süsler ve sadece çözgü kaynağıyla, bazen bir dereceye kadar oldukça fantastik, ancak dokumacının bilinçaltında kimliğinin mükemmel tasarımı olan sonsuz stilize figürlere yol açar.” (Plá, 2024, s. 6)

İnsanlık tarihinin kaçınılmaz savaşılar ve kıyımlar Paraguay'ın tarihçesinde de karşımıza çıkmaktadır ve en ağır bedeli ödeyenler öncelikle yine kadınlar ve çocuklar olmuştur (Lambert & Nickson, 2013). Guaraní halkı, özellikle de kadınları, sadece Paraguay'da değil Brezilya, Bolivya, Arjantin ve Uruguay'ın da dahil olduğu coğrafyada 17. yüzyılda Cizvitlerin kurduğu misyonlarda kültürel emperyalizm ve hatta kültürel asimilasyona varan değişimde, söz hakkı olmayan paydaş durumuna gelmişlerdir (Shawn, 2020). Diego Tellez de Escobar, 1545 yılında İspanyol bölge yöneticisinin İspanyollara yerli halkın evlerine baskın yapma ve kadınları ile kız çocuklarını alabilme hakkını verdiğini rapor etmiştir (Service, 1954, s. 37).

Ñandutí danteli, bulanık mantığın çokyönlü bakışında değerlendirildiğinde hem kadının tarihteki mağduriyetinin sembolü hem de el emeği yoluyla hayatını mağrur yaşamak için verdiği gayretin temsilidir. Akdeniz'den başlayıp Amerika kıtasında devam eden Ñandutí dantelinin örümcek ağına benzer öyküsü, uzak saymanın mesafeler ile ilgili olmadığını bize göstermektedir. Zihinlerimizdeki uzaklık algısını ortadan kaldırdığımızda, Bâciyân-ı Rum samimiyetten ileri gelen yakınlığı coğrafyanın parçası haline getirebilecek bir model halini alabilecektir.

Sonuç

Paraguay panelinden edinilen tecrübeye görüldüğü üzere, Ñandutí dantelinin de gösterdiği gibi dünyada kadınların çok büyük bir kısmı, tarihten bu yana sadece kadınlar tarafından kadınlar için kurgulanmış bir başarı öyküsünün değil, kadın ve erkek, yaşlı ve çocuk, genç ve yetişkin birlikte hareket edilebilecek bir başarı öyküsünün isteğindedir.

KADEM panelindeki dinleyicilerden Paraguaylı kadın profesör, Paraguay tarihindeki kadınlara da değinerek yaptığı yorumunda, tarihin kadın varlığına dair körlüğüne eleştirisini dile getirmiş ve kadının beklentisinin, varlığının ailesi ve eşi ile birlikte sayılması olduğuna dikkati çekmiştir.

Venezuelalı kadın araştırmacı ise Grenada W. I. adasında somut olmayan kültürel miras üzerine çalışmalarını anlatırken kadının sorumluluklarından vazgeçmesi ile tüm sorumluluğu üstüne yüklenmesi şeklindeki siyah-beyaz ikili seçeneğin dışında bir dünyanın var olması gerektiğine değinmiştir.

Bâciyân-ı Rum, bu isteğin hayallerin ötesinde etkili bir şekilde vücut buluşu olarak karşımızda durmaktadır. Bâciyân-ı Rum'un uluslararası model olabilirliği fikrini destekleyen en önemli tarafları; bulanık mantığın hem/ hem de yaklaşımında görev, hak ve sorumluluk dengesinin korunmasına dayanarak ve birey değeri güvence altına alınarak biz olma gücünün zanaat üzerinden icra edilebilmiş olmasıdır. Bâciyân-ı Rum, kadının ailesi ve eşine rağmen ya da karşı durarak değil onlarla ve onların desteği ile bir arada var olma mücadelesinin gerçekliğinin kanıtıdır.

Ñandutí öyküsünde olduğu gibi örümceğin kutlu bir canlı olarak görülmesi tevafukunu bir kenara koyarsak, Arapça ankebut yani örümcek, denizcilikte kullanılan usturlabın en önemli parçalarından birinin de ismidir. Haçlı Seferleri sırasında ve Endülüs döneminde Müslümanlar'dan öğrenilen usturlap, özellikle İspanyol ve Portekizli denizciler tarafından enlemleri kutup yüksekliğine göre bulmadaki pratikliği sayesinde açık deniz seyrinde kullanılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2015, s. 13). Usturlabın hareketli disk parçası ankebut yani örümcek üzerinde, burçların sayısına

uygun olarak 12 bölüme ve 30 alt bölüme (bütünün 360 eşit kısmına) ayrılan ekliptik izdüşümü ve en büyük, en çok bilinen sabit yıldızların izdüşümü yer alır ve döndürülmesiyle sabit yıldızların günlük konumları belirlenir (Nemlioğlu Koca, 2015, s. 15).

Türk-İslam medeniyetlerinin de dahil olduğu kültürel etkileşime dayanan bilgi doğrultusunda, Akdeniz’den Amerika kıtasına usturlaptaki ankebutu kullanarak getirenler olmasa, kadınların elinden yerel halkın da dahil olduğu “örümcek ağı” anlamındaki Ñandutí danteli isminde bir somut olmayan kültürel mirastan bugün belki de söz ediyor olmayacaktık.

Ñandutí ve Endülüs gerçekliğinde, Türk-İslam medeniyetlerinin etkin belirleyiciliğiyle Akdeniz’den başlayıp Atlantik okyanusunu aşarak Yeni Dünya olarak anılan Amerika kıtasına kadar uzanıpta, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarımı ortak dert ise, kültürel etkileşim içinde ve Selçuklu rol modeli ağının örülmesi mümkün olabilir.

Ñandutí danteli ile ilgili Paraguay’ın çok yönlülüğüne dair Plá, “onun gibi örten bir battaniye yoktur” ifadesini kullanmıştır (2024, s. 8). Battaniye, şefkatin ve merhametin sıcaklığının temsili olup yuva ve anne ile ilişkili evrensel bir metafordur. Bu açıdan Bâciyân-ı Rum’un da uluslararası düzlemde sarıp sarmalayan bir battaniye olmaması için hiçbir neden yoktur.

Selçuklular, kendi vizyonlarına uygun medeniyetin imarını Anadolu’nun çok katmanlı kültürel birikimini yok sayarak ve yıkarak değil-aşlamak ve mayalamak terimlerini de bu bağlamda kullandıklarına dikkat edilirse-dahil ederek bir dönüşümü hedeflemişlerdir.

Rasyonel ve derinlikli analizler eşliğinde, romantikleşmeden yeni çağın ihtiyaçlarına uyarlanmış bir Bâciyân-ı Rum modeline Selçuklular gibi “niyet hayr, akıbet hayr” diyerek yol alınması zaman alabilir.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar/References

- Aşıkpaşazâde. (1332). *Âşıkpaşazâde tarihi (Tevârih-i Âl-i Osman)*. Matbaa-i Amire.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I: İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Bayram, M. (2016). *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu bacılar teşkilatı*. Çizgi Kitabevi.
- Braudel, F. (2017). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası I-III*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Doğu Batı Yayınları.
- Burns, J. E. (2009). *Sea of silk. A textile geography of women's work in medieval French literature*. University of Pennsylvania Press.
- Carlos, A. M., Lewis F. D. (2017). Native European interactions in North America and the trade in furs. Ignacio Gallup-Diaz (Ed.), *The world of colonial America: an Atlantic handbook* (ss. 339-354) içinde. Routledge.

- Demir, G. (2000). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Ahilik*. Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Dikeçligil, B. (2011). Kültür kavramının analiz veya sosyo-kültürel gerçekliğin yapısı üzerine bir inceleme. K. Alver ve N. Doğan (Ed.), *Kültür sosyolojisi* (ss. 133-150) içinde. Hece Yayınları.
- Eke, B. B., Gündüz Küskü, S. (2025). Bulanık mantık esasında göksel kut ile ilişkinin devamı açısından ok ucu ve sekiz kollu yıldız motifleri. S. Çirkin (Ed.), *Kökler II* (ss.175-190) içinde. Ötüken Neşriyat.
- Elswit, S. B. (2015). *The Latin American story finder: A guide to 470 tales from Mexico, Central America and South America, listing subjects and sources*. McFarland & Company.
- Erken, V. (1999). Ahi teşkilatının vizyonu. *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, 125-138.
- Ganson, B. (2003). *The Guaraní under Spanish rule in the Río de la Plata*. Stanford University Press.
- Goffman, D. (2004). *Osmanlı dünyası ve Avrupa 1300-1700*. Kitap Yayınevi.
- Gotti, S. (2024). Modern art, indigeneity, and nationalism in Paraguay: An introduction to Josefina Plá's "Ñandutí crossroads of two worlds". *ARTMargins*, 13(2), 95-108.
- Hess C. (Ed.) (2004). *The arts of fire islamic influences on glass and ceramics of the Italian Renaissance*. The J. Paul Getty Museum.
- Işıklı, Ş. (2010). Lotfi A. Zadeh'nin hayat hikayesi ve bulanık paradigmanın üç temel unsuru. *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 17, 89-101.
- Köprülü, F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu*. TTK Basımevi.
- Lambert, P. & Nickson, A. (Ed.). (2013). *The Paraguay reader history culture politics*. Duke University Press.
- Lefébure, E. (1888). *Embroidery and lace: their manufacture and history from the remotest antiquity to the present day* (Çev. A. S. Cole). Legare Street Press.
- Mack, R. E. (2005). *Doğu malı batı sanatı İslam ülkeleriyle ticaret ve İtalyan sanatı 1300-1600*. Kitap Yayınevi.
- Nemlioğlu Koca, Y. (2015). Yıldızları yakalamak: Usturlabın denizcilikte kullanımı ve günümüze ulaşan örnekleri. *JEMS*, 3(1), 11-22.

- Plá, S. (2024). Ñandutí: Crossroads of two worlds. *ARTMargins*, 13(2),109–120. https://doi.org/10.1162/artm_a_00385
- Ragin, C. C. (2000). *Fuzzy-set social science*. University of Chicago Press.
- Ratten, V. (2022). Creative crafts in Latin America. Vanessa Ratten (Ed.), *Entrepreneurship in creative crafts* (ss. 86-100) içinde. Routledge.
- Service, E. R. (1954). *Spanish-Guarani relations in early colonial Paraguay*. University of Michigan Press.
- Shawn, M. A. (2020). *Colonial kinship: Guaraní, Spaniards, and Africans in Paraguay*. University of New Mexico Press.
- Somekh, B. & Lewin C. (2005). *Research methods in the social sciences*. SAGE Publications.
- Soykurt, R. (1971). *Orta yol Ahilik*. Güneş Matbaacılık.
- Turner, C. (2007). Textile tradition and national identity: A tangled thread. *Latin American Essays MACLAS*, 20, 1-13.
- Wilde, O. (2018). *A critic in Pall Mall*. Outlook Verlag.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information Control*, 8(3), 338-353. [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X)

Kesişimsellik Işığında Kız Çocuklarına Bakmak: “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” Çalıştayı

Examining Girls in the Light of Intersectionality: “Where Do Girls Stand in Women’s Studies” Workshop

Betül Çağlar Görçin¹ 

Öz

Türkiye’de son yıllarda kamuoyuna yansıyan kız çocuklarına yönelik istismar, şiddet ve cinayet haberleri, bu alanda derinlikli bir düşünme ve araştırma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin yarattığı toplumsal duyarlılıkla Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından kız çocuklarına ilişkin güncel sorunları anlamaya, bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmeye ve elde edilen bulgularla politika yapıcılara katkı sunmaya yönelik bir araştırma süreci başlatılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’deki 24 farklı üniversitenin Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezlerinin iş birliğiyle “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” başlıklı bir çalıştay düzenlenmiştir. Bu rapor, 22 Kasım 2024 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” başlıklı çalıştayda paylaşılan görüşlerden yola çıkmakta, kız çocuklarına ilişkin literatürü de gözетerek alandaki kavramsal ve kuramsal boşluklara odaklanmaktadır. Kadın araştırmaları disiplini içinde kız çocuklarının görünmezliğine dikkat çeken çalıştayda, bu gruba yönelik özgün bir araştırma alanının gerekliliği vurgulanmıştır. Rapor, çalıştayda ele alınan konular odağında, kız çocuklarının ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçlara yönelik çözüm önerilerini “kesişimsellik” kuramsal çerçevesi doğrultusunda tartışmaktadır. Kadın araştırmaları alanında kız çocuklarının konumunu yeniden düşünmeyi amaçlayan bu çalışma, sahadan gelen görüşlerle kuramsal yaklaşımı buluşturarak hem akademik literatüre hem de politika yapıcılara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kız çocuk, Kadın çalışmaları, Kesişimsellik.

Abstract

In recent years, there has been a notable increase in the number of reports of abuse, violence, and murder against girls in Türkiye. This spike has brought to the fore the necessity for in-depth reflection and research in this area. In response to the social awareness engendered by these developments, the Women and Family Studies Application and Research Centre at Fatih Sultan Mehmet Vakıf University has initiated a research process aimed at understanding current issues related to girls, developing solutions to these issues, and contributing to policymakers with the findings obtained. In this context, a workshop was organized in collaboration with the Women's Studies Research Centers of 24 different universities in Türkiye. The workshop was titled: "Where Do Girls Stand in Women's Studies?" This report is based on the views shared at the workshop titled "Where Do Girls Stand in Women's Studies?" organized on November 22, 2024 by Women and Family Studies Application and Research Center, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University. The report focuses on conceptual and theoretical gaps in the field, taking into account the literature on girls. The workshop has highlighted the underrepresentation of girls in the field of women's studies and emphasized the necessity for a distinct research domain focused on this demographic. This report discusses the needs of girls and proposed solutions to these needs within the theoretical framework of "intersectionality", focusing on the topics discussed at the workshop. The present study aims to rethink the position of girls in the field of women's studies. It seeks to contribute to both academic literature and policymakers by bringing together field-based perspectives and theoretical approaches.

Keywords: Girl, Women's studies, Intersectionality.

Atıf/Citation: Çağlar Görçin, B. (2025). Kesişimsellik ışığında kız çocuklarına bakmak: "Kız çocukları kadın araştırmalarının neresinde?" çalıştayı. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 257-266. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.181>

¹ Doktora Öğr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, betcaglar13[at]gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1887-094X.

Giriş

Türkiye’de son yıllarda kamuoyuna yansıyan kız çocuklarına yönelik istismar, şiddet ve cinayet haberleri, bu alanda daha derinlikli bir düşünme ve araştırma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin yarattığı toplumsal duyarlılıkla Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından kız çocuklarına ilişkin güncel sorunları anlamaya, bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmeye ve elde edilen bulgularla politika yapıcılara katkı sunmaya yönelik bir araştırma süreci başlatılmıştır. Yürütülen ön araştırmalar sırasında, kız çocuklarını özel olarak merkezine alan akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve mevcut çalışmaların büyük bir kısmının erken yaşta evlilik, istismar ve eğitime erişim gibi konulara odaklandığı görülmüştür. Şiddete dair literatürde ise kız çocuklarının kadına yönelik şiddet kapsamında değerlendirildiği belirtilmesine rağmen bu kapsama ilişkin somut veriler çoğunlukla sunulmamaktadır. Bu alandaki veri eksikliği kız çocuklarının güncel sorunlarını analiz edebilme ve bu sorunlara yönelik etkili çözüm önerileri sunabilme kapasitesini de sınırlamaktadır. Bu sebeple Türkiye’de faaliyet gösteren Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezleri ile iletişime geçilerek kız çocuklarının özgün konumunu merkeze alan ortak bir düşünsel zemin oluşturmak ve bu alandaki kuramsal inşaya destek sunmak amaçlanmıştır.

22 Kasım 2024 tarihinde, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Gülhane Yerleşkesi’nde Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ev sahipliğinde, İstanbul’dakiler başta olmak üzere Türkiye’nin 24 farklı üniversitesinden Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezlerinin iş birliğiyle “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” başlıklı bir çalıştay düzenlenmiştir (Görsel 1). İstanbul merkezli kurumlar fiziksel olarak bir araya gelirken diğer şehirlerden katılımcılar çevrim içi platformlar üzerinden sürece dâhil olmuş, böylece kız çocuklarının akademik ve toplumsal konumuna ilişkin ortak bir düşünme pratiği geliştirilmiştir. Bu birliktelik sadece kız çocuklarının kadın çalışmaları içindeki yerini yeniden düşünmeye değil aynı zamanda bu alanda kolektif bir akademik ve kurumsal iş birliği zeminine de kapı aralamıştır. 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında gerçekleştirilen bu çalıştayda, kadın çalışmaları disiplini içinde kız çocuklarının ne ölçüde yer aldığı, hangi temalar etrafında ele alındığı ve ne tür sınırlılıklara tabi olduğu ortaya koyulmak istenmiştir.



Görsel 1. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde Çalıştayı Afişi (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2024).

Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?

Çalıştayın tasarımında, kız çocuklarının toplumsal konumunu çok boyutlu biçimde değerlendirebilmek amacıyla disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda farklı bilgi alanlarını temsil eden üç konuşmacı davet edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü ve aynı zamanda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefioğlu Danış, kız çocuklarının eğitime erişimi ve toplumsal temsiline ilişkin tarihsel ve kültürel bir perspektif sunmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gülriz Uygur, kız çocuklarının hukuki statüsünü ve insan hakları bağlamındaki

konumunu değerlendirmiş; kadın hakları alanındaki uzun yıllara dayanan akademik birikimini paylaşmıştır. *Suna'nın Kızları* girişiminin Araştırma Koordinatörü Dr. Aysel Madra ise sahaya dayalı çalışmalardan hareketle kız çocuklarının güncel ihtiyaçlarını ve uygulama düzeyindeki boşlukları gözler önüne sermiştir. Böylece kuramsal, hukuki ve saha odaklı üç yaklaşım, çalıştayan düşünsel zeminini şekillendirmiş ve kız çocuklarına dair bütüncül bir değerlendirme yapılmasına imkân tanımıştır.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış, “Eğitimde Erkeklerin Geri Düşmesini Kız Çocuklarının Eğitime Erişimi ile Beraber Düşünmek” başlıklı konuşmasında Türkiye’de kız çocuklarının eğitime erişimi konusundaki dönüşümü tarihsel bir perspektifle ele almıştır. Şerefoğlu Danış, son 20 yılda kız çocuklarının eğitimdeki konumunda önemli bir dönüşüm yaşadığını belirtmiş, geçmişte okula erişimde ciddi engellerle karşı karşıya kalmış kız çocuklarının bugün ilköğretimden yükseköğretime kadar olan tüm kademelerde hem sayıca hem de başarı bakımından erkek öğrencilerin önüne geçtiğini vurgulamıştır. Bu durumun sadece Türkiye’ye özgü olmadığını, gelişmiş ülkelerde de benzer bir eğilim gözlemlendiğini belirten Şerefoğlu Danış, bu sebeple eğitim yapılarının ve müfredatın kadınsılaştığına, erkek öğrencilerin akademik olarak geride kaldığına dair eleştiriler yükseldiğini ifade etmiştir. Ayrıca çalışmalarda kadın öğretmenlerin ağırlıklı olduğu bir sistemde erkek çocukların rol model eksikliği yaşadığı ve bu durumun akademik başarılarını olumsuz etkilediği konularına da çalışmalarda yer verildiğini aktarmıştır. Erkek öğrencilerin geride kalmasıyla birlikte bazı çevrelerde kadınlara “fazla hak verildiği” algısının yaygınlaştığına dikkat çeken Şerefoğlu Danış, bu yaklaşımın erkekleri güçlendirmek yerine kadınların ilerleyişini durdurmayı tercih eden bir zihniyeti yansıttığını vurgulamıştır. Kız çocuklarının eğitim yoluyla elde ettikleri kazanımların tehdit gibi algılanmaya başlandığını ve bu yaklaşımın altında, pasifize olmuş erkeğin yükünü kadına yıkan bir zihinsel altyapının bulunduğunu ifade etmiştir. Türkiye’de de bu meseleye dair çelişkili bir yaklaşım gözlemlendiğini belirten Şerefoğlu Danış, bir yandan kadın öğretmen sayısının artmasından şikâyet edilirken diğer yandan müfredatta kadın tarihine yer verilmemesinin ironik bir durum oluşturduğunu ifade etmiştir. Toplumsal adaletin sağlanması için rekabetin değil birlikteliğin, erkek çocuklarının geriye düşmediği ama kız çocuklarının da asla önünün kesilmediği bir düzlem inşasının konuşulması gerektiğinin altını çizmiştir.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Gülriz Uygur, “Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?” başlıklı konuşmasında; 2015 yılından itibaren hukuk fakültelerinde kız ve kadın öğrencilerin sayısında belirgin bir artış yaşandığını, kadın hâkim oranının erkeklerle eşitlendiğini, kadın savcı oranının ise %10’a yaklaştığını belirtmiştir. Hukuk akademisinde kadın temsiliyetinin yükseldiğini, 2006’dan itibaren toplumsal cinsiyet meselesini odağına alan bir dersi ilk kez kendi fakültelerinde müfredata dahil ettiklerini aktarmıştır. Buna karşın yüksek yargı organlarında ve karar alma mekanizmalarında kadınların hâlâ yeterince temsil edilmediğini, ev-iş yaşamı dengesinin ise ataerkil kalıplar çerçevesinde sürdüğünü vurgulamıştır.

Uygur, kız çocuklarına dair veri eksikliğinin ve sınırlı akademik üretimin bu alandaki temel sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Uluslararası sözleşmelerin uzun süre kız çocuklarını “kadın” başlığı altında değerlendirdiğini belirtmiştir. CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi’nde “kadın” teriminin kız çocuklarını da kapsadığına dair ifadeler yer alsa da bu kapsamanın uygulamada karşılık bulmadığını, kız çocuklarına özgü düzenlemelerin büyük ölçüde ihmal edildiğini vurgulamıştır. Uluslararası alanda bu eksikliğin fark edilmesinin ise oldukça yeni bir gelişme olduğunu ifade eden Uygur, bu farkın göz ardı edilmesinin kız çocuklarına yönelik koruma ve politika mekanizmalarının gelişmesini engellediğini belirtmiştir.

Kız çocuklarının hem yaş hem cinsiyet temelli çifte ayrımcılığa uğradığını ifade eden Uygur, toplumsal deneyimlerinin yetişkin kadınlardan farklı olduğunu ve bu nedenle hak temelli yaklaşımların da ayrıştırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Namus cinayetleri, başlık parası, erken yaşta evlilik ve doğum gibi uygulamaların doğurduğu ağır sonuçlar karşısında daha fazla araştırma, veri üretimi ve koruyucu-önleyici tedbirlere ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Uygur ayrıca, kız çocuklarının haklarını bilme ve kullanma kapasitelerini artırmaya yönelik bilgilendirme çalışmalarının yaygınlaştırılması ve müdahaleci değil yapılandırılmış sosyal politikalarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Suna’nın Kızları projesinden Araştırma Koordinatörü Dr. Aysel Madra ise kız çocuklarına yönelik politikaların ve uygulamaların gerekliliğine ilişkin sahadan elde edilen bulgularla çalışmaya katkı sunmuştur. 2021 yılında

kurulan bu yapının, kolektif etki modeliyle 31 sivil toplum kuruluşunu bir araya getirmekte ve çocukların duygusal, fiziksel ve sosyal iyi oluşlarını önceleyen bütüncül stratejiler geliştirmekte olduğunu ifade etmiştir.

Kız çocuklarının kırılganlığının yalnızca cinsiyet temelli olmadığını; yaş, sınıf, etnik kimlik, engellilik, göçmenlik gibi kesişen dezavantajlarla daha da derinleştiğini belirten Madra, bu nedenle politikaların “kız çocuk odaklı tasarım” ilkesiyle, biricik deneyimleri ve farklılıkları merkeze alarak oluşturulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Madra, kız çocuklarının yalnızca eğitime erişim açısından değil; öğrenmeye devam edebilme, dinlenme, eğlenme, kendini ifade etme ve karar alma süreçlerine katılım gibi temel haklar açısından da desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uygulamalarda, “Don’t Leave the Boy-Child Behind” (UNESCO, 2022) yaklaşımını benimseyerek erkek çocuklar dışlanmadan, ancak kız çocuklarının öncelikleri ve ihtiyaçları merkeze alınarak politikalar kurgulanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Madra, 2000’li yıllarda uygulanan kampanyalarla kız çocuklarının eğitime erişiminde önemli kazanımlar elde edildiğini ancak günümüzde eğitime erişim oranlarının yüzeyde eşit görünmesine rağmen, bölgesel ve yaşa bağlı farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda kız çocuklarının dezavantajlı grup olarak geri planda kaldığını aktarmıştır. Örneğin, lise çağında kız çocuklarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde okullaşma oranlarının erkek çocuklara göre düşük olduğunu, ayrıca ne eğitimde ne istihdamda yer alan ve literatürde NEET olarak ifade edilen gençlerin %30’unun kız, %15’inin erkek olduğunu ifade etmiştir. Bu veriler doğrultusunda, kız çocuklarının yalnızca okula erişimde değil, eğitim sonrası yaşamda da desteklenmeleri gerektiğini belirterek bu desteklerin yalnızca bireysel değil; aile, mahalle, okul ve öğretmen gibi çevresel faktörleri kapsayan bir ekosistem içinde yapılandırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Madra, *Suna’nın Kızları* girişimi ile kapsayıcı ve güvenli alanlar oluşturmayı, kız çocuklarının kararlara katılımını desteklemeyi, özgün ihtiyaçlarını belirleyip karşılamayı ve sosyalleşebilecekleri yapılar inşa etmeyi temel hedefler olarak belirlediklerini ifade etti. Bu yaklaşımların, yalnızca kız çocuklarının değil sistemin tamamının güçlenmesini hedeflemekte, programların tasarımında ise kız çocuklarını en çok etkileyen yapısal eşitsizliklerin hesaba katılması gerektiğine dikkat çekti. Çalıştay kapsamında sunulan katkılar ve sahadan aktarılan bilgiler,

kız çocuklarının toplumsal hayatın pek çok alanında karşılaştıkları eşitsizliklerin birbirini pekiştiren çoklu boyutlarını ortaya koymuştur. Kimberlé Crenshaw'ın (1989) geliştirdiği “kesişimsellik” kuramı, kız çocuklarının özgün konumunu anlamada önemli bir analiz aracına dönüşmektedir. Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* başlıklı makalesinde, siyahi kadınların uğradıkları keşisen ayrımcılıkları hukuk davaları üzerinden aktarır. Ona göre siyahi kadınlar ne feminist ne de anti-ırkçı söylemler tarafından kapsamaktadır. Irk ve cinsiyet gibi kimlikler siyahi kadınların yaşadığı kesişimsel ayrımcılıkların anlaşılabilmesi için yeterli değildir. Bu iki kimliğin yani “siyahi olmak” ve “kadın olmak” kimliklerinin bütüncül olarak ele alındığı farklı ve kesişimsel bir bakışa ihtiyaç vardır çünkü bu iki kimliğin birleşimi kendine has dezavantajlara sahiptir.

Kesişimsellik kuramı, kız çocuklarının çift katmanlı bir ayrımcılıkla karşı karşıya olduğunu ortaya koyar. Deborah K. King'in (1988) “multiple jeopardy/çoklu tehlike” kavramı da bu durumu açıklamak için önemli bir referans noktası sunar. King bu kavramla, birden fazla ayrımcılık biçimine maruz kalan bireylerin daha yoğun ve katmanlı bir baskı yaşadığını ortaya koyar. “Multiple jeopardy” (çoklu tehlike) kuramı, kız çocuklarının aynı anda hem yaş hem de sınıf gibi birden fazla dışlayıcı kategoriye dahil olarak birikimli baskılara maruz kaldığını ortaya koyar. Bu yaklaşım, kız çocuklarının toplumdaki ikincil konumlarını artan eşitsizlikler üzerinden anlamaya çalışır.

Buna karşın “kesişimsellik” kuramı, bu ayrımcılık biçimlerinin yalnızca üst üste binmediğini, aynı zamanda birbirini şekillendirdiğini ve özgün bir ayrımcılık biçimi yarattığını ileri sürer. Kız çocuğu olmak, kadın ya da çocuk olmakla sınırlı bir kimlik değil, bu iki kimliğin kesişiminde ortaya çıkan kendine özgü bir deneyimdir. Dolayısıyla kız çocuklarının karşı karşıya kaldığı ayrımcılık biçimleri yalnızca yaş ve cinsiyetin toplamı olarak değil, bu iki eksenin kesişiminde oluşan özel ve özgül bir toplumsal konum olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede kız çocuklarına yönelik politikaların; çeşitli tecrübelerin, farklı kimliklerin ve bu farklılıkların birleşiminin bütüncül deneyimine odaklanması gerekmektedir.

1990'lardan itibaren uluslararası akademik literatürde yaygınlık kazanan “girlhood studies” kapsamında yürütülen çalışmalar, projeler ve faaliyetler bu ihtiyaca somut bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Türkiye bağlamında

kız çocukları üzerine yapılan çalışmaların kadın çalışmaları (women's studies) kapsamında değerlendirildiğini ve genel olarak eğitim, çocuk evliliği, ihmal ve istismar gibi önemli toplumsal konulara odaklandığını söylemek mümkündür. Ancak bu geniş başlıklar altında, kız çocuklarının kültürel kimliği, varoluşu ve bireysel temsili gibi alanlara yeterince yer verilmediği görülmektedir.

Kız çocuklarına ilişkin kamusal politikaların ve şiddet, eşitsizlik, adalete erişim gibi alanlara dair meselelerin, kız çocuklarının mevcut durumu göz önünde bulundurularak ve mevcut kültürel ve akademik birikimden yararlanılarak incelenmesi gerekmektedir. Kız çocuklarının akademik görünürlüğü artırarak ve bu alanda kurumsallaşmayı sağlamak amacıyla kapsamlı bir literatür çalışması yapılması önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, oluşturulacak kamusal politikaların etkili olabilmesi açısından bu tür bir akademik arka plan oldukça önemlidir.

Sonuç olarak "Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde?" sorusunun sorulduğu bu çalıştayda paylaşılan gözlem ve deneyimler, meseleye dair kuramsal boşluğa işaret etmekte ve kız çocuklarının kadın çalışmalarının kapsamından çıkarılarak ayrıca ele alınmaları gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalıştay, yalnızca kız çocuklarına ilişkin göz ardı edilen akademik boşlukların tespiti açısından değil, aynı zamanda bu boşluğa görünürlük kazandırarak kız çocuklarının güçlenmesine yönelik sosyal politikalara zemin hazırlaması bakımından da önem taşımaktadır. Kız çocuklarının hem akademik literatürde hem de kamusal politikalar düzeyinde ayrı bir özne olarak ele alınması, bu alandaki kurumsal, istatistiksel ve kavramsal eksikliklerin giderilmesi için zorunludur. Kesişimsellik ve çoklu dezavantaj gibi kuramsal yaklaşımlar yalnızca akademik tartışmayı derinleştirmekle kalmayıp sahaya yönelik bütüncül ve kapsayıcı politika üretimi için de güçlü bir zemin sunmaktadır. Bu çerçevede, kız çocuklarının özgün ihtiyaçlarını ve kesişen eşitsizlik deneyimlerini merkeze alan çalışmaların son derece sınırlı olması, bu alanın akademik ve kurumsal düzeyde ihmal edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Üstelik, toplumsal düzeyde artan kız çocuk cinayetleri ve hak ihlalleri karşısında bu ihmal yalnızca bir bilgi eksikliği değil, aynı zamanda adalet sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, kız çocuklarını toplumsal bir özne olarak ele alan, bilimsel temelli, katılımcı ve dönüştürücü politikaların geliştirilmesi artık ertelenemez bir gerekliliktir.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar/References

- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, (1), 139–167. <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. (2024, 6 Kasım). Kız Çocukları Kadın Araştırmalarının Neresinde? Kadın Araştırma Merkezleri Deneyim Paylaşımı. Erişim Adresi: <https://kam.fsm.edu.tr/haber/Kiz-Cocuklari-Kadin-Arastirmalarinin-Neresinde-Kadin-Arastirma-Merkezleri-Deneyim-Paylasimi>
- King, D. K. (1988). Multiple jeopardy, multiple consciousness: The context of a Black feminist ideology. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14(1), 42–72. <https://doi.org/10.1086/494491>
- UNESCO. (2022). Leave no child behind: Global report on boys' disengagement from education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Erişim Adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381155>

Analyzing Gender as a Concomitant of Political Violence: A Review of *Positioning Women in Conflict Studies* by Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr.

Siyasi Şiddetin Bir Bileşeni Olarak Toplumsal Cinsiyeti Analiz Etmek: Sabrina Karim ve Daniel W. Hill, Jr.'ın *Çatışma Çalışmalarında Kadınların Konumlandırılması: Kadınların Statüsünün Siyasi Şiddete Etkisi* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Sabrina Karim and Daniel W. Hill Jr. *Positioning Women in Conflict Studies: How Women's Status Affects Political Violence*. Oxford University Press, 2024, 328 pages. ISBN: 978-0197757932

Gavan Patrick Gray¹ 

Abstract

This book, by authors Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr. takes a critical look at the role played by women in political violence, examining the ways in which treatment of women can both reduce and exacerbate such problems. Regarding the concept of 'gender equality' as overly broad and prone to conflating disparate issues, they instead focus on the concept of 'women's status' looking specifically at four key components: women's inclusion, women's rights, harm to women, and societal beliefs about women's roles. For each of these, the authors develop measurements which allow them to assess their impact on four forms of political violence: inter-state conflict, intra-state conflict, state repression, and terrorism. Their findings suggest that the relationship is not uniform, and that each aspect of women's status has a distinct and individual impact on these different forms of violence.

Keywords: Political violence, Terrorism, Gender roles, Women's rights, Gender norms, Conflict.

Öz

Sabrina Karim ve Daniel W. Hill Jr. tarafından kaleme alınan bu kitap, toplumsal cinsiyetin ve kadınların statüsünün dünya genelinde siyasal şiddet üzerindeki etkisini anlamayı amaçlayarak bu tür sorunların azalıp artmasına sebep olan kadınlara yönelik tutumları ele alıyor. ‘Cinsiyet eşitliği’ kavramını fazla geniş kapsamlı ve bambaşka konuları tek bir noktada birleştirmeye meyilli bulduklarından, yazarlar, bunun yerine ‘kadınların statüsü’ kavramına odaklanarak, özellikle dört ana bileşen üzerinde durmuşlardır: kadınların katılımı, kadın hakları, kadınlara verilen zarar ve kadınların rollerine dair toplumsal inançlar. Bu ana bileşenlerin devletlerarası çatışma, devlet-içi çatışma, devlet baskısı ve terörizm şeklinde adlandırılan dört tür siyasal şiddet üzerindeki etkilerini değerlendirmeye imkân tanıyacak şekilde, her biri için ölçüler geliştirmişlerdir. Ulaştıkları sonuçlar, ilişkinin tek tip olmadığı ve kadınların statüsünün her bir cephesinin bu farklı şiddet biçimleri üzerinde belirgin ve bireysel bir etkisi olduğu iddiasını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyasal şiddet, Terörizm, Cinsiyet rolleri, Kadın hakları, Cinsiyet normları, Çatışma.

Atıf/Citation: Gray, G. P. (2025). Analyzing gender as a concomitant of political violence: A review of *Positioning Women in Conflict Studies* by Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 267-274. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.182>

¹ Prof. Dr., Tsuda University, gray[at]tsuda.ac.jp, ORCID ID: 0000-0001-6855-8017.

In the field of conflict studies, there are numerous works that look at how violence affects women. Often such works examine the issue of sexual violence in wartime, using both historical analyses, as in Heineman's (2013) 'Sexual Violence in Conflict Zones', or more contemporary survivor testimony, as we find in Lamb's (2020) 'Our Bodies, Their Battlefields'. In contrast, this book, by authors Sabrina Karim and Daniel W. Hill, Jr., belongs to what is possibly a smaller group of works, such as Goldstein's (2001) 'War and Gender' and Sjoberg's (2014) 'Gender, War, and Conflict', which looks at the impact that women, and gender, have in shaping conflict.

The purpose of the book is outlined in its opening pages when the authors state how "a global decline in women's status could be followed by more frequent civil conflict, terrorism, interstate war, and/or repression" (p. 2). Their aim is to develop a greater understanding of these issues and determine whether there is, in fact, a measurable relationship between the status of women in society and the prevalence of various forms of conflict. The authors do not, however, follow the path we might expect from a work that is clearly grounded in feminist theory. They take exception to the use of 'gender inequality' as a term used to quantify problems faced by women, viewing it as overly broad and conflating too many disparate areas which can prevent precise examination of each individually distinct issue. They also question the ultimate efficacy of addressing these imbalances, suggesting that "gender equality is used as a technocratic term for including women without really discussing how gender shapes the experiences of both men and women within institutions" (p. 7).

This book takes a different tack and instead chooses to differentiate 'status' from 'equality', recognizing four core aspects of the former: women's inclusion, women's rights, harm to women, and beliefs about women's gender roles. They then "delineate each concept by giving it an explicit definition, creating a measure for it, and describing the theoretical connections identified in the literature between the concept and the forms of political violence explored" (p. 8).

This is very much a book of "theory" and "concept"; the latter term appears more than four hundred times throughout the book, though not to its detriment. It is a book which explores novel ideas about the nature

of gender as a causal factor in violence, but it backs up these epistemic considerations with substantial Bayesian modeling and extensive appendices that examine in more detail that data used in the main text. The focus is quite wide, rather than taking a granular look at specific cases, the book takes a macro approach, laying out theoretical scaffolding that supports pathways for new analysis.

This analysis takes place after two introductory chapters which respectively explore the conceptual basis for using their quadripartite theory of 'women's status', and the methodology they employ for measuring the impact of gender in each of the four forms of conflict. During this and later sections of the book there are repeated references to several authors whose recurrence suggest a strong influence on the development of the book's ideas, notably the works of Laura Sjöberg, Mala Htun and S. Laura Weldon, and Valerie Hudson. The latter's work with Bowen and Lynne Nielson (2020) in 'The First Political Order' seems to have been particularly influential.

The meat of the book is to be found in chapters three to six, with the first of these focusing on the topic of women's inclusion. The authors discover some interesting patterns in their data, for example that representation in the executive and legislative branches correlate, yet neither of these fields share a similar connection to the judiciary, which instead has strong connections to representation in public spaces. Possibly, suggesting that the former pair share similar career paths, while the judiciary is more closely linked to women's advancement through the bureaucracy (p. 89). The main element of this chapter is exploring the idea that women's inclusion will create more peaceful outcomes, primarily through increased diversity of perspectives and opinions. Their data, however, finds that "though men have a consistently more favorable view of the use of force in foreign policy, the size of this difference varies from year to year, country to country, region to region, and even moment to moment" (p. 94). In other words they find little quantitative support for the idea that greater representation of women will reduce violence *per se*, rather, it appears that there is a measurable impact on some forms of violence but not always positive; the level of terrorism sees a decrease, but intrastate violence sees an increase (p. 114). Regarding the latter, they surmise that this might be due to push back from men who feel that

women encroaching on previously male-dominated spaces, requires them to express their aggression in other areas. A recent study by Piazza (2025) offers some support for this, where a survey of American males found that those who held ‘incel’ beliefs were 124% more supportive of political violence.

In Chapter 4 the book moves on to the topic of women’s rights, where one of the common arguments regarding violence reduction is that states “that adopt women’s rights often do so to show they are committed to liberal norms, including the rule of law and non-violent settlement of disputes” (p. 121). As such, these states might be expected to exhibit lower levels of violence, yet, while there is a clear link between women’s rights and liberal democracy, the existence of a clear link between liberal democracy and nonviolence is less clear. ‘Democratic Peace Theory’ has been found to have considerable flaws (Gürsözlü, 2018) and it is understandable that the authors also find that, while strong women’s rights typically indicate strong human rights more broadly, and thus a lower level of state repression, there is no strong signals for a link between women’s rights and violence reduction.

Chapter 5 examines the harm experienced by women, specifically, whether the existence of higher patterns of harm against women in society, for example, via domestic violence, relates to higher levels of political violence. Phrased another way, the argument is whether “structural violence against women serves as an indicator about how much value states place on human life” (p. 155). Some of the arguments that suggest a link is possible are that people who experience familial violence are more likely to engage in violence as adults, while, in contrast, members of homes that are free of violence are more likely to use peaceful conflict resolution and place a higher value on the wellbeing of people outside their own identity group. The authors find some support for these views and claim that their data shows that “societies that harm women tend to experience more interstate and civil conflict” (p. 172). However, this conclusion is less convincing than previous findings. Not that it is necessarily wrong, but rather that there could be more done to make a stronger argument. For example, there is already a strong correlation between conflict and domestic violence, with much of the data suggesting that it is not that the latter which causes the former but instead the opposite. Numerous studies

have shown that following conflict, domestic violence often sees a spike stemming from trauma and instability suffered by returning veterans, for example in Nigeria (Ekhatior-Mobayode, 2022), Colombia (Svallfors, 2023), and the United Kingdom (Lane, 2022). One, likely unavoidable, weakness of the book is that even with its reduced focus from the thirty-plus elements that are at times included under the far wider concept of 'gender inequality', it is still taking a broad view of several large fields that does not allow sufficient space to consider all the possible variables.

The final area of study, the impact of beliefs about gender roles, is examined in chapter six. The authors spend a large part of this section considering the possible link between attitudes to gender and political ideologies that might lead to armed conflict (p. 189), ultimately finding that there is evidence for some connection between rigid gender beliefs and state repression, and a negative connection between women's political inclusion and incidence rates of terrorism. They find little evidence of a relationship between beliefs about women and civil conflict or interstate war (p. 191). This is another area where other relevant variables may have been left unexplored. There is some evidence that levels of gender equality have a limiting effect on the degree of gender violence committed by armed forces (Gaurneri & Tur-Pats, 2023). However, there is also evidence suggesting that in cases where asymmetric use of sexual violence is employed in a conflict, i.e. where it is overwhelmingly one side that engages in sexual attacks on women, in the vast majority it is state forces that employ sexual violence (Wood & Bleckner, 2017). Possible reasons for this include the material asymmetry between the forces involved, with non-state actors accepting troops of both genders, not from any sense of equality, but out of necessity. Another is a higher need for non-state groups to retain the goodwill and support of local populations for shelter, supply, and intelligence, possibly leading to stricter prohibitions against sexual violence by their leadership. Again, while it would have been nice to see more examination of all potentially relevant factors, it cannot be held against the book that it is not so utterly comprehensive, as only so much can be covered in a single volume.

The book concludes with policy recommendations based on its findings that greater inclusion of women and more flexible and inclusive beliefs can have a negative impact on terror; that stronger women's rights can reduce state repression, and that higher levels of harm can lead to greater

levels of civil and interstate conflict. It also offers suggestions of areas for further study, and it provides extensive appendices offering more detail on the data used. Overall, the book provides a fantastic framework for the study of the links between social treatment of women and patterns of state violence, and it does a commendable job in focusing on key areas of specific relevance that might have been obscured had the broader and less clearly delineated 'gender inequality' been used as a basis. With that said, it does leave some areas unexplored; the questions regarding domestic violence and use of sexual violence by asymmetric forces are examples. Another that would have been topical, given recent events in Ukraine and Gaza, is the question of sexual violence as an element of propaganda in conflict, and whether it is more incidence, or effectiveness, is affected by the status of women in societies where it is employed. Yet, these unexplored pathways also highlight the core strength of the book. Its even-handed and quantitatively grounded examination of its different subject areas provide a valuable framework for how such topics can be assessed through the connection of theory and hard data. In doing so, it provides both a platform for future study of related but under-analyzed areas, and a guide for how to do so in an engaging and efficient manner.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References / Kaynaklar

- Ekhatior-Mobayode, U.E., Hanmer, L. C., Rubiano-Matulevich, E., Arango, D. J. (2022). The effect of armed conflict on intimate partner violence: Evidence from the Boko Haram insurgency in Nigeria. *World Development*, 153. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105780>
- Goldstein, J. S. (2001). *War and gender: How gender shapes the war system and vice versa*. Cambridge University Press.
- Guarnieri, E. & Tur-Prats, A. (2023). Cultural distance and conflict-related sexual violence, *The Quarterly Journal of Economics*, 138(3), 1817–1861. <https://doi.org/10.1093/qje/qjad015>
- Gürsözlü, F. (2018). The triumph of liberal democratic peace and the dangers of its success. In Andrew Fiala (Ed.), *The Routledge Handbook of Pacifism and Nonviolence*. Routledge. (pp. 213-224).
- Heineman. E.D. (Ed.) (2013). *Sexual violence in conflict zones: From the ancient world to the era of human rights*. University of Pennsylvania Press.
- Hudson, V., M., Bowen, D.L. and Lynne Nielson, P. (2020). *The first political order: How sex shapes national security and governance worldwide*. Columbia University Press.
- Lamb, C. (2020). *Our bodies, their battlefields: War through the lives of women*. Scribner.
- Lane R, Short R, Jones M, Hull L, Howard LM, Fear NT, MacManus D. (2022). Relationship conflict and partner violence by UK military personnel following return from deployment in Iraq and Afghanistan. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 57(9), 1795-1805. <https://doi.org/10.1007/s00127-022-02317-8>
- Piazza, J. A. (2025). Incel beliefs and support for political violence among U.S. males: The mediating effects of masculinity stress, aggression, outgroup hate, and illiberalism. *Crime & Delinquency*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00111287241310820>
- Sjoberg, L. (2014). *Gender, war, and conflict*. Polity.
- Svallfors S. (2023). Hidden casualties: The links between armed conflict and intimate partner violence in Colombia. *Politics & Gender*, 19(1), 133-165. <https://doi.org/10.1017/S1743923X2100043X>
- Wood, E.J. and Bleckner, J. (2017). 'Conflict-related sexual violence', In *Armed Conflict Survey 2017*. (pp. 5-12). IISS.

Lana Sirri'nin *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

A Review of *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* by Lana Sirri

Yaz. Lana Sirri, *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam*, Routledge, 2021, 142 Sayfa.

ISBN: 978-0-367-90238-4

Reyyan Demirayak¹ 

Öz

Bu çalışmada değerlendirilecek olan Lana Sirri'nin *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* adlı kitabı; İslam, toplumsal cinsiyet ve cinsellik gibi kavramları kesişimsel bir biçimde ele alarak İslami feminizm çalışmalarının çeşitliliğini ve önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Yazar, kesişimsellik teorisine dili de ayrı bir faktör olarak eklemeye çalışırken, Arapça yazar Olfa Youssef ile İngilizce yazar Kecia Ali'nin evlilik ve eş cinsellik konularındaki benzer temaları ele alıp kimi zaman farklı sonuçlara vardıkları kitaplarını karşılaştırmaktadır. Farklı dillerde entelektüel üretim yapan İslami feministler arasında bir iletişim olmadığını gözlemleyen yazar, karşılaştırmalı analiz ile bir köprü kurmayı ve İslami feministler arasındaki çeşitliliği göstermeyi hedeflemektedir. İslami feminizmin sosyal bilimler alanı olarak ele alınması, teolojiye dair yapılan karşılaştırmalı analizleri metodolojik olarak kısıtlamıştır. Kuir teori perspektifinden İslami feminizmi ele alan bu kitap, tartışmalı sonuçları ve yenilikçi yaklaşımıyla literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami feminizm, Feminizm, Kesişimsellik, Toplumsal cinsiyet, Din.

Abstract

Lana Sirri's *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* aims to underscore the diversity and significance of Islamic feminism studies by addressing Islam, gender, and sexuality from an intersectional perspective. In an effort to incorporate language as a distinct factor into the theoretical framework of intersectionality, the author conducts a comparative analysis of the works of Olfa Youssef, who writes in Arabic, and Kecia Ali, who writes in English. These works address comparable themes of marriage and homosexuality, occasionally arriving at divergent conclusions. The author notes the absence of communication among Islamic feminists who produce intellectual works in different languages and aims to build a bridge through comparative analysis to demonstrate the diversity among Islamic feminists. The adoption of Islamic feminism as a field of social sciences has imposed methodological constraints on comparative analyses of theology. This book, which addresses Islamic feminism from the perspective of queer theory, makes an important contribution to the literature with its controversial results and innovative approach.

Keywords: Islamic feminism, Feminism, Intersectionality, Gender, Religion.

Atıf/Citation: Demirayak, R. (2025). Lana Sirri'nin "*Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam*" adlı eserinin değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 275-282. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.183>

¹ Doktora Öğr., Marmara Üniversitesi, [reyyandemirayak1\[at\]gmail.com](mailto:reyyandemirayak1[at]gmail.com),
ORCID ID: 0009-0002-4062-8065.

İslam ve feminizm konusu entelektüel bir hareket olarak tartışmalı bir alan oluşturmaktadır. Global bir hareket olarak ortaya çıkan İslami feminizm, İslam ve feminizm olgularının kimilerince uyumsuz kabul edilmesi nedeniyle oksimoron görülerek eleştirilmesine rağmen modern İslam dünyasının problemlerine dini referanslar yoluyla çözümler ve cevaplar üretmeye devam etmektedir. Margot Badran’a göre (2009, s. 236) İslam ülkelerinin gelecek radikal feminizmi İslami feminizm olacaktır. *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* kitabı, araştırmacı kişiliğinin yanı sıra Filistinli bir aktivist olan Lana Sirri tarafından kaleme alınmıştır. Kitap gerek İslami çalışmalarda gerek feminizm çalışmalarında marjinal bir konuma sahip olan İslami feminizmi başlıca tartışma noktası olarak alır. İslam ve feminizmin bağdaşabileceği görüşünü savunan yazar, İslami feminist düşüncenin tarihsel gelişimini, çeşitliliğini ve İslami feminist bilgi üretiminin önemini göstermeyi amaçlar. Bu amaçlarını ise ABD’li Kecia Ali’nin (2006) *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur’an, Hadith, and Jurisprudence* ile Tunuslu Olfa Youssef’un (2008) *The Confusion of a Muslim Woman: On Inheritance, Marriage and Homosexuality* adlı farklı dillerde yazılıp farklı bölgelerde dolaşıma giren kitaplarındaki İslam’da evlilik ve homoseksüellik gibi konulara dair teorik çerçeveleri, fikirleri ve yöntemleri karşılaştırarak ortaya koyar.

Kitap, “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri dışında beş bölümden oluşur ve iki kısma ayrılabilir. İlk bölüm olan “Bilgi Üretimi Alanı Olarak Din” kısmında meseleye teorik ve kavramsal bir giriş yapılır. “İslami Feminizmde İslami ve Feminist Olan Nedir?” bölümünde ise İslami feminist düşüncenin metodolojisi ve bilgi birikimi değerlendirilir. “İslami Feministlerin Adımlarında” bölümü, Ali ve Youssef hakkında biyografik bilgiler ile okuyucuyu kitabın ikinci kısmına hazırlar. Kitabın son iki bölümü olan “İslam’da Evlilik Pratikleri ve Temsilleri Üzerinden Cinsellik, Toplumsal Cinsiyet ve İslam’ı Kavramsallaştırmak” ve “İslam’da Homoerotik Pratikler ve Temsiller Üzerinden Toplumsal Cinsiyet ve Cinselliği Kavramsallaştırmak”ta ise mezkûr yazarların başlıktaki konulara dair argümanları karşılaştırmalı söylem analizi yöntemiyle incelenir.

Dini ve feminizmi özcü bir yaklaşımla ele almaktan kaçınan ve çoğulculuştırmayı öneren İslami feminizm(ler)e ve bunların başlattığı tartışmalara yer verdiği giriş bölümünde yazar, dinin de kesişimsellik

teorisi içerisinde cinsellik ve toplumsal cinsiyet gibi bir kategori olarak ele alınması gerektiğini savunur (ss. 1-2). Kesişimsellik teorisini İslami feminizmin kompleks yapısını ve içindeki çeşitliliği anlamak için kullanan yazar, Leslie McCall'un "anti-kategorik, kategori içi ve kategoriler arası karmaşıklık" adını verdiği kesişimsellik teorisinden faydalanır. Her üç kompleksite de yazara İslami feministleri anlamakta ve çeşitliliklerini ortaya koymakta yardımcı olur.

Yazar; Leila Ahmed, Ziba Mir Hosseini, Sa'diyya Shaikh gibi alanın önemli isimlerinden direkt alıntılar yaparak konunun okuyucuya vurucu ifadelerle geçmesini sağlar. Ancak kitabın genelinde, araştırmacı ile araştırma konusu arasındaki mesafenin belirgin olmadığı görülür. Çağdaş İslami söylemlerde İslami feministlerin kutsal kitap yorumlarının merkeze alınması gerektiği düşüncesi de buna örnek olabilir (s. 42). Yazar, İslami feminizmin Kur'an'dan günümüzdeki anlamıyla adalet veya eşitlik kavramlarını çıkarmaktan kaçınması gerektiğinden bahseder. Bunu, İslami feministlerin İslami bilgi üretiminde radikal bir değişikliği teşvik etmeleri ve bu değişikliğe katkı sunmaları için bir fırsat olarak değerlendirir (s. 53). Yazarın bu radikal değişikliğin ne olacağından daha detaylı bir şekilde bahsetmesi beklenirdi.

"Bilgi Üretimi Alanı Olarak Din" adlı ilk bölüm, İslami feminizm düşüncesini desteklemek için teorik arka plan sunar. Yazar dinin; inşa edilmiş, muhayyel ve performatif karakterlerini ortaya koymak için post-kolonyal, toplumsal cinsiyete dair ve dini çalışmaların oluşturduğu söylemlerden bahseder. Bir bilgi kategorisi olarak dinin ortaya çıkışını Jürgen Habermas'ın da öne sürdüğü, sekülerizm çağından sonra dinin tekrar görünür hale geldiği fikriyle destekler. Dini, bir öznellik ve direniş alanı (s. 16) olarak tanımlamasının da son bölümlerde tartışılan homoseksüel veya kuir Müslümanlık meselelerine bir atfı olarak okunması muhtemeldir. Yazar, Arvind-Pal Mandair ve Markus Dressler'in "sekülerizmin bilgi rejimleri" kavramını temel alarak, İslami feminizmi geleneksel yöntemler kullanan marjinal gruplar üzerinden "aşağıdan din üretimi" (*religion-making from below*) sürecine dahil etmesiyle literatüre özgün bir katkı sunar (s. 18). Bu noktada, her ne kadar marjinal bir ses olsa da İslami feminizmin entelektüel ve akademik bir hareket olarak "aşağı" görülüp görülemeyeceği sorusu da sorulmalıdır.

Kitapta, İslami kaynaklı bir adalet ve eşitlik arayışının yeni bir durum olmayıp İslam'ın doğuşuyla başladığı tartışmasına değinilir. Yazar, İslami feminizmin 19. yüzyılda sömürgeciliğe tepki olarak ortaya çıktığını ve post-kolonyal teorinin bir parçası olduğunu düşünür. Ayrıca Sirri, İslami feminizm teriminde feminizm kelimesinin kullanımının da feminizmi dekolonize edip “taşralaştırmaya” yaradığını belirtir (s. 29). Başka bir deyişle bu sayede, Müslüman kadınların faillik kazandığı ve feminist bilinçlerinin dışa vurulduğu yeni bir söylem sahası oluşturulduğu iddia edilmiştir.

İslami feminizmde, İslami olanın; Kur'an'ın eril okumasına karşı çıkan, dindeki sosyal adalet ve toplumsal cinsiyet eşitliğini ortaya çıkaran bir söylem geliştiren, eşitlikçi bir okuma olduğu sunulur. Yazarın üzerinde durduğu konulardan biri, İslami feminizmin hem İslam'ı hem feminizmi yapısöküme uğrattığı özcülükten uzaklaştırmasıdır. Ayrıca, İslami feminizmin İslami modernizmle olan bağlantısı da betimleyici olmasının yanı sıra analitik ve eleştirel bir gözle anlatılır. Lana Sirri, İslami feministlerin kullandığı yöntemler olan feminist içtihat ve feminist tefsir kavramlarını gelenek içerisine oturtur, ancak metin odaklı hareketler olmalarını eleştirmez. İslami feminizmin, özel alanda dinden kaynaklanan bir cinsiyet eşitsizliğini reddederek seküler Müslüman feminizmden çok daha radikal olduğunu savunur. Yazar, fıkıhta eril tahakkümün yıkılması ve kadınların İslami ilimler alanına girmesiyle Kur'an merkezli bir feminist bilincin ortaya çıktığını, bu seslerin merkeze alınması gerektiğini ve bu yaklaşımın günümüz problemlerine cevaplar sunabileceğini savunur (s. 42); bu da yazarın konuya olan hayranlığını gözler önüne serer.

Bununla birlikte yazar, analitik ve eleştirel bir bakış açısı ile İslami feminizmlere yönelik eleştirilere de yer verir. Kecia Ali'den de alıntılarla desteklenen bu eleştirilerden bazıları, İslami feministlerin İslam'da eşitlik kavramını merkeze almalarına ve Kur'an'ın patriarkal söylemlerini göz ardı etmelerine yöneliktir. Buna ek olarak Aysha Hidayatullah'ın, İslami feministlerin Kur'an'a soru yöneltirken çoğunlukla önceden kabul edilmiş yorum ve cevaplara dayandıklarına dair eleştirilerine yer verilmesi, konuyu çok boyutlu değerlendirmek açısından önemlidir. Ayrıca yazar, Kur'an'daki cinsiyet anlayışı ile İslami feministlerin çağdaş toplumsal cinsiyet eşitliği fikirlerinin farklı olduğuna dikkat çekip toplumsal cinsiyet

eşitliği gibi çağdaş kavramlar İslami metinlere “dayatıldığı” sürece, İslami feministlerin kendi toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışlarına “uymayan” ayetlerle karşılaştıklarında zorlanacaklarını bildirir (s. 52).

Üçüncü bölümde, analiz edilen yazarların bağlamsal özelliklerine yer verilmesi, kitabın ana amacı olan İslami feministlerin çağdaş dönemde dahi kullanılan dil, yaşanan bölge ve ulaşılan argümanlar açısından oldukça çeşitlendiğine dair canlı örnekler sunar. Yazar, söylem analizi yöntemiyle Youssef ve Ali'nin bahsedilen, çokça ses getirmiş kitaplarını karşılaştırarak mikro ölçekten makro çerçevede bir kavrayışa varmaya çalışır. Youssef'u, Kur'an'da toplumsal cinsiyet eşitliğini ararken temelci bir yaklaşım sergilemekle eleştirir (s. 67). Ali'yi ise Kur'an ve hadisi tarihselci bir bakış açısıyla rehberlik kaynağı olarak ele aldığı için post-temelci olarak nitelendirir. Ayrıca yazar, ana argümanı olan İslami feministlerin zengin bir çeşitlilik sundukları fikrini, Ali'nin Müslüman kadın kimliğinin hayli çeşitlendiğine dair bir ifadesiyle de destekler. İçeriden bir eleştiri olarak Ali'nin sadece Kur'an odaklı İslami feminist yazarları eleştirip ulema geleneğine ve eserlerine dönmesi de önemlidir ve bahsedilen çeşitliliğe bir örnek sunabilir.

Kitabın amaçları arasında çağdaş İslami feministlerin çeşitliliğini göstermek önemli bir yer tutar. İngilizce İslami feminizmin ortak dili olduğu için, Arapça ise yazarın ana dili ve İslami bilgi üretiminin en önemli dili olduğu için bu dillerde yazılmış iki eser karşılaştırılmıştır. Yazar, İslami feminizme dair gelişmiş literatürde farklı dillerde üretilen metinlerin birbirleriyle etkileşim içine girmediğinden bahsedip kitabında bunu sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda kitap, İslami feministlerin ele aldıkları meselelerde yaşadıkları bölgenin ve siyasi bilinçlerinin etkisini ortaya koymayı da hedeflemektedir. Bunun yanı sıra din, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin karşılıklı olarak birbirlerine bağlılığını ortaya koymayı da amaçlar. Kitap, İslami feminizmdeki çeşitliliği göstermekte oldukça başarılı olmuştur.

Yazar, dilin İslami feminizmin kompleks yapısında bir kategori olarak ele alınması ve bu konuda çalışılması gerektiği üzerinde durur. Örneğin, Raja Rhouni'nin büyük harf yerine küçük harfle yazılan “islami feminizm” kullanımı önerisinin sadece İngilizce'deki bir probleme çözüm

getirebileceğine ancak büyük-küçük harf kullanımı olmayan Arapça'da farklı çözümler üretilmesi gerektiğine dikkat çeker. Bu örnek üzerinden de dilin kesişimsel analizde dikkate alınması gereken bir faktör olduğunu öne sürer (s. 30). Bu sayede İslami feministlere dair analizine yeni bir kategori de ekler.

Kitabın son iki bölümü, bahsedilen yazarların İslam'da evlilik ve eş cinselliğe dair meseleler hakkındaki görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele alır. Bu bölümlerde İslami feminizm, kuir teori içinde konumlandırılır. Yazar burada başka bir deyişle, İslami paradigmadan ortaya çıkan bir hareketi seküler bir harekete dahil etmeye çalışır. Göze çarpan bir nokta; Youssef'un meseleleri sosyal ve psikolojik taraflarıyla ele alarak Kur'an'a linguistik açılardan yaklaşmasına karşın Ali'nin hukuki ve etik yaklaşımıdır. Kitapta analiz edilen isimlere yönelik eleştiriler, yalnızca sosyal bilimler perspektifinden ele alındığı için İslami ilimler açısından sınırlı kalmıştır. Bu sebepten yöntemsel açıdan geliştirilmeye açıktır. Yazar her iki isme de temelde "evliliği heteronormatif kavramsallaştırma"ları ve evlilik kurumunu eleştirmemeleri konusunda eleştiri getirir (s. 83; s. 93). Bu bölümlerde, yazarların fikirlerini dile getirmek dışında özgün, somut ve geçerli eleştiriler ortaya koyulamadığı görülür. Özellikle ana akımdan ayrılan uç fikirler sayılabilecek; muta nikahının kadına faillik verip onu özgürleştirdiği, İslam'ın eş cinsel ilişkiyi yasaklamadığı ve eş cinsel evliliklerin İslam hukukuna uygun olabileceği konularında hem Sirri hem de ele aldığı yazarlar bir konsensüs içinde gibi gözükür.

Yazar, İslami feminizmin beyaz, Avrupalı ve evrenselci feminizme karşı çıktığını savunsa da karşılaştırma yapmak üzere seçtiği konularla kuir teorinin argümanlarını Kur'an ve İslam geleneğinde arayıp bazı ön kabullerle sonuçlara varmış gibi görünüyor. Ayrıca, İslami feminizmin İslam'ı dekolonize ettiği fikrine dair muta nikahı ve homoseksüellik dışında, Müslüman kadınların güncel hayatlarında daha sık ayrımcılığa uğradıkları miras, boşanma gibi konular da seçilebilirdi. Neden kuir teorinin konularını seçtiğine dair ikna edici sebepler sunulmamış. İslami feminizmin günümüzde hegemonik ve evrenselci söylemler geliştiren kuir teorinin içinde konumlandırılması, İslami feminizmin en başında Batılı evrenselci feminizm eleştirisiyle Müslüman kadına kendi failliğini teslim etme amacından bir sapma olarak dahi okunabilir.

Sonuç olarak, Lana Sirri'nin *Islamic Feminism* adlı kitabı alandaki metodolojileri, ana argümanları, tartışma noktalarını, öne çıkan entelektüelleri ve kanonik eserleri içererek bir giriş kitabı olma mahiyetiyle literatüre önemli bir katkıda bulunur. Lisans öğrencileri ve alana giriş yapan araştırmacılar için temel bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca, Youssef ve Ali'nin evlilik ve homoseksüellik hakkındaki kitaplarını karşılaştırmalı olarak ele alarak söylem analizine ve bağlamsallaştırmaya tabi tutması da alanda henüz ortaya çıkmamış bir iletişim ve fikir alışverişine dair yeni kapılar açar. Bu kitap, İslami feminizmi sosyal bilimler alanı olarak konumlandırıp yazarlara karşılaştırmalı olarak yaklaşması sebebiyle özgün bir çalışmadır.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar/References

Badran, M. (2009). *Feminism in Islam: Secular and religious convergences*. Oneworld.

Sirri, L. (2021). *Islamic feminism: Discourses on gender and sexuality in contemporary Islam*. Routledge.

A Review of *The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance* by Shenila Khoja-Moolji

Shenila Khoja-Moolji'nin *Masumiyetin İmkânsızlığı: Gözetim Altındaki Müslüman Erkek Çocukluğu* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Khoja-Moolji, Shenila. *The Impossibility of Muslim Boyhood*.
Mineapolis: University of Minnesota Press, 2024, 120 pages.
ISBN: 978-0197757932

Şeyda Karabatak¹ 

Abstract

This review discusses *The Impossibility of Muslim Boyhood* by Shenila Khoja-Moolji, a critical contribution to studies of race, gender, and Islamophobia. The book interrogates how Muslim boys in the United States are systematically racialized, denied childhood innocence, and framed as future security threats. Drawing on critical race theory, postcolonial studies, and gender theory, Khoja-Moolji situates these experiences within a broader ideological framework of carceral control and racial capitalism. Through detailed case studies, media analysis, and interviews, the author reveals how Muslim boys are not only criminalized but also commodified in ways that serve both state security agendas and capitalist interests. The book also expands its lens globally by comparing the U.S. context to Hindutva discourses in India, highlighting the transnational dynamics of Islamophobia. Overall, *The Impossibility of Muslim Boyhood* presents a compelling and well-theorized account of how fear, surveillance, and systemic exclusion shape the lived experiences of Muslim boys in both national and global contexts.

Keywords: Masculinity, Boyhood, Racialization, Surveillance, Islamophobia.

Öz

Bu değerlendirme, Shenila Khoja-Moolji'nin *The Impossibility of Muslim Boyhood (Müslüman Erkek Çocukluğunun İmkânsızlığı)* adlı eserini ele almaktadır. Irk, toplumsal cinsiyet ve İslamofobi çalışmalarına önemli bir katkı sunan kitap, Amerika Birleşik Devletleri'nde Müslüman erkek çocukların sistematik olarak ırksallaştırılmasını, çocukluk masumiyetinden mahrum bırakılmasını ve gelecekteki güvenlik tehditleri olarak konumlandırılmalarını sorgulamaktadır. Khoja-Moolji, eleştirel ırk kuramı, post-kolonyal çalışmalar ve toplumsal cinsiyet teorisinden yararlanarak bu deneyimleri gözetim ve disiplin mekanizmalarının hâkim olduğu ceza rejimi ve ırksal kapitalizmden oluşan daha geniş bir ideolojik çerçeve içinde konumlandırmaktadır. Yazar, detaylı vaka analizleri, medya incelemeleri ve derinlemesine mülakatlar yoluyla, Müslüman erkek çocukların yalnızca kriminalize edilmediğini, aynı zamanda devletin güvenlik politikalarına ve kapitalist çıkarlara hizmet edecek şekilde metalaştırıldığını da ortaya koymaktadır. Kitap ayrıca analizini küresel bir boyuta taşıyarak, Amerika bağlamını Hindistan'daki Hindutva söylemleriyle karşılaştırmakta ve İslamofobinin ulusötesi dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Genel olarak, *The Impossibility of Muslim Boyhood*, korku, gözetim ve sistematik dışlanmanın Müslüman erkek çocukların ulusal ve küresel düzeydeki deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine dair güçlü ve kuramsal temelli bir anlatı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erkeklik, Erkek çocukluk, Irksallaştırma, Gözetim, İslamofobi.

Atıf/Citation: Karabatak, Ş. (2025). A review of *The Impossibility of Innocence: Muslim Boyhood Under Surveillance* by Shenila Khoja-Moolji. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 283-290. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.194>

¹ Doktora Öğr., Marmara Üniversitesi, karabatakseyda[at]gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6504-7251.

Shenila Khoja-Moolji's recent book *The Impossibility of Muslim Boyhood* critically examines how Muslim boys are racialized, disciplined, and constructed as security threats within the United States. Drawing on critical race theory, gender studies, and postcolonial thought, the book situates the experiences of and the perceptions towards Muslim boys within a "broader ideological project" of surveillance, carceral control, and global warfare capitalism (p. 3). While the study focuses primarily on the US context, Khoja-Moolji also engages with global parallels, specifically the Hindu nationalist framing of Muslim boys as threats in India. Khoja-Moolji argues that Muslim boys in the US are systematically racialized and denied childhood innocence, being instead framed as potential future threats to national security. The book challenges the assumption that childhood is universally associated with innocence, playfulness, and protection, demonstrating that for Muslim boys, this status is often withheld due to their racial and religious identity.

She anchors her argument in two pivotal case studies that reveal how Muslim boys are racialized within the American security state: the detainment of the 5-year-old boy in the US border because of his possible threat to US security right after Donald Trump's executive order for banning the refugee entries from Muslim majority countries and arrestment of 14-year-old boy in a school because of the false notice by his teacher that he carries a bomb seemed like a digital clock. Through these incidents, the author argues that Muslim boys are not merely perceived as children but as imaginative threats, disproportionately feared compared to their white counterparts of the same age. Though these cases may seem irrational, extraordinary, or exceptional, Khoja-Moolji reveals the underlying rational and ideological construct, situating them "broader ideological project that seeks to make future crime visible today, so it can be managed and eradicated through a sprawling carceral state" (p. 3).

Methodologically integrating media discourse analysis, case study research, and qualitative interviews, the author examines how Muslim boys are systematically framed as threats. She analyzes news coverage, social media discourse, and legal proceedings to capture public perceptions and institutional responses. Additionally, her study draws on focus group interviews conducted in 2017, where young Muslim boys shared their lived experiences, providing firsthand insights into how they navigate

racialization, surveillance, and systemic suspicion. Through this nuanced analysis, *The Impossibility of Muslim Boyhood* contributes to ongoing debates on Islamophobia, securitization, and racial capitalism, offering a compelling critique of how the figure of the Muslim boy is shaped by fear, suspicion, and systemic exclusion. Based on a thematic and conceptual organization, the book consists of four chapters, each built upon key theoretical and analytical frameworks to explore different dimensions of how Muslim boyhood is racialized, disciplined, and instrumentalized within security and capitalist structures, and how these are globally connected experiences. By doing so, the book presents a cohesive argument, with each chapter contributing to a broader understanding of the subject.

In the first chapter “Muslim Boyhood in America,” drawing on some key theoretical frameworks, Khoja-Moolji explores how the concept of child innocence has been reconstructed throughout the 20th and 21st centuries, with particular attention to Muslim boys in America and the ways this reconstruction operates through interconnected regimes of race and religion. She engages with Miriam Ticktin’s argument that the political imagination of innocence is shaped by the search for a “space of purity”, and Gilles Deleuze and Félix Guattari’s notion that impurity is imposed by systems of domination. Additionally, she incorporates Cedric Robinson’s theory of racialization as a means of naturalizing capitalist inequalities, showing how Muslim boys are subjected to structural surveillance and suspicion. Using Stuart Hall’s concept of “ideological displacement”, Khoja-Moolji argues that public and state responses to Muslim boys—such as disproportionate policing and surveillance—are shaped by historical traumas and future anxieties about US national security. These anxieties, rather than being directed at systemic causes, are displaced onto young Muslim boys, who are constructed as “proto-terrorists”. The chapter also explores how Islamophobia operates as a connective regime, where cultural markers like veils, Muslim-sounding names, or beards function as racial signifiers, effectively replacing skin color as indicators of racial difference. Through this process, innocence itself becomes socially constructed—while white childhood is protected and presumed innocent, Muslim boys are positioned as inherently suspect, reinforcing their exclusion from the category of childhood itself.

In the second chapter “Constructing the Proto-Terrorist”, Khoja-Moolji examines how Muslim boys are racialized as future security threats. Through the case of Rezwan Kohistani, an Afghan refugee teenager found hanging from a tree in a predominantly white town, under unclear circumstances; Khoja-Moolji situates this racialization within American imperialism, racial capitalism, and the securitization of Muslim identities. She argues that US warfare capitalism has reshaped domestic perceptions of risk, linking Afghan refugees to security fears. Rather than acknowledging state responsibility for war-induced displacement, public resentment is redirected onto racialized individuals like Rezwan. Tracing securitization from military operations abroad to domestic policing and school surveillance, she highlights how Muslim boys, like Black youth, face systemic exclusion— manifesting as policing, school suspensions, and public suspicion rather than mass incarceration. This fear-based governance serves to justify militarization while deflecting attention from state violence and capitalist exploitation. As Khoja-Moolji argues, Muslim boys become ideological tools to sustain racial capitalism and suppress cross-racial solidarity.

In the third chapter “Instrumentalization and Commercialization”, Khoja-Moolji examines how the racialization of Muslim boys as “proto-terrorists” is not only a mechanism of state surveillance but also a tool for security expansion and capitalist exploitation. A key aspect of this process is the commercialization of anti-racism, in which the incidents of racial discrimination against Muslim boys are strategically instrumentalized rather than genuinely addressed. For instance, when a Muslim boy experiences harassment or wrongful criminalization, he may be publicly embraced by politicians, invited to the White House, or featured in media campaigns—not to dismantle systemic Islamophobia, but to create an illusion of inclusivity while leaving structural inequalities intact. In this way, Islamophobia is not merely oppressive but also profitable, as corporations, media outlets, and political figures commodify terrorism narratives for their own interests. Through this analysis, the author successfully demonstrates that Muslim boyhood is not only criminalized but also commodified, reinforcing systems of control that serve both state security agendas and capitalist accumulation.

In the final chapter “Whiteness, Hindutva, and Impurity” Khoja-Moolji expands her analysis globally, comparing the US securitization of Muslim boys as “proto-terrorists” with Hindutva narratives in India that frame them as threats to cultural and religious purity. Despite contextual differences, both frameworks function to marginalize, surveil, and restrict Muslim boys through fear-based discipline. She further explores how Muslim boys themselves experience and navigate racialization, drawing on focus group interviews to highlight their strategies of self-surveillance, behavioral adjustments, and emotional resilience. By integrating personal narratives, Khoja-Moolji demonstrates that Muslim boyhood is shaped by both institutional constraints and the daily burden of being seen as a threat. This chapter ultimately reveals the transnational nature of Islamophobia and how racialized fear, whether rooted in security or nationalist discourses, limits the freedoms and agency of Muslim boys across different contexts.

One of the key strengths of *The Impossibility of Muslim Boyhood* is Khoja-Moolji’s rejection of an essentialized definition of Muslim boyhood. Instead, she frames it as a “heuristic device”, allowing for a more flexible and intersectional analysis of how American racial capitalism constructs threat (p.7). This approach enables her to avoid overgeneralization and focus on the structural forces shaping Muslim boys’ experiences. Additionally, her work fills a critical gap in scholarship by shifting attention from dominant narratives of Islamophobia and gender. While studies on gendered Islamophobia have largely focused on Muslim women’s experiences—such as hijab, repression, and discrimination (Abu Khalaf et al., 2022; Faury, 2024; Navarro, 2010; Perry, 2013) —research on Muslim men tends to center on radicalization, terrorism, and patriarchy, predominantly examining adult subjects (Dwyer et al., 2008; Hopkins 2004, Hopkins 2007; Treadwell & Garland, 2011). Khoja-Moolji’s work addresses a critical gap by examining the racialization of Muslim boys, an often-overlooked dimension in this discourse. Her concept of “Muslim boyhood” not only highlights the lived experiences of Muslim boys but also problematizes the very notion of “innocence”, opening a new avenue in the study of Muslim masculinity.

Moreover, while her analysis primarily focuses on US security and racial politics, her comparative engagement with Hindutva in India demonstrates the adaptability of her framework. By applying her analysis beyond the American context, Khoja-Moolji shows the global dimensions of Islamophobia and how different ideological regimes construct Muslim boys as threats. This strengthens the book's theoretical reach, making it applicable to broader discussions of race, security, and masculinity. However, while her decision to treat "Muslim boyhood" as an analytical tool is effective, it also leaves some unanswered questions. The book could benefit from greater clarity on the boundaries of this category—for example, what age range is included in Muslim boyhood? How do non-binary Muslim youth fit within this framework? How do socio-economic status and geography shape these experiences differently? Addressing these dimensions more explicitly would have further refined her argument.

Overall, *The Impossibility of Muslim Boyhood* offers a compelling and innovative contribution to the study of race, Islamophobia, and security. Despite minor ambiguities in defining its key concept, the book's rigorous analysis, theoretical adaptability, and focus on an overlooked subject make it a valuable resource for scholars of racialization, gender studies, and global security politics. Furthermore, *The Impossibility of Muslim Boyhood* has become even more relevant in Trump's new presidency, a period marked by increased detentions, visa cancellations, and deportations of Muslim students, as well as the framing of Palestinian and pro-Palestinian students as threats. With its strong academic grounding, it is essential for graduate students and an urgent read for policymakers navigating today's complex landscape.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References / Kaynaklar

- Abu Khalaf, N., Woolweaver, A. B., Reynoso Marmolejos, R., Little, G. A., Burnett, K., & Espelage, D. L. (2022). The Impact of Islamophobia on Muslim Students: A Systematic Review of the Literature. *School Psychology Review*, 52(2), 206-223. <https://doi.org/10.1080/2372966X.2022.2075710>
- Dwyer, C., Shah, B., & Sanghera, G. (2008). 'From cricket lover to terror suspect': Challenging representations of young British Muslim men. *Gender, Place & Culture*, 15(2), 117-136. <https://doi.org/10.1080/09663690701863208>
- Faury, F. (2024). Everyday gendered Islamophobia: Exploring ordinary attitudes toward Muslim women in Southern France. *Gender, Place & Culture*, 31(2), 1-19. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2023.2251171>
- Hopkins, P. E. (2004). Young Muslim men in Scotland: Inclusions and exclusions. *Children's Geographies*, 2(2), 257-272. <https://doi.org/10.1080/14733280410001720548>
- Hopkins, P. E. (2007). Global events, national politics, local lives: Young Muslim men in Scotland. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 39(9), 2167-2186. <https://doi.org/10.1068/a38275>
- Khoja-Moolji, S. (2024). *The impossibility of Muslim boyhood*. University of Minnesota Press.
- Navarro, L. (2010). Islamophobia and sexism: Muslim women in the Western mass media. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 8(2), 95-114.
- Perry, B. (2013). Gendered Islamophobia: Hate crime against Muslim women. *Social Identities*, 20(1), 74-89. <https://doi.org/10.1080/13504630.2013.864467>
- Treadwell, J., & Garland, J. (2011). Masculinity, marginalization and violence: A case study of the English Defence League. *British Journal of Criminology*, 51(4), 621-634. <https://doi.org/10.1093/bjc/azr027>

JUNE 2025 • VOLUME 11 • ISSUE 1

KADEM

KADEM

Journal of
Women's
Studies

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

Geçmişten Ne Öğren(me)dik? Bosna Hersek'te Kadına Yönelik Şiddet Tarihi Hakkında Bir Araştırma Projesi Tanıtımı

Antigone's Right to Brotherhood: An Introduction to the Imagination of Ethical and Political Unity

Pre-Raphaelite Sanat Hareketinde Lilith'in Dönüşümü

Bir Feminist Nasıl Biridir? Otoriter Siyasete Bir Meydan Okuma Olarak Arap Kadınların Aktivizmi

Current Feminist Debates in South Korea and Their Representation in Literature: *Kim Jiyeong, Born 1982*

A Concubine in the Palace: Gülfem Hatun and Her İnas Rüşdiyesi

*Sinekli Bakkal'*da Rabia'nın Doğulu Bir Kadın Olarak İnşası

Examining the Correlation Between Internalized Sexism and Attitudes Towards Dating Violence in Intimate Relationships in Women

The Role of Social Media on Women Entrepreneurs: A Study on Job Satisfaction and Life Satisfaction Among Boutique Pastry Chefs in Türkiye

How Far is Paraguay from Us?: The International Model Potential of the *Bacıyan-i Rum* Based on a Panel Experience

Examining Girls in the Light of Intersectionality: "Where Do Girls Stand in Women's Studies" Workshop

Siyasi Şiddetin Bir Bileşeni Olarak Toplumsal Cinsiyeti Analiz Etmek: Sabrina Karim ve Daniel W. Hill, Jr.'ın *Çatışma Çalışmalarında Kadınların Konumlandırılması: Kadınların Statüsünün Siyasi Şiddete Etkisi* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

A Review of *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam* by Lana Sirri

Shenila Khoja-Moolji'nin *Masumiyetin İmkânsızlığı: Gözetim Altındaki Müslüman Erkek Çocukluğu* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

kadinarastirmalari.kadem.org.tr